

Maha László

UKRAJNA TÖRTÉNETE

*Tankönyvszerű szöveggyűjtemény
Ukrajna magyar tannyelvű iskoláinak
8. osztálya számára*

TARTALOM

BEVEZETŐ	5
----------------	---

1. TÉMA. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVI. SZÁZADBAN

1. §. Az ukrán társadalom szerkezete és gazdasági élete	7
2. §. A lublini unió hatása az ukrán földek fejlődésére	18
3. §. Vallási élet a XVI. században. A breszti unió.....	26
4–5. §. A Zaporizzsjai Szics. A nemzeti-felszabadító mozgalom kezdete	42
6–7. §. Az ukrán kultúra a XVI. században.....	66
TUDÁSPRÓBA	92

2. TÉMA. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

8. §. Ukrajna társadalmi-gazdasági fejlődése	98
9. §. Vallási élet a XVII. század első felében	106
10. §. Az ukrán kozákság harca az idegen hódítók ellen Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman vezetésével ...	117
11. §. Kozákmozgalmak a XVII. század 20–30-as éveiben.....	128
12. §. Az oktatás, irodalom és könyvkiadás fejlődése a XVII. század első felében	142
13. §. A színház, zene, építészet és képzőművészet fejlődése a XVII. század első felében	151
TUDÁSPRÓBA	164

3. TÉMA. NEMZETI-FELSZABADÍTÓ HÁBORÚ A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

14. §. A nemzeti-felszabadító háború kezdete	173
15. §. A háború menete 1648–1649-ben.....	181
16. §. Az ukrán szabadságharc menete 1650–1652-ben	194

17. §. Az Ukrán Kozák Állam – a Zaporizzsjai Had létrehozása.....	205
18. §. A Hetmanátus helye és szerepe a nemzetközi politikában. A nemzeti-felszabadító harc folytatása 1653-ban	214
19. §. A Hetmanátus és a Moszkvai Állam közötti 1654-es szerződés. Harci események 1654–1655 között	222
TUDÁSPRÓBA	229

4. TÉMA. AZ UKRÁN FÖLDEK A XVII. SZÁZAD 60–80-AS ÉVEIBEN

20. §. A Hetmanátus Bohdan Hmelnickij életének utolsó éveiben	237
21. §. Ivan Vihovszkij a Hetmanátus élén	244
22. §. A Hetmanátus területi egységének felbomlása	253
23–24. §. Petro Dorosenko „a romlás fénylő napsugara”. A Jobbpart hanyatlása	262
25–26. §. A Balparti Hetmanátus politikai rendszere, gazdasági, egyházi és kulturális élete. Szlobodai Ukrajna.....	276
27. §. A Zaporizzsjai Szics	290
TUDÁSPRÓBA	297

5. TÉMA. UKRAJNA A XVII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

28. §. A Hetmanátus a XVII. század végén és a XVIII. század elején.....	302
29. §. Jobbparti Ukrajna a XVII. század végén és a XVIII. század elején	314
30. §. Az északi háború és Ukrajna. Ivan Mazepa Moszkva-ellenes felkelése	321
31. §. Ukrajna a poltavai csata után. Pilip Orlik emigráns ukrán hetman	328

32. §. Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikája Ukrajna területén	341
33. §. Ukrajna kultúrája a XVII. század második felében és a XVIII. század első felében.....	352
TUDÁSPRÓBA	367

6. TÉMA. UKRAJNA A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

34. §. A Hetmanátus a XVIII. század második felében	379
35–36. §. Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrajnai földek	388
37. §. A Zaporizzsjai Szics és a dél-ukrán földek a XVIII. század második felében.....	407
38. §. Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében.....	418
TUDÁSPRÓBA	433

BEVEZETŐ

Tisztelt nyolcadikosok!

A 7. osztályban elkezdett Ukrajna történetének folytatását tartjátok kezetekben, amely a XVI. századdal veszi kezdetét és a XVIII. századdal zárul. Ukrajna története a következő történelmi korszakokra tagolódik:

Ukrajna ókori története	Ukrajna középkori története	Ukrajna újkori története	Ukrajna újkori története	Ukrajna legújabb kori története	Ukrajna legújabb kori története
6. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály	11. osztály
Kr. e. 1 millió év – IV. évszázad	V–XV. sz. vége	XVI–XVIII. század	XIX. sz.	1900 – 1939	1939 – napjainkig

A nyolcadik osztályban Ukrajna újkori történetéről fogtok tanulni. Érdekes és nagyon izgalmas időszaka ez Ukrajna múltjának. Olyan, mint egy kalandregény, amely telis-tele van vakmerően bátor hőstettekkel, rengeteg ármánnyal és árulással, önfeláldozással, okos politikai megfontoltsággal. Betekintést nyerhettek a kozákok mindennapi életébe, demokratikus államrendszerébe. Tanúi lehettek az ukránok Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háborújának, majd a hetmanok elkeseredett harcának az ukrán autonómia megőrzéséért. Fájdalmasan ismerős ez a történelmi helyzet számunkra, magyarok számára is. Mikor Európa naposabb oldalának népei a nemzetté válás útjait keresték, addig mi és az ukránok megmaradásunkért

küzdöttünk. De győztünk, hisz még mindig itt vagyunk és itt is maradunk.

A tankönyv felépítése, hasonlóan a hetedikéséhez, újszerű: a szerzői szöveget történelmi okmányok, térképek, táblázatok, sémák követik és teszik még érdekesebbé. Az elsajátított anyag ellenőrzésére számos kérdés, feladatsor és tudáspróba áll a rendelkezésükre. Találtak anyagot az eszmecserékhez és megbeszélésekhez is. Minden paragrafus ukrán–magyar kiegészítéssel zárul, amely két nyelven tartalmazza az alapvető történelmi fogalmakat.

A szerző

1. Téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A XVI. SZÁZADBAN

1. §. Az ukrán társadalom szerkezete és gazdasági élete

1. Kiváltságos rendek

A XVI. század első felének ukrán társadalma **rendekre** tagolódott, melyek jogállásuktól függően lehettek kiváltságosak, részben kiváltságosak és előjog nélküliek. Ezek a rendek¹ a slachta², a papság, a városlakók és a parasztság voltak.

A társadalmi piramis élén a **fejedelmi családok**, a Rjurikovicsek és Gediminovicsek leszármazottai álltak, akik zárt közösséget alkottak. A dinasztiaikon belül fokozatosan kialakultak a főhercegi családok, az Osztrozkijak, Zaslavszkijak, Szanguskok, Koreckijek, Csartorijszkijek, Zbarazkijek, illetve a megyés hercegi családok. A főhercegek tagjai lehettek a nagyfejedelmi tanácsnak, saját csapataik élén és családi címerük alatt vonultak hadba. Örökbirtokon szabadon ítélkezhetek alattvalóik felett. Ők állapították meg az adókat, illetve a parasztok kötelezettségeit is. Joguk volt ezenkívül szolgálati birtokot adományozni alárendeltjeiknek. A megyés hercegek ilyen előjogokkal nem rendelkeztek. Kötelesek voltak alávetni magukat a helyi közigazgatásnak, fegyveres csapataik pedig a megyei nép-

¹ *társadalmi rendek* – törvény által meghatározott jogokkal és kötelességekkel rendelkező emberek csoportja

² *slachta* – lengyel, ukrán, litván és fehérorosz nemesség a XIV–XVIII. században

felkelők hadseregének részét képezték.

A fejedelmi felmenőkkel nem rendelkező slachticsok voltak a **pánok**. Szerényebb származásuk ellenére fontos tisztségeket töltöttek be az államigazgatásban, örökbirtokkal és számos előjoggal rendelkeztek.

A közép- és kisnemesség sorait gyarapították a **zemjanok**, **fegyveres szolgák** és **bojárok**. Ők a hercegek és pánok vazallusai voltak, mert nemesi címüket és földbirtokukat katonai szolgálatuk fejében kapták.

Ukrán slachtics

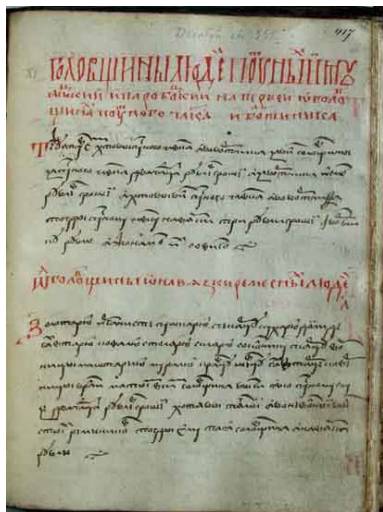
1528-ban megyei összeírást tartottak, melynek során lajstromba vették a zemjanokat, fegyveres szolgákat és bojárokat. Később ez a névsor lett a nemesi származás bizonyítéka. A nemeseket egységesen **slachticsok**nak nevezték ezután. Akiknek nem ismerték el nemesi származását, azok elveszítették kiváltságaikat és lesüllyedtek a parasztság szintjére.

A slachta jogait és előjogait az első **Litván Statútum**¹ (1529) rögzítette, amely a nemességet szolgálati birtokkal rendelkező slachticsokra és főurakra osztotta. Az utóbbiak közvetlenül a litván nagyfejedelemnek voltak alárendelve, örökbirtokuk és saját hadseregük lehetett.

¹ *litván statútumok* – a Litván Nagyfejedelemség törvénykönyvei. Három volt belőlük. Az elsőt 1529-ben, a másodikat 1566-ban, a harmadikat pedig 1588-ban adták ki.

A második **Litván Statútum** (1566) növelte a szolgálati birtokkal rendelkező slachticsok jogait, egyenlővé téve őket a főurakkal. Ezután már ők is részt vehettek a megyei szejmikek (közgyűlések) és az általános nagy szejm¹ munkájában is

A társadalom kiváltságos rétegéhez tartozott az egyházi rend, amelyhez a püspökök, áldozópapok és diakónusok tartoztak. A püspökök a litván nagyfejedelem, illetve a lengyel király engedélyével tölthették be tisztségüket. Az áldozópapok pedig mindenben a helyi slachticsoktól és főuraktól függtek.

Az első Litván Statútum
1529-ből

2. A részben kiváltságosak és előjog nélküliek

Részben kiváltságos helyzetben voltak a városlakók, akik saját önkormányzattal és bírósággal rendelkeztek. Joguk volt kézművességgel és kereskedelemmel foglalkozni. Előjogaik mellett kötelesek voltak adót fizetni a város urának vagy az államnak. A leggazdagabb városlakókat, kereskedőket, uzsorásokat, kézműves mestereket **patríciusoknak** nevezzük. Rangban és gazdagságban őket a bűrgerek követték. A társadalmi piramis alján pedig a plebejus, városi szegénynép állt.

A társadalom 80%-át alkotó parasztság nem rendelkezett semmilyen előjoggal. Hasonlóan más társadalmi ré-

¹ szejm – lengyel parlament

teghez, a parasztság sem volt egységes. Megkülönböztettek személyileg szabad parasztokat és jobbágyparasztokat. Kötelezettségeik jellege alapján voltak még adózó szabad parasztok (**dannyikok**), akik adót fizettek a földhasználatért, ígás parasztok vagy béresek (**tyaglovikok**), akik saját munkaeszközeikkel művelték meg a földesúr földjét, és a szolgák (**szluhi**), akik a végvárakban teljesítettek szolgálatot és mezőgazdasági munkát is végeztek.

Ukrán városlakó

Ukrán paraszt

3. A mezőgazdaság fejlődése

Az ukrán földek gazdasági életének alapja a mezőgazdaság volt. Halicsban, Volinyban, Pogyilljában és Kijevcsina központi vidékein *háromnyomásos művelést*¹ alkalmaztak, Polisszjában, Perejaszlavcszinában, Dél-Kijevcszinában

¹ *háromnyomásos művelés* – a földet harmadolták: egy része pihent, másik részében ősszel, harmadikban tavasszal vetett gabona vagy zöldség termett

pedig a *parlagoló rendszert*¹. Tökéletesedtek a munkaeszközök. A faekéket felváltották a vaspapucsos ekék, melyek elé már ökröket fogtak. A földművelés mellett gyorsan fejlődött az állattenyésztés, konyhakertészet, gyümölcstermesztés és a méhészet. Az emberek életében továbbra is fontos szerepet játszott a halászat és vadászat.

A Litván Nagyfejedelemség kötelékébe tartozó ukrán területeken természeti gazdálkodás folyt, vagyis az uradalomak önellátásra rendezkedtek be, és csak nagyon keveset termeltek piacra.

A Lengyelország területén élő ukrán parasztság jelentős változásokat élt át. A nagy földrajzi felfedezések következtében fellendült a nemzetközi kereskedelem, és a földesurak egy része piacra kezdett termelni. Új típusú földesúri birtokok, **folvarkok** (*majorságok*) jöttek létre, amelyek többágazatú, piacorientált gazdaságok voltak. Úgy alakultak ki, hogy a földesurak elvették a parasztparcellákat és arra kényszerítették a jobbágyokat, hogy saját szerszámaikkal nekik dolgozzanak, vagyis bevezették a **födesúri robotot, úrdolgát**.

1557-ben írta alá II. Zsigmond Ágost lengyel király és litván nagyfejedelem az úgynevezett **voloka**²-**törvényt**. A földesúri és paraszti földekből volokákat alakítottak ki, amit újra felosztottak. A jobb minőségű földeken a hűbérurak folvarkokat hoztak létre. A gyengébb minőségű földeket az ígás parasztok kapták meg hosszú lejáratú használatra, amiért kötelesek voltak heti két alkalommal megművelni a majorsági földeket is. A jobbágyrendszer az ukrán földeken végérvényesen Valois Henrik lengyel király

¹ *parlagoló rendszer* – a műveletlen földet feltörték, évekig pihentetés nélkül használták, majd parlagon hagyták legeltetés céljából

² *voloka* – föld mértékegysége, nagysága 16–21 hektár között mozgott

idején alakult ki 1573-ban, és a harmadik **Litván Statútumban** (1588) lett törvényerőre emelve.

A robot (úrdolga) nagyságát ezután a földesúr határozta meg, a jobbágyparaszt pedig nem rendelkezhetett szabadon tulajdonával, így a földjével sem. A hűbérúr szabadon ítélkezhetett felette, akár ki is végeztethette őt. A szökött jobbágyokat 20 éven keresztül fel lehetett kutatni.

Valois Henrik lengyel király

*A harmadik Litván Statútum
1588-ból*

A különböző ukrán területeken nem volt egyforma a parasztság helyzete. Halicsban például a robot gyakran elérte a heti 5–6 napot is. Ugyanakkor az újratelepített Kelet-Pogyilljában és a Dnyeper bal partján nem alakultak ki robotoltató folvarkok és a parasztok **szlobodákban**¹ éltek.

¹ *szloboda* – olyan település, melynek lakói ideiglenesen felszabadultak az adófizetés alól

4. A városok fejlődése

A XVI. században gyors fejlődésnek indultak a városok. A nyugat-ukrán területeken lényegesen több város volt, mint Kelet-Pogyilljában vagy Kijevcszinában, ami a gyakori tatár betörésekkel és az azt követő pusztítással magyarázható. A hatezer fős lakosságú Kijev volt ekkor a legnagyobb város. Népes városok voltak még Braclav, Kremenec, Vinnica, Zsitomir, Luck, Osztroh és Lviv.

A városok lehettek földesúri tulajdonban vagy az egyház birtokában, de a lengyel királyoknak, illetve litván nagyfejedelmeknek is voltak ilyen településeik. A XV. század végén és a XVI. század elején sok ukrán város magdeburgi jogot¹ kapott.

A magdeburgi joggal rendelkező városokat a helyi választott önkormányzat, a magisztrátus irányította, amely tanácsból (közigazgatási intézmény, illetve polgárjogi ügyekkel foglalkozó bíróság) és látvából (büntetőügyekkel foglalkozó bíróság) állt. A tanácsot a burgmeister, azaz a polgármester, a látvát pedig a víjt vezette.

A városok a kézművesség és a kereskedelem központjai voltak egyben, bár a lakosság mezőgazdasági termeléssel is foglalkozott. A XVI. században már 130 különféle kézművesmesterséget ismertek. A lengyel területeken lévő ukrán városokban a kézművesek céhekbe egyesültek. Céhtagok csak katolikusok lehettek, ezért a pravoszláv ukrán mesterek nem kerülhettek be ezekbe a szakmai szervezetekbe. Őket kontároknak nevezték, és a céhek adózás ellenük folytatottak ellenük.

A XVI. században tovább fejlődött a kereskedelem, ami elsősorban a nagyvárosok vásárain zajlott. A kézművesek-

¹ *magdeburgi jog* – középkori jog, melynek alapján a városok felszabadultak a földesúri adók és bíraskodás alól, illetve saját önkormányzatot hoztak létre

hez hasonlóan a kereskedők is létrehozták érdekvédelmi szervezeteiket, a gildéket.

Kedvező földrajzi helyzete folytán az ukrán területeken több nemzetközi, nyugatról keletre vezető kereskedelmi út haladt keresztül. Ukrajnából viaszt, mézet, gabonát, bőrt, szarvasmarhát, sózott halat, sót, faanyagot szállítottak külföldre, onnan pedig ruhát, papírt, bort, vasat, fegyvert, ruhaanyagot hoztak be. A nemzetközi kereskedelem központjai Kijev, Lviv, Luck, Kamjanec-Pogyilszkij voltak.

Egykori vásár

5. Az ukrán kozákság kialakulása

A kozákságról¹ először M. Belszkij lengyel krónikás tett említést **1489**-ben megjelent munkájában, ahol János-Albrecht lengyel király tatárok elleni hadjáratáról írt.

¹ *kozák* – keleti eredetű szó ’szabad embert, őrt, katonai kíséretet, szerencsevadászt’ jelent. A dél-ukrán sztyeppék szabad embereit nevezték így.

Az ukrán kozákság a keresztény és muzulmán világ határán jött létre, azon a vidéken, amely ütközőzóna volt a litvánok déli irányba történő terjeszkedése, illetve a muzulmánok északi előrenyomulása között. Az 1450–1470-es években a pogyilljai Murafa, illetve a bal parti Szula folyó közötti térségben számos bojár kapott birtokot azzal a feltétellel, hogy végvárakat épít oda. A bojárokat módosabb parasztok és városlakók is elkísérték erre az új, számukra ismeretlen tájra. Veszélyes volt itt élni, ezért mindenkinek el kellett sajátítani a fegyverforgatást és a harcművészetet. Az új területek lakói különféle szolgálatokat teljesítettek. Fegyveres kíséretet biztosítottak a királyi küldöncök számára, katonáskodtak a végvárakban. Egy idő után **kozák**oknak, szabad embereknek kezdték magukat nevezni.

Miután a Krími Kánság 1475-ben Törökország vazallusa lett, fokozta támadásait a keresztény litván területek ellen. A litván államhatalom magára hagyta a határvidék kozákjait, akik sokat szenvedtek a tatárok vérszomjas portyáitól. A kozákok ellentámadásba lendültek és váratlan rajtaütésekkel lepték meg a sztyepei tatár uluszok, várak lakóit. Ezeket a pusztai hadjáratokat **kozákoskodás**nak nevezték. A kozákoskodás során igyekeztek minél több zsákmányra szert tenni. Közben egyre feszültebbé vált a viszony a bojárok és az egyszerű kozákok között.

A Braclavtól, Korszunytól, Poltavától, Cserkaszitól délre húzódó vidéket **vad mezőnek** nevezték. Ide vándoroltak a sorsukkal elégedetlenek, hogy sztyepei szezonmunkákkal, halászattal, vadászattal, vadmézgyűjtéssel foglalkozzanak. Ez a foglalkozás volt a **portyázás**. Zaporizzsjában¹ már a XVI. században megjelentek az első **zimivnyiekek**, téli szállások, ahol az új hazára talált kozákok leteleped-

¹ Zaporizzsja – a Dnyeper zuhogóin túli vidék (*porih* – zuhogó ukránul, a *za* előtag pedig valami mögötti részre utal)

Kozák

tek és különféle háziállatokat és lovakat tenyésztettek.

A portyázó kozákok csapataikba egyesültek és vezetőket, **atamánokat** választottak maguk közül. Később erődítményeket, **szicseket**¹ építettek, ahol kisebb katonai csoportokat állomásoztattak.

A XVI. század közepétől parasztok ezrei hagyták el szülőföldjüket és álltak be a kozákok közé. Sokan a jobbágyi elnyomás miatt menekültek ide, de voltak olyanok is, akiket maguk a földesurak csábítottak

dél néptelen vidékeire adómentességet ígérve nekik. Az adómentes évek letelte után a parasztok nem tértek vissza otthonaikba, hanem beálltak a kozákok közé. A lengyel sztároszták **engedetleneknek** nevezték őket. Ezek az emberek alkották Kelet-Pogyillja, Központi- és Dél-Kijevscsina lakosságának nagy részét.

A kozákság fokozatosan olyan társadalmi erővé vált, amely képes volt megvédeni a keresztény világot a muzulmán betolakodóktól, és bebizonyította azt is, hogy földesurak nélkül is lehet élni, gazdálkodni. És mindezt szabadon.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. Milyen rendekre tagolódott az ukrán társadalom a XVI. század első felében?

¹ *szics* – erődítmény földsáncsal, palánkkal, vizesárokkal megerősített település

2. Kik tartoztak a kiváltságos rendhez?
3. Milyen dokumentumok rögzítették a kiváltságosak jogait és előjogait?
4. Miért soroljuk a városlakókat a részben kiváltságosak társadalmi rendjéhez?
5. Vagyoni helyzetük alapján milyen csoportokra osztódtak a városlakók?
6. Kik nem rendelkeztek az ukrán társadalmon belül semmilyen előjoggal? Jellemezd ezt a társadalmi rendet személyes szabadsága és kötelezettségei alapján!
7. Hogyan fejlődött a mezőgazdaság?
8. Mi a folvark?
9. Mi volt a lényege a voloka-törvénynek?
10. Mikor vezették be az ukrán földeken a jobbágyrendszert?
11. Milyen sajátosságai voltak a városok fejlődésének?
12. Hogyan alakult ki az ukrán kozákság?

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

- Pótold az ukrán társadalom szociális szerkezetének hiányzó részeit!

Az ukrán társadalom szociális szerkezete

Kiváltságosak		Részben kiváltságosak	Előjog nélküliek
?	Papok	?	Parasztok
Fejedelmek ? Zemjanok Fegyveres szolgák ?	Püspökök ? Diakónusok	Patrícíusok ? Plebejusok	Dannnyikok ? Szluhi

JEGYEZD MEG!

1489 – első említés a kozákokról

1528 – megyei összeírás, a slachticsok lajstromba vétele

1529 – az első Litván Statútum

1557 – a voloka-törvény

1566 – a második Litván Statútum

1588 – a harmadik Litván Statútum

Ukrán – magyar kishátár

Шляхта – slachta-nemesség

Князі – fejedelmek

Пан – pán

Зем'яни – slachta-zemjanok

Дике поле – vad mező

Уходництво – portyázás

Панщина – robot, úrdolga

Кріпосне право – jobbágyrendszer

Вільні селяни («похожі») – szabadparaszток

Невільні селяни („непохожі”) – jobbágyok

Магдебурзьке право – magdeburgi jog

Рада – tanács

Партачі – kontárok

2. §. A lublini unió hatása az ukrán földek fejlődésére

1. A lublini unió¹ megkötéséhez vezető út

A Halics-Volinyi állam megszűnése után az ukrán területek három évszázadra elveszítették politikai önállóságukat, és a nagyhatalmak terjeszkedésének színterévé

¹ *unió* – államszövetség

váltak. A Litván Nagyfejedelemséghez való csatlakozással egy viszonylag békésebb történelmi időszak vette kezdetét, melynek során az ukránok megőrizhették anyanyelvüket, politikai autonómiájukat, törvényeiket, a *Ruszka Pravdát*.

A XVI. század második felében a Litván Nagyfejedelemség fokozatosan hanyatlani kezdett. Elveszítette az orosz–litván háborúkat és területeinek nagy részét is. 1561-ben pedig, Moszkva ellenségeinek oldalán, bekapcsolódott a livóniai háborúba. A hadiszerencse azonban elpártolt tőle, ezért vereségek egész sorát szenvedte el. Ekkor katonai segítséget kért Lengyelországtól. Varsó örömmel fogadta Litvánia közeledését, mivel már évszázadok óta ki akarta terjeszteni hatalmát és a katolikus vallást keleti irányba.

A két ország egyesítésének sok híve volt a lengyelek és a litvánok között. A litván főurak „két egyenlő fél” unióját szerették volna, amelyben úgy a lengyelek, mint a litvánok megőrzik szejmjüket, önállóságukat, a litván mágnások pedig kiváltságait. A közép- és kisnemesség viszont arra számított, hogy az unió létrejöttével egyenlő jogokat fognak élvezni a lengyel slachticsokkal és így megszabadulhatnak saját főuraik hatalmaskodásától.

A lengyel főurak és slachticsok teljes mértékben támogatták a lengyel–litván állam létrejöttét. Így akartak újabb területekre és jobbágysokra szert tenni, no meg a történelmi hagyomány is Varsó vazallusainak tekintette az ukrán földek uralkodóit.

Az ukrán főurak pozitívan viszonyultak Litvánia és Lengyelország uniójához. Azt remélték, hogy ezáltal könnyebb lesz megvédeni a déli határokat a török–tatár betörésektől. Ez az államszövetség továbbá megfelelt gazdasági érdekeiknek is, mivel a Nyugat-Európába irányuló kereskedelmi utak Lengyelországon keresztül vezettek. Az ukrán fejedelmek egy litván–lengyel–ukrán államról ál-

modoztak, amelyben minden résztvevő megőrzi politikai, gazdasági és vallási önállóságát. A közép- és kismemesség pedig arra számított, hogy a szövetségi állam létrehozásával azonos jogokhoz jutnak a fejedelmekkel és pánokkal, ezáltal érvényesítve saját érdekeiket a nagypolitikában is.

2. Az 1569-es lublini szejm

1569. január 10-én II. Zsigmond Ágost lengyel király Lublinba közös lengyel–litván szejmet hívott össze.

II. Zsigmond Ágost lengyel király A Rzeczpospolita címere

A szejm munkájában résztvevő lengyel és litván főurak között vita alakult ki a két ország államszövetségének milyenségéről. A litvánok **föderatív**¹ államot akartak, melynek közös államhatalmi szervei vannak ugyan, de mindkét fél megőrzi saját törvényeit, illetve állami berendezkedését. A lengyelek viszont el szeretnék volna érni Litvánia **inkorporációját**, vagyis beolvasztását Lengyelországba. A lit-

¹ *föderáció* – szövetségi állam, melynek tartományai saját belpolitikával rendelkeznek

ván főurak elégedetlenek voltak a tárgyalások menetével, ezért március 1-jén elhagyták Lublint. II. Zsigmond Ágost erre válaszul kijátszotta az ukrán kártyát. Bejelentette, hogy Lengyelországhoz csatolja Pidljassját, Volinyt és Kijevscsinát Braclavscsinával együtt. Amennyiben pedig a litvánok nem esküdnek fel a lengyel királyra, elveszíthetik ukrainai birtokaikat. A litván főurak két tűz közé kerültek, egyik oldalról Moszkva, másíkról Varsó fenyegette őket. Áprilisban ezért visszatértek Lublinba és elfogadták a lengyelek feltételeit.

1569. július 1-jén Lublinban megszületett a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség uniója, a **Rzeczpospolita Obojga Narodów**¹.

Az 1569-es lublini unió tehát egy államtestté, azaz két nemzet nemesi köztársaságává kapcsolta össze Lengyelországot a Litván Nagyfejedelemséggel. Varsó lett a közös intézmények, így a központi szejm székhelye (1611-től főváros). Felgyorsult az úgynevezett nemesi köztársaság jogrendjének kiépülése, melynek egyik eleme a választott királyság volt. Az uralkodót a lengyel és litván slachticsok választották meg közös szejmükön. A király ezért első volt az egyenlők között, a szejmen kívül nem szólhatott bele a nemesség jogai-ba, személyes kötelezettséget kellett vállalnia a nemesség és az állam iránt. A törvények be nem tartása esetén a nemesség élhetett az engedetlenség jogával. Mindez jelentősen korlátozta a mindenkori uralkodó cselekvési szabadságát. Az össznemesség által megválasztott király egyúttal elnyerte a Litvánia Nagyfejedelme címet is. Az országos döntéseket a közös országgyűlés (szejm) és a szenátus hozta, egységesé vált a vámterület és a pénz, bevezették a közös valutát,

¹ Rzeczpospolita Obojga Narodów – két nemzet nemesi köztársasága

a **zlotyt**. Minden egyéb hivatal, így a kincstár és a hadsereg megmaradt külön kezelésben.

Jan Matejko: *A lublini unió*

3. Az ukrán földek társadalmi-politikai helyzetének megváltozása a lublini unió következtében

Az ukrán földek a Rzeczpospolitán belül Lengyelország fennhatósága alá kerültek. Bevezették a lengyel közigazgatást és területeiből hat vajdaságot alakítottak ki: a Rusz földit Lviv központtal, a Belzit Belz központtal, a Volinyt Luck központtal, a Braclavit Braclav központtal, a Kijevit Kijev központtal és a Pogyilljait Kamjanec központtal. A vajdaságokat megyékre osztották. Az előbbieken élén a kormány által kinevezett *vajdák*, az utóbbiak élén pedig a *sztároszták* álltak. A vajdaságokban és megyékben **nemesi szejmikek** működtek, ahol megvitatták a helyi kérdéseket. Az ukrán vajdaságok területén továbbra is érvényben maradt a második Litván Statútum, illetve a rendi igazságszolgáltatás.

Rzeczpospolita Obolga Narodów w 1569

The Crown
Grand Duchy of Lithuania
Fiefs and dependencies

Major cities
Other cities and towns

Brandenburg

Sweden

Saxony

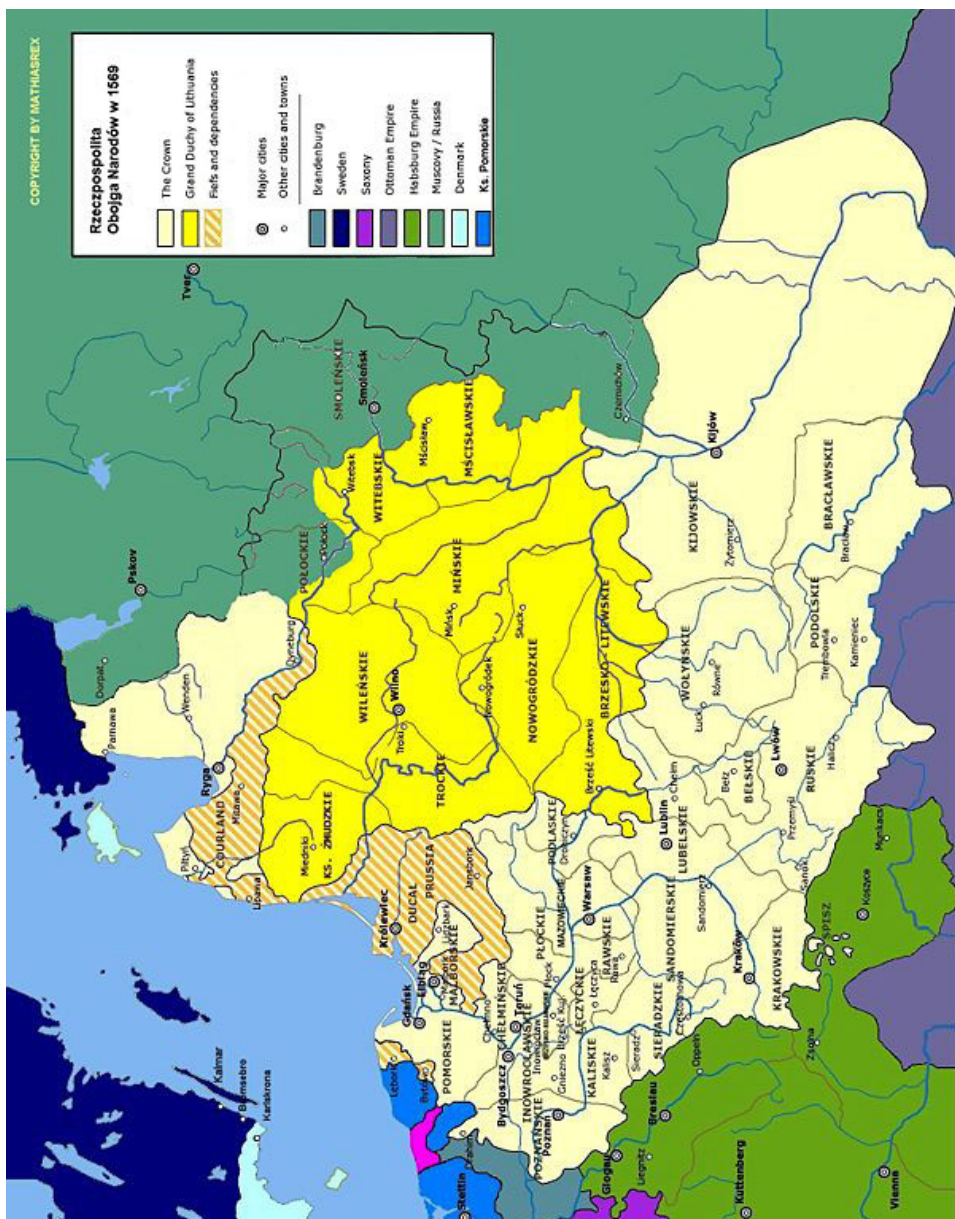
Ottoman Empire

Habsburg Empire

Muscovy / Russia

Denmark

Ks. Pomorskie

Rzeczpospolita

A lublini uniónak Ukrajnára nézve voltak pozitív és negatív következményei:

- *Először*: az ukrán területek nagy része egy állam fennhatósága alá került, ami elősegítette az ukrán nép nemzeti-kulturális konszolidációját és fejlődését.

- *Másodszor*: a Rzeczpospolita keretei között az ukrán-ság részesévé vált az úgynevezett „nemesi köztársaságnak”, melynek államigazgatásában nem a király játszott a vezető szerepet, hanem a slachticsok.

- *Harmadszor*: Lengyelországon keresztül Ukrajnába is eljutottak a nyugat-európai kulturális folyamatok és hatások.

- *Negyedszer*: az ukrán földeken megjelentek a lengyel-litván földbirtokosok, akik fokozták a jobbágyelnyomást. Ez szembefordította a parasztokat a pánokkal, ami parasztlázadásokhoz vezetett.

- *Ötödször*: a nemesség túlzott befolyása elmérgesítette a viszonyt a slachticsok meg a királyi hatalom között. A nemesség önkényeskedése a király hatalmának meggyengüléséhez vezetett.

- *Hatodszor*: a lengyel főurak és katolikus egyház ukrajnai hatalomra kerülése valódi „nemzeti katasztrófát” eredményezett, hisz az ukránság fokozatosan háttérbe szorult saját szülőföldjén. A hatalom üldözni kezdte az ukrán nyelvet, kultúrát, a pravoszláv vallást.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. Miért vált elkerülhetetlenné a litván államhatalom számára a lengyelekkel való államszövetség?

2. Hogyan viszonyultak az unió létrehozásához a litván kiváltságos rendek?

3. Miért tartották a lengyel rendek törvényszerűnek a litvánokkal való állami egyesülést?

4. Milyen uniót akartak az ukrán fejedelmek és a slachticsok?

5. Mikor, és hol ült össze a lengyel-litván államszövetséget létrehozó szejm?

6. Miben különbözött a litván és lengyel főurak elképzelése a szövetségi államról?

7. Hogyan győzte meg a lengyel király a litvánokat az inkorporáció elfogadásáról?

8. Mikor alakult meg a Rzeczpospolita?

9. Sorold fel a nemesi köztársaság államrendszerének sajátosságait!

10. Hogyan befolyásolta az ukrán földek társadalmi, gazdasági helyzetét a lublini unió?

— — — **VÉGEZD EL A FELADATOT!** — — —

• Milyen okok vezettek a lublini unió megkötéséhez?

1. Az ukránság nemzeti-kulturális és gazdasági elnyomása a Litván Nagyfejedelemségben

2. Az ukránok meg akarták szerezni a lengyel földesurak birtokait és jobbágyait

3. Litvánia attól félt, hogy területei a livóniai háború következtében Moszkva fennhatósága alá kerülnek

4. A ruszin-litván slachta egyenlő jogokat akart a lengyel nemességgel

5. Az ukrán fejedelmek lengyel királyok akartak lenni

A. 1, 2

B. 1, 5

C. 2, 4

D. 3, 4

A	B	C	D

• Fejezd be az állítást!

A Rzeczpospolita olyan állam volt, amelyben

1. két uralkodó uralkodott: a lengyel király és a litván nagyfejedelem.

2. a legfőbb törvényhozó hatalmat a közös nagy szejm gyakorolta.

3. közös volt a hadsereg és a kincstár.

4. a lengyel és a litván-ruszin slachta egyenlő jogokkal rendelkezett.

A. 1, 2

B. 2, 3

C. 2, 4

D. 3, 4

A	B	C	D

JEGYEZD MEG!

1569. július 1. – a lublini unió. A Rzeczpospolita létrejött

Ukrán – magyar kieszótár

Шляхетська демократія – nemesi demokrácia

Люблінська унія – lublini unió

Федеративна держава – szövetségi állam

3. §. Vallási élet a XVI. században.

A breszti unió

1. A pravoszláv egyház helyzete

A XVI. századot a történészek az ukrán pravoszláv egyház sötét évszázadának tartják. A lengyel hatalom ugyan vallásszabadságot ígért az ortodox¹ híveknek, de a valóságban a pravoszlávok másodrangú állampogárnak számítottak.

¹ *ortodox* – pravoszláv

tak saját hazájukban. A katolikusokkal ellentétben papjaik kötelesek voltak adót fizetni és metropolitájuk sem lehetett tagja a szenátusnak. A vallási elnyomásra a nép összefogással válaszolt. Az egyházközségek világi hívei egyre aktívabb részt vállaltak **eklézsiájuk**¹ életében. Iskolákat alapítottak, megpróbálták feltartóztatni a latin kultúra, illetve a katolikus vallás térhódítását az ukránság körében.

A pravoszláv egyház helyzetére negatív hatással volt a Rzeczpospolita uralkodóinak főkegyúri joga (lat. *ius patronatus*), melynek értelmében a királyoktól függött a metropoliták és a püspökök kinevezése. A lublini unió után a helyzet még kilátástalanabbá vált, mivel az uralkodók pénzért kezdték árusítani az egyházi tisztségeket. Sok esetben, jó fizetség fejében, arra méltatlan személyek lettek püspökök, illetve **archimandriták**².

Helyben a főurak és slachticsok rendelkeztek kegyúri joggal, mivel ők voltak a birtokukon lévő templomok tulajdonosai. Bármikor eladhatták, elcserélhették, elajándékozhatták, bérbe adhatták templomaikat, kolostoraikat. Az ilyen egyházközségek papjait nem a hívek választották meg, hanem a földbirtokos-kegyúr nevezte ki őket. Ezért az eklézsia sorsa elsősorban a slachtics vallási nézeteitől, illetve a pravoszlávok iránt táplált érzéseitől függött.

A pravoszláv egyház helyzetét még az is nehezítette, hogy a törökök 1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt, így az megszűnt a pravoszláv világ központja lenni, és nem tudta többé megvédeni az ukrán ortodoxok jogait. A Moszkvai Pátriárkátus **1589**-es függetlenné válásával pedig teljesen megpecsételődött az ukrán egyház sorsa, mivel a moszkvai pátriárka ezután egész Rusz pátriárkája lett.

¹ *eklézsia* – egyházközség

² *archimandrita* – a keleti egyházak nagyobb kolostorainak főnöke

2. A reformáció¹ és Ukrajna

A XVI. században Európán végigsöpört a reformáció vallási és kulturális megújulást hozó, frissítő szele. Követői harcot hirdettek a római pápa uralma ellen. Olcsóbb, nemzeti egyházat akartak, ahol a papok a nép nyelvén magyarázzák a *Bibliát*. Elítélték a bűnbocsátó cédulák és egyházi tisztségek árusítását. A reformáció hullámai eljutottak ukrán földre is, és harcra buzdították a népet vallási, illetve nemzeti szabadsága kivívásáért.

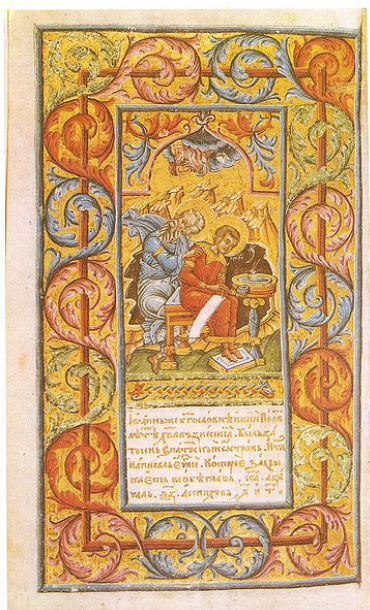
A reformáció következményeként **protestáns**² egyházi irányzatok jöttek létre: a kálvinista, lutheránus, anglikán stb. Ukrajna, Litvánia és Lengyelország területén a kálvinisták voltak a legbefolyásosabbak. Kálvin egyik tanítványa **Faustus Socinus** után híveiket **szociniánusoknak** vagy lengyel testvéreknek, illetve lengyel **ariánusoknak** nevezték. A szociniánusok elutasították a Szentháromságot, a gyermekkori keresztelest és a szabad gondolkodáshoz való abszolút jogot vallották. Erdélyben és Magyarországon a protestantizmusnak ezt az irányzatát **unitarizmusként** említik.

A protestantizmus első hívei a slachticsok és főurak (Potockiak, Radziwillek) közül kerültek ki, akik így akarták meggyengíteni a katolikus egyház gazdasági-politikai hatalmát, illetve megszerezni annak óriási birtokait. Az egyszerű nép számára azonban homályosak és idegenek voltak ezek az eszmék, ezért az új vallásra való áttérés nem vált tömegessé. Ukrajna-szerte a szociniánus egyházközségek száma alig érte el a százat.

¹ *reformáció* – a katolikus egyház ellen irányuló vallási és társadalmi-politikai mozgalom, amely a XVI. században vette kezdetét

² *protestantizmus* – a reformáció következtében létrejött keresztény vallási irányzat

A reformáció tanainak terjedése a pravoszláv egyház megújulásához is vezetett. A templomokban a nép nyelvén kezdték hirdetni a *Szentírást*, megszülettek az első *Biblia*-fordítások. **Anasztaszija Jurijivna Zaszlavszka** volinyi hercegnő megrendelésére **1556** és **1561** között látott napvilágot az *Újszövetség* első ukrán nyelvű változata, a *Pereszopnicai Evangélium*. A fordítást a szjanoki pap fia, Mihajlo Vasziljovics végezte Hrihorij pereszopnicai archimandritával.

A Pereszopnicai Evangélium

A reformációra adott csattanós katolikus válaszként kezdetét vette az ellenreformáció, melynek célja az egyház megújítása volt. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszott a Loyolai Szent Ignác (1491–1556) által 1534-ben alapított **jezsuita rend**. A jezsuiták saját fegyverükkel próbálták legyőzni a protestánsokat. Iskolákat alapítottak, ahol korszerű oktatás folyt, a főurakat visszatérítették a katolikus hitre. 1571-ben jezsuita kollégium nyílt a halicsi Jaroszlavban, nem sokkal később Lvivben, Kamjanecben, Przemyślben, Vinnicában, Kijevben, Osztrohban, Novhorod-Sziverszkijben. Az ukrán slachticsok és pánok között divatossá vált jezsuita kollégiumba járatni gyermekeiket, mivel annak sikeres befejezése után tanulmányaikat nyugat-európai egyetemeken folytathatták tovább. A jezsuiták már nem csak a protestánsok ellen harcoltak, hanem kivetették hálójukat a pravoszláv egyházra is.

3. A pravoszláv egyházi testvériségek

A XVI. században aktivizálták tevékenységüket a **pravoszláv egyházi testvériségek**¹, melyeket az egyházközségek világi hívei hoztak létre még az 1400-as években a kézműves céhek mintájára. Általában templomaikról lettek elnevezve, ezért a lvivi volt a **Nagyboldogasszony testvériség**, a vilnai a **Szentlélek testvériség**, a lucki pedig a **Szent kereszt testvériség**. Kezdetben egyházépítő és -szépítő tevékenységgel foglalkoztak, támogatták a szegényeket, ingyenebédet osztogattak. A vallási elnyomás fokozódásával azonban anyaegházuk védelmére keltek. Panaszlevelekkel, beadványokkal bombázták a magisztrátusokat, melyekben felsorolták sérelmeiket. Követeket küldtek a királyi udvarba, ott kerestek védelmet a slachticsok hatalmaskodásával szemben.

Halics legjelentősebb egyházi testvérisége a lvivi Nagyboldogasszony-székesegyház mellett működő társaság volt. A városi törvények 20–30 fős taglétszámot engedélyeztek számára, de résztvevői mind tehetős emberek voltak. Az 1520-as években fellázadtak a lengyel patrícusok által rájuk kényszerített korlátozások ellen. Panasszal fordultak a királyhoz, amit támogatott maga Vaszil-Konsztantin Osztrozkij herceg is. Ennek köszönhetően a pravoszlávok helyzete némileg jobbra fordult.

1539-ben sikerült helyreállítaniuk a halicsi püspökséget, melyet még a XV. században szüntettek meg. Első püspökük, **Makarij Turcsinszkij** a lvivi testvérek közül került ki.

¹ *pravoszláv egyházi testvériségek* – az ukrán városiakok vallási és kulturális felvilágosító szervezetei, amelyek a pravoszláv parókiákon működtek

Alvivi Nagyboldogasszony testvériség tagjai aktív kultúrfelvilágosító tevékenységet folytattak. Joachim antiochiai pátriárka **1586**-ban egyházi autonómiát, **stauropigia**¹ jogot adományozott nekik, vagyis közvetlenül a pátriárka fennhatósága alá vonta őket, így nem terjedt ki rájuk a helyi püspök hatalma.

A testvériség belső szerkezete nagyon egyszerű volt. Tagjai nők és férfiak is lehettek egyaránt, akik a város-lakók, papok, parasztok, slachticsok közül kerültek ki és testvéreknek nevezték egymást. Általában havonta találkoztak egymással, de a nagygyűlésekre évente csak egyszer került sor. Itt választották meg a társaság vezetőségét, az idősebb testvéreket.

Szervezetükön belül a testvérek komoly fegyelmet tartottak. Ha valaki nem jelent meg a testvériség gyűlésén, egy temetésen, vagy megsértette társát, ha káromkodott, akkor büntetést kellett fizetnie (viaszban), komolyabb vét-ségeként pedig elzárás járt a haranglábba². Ilyen büntetést kapott az is, aki nem akart idősebb testvér lenni. A testvérek vitás ügyeiket a testvériség ítélőszéke előtt oldották meg, nem fordultak városi bírósághoz.

4. A lvivi testvériségi iskola

A testvériségek legfontosabb kötelességüknek az iskolák támogatását tartották, mivel a nemzeti hanyatlás okát az anyanyelvű oktatás hiányában látták.

A lvivi testvériségi iskola **1586**-ban jött létre. Szláv-görög iskolának vagy gimnáziumnak nevezték. Tanmenetét a

¹ *stauropigia* – a konstantinápolyi pátriárkának alárendelt autonóm pravoszláv egység, amely különleges jogokkal rendelkezett

² *harangláb* – kisebb, ácsolt építmény, ahol a harang függött

hét szabad művészet¹ alapján állították össze. Olyan nagy-tudású tanárok oktattak itt, mint **Lavrentyij és Sztefan Zizanyij-Tusztanovszkij, Ivan Boreckij**, a későbbi Iov metropolita. Iskolai rendtartását 1591 környékén fogadták el. A szabályzat arra intette a tanárokat, hogy egyformán szeressék tanítványaikat, ne tegyenek különbséget közöttük: *„Ennek az iskolának a tanítója legyen jámbor, okos, alázatosan bölcs, nemes lelkű. Ne italozzon, ne legyen se kicsapongó, se megvesztegethető, se mohó, se indulatos, se irigy, se nevetséges, se hazug, se varázsló, se mesemondó, se szakadár, hanem csak a mindent magába foglaló jámbor ember... A reá bízott gyermekeket tanítsa meg minden kegyes tudományra, a szófogadatlanságért ne büntessen embertelenül, hanem tanító módjára megérdemelten... A tanulók közt ne tegyen különbséget. Csak a tudásban legyen valaki előbbre való, testi mivoltában nem. A tanítónak minden gyermeket egyformán kell szeretni és tanítani: a gazdagok és a szegények gyermekeit, s azokat is, akik az utcán koldulnak.”*

A tanulók kötelesek voltak szorgalmasan és jól tanulni, tisztelni tanáraikat, szót fogadni nekik. A tisztaságra és a rendre az iskolában a növendékek ügyeltek. Ösztönzésükre találták ki az ülésrendet, ami az első padtól haladt az utolsó felé. A legjobb tanulót császárnak nevezték és ő a tanító mellett ült. Elöl foglaltak helyet a jó tanulók, ők voltak a szenátorok, akik a szenátust alkották. Aki császár vagy szenátor akart lenni, annak feljegyzést kellett készíteni azok hibáiról, akik nála jobbaknak számítottak. Ha a

¹ *hét szabad művészet* – a középkori egyetemek bevezető képzésének a tananyaga: *grammatica* – nyelvtan, *retorica* – szónoklattan, a gondolatok szabatos szóbeli kifejezése, *dialectica* – a gondolatok logikus kifejtésének tárgya, *astronomia* – csillagászat, *arithmetica* – számtan, *geometria* – mértan, *musica* – zene

„császár” vagy a „senátor” hibázott felelés közben, át kellett adnia helyét a győztesnek. Néha az osztály két csoportra oszlott – „görögökre” és „rómaiakra” –, így versenyeztek egymással a tanulásban. A legbutábbak az utolsó „számárpadban” ültek és társaiktól számárfüles sapkát kaptak.

A tanítás kilenc órakor kezdődött. A tanár az órát a házi feladat ellenőrzésével kezdte, majd elmagyarázta az új anyagot. Az oktatás szláv nyelven folyt, de a diákok el-sajátították a görög és latin nyelvet is. Egyes iskolákban „kalkulust” használtak, amelybe bejegyezték azon tanulók nevét, akik vétettek a rend ellen és „egyszerű” nyelven beszéltek. Utána a „kalkulust” a vétkesnek adták, amit addig birtokolt, míg más nem hibázott. A füzetbe bekerült tanulók büntetésben részesültek. Az iskolai vétségért vesszővel büntettek, amit az egyik idősebb tanuló hajtott végre, aki a cenzor szerepét töltötte be, s ügyelt a rendre az iskolában.

5. A breszti unió.

A görög katolikus egyház létrejötte

Az európai uralkodók és egyházi személyiségek többször tanácskoztak a keresztény egyház egységének helyreállításáról. Különösen felerősödött ez a törekvés az ellenreformáció idején, mivel Róma ki szeretne volna terjeszteni hatalmát kelet felé. A vallási unió elkötelezett hívei a Rzeczpospolitában a jezsuiták voltak.

1595 őszéig az egyházegyesítés gondolatát támogató pravoszláv püspökök elkészítették az unió tervezetének 33 cikkelyét. **Ipatyij Potyij** volodimiri és **Kirilo Terleckij** lucki püspökök az unió tervezetével Rómába utaztak, hogy megvitassák azt VIII. Kelemen pápával. A pápa azonban nem volt hajlandó tárgyalni az egyházfőkkel, hanem közölte velük saját feltételeit. A püspökök beleegyeztek ezekbe a

feltételekbe, illetve elfogadták a katolikus dogmákat arról, hogy az egyetemes egyház feje a római pápa, aki Szent Péter utóda és Jézus Krisztus földi helytartója, a Szentlélek az Atyától és Fiútól származik, nem pedig csak az Atyától, mint ahogyan azt a pravoszlávok vallják.

Ipatyij Potyij

Kirilo Terleckij

Mihajlo Rahoza

A két egyház egyesítésének terve nagy felháborodást váltott ki az ukrán társadalmon belül és megosztotta az embereket. Élesen elutasították az unió gondolatát **Gedeon Balaban**, **Mihajlo Kopiszenszkij** püspökök és **Vaszil-Konsztantin Osztrozkij** herceg, akik az egyesítést támogató egyházi vezetőket báránybőrbe bújt farkasoknak nevezték.

Vaszil-Konsztantin Osztrozkij

Gedeon Balaban

III. Zsigmond lengyel király **Mihajlo Rahoza** Kijev, Halics és egész Rusz metropolitájával Bresztben egyházi zsinatot hirdettek az unió kimondása céljából. Az ellenzék képviselői szintén Bresztbe érkeztek és 1596. október 16-án Osztrozkij palotájában tanácskozássra gyűltek össze. Zsinatukon, amelyen elutasították a katolikus és pravoszláv egyház egybeolvasztását, megjelentek a konstantinápolyi és az alexandriai pátriárka megbízottjai is. Breszt ekkor egy ostromlott várra hasonlított, határában katonai csapatok állomásoztak. Az unió hívei **1596. október 18-án** a Szent Miklós-székesegyházban kihírdették az egyházegyesítést. A pravoszlávok elfogadták a katolikus tanításokat, de megmaradtak pravoszláv vallási ünnepeik, templomaik, ikonosztásaik, egyházi énekeik. A liturgia nyelve továbbra is az ószláv volt.

Így jött létre a **görög katolikus egyház**, amely megőrizte bizánci sajátosságait, de a római pápának lett alárendelve. III Zsigmond 1596. december 15-én törvényesítette a breszti zsinat határozatait. Az unitus papok (a görög katolikusok másik megnevezése) ezután mentesültek az adófizetés terhe alól, jogot kaptak a kolostoralapításhoz és birtokszerzéshez. A görög katolikus vallású slachticsok egyenlőkké váltak a katolikusokkal, püspökeiknek pedig megígérték a szenátusi tagságot is. A pravoszláv egyházat a Rzeczpospolita területén törvényen kívül helyezték.

6. Az ungvári unió

1646. április 24-én az ungvári vártemplomban az addig ortodox püspökség feje, **Partén Péter** 63 papjával együtt Jakusics György egri püspök jelenlétében letette a katolikus hitvallást, elismerte a római pápa főségét, s ezzel

létrejött az **ungvári unió**. Az egyházegyesítés a következő feltételek betartásával történt:

- a keleti szertartás teljes egészében sértetlen marad;
- az egyesületek püspökeit a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti;
- az egyesült papság megkapja mindazon egyházi és világi kiváltságokat, melyekkel a latin szertartású papság rendelkezik.

Az ungvári vártemplom romjai

Az ungvári unióval területünkön is megalakult a görög katolikus egyház. Vidékünkön és a mai Szlovákia területén két egyházmegye jött létre: a Munkácsi és az Eperjesi Görög Katolikus Püspökség.

A munkácsi egyházmegye megszervezésében, önállósulásában nagy érdemeket szerzett **De Camelis János József** püspök, aki lerakta a Máramaros vármegyei hucukok uniójának alapjait (az aktusra végül is 1721-ben került

sor), melynek eredményeként a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség joghatósága kiterjedt az említett területre is; **Olsavszky Mihály Mánuel**, akinek a püspöksége alatt nagymértékben emelkedett az unitus papság anyagi és műveltségbeli színvonala, tankönyveket nyomtatott Kolozsváron, kétosztályos papnevelő intézetet alapított Munkácson; **Bacsinszky András** püspök, hivatali ideje alatt pedig úgy anyagilag, mint jogilag és tekintélyben, teljesen egyenjogú lett a görög katolikus papság a római katolikus-sal, az egyházmegye elnyerte az önállóságát. Ezen túl a magyar görög katolikusok anyanyelvű liturgikus törekvéseit is támogatta, s nagymértékben hozzájárult a ruszin irodalmi nyelv kifejlődéséhez is.

7. A vitairodalom¹

Petro Szkarga

Petro Szkarga jezsuita szerzetes *Az Isten egyházának egységéről egy pásztor felsősége alatt (O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem, 1577)* című könyvében arról írt, hogy a pravoszlávok kilátástalan helyzetben vannak, mert kezdetleges szláv nyelvükön nem érthetik meg Isten igazságát. A becsapott ukrán nép csak akkor menekülhet meg a pokol kínjától és az örök kárhozattól, ha egyházi unióra lép Rómával. Val-

lási szövetség alatt Szkarga azonban nem a pravoszlávok és katolikusok egyenrangú egyesülését értette, hanem az ortodoxok beolvadását a katolikus egyházba.

¹ *vitairodalom* – az egyházak egyesítésének gondolata körüli ellentéteknek szentelt irodalom

Az unióról alkotott jezsuita felfogás felháborodást váltott ki a pravoszláv papság és a hívek körében. Az Osztrohi Akadémia tudósai hitvitát kezdtek a katolikusokkal. Műveikben leleplezték a jezsuiták ravasz próbálkozásait és komoly érvekkel bizonyították a pravoszlávok szabad vallásgyakorláshoz való jogát.

Heraszim Szmotrickij

A vitairodalom műfajának egyik első képviselője az Osztrohi Akadémia rektora **Heraszim Szmotrickij** volt. 1587-ben jelentek meg könyvei *Az égi királyság kulcsa* és az *Új római naptár* címmel. Műveiben a szerző élesen bírálta a római katolikus egyházat és a pápaságot. A XIII. Gergely által kezdeményezett naptárreformot (1582) pedig egyenesen károsnak nevezte. Híres pravoszláv polemisták voltak még Klirik Osztrozkij, Sztefan Zizanyij (*Szent Cirill jeruzsálemi pátriárka hitszónoklata*, 1595–1596), Meletyij Szmotrickij (*Trenosz* (Sirám), 1610), Ivan Visenszkij (*Üzenet a püspököknek*), Iov Boreckij (*Protestáció*, 1621), Zaharija Kopisztenszkij.

1605 végén vagy 1606 elején látott napvilágot a *Perezstoroha* (Figyelmeztetés) című vitairat, melynek ismeretlen szerzője élesen elítélte a breszti uniót és a pravoszláv vallás üldözését a Rzeczpospolita területén. Az ukránok csak úgy tudnak ellenállni a nemzeti elnyomásnak, véli a vitairat írója, ha fejlesztik oktatásukat, a könyvnyomtatást és segítik a testvériségek tevékenységét.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan nevezik a történészek a XVI. századot az ukrán pravoszláv egyház történetében?*

2. Milyen hatással volt a pravoszláv egyház helyzetére a Rzeczpospolita uralkodóinak főkegyúri joga?

3. Hogyan terjedt a protestantizmus Ukrajna területén?

4. Mikor látott napvilágot a Pereszopnicai Evangélium?

5. Miért, és hogyan jöttek létre a pravoszláv egyházi testvériségek?

6. Kitől kapott stauropigia jogot a lvivi Nagyboldogasszony testvériség? Hogyan befolyásolta ez a testvériség fejlődését?

7. Mikor jött létre, és hogyan működött a lvivi testvériségi iskola?

8. Hogyan vélekedtek az ukránok a katolikus és pravoszláv egyház egyesítéséről?

9. Mikor jött létre a breszti unió?

10. Melyek a fő jellemzői a görög katolikus vallásnak?

11. Hogyan jött létre az ungvári unió?

12. Nevezd meg a leghíresebb polémistákat!

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• A felsorolt művek közül melyiknek a szerzője Heraszim Szmotrickij?

A. Az égi királyság kulcsa

B. Üzenet a püspökökhöz

C. Peresztoroga

D. Trenosz (Sirám)

A	B	C	D

• A képen látható egyházi személyiségek közül kinek a neve hiányzik a szövegből?

1595 őszéig az egyházegyesítés gondolatát támogató pravoszláv püspökök elkészítették az unió tervezetének 33 cikkelyét. A volodimiri valamint lucki püspökök az unió tervezetével Rómába utaztak, hogy megvitassák azt VIII. Kelemen pápával.

1

2

3

4

A. 1, 3

B. 2, 4

C. 1, 4

D. 2, 3

A	B	C	D

• *Párosítsd a fogalmat meghatározásával!*

1. Vitairodalom

2. Protestantizmus

3. Archimandrita

4. Pravoszláv egyházi testvériségek

A. A városlakók vallási és kulturális felvilágosító szervezetei, amelyek a pravoszláv parókiákon működtek

B. A keleti egyházak nagyobb kolostorainak főnöke

C. A reformáció következtében létrejött keresztény vallási irányzat

D. Az egyházak egyesítésének gondolata körüli ellentéteknek szentelt irodalom

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

■ JEGYEZD MEG!

1556–1561 – a *Pereszopnicai Evangélium* megjelenése

1582 – XIII. Gergely pápa által kezdeményezett naptár-reform

1589 – a Moszkvai Pátriárkátus függetlenné válása

1586 – a lvivi Nagyboldogasszony testvériség stauropi-gia jogot kap és a lvivi testvériségi iskola létrejötte

1596. október 18. – a breszti unió kihirdetése

1646. április 24. – az ungvári unió létrejötte

Ukrán – magyar kisszótár

Берестейська церковна унія – breszti vallási unió

Православні братства – pravoszláv egyházi testvériségek

Львівська братська школа – lvivi testvériségi iskola

Львівське Успенське братство – a lvivi Nagyboldogasszony testvériség

Віленське Свято-Духівське братство – a vilnai Szentlélek testvériség

Луцьке Чеснохресне братство – a lucki Szent kereszt testvériség

Полемічна література – vitairodalom

„Про єдність Божої церкви під одним Пастирем” – Az Isten egyházának egységéről egy pásztor felsősége alatt

„Казання святого Кирила, патріарха єрусалимського” – Szent Cirill jeruzsálemi pátriárka hitszónoklata

„Ключ царства небесного”, „Календар римський новий” – Az égi királyság kulcsa, Új római naptár

„Послання до єпископів” – Üzenet a püspököknek

4–5. §. A Zaporizzjai Szics.

A nemzeti-felszabadító mozgalom kezdete

1. A Zaporizzjai Szics létrehozása

A határ menti sztároszta-pánok önkényeskedését megfelelő kozákok a dnyeperi zuhogókon túli területekre vándoroltak, amit ők alsó-Dnyeper-vidéknek neveztek. Azért cselekedtek így, mert a zuhogók természetes védelmet nyújtottak számukra. A hatalmaskodó nagyuraktól messzire került szabad emberek saját kezükbe vették sorsuk irányítását. Kozák közösségeket hoztak létre, amelyeket a szokásjog alapján vezettek. Igazságot szolgáltatottak a megalázottaknak és megbüntették a bűnösöket. A nomád népek közelsége arra ösztönözte őket, hogy összefogjanak és fegyveres csapatokba szerveződjenek. Vezetőik az atamánok voltak, akik kitűntek bátorságukkal, leleményességükkel, tudásukkal.

A portyázó kozákok csónakokat építettek, halászhálót fontak, halásztak, vadásztak, vadméhészettel foglalkoztak, halat szárítottak, húst tartósítottak, mézet gyűjtöttek. A tél beálltával azonban kénytelenek voltak visszatérni régi szálláshelyükre. Hogy megvédjék magukat és vagyonukat a tatár támadásoktól, földrajzilag védett helyeken kisebb erődítményeket, szicseket építettek, ahol télen felfegy-

verzett kozák egységeket állomásoztattak, akiknek még ágyúik is voltak.

Innen intéztek támadásokat a tatár uluszok ellen, hogy kiszabadítsák keresztény testvéreiket a pogány rabságból. A nemes cél mellett gyakran a zsákmányszerzési vágy is hajtotta őket. Bátor fellépésükkel a kozákok megvédték Ukrajnát a török-tatár terjeszkedéstől.

Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákság jelentékeny katonai erővé vált, ami felkeltette a dél-ukrajnai határ menti sztarosza-pánok érdeklődését. A litván kormány a zuhogókon túli területeken végvárak építését vette tervbe és az alsó-Dnyeper-vidéki kozákság állami határőrszolgálatba állítását.

Ezt az elképzelést **Dmitro Ivanovics Visneveckij** valósította meg, amikor **1556** környékén a Kis Hortica-szigeten megépítette első erődítményét **Hortikai Szics** néven, a későbbi Zaporizzsjai Szicssek prototípusát. Az erősség mindössze 2 évig, 1556–1557 között állt fenn, mivel a tatárok lerombolták. Ettől függetlenül azonban fontos szerepet játszott a kozákság történetében, nagy hatással volt öntudatra ébredésükre. Az 1560-as évek elején, a lerombolt Hortikai Szics helyett, Tomakivka-szigeten újabb erődítményt emeltek, melyet már **Zaporizzsjai Szics**ként emlegettek.

A kozák várat földsánc és vizesárok vette körül. A földsánc tetején palánk emelkedett, amely előtt őrtornyok álltak. A sánckerítés kihegyezett végű, szorosan egymáshoz illesztett hasított szálfákból épült. Innen ered az erődítmény elnevezése is, ugyanis a *szics* szó jelentése 'hasítani'. Az erődítmény patkó alakot formázott és falai mögött fából épült házak, illetve raktárépületek álltak. A szics közepén tér volt Mária Oltalma-templommal, kúttal, büntetés-végrehajtó hellyel (szégyenoszlop) és itt tartották a népgyűléseket, az úgynevezett vicséket is. E körül álltak a kurinyok

(hosszú téglalap alakú építmény, ahol a kozákok laktak), az előjárók házai, a kancellária épülete, lőpor- és fegyverraktárak. A kuriny szó egyben katonai és közigazgatási egységet is jelentett. A folyóparti kikötő, a külföldi követek és kereskedők lakhelyével, a „görög ház”-al együtt az erődön kívül helyezkedett el. A szics körüli szigetek bújóhelyei kis erődítmények voltak a katonai kincstár számára. Itt volt a flottilla horgonyzóhelye, a katonai kincstár és az ágyúk rejtekhelye is.

A Zaporizzsjai Szics

A történelem során a Zaporizzsjai Szics helye is állandóan változott:

1556–1557 – Hortikai Szics

1563–1593 – Tomakivkai Szics

1593–1638 – Bazavluhi Szics

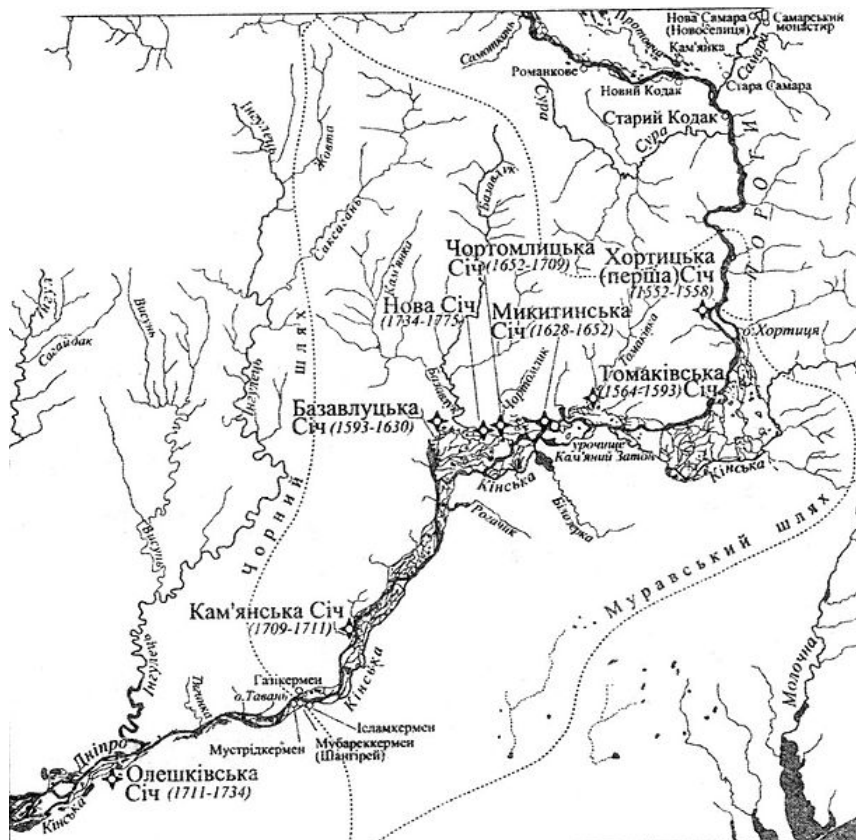
1638–1652 – Mikitinszkij Rohi Szics

1652–1709 – Csortomliki Szics

1709–1711 – Kamjankai Szics

1711–1728 – Oleski Szics

1734–1775 – Pidpilnai (Új) Szics

A Zaporizzsjai Szics helyváltoztatásai a történelem folyamán

A kozákok államszervezetét **Zaporizzsjai Hadnak** nevezték, melynek területe ezredekre vagy palánkákra oszlott. Az ezredpalánka egyszerre volt végvár, körzet és annak közigazgatása is. A XVI–XVII. század folyamán a szicsföldek öt palánkára oszlottak. Az erődítményben állomásozó kozákok száma ritkán érte el az ezer főt. A kozá-

kok nagy többsége az erődítményen kívüli téli szállásokon, zimivnyikeken élt. Csak akkor gyűltek össze a szicsben, ha sztársinát (kozák előkelőség, parancsnokság, vezetőség) választottak, vagy pedig hadjáratra készültek.

Kozák téli szállás, zimivnyik

2. Dmitro Visneveckij (Bajda)

Dmitro Visneveckij az ukrán kozákság történetének első ismert hetmanja. Fejedelmi család sarja, a Gedimino-vics-dinasztia tagja, anyja révén rokonságban állt az Osztrozkij családdal is. Cserkasszi és kanyivi sztárosztaként elsősorban a zaporizsjai kozákokra támaszkodott. A Hor-ticai Szicsból sikeres hadjáratokat folytatott az Oszmán Birodalom és a Krími Tatár Kánság, elsősorban Ocsakiv, illetve Iszlám-Kermen ellen.

1557 elején I. Devlet Giráj krími kán lerohanta a Hor-ticai Szicsot. Visneveckij maroknyi kozák csapattal

24 napon keresztül hősieen állta a pogányok ostromát. Még ugyanabban az évben a tatárok visszatértek Zaporizsziába és újabb támadást intéztek a kozák végvár ellen. A túlerő meghátrálásra kényszerítette Visneveckij herceget, aki kénytelen volt elhagyni szülőföldjét.

Mivel sem a lengyelek, sem a litvánok nem nyújtottak neki segítséget, ezért IV. Rettegett Iván moszkvai cár szolgálatába állt. Részt vett többek között Oroszország déli határainak védelmében, hadjáratot folytatott Azov ellen, harcolt Kercs alatt, a Don folyó alsó szakaszánál. Megpróbálta meggyőzni a cárt egy törökellenes koalíció létrehozásának fontosságáról, de Rettegett Iván közömbös maradt az ötlet iránt. A herceg ekkor visszatért II. Zsigmond lengyel király udvarába. A lengyel uralkodó sem támogatta Visneveckij terveit, és kozákjaival együtt a livóniai háborúba küldte.

1563-ban Visneveckij hadjáratot folytatott Moldva ellen, és az egyik csatában török fogságba esett. A fogoly herceget Isztambulba szállították, ahol a szultán megpróbálta a maga oldalára állítani. A kozák vezér azonban elutasította az ajánlatot. Végül Dmitro Visneveckijt kegyetlenül kivégezték. Egy toronyból kihegyezett karókra vetették. De fennakadt az egyik horgon és még három napig élt. Kegyelmet nem kért, sőt gúnyolta és átkozta a törököket

*Dmitro Visneveckij (Bajda)
(? – 1563)*

vallásuk miatt. Végül a szultán parancsára lenyilazták. A néphagyomány így emlékezik róla:

*»Megy a török küldönc követségbe,
hogy Bajdát a császárhoz édesgesse:
„Ó, dicsőséges Bajda,
légy a hírséges lovagom,
lányomat is neked adom,
ura leszel egész Ukrajnának.” –
„Császár hite átkozott,
Császár lánya kárhozott!”
A felség a csatlósokért kiáltott:
„Bajdát mármost megragadjátok,
Bajdát mármost megkötozzétek,
Bordáit horogra vessétek!”
Ott függ Bajda nem egy nap, s nem kettőt,
Nem egy éjjel, s nem egy órát.«*

3. A kozákok életmódja és szokásai

Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákság életét három tényező határozta meg: a pravoszláv hit, a katonai sikerek, illetve a becsületes munka. Imádsággal ébredtek, imádkoztak lefekvés előtt, asztali áldást mondtak étkezéseknél és csatába sem indultak fohász nélkül. A kozák kurinyok legfőbb ékessége a szent ikon volt. A szics főterén állt a Mária Oltalma-templom, ahol mindennap misét tartottak. A jelentősebb hadjáratok előtt megáldoztak, hogy megtisztulva indulhassanak az ütközetbe. Hozzánk, magyarokhoz hasonlóan az ő oltalmazójuk is Szűz Mária volt.

A zaporizzsjaiak egy pravoszláv testvériséget alkottak. Ápolták csatában elesett testvéreik emlékét. Nagy kurgánokat emeltek sírjaik felé, gyakran még akkor is, ha nem találták meg a holttestüket.

Kozák csak pravoszláv hitű ember lehetett. A más vallásúaknak meg kellett keresztelkedniük ortodox hit szerint a Mária Oltalma-templomban. Az újonnan érkezett kozákjöltek olyan ragadványneveket kaptak, amelyek leginkább jellemezték őket. Ilyenek voltak a Babak (mormota), Vorona (varjú), Koza (kecske), Liszica (róka), Baran (birka), Korzs (sütemény), Csasznik (fokhagyma), Skoda (kár), Zahubikoleszo (veszítsd el a kereket), Sztriljábaba (úgy lősz, mint egy asszony), Neridajzamnojumati (ne sirass, anyám), Nepijvoda (víznemissza), Pivtorakozsuha (másfélnyi bőr) megnevezések. Gyakran ezek a ragadványnevek családnévvé váltak. Keresztnevüket viszont megőrizték, mivel hitük szerint, azon keresztül kötődtek védőszentjükhöz. Jellegzetes hajtincsüket is azért viselték tar fejükön, hogy őrangyaluk ki tudja őket húzni a bajból.

A kozákká válás másik feltétele az ukrán nyelv ismerete, az erkölcsös, aszkétikus, önmegtartóztató életmód volt. Nők a kozák erődben nem élhettek.

A kozákok szerényen, ámde táplálónan étkeztek. Ételeiket kölesből, lisztből készítették. Szerették a szárított halat és a sült vadhúst.

A kozákok között voltak gazdagok és szegények egyaránt. Egyben azonban nem különböztek egymástól, mindannyian szavazati joggal rendelkeztek. Fontosabb kérdéseiket, kül- és belügyi problémáikat az általános kozák tanácson vitatták meg, amely háromszor ülésezett egy évben: karácsonykor, húsvétkor és Mária Oltalma napján. A templomban tartott mise után a kozákok felsorakoztak a főtérre és köszöntötték előljáróikat, azok pedig meghajoltak katonáik előtt. A döntéseket nem szavazás, hanem közfelkiáltás útján fogadták el. Így választották meg egy esztendőre a kisatamánt (vagy hetmant), illetve a zaporizzsjai

kist¹, a szics kormányát. A kis atamánjának (hetmanjának) kezében összpontosult a legfőbb katonai, végrehajtó, közigazgatási, bírói és vallási hatalom. Guillaume Le Vasseur de Beauplan² (e.: gijom le vasszer dő boplán) a következőképpen írta le az atamánválasztást: „*Miután összegyűlnék, az idősebb ezredek és kozákok egyenként nyilatkoznak, kit szeretnének atamánnak. Ezután következik a szavazás. A megválasztott személy köteles elfogadni a tisztséget. Társai előtt fogadalmat tesz arról, hogy híven fogja szolgálni közösségét és mindent megtesz annak érdekében, hogy méltó legyen testvérei bizalmára. Erre az Általános Kozák Tanács tapsviharban tör ki, éljen-éljen!-t kiáltozva.*”

A kis atamánja mellett megválasztották még a hadbíró, kozák kapitány, katonai jegyzőt és a kurinyatamánokat is. Ezután a kis hivatalnokainak átnyújtották a sztársinai³ hatalom jelképeit, az úgynevezett **klenódium**okat⁴.

A Zaporizzsjai Szicsben sajátos jogrend alakult ki, amely egyesítette magában az ukrán szokásjogot, a német magdeburgi jogot és a Litván Statútumok rendelkezéseit.

Főbenjáró bűnnek számított az árulás, a függelemsértés és a közvagyon megkárosítása. Főbelövés vagy halálra vesszőzés járt érte. Kisebb vétségekért – engedetlenség

¹ *kis vagy kos* – a kis atamánjának tartózkodási helye, később az egész fővárost, a Zaporizzsjai Szicset jelentette

² *Guillaume Le Vasseur de Beauplan* – francia hadmérnök és térképész. 1630 és 1648 között a lengyel király szolgálatában Ukrajnában dolgozott. *Ukrajna leírása* című művében ismertette az ukrán területek gazdaságföldrajzi helyzetét, a társadalmi rendek életkörülményeit, színes képet festett a dnyeperi zuhogókról.

³ *sztársina* – kozák előkelőség, vezetőség, parancsnokság

⁴ *klenódium* (kleinod, németül kincs, ékszer, ereklye) – hatalmi jelvények: lobogók (korogvák), jogar, lófarkas zászló, buzogány, címeres pecsét, tintatartó, tollas buzogány, üstdob, érmék

A kisatamán esküt tesz az Általános Kozák Tanácson

vagy kölcsön vissza nem adása – a bűnöst szégyenoszlophoz vagy ágyúhoz kötözték, esetleg megvesszőzték.

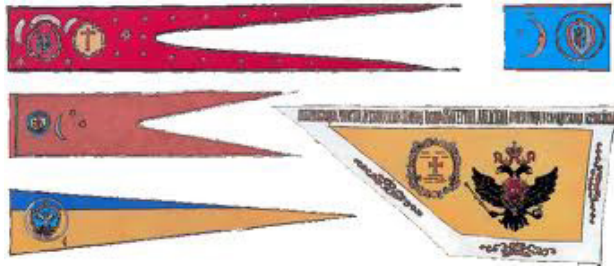
A Zaporizzsjai Szics tehát egy demokratikus¹ kozák köztársaság² volt, amely nemzetközi elismerést vívott ki magának.

Buzogány

Lófarkas zászló

Lobogók

¹ *demokrácia* – olyan politikai rendszer, melyben a hatalmat a nép gyakorolja

² *köztársaság* – olyan államforma, ahol a vezetőt és az államhatalmi szervezetet meghatározott időre választják meg

Üstdob

Címeres pecsét

Tollas buzogány

4. A kozákok harcművészete

A kozákok zord körülmények között, ellenséges környezetben éltek és csak magukra számíthattak. Ez elősegítette sajátos harcművészetük kialakulását. Hadseregük nem tagolódott külön fegyvernemekre. A kozákok univerzális harcosok voltak, tökéletesen ismerték a különféle harci eszközöket, technikákat. Sikeresen alkalmazták a hármassorú alakzatot, amely úgy működött, hogy a harmadik, hátsó sorban állók megtöltötték a fegyvert, az előttük álló vitézek átadták az első sorban állóknak, azok pedig célzottak és lőttek. Híres kozák huncutság volt az úgynevezett **halasz** (zsivaj), amikor a harcosok elvegyültek az ellenséges erővel és közelharcban győzték le őket. Erősségük volt még a „mozgó erődnek” nevezett szekértábor, illetve a speciális kerekas faszerkezetű sétáló erőd. A szekértábort több sorban egymáshoz láncolt szekerekből alakították ki négyszög, félhold vagy ovális alakban. Elöl 3–4 ágyút helyeztek el, oldalt 1–1-et. A sereg az erődítmény belsejében várta a

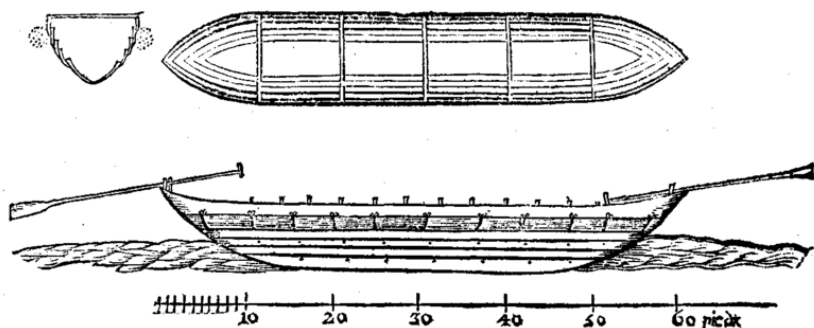
csata kezdetét. Támadás idején kitört a rejtekből, veszély esetén viszont visszahúzódott a védelmet nyújtó alakzatba.

Szekértábor

A kozák hadsereg ütőerejének a gyalogság számított. Sikereiket gyorsaságuknak köszönhatték és támadásaik aktív tüzérségi előkészítésének. Ellentétben az európai harcászati gyakorlattal az ukrán kozákok egyaránt ügyesen használták kardjukat, nyílaikat, muskétáikat, pisztolyaikat és szakállas puskáikat.

A könnyűlovasság kiegészítő szerepet játszott. Az ő feladatuk volt a felderítés, az ellenséges vonalak mögötti rajtaütés, az átkaroló támadások lebonyolítása és az ellenség csapdába csalogatása. A könnyűlovasság őrszolgálatot, illetve járőrszolgálatot is teljesített. A felderítő őrzjáratok földbe vájt vagy fából összeácsolt erődítményekben állomásoztak az ukrán földek határvidékén. A terep megfigyeléséhez felhasználták a kurgánokat is.

Cette Figure se met au Cahier H

Kozák csajka

A zaporizzsjai kozákok híresen jó hajósok voltak. Rusz-béli őseikhez hasonlóan leereszkedtek a Dnyeperen a Fekete-tengerre és onnan eljutottak a török partokig. Úgy tartották, hogy csak az számít igazi kozáknak, aki már kipróbálta magát tengeri ütközetben is. Hajójukat csajkának¹ (sajkának) nevezték, amely 18–20 m hosszúságú, 3–3,5 m szélességű, árbóccal és vitorlával ellátott tengeri jármű volt. A 40–50 fő befogadására alkalmas hajótest alsó részét egy farönkből faragták ki, az oldalsó részét pedig falécek-ből építették fel. A hajótest felső peremére, a szegélylécek védelmére nádköteget erősítettek.

Egy hajót 60 kozák tudott elkészíteni két hét alatt. Ha az Általános Kozák Tanács elhatározott egy hadjáratot, a 80–100 csajkából álló flottát igen gyorsan fel tudták szerelni. Minden csónakban volt 4–6 kisebb ágyú is. A puska-port, élelmet, ágyúgolyókat hordóban tárolták. A hadjáratokban a kozákok iránytűt is használtak.

De Boplannál olvashatjuk, hogy „csónakjaikon 10–15 lapát van a fedélzet mindkét oldalán és sokkal gyorsabban

¹ csajka – vitorlával és evezőkkel ellátott csónak

haladnak, mint a török evezős gályák. A csónakok árbóccal is el vannak látva és valamiféle formátlan vitorlával, amit csak jó időben húznak fel, nagy szélben inkább eveznek”.

A csajkákon kívül a kozákok építettek még háromárbo-cos hajókat, melyeknek két fedélzete volt, kétszintes pa-rancsnoki híddal a sztársina számára.

5. A lajstromozott kozákság létrejötte

1572. június 5-én II. Zsigmond Ágost a lengyel királyok régi tervét (az ötlet még 1524-ben pattant ki I. Zsigmond fejéből, aki kétezer kozákot kívánt szolgálatába fogadni, de nem volt elég pénze rá) valósította meg: jóváhagyta 300 kozák állami szolgálatba vételét. Kivonta őket a helyi len-gyel vajdák, sztároszták joghatósága alól és Jan Badovsky slachticsot nevezte ki hetmanjukká és bírójukká.

1576-ban Báthory István lengyel király kozák reformot hirdetett, 500 főben határozta meg az uralkodói szolgálá-ton lévő harcosok számát (1578-ban a létszámot 600 főre emelte) és hatalmi jelképeket, klenódiumokat, lobogót, ló-farkas zászlót, buzogányt és címeres pecsétet adományo-zott nekik. Mivel lajstromba, névsorba vette őket, ezért a **lajstromozott kozákok** nevet kapták.

Az *alsó-Dnyeper-vidéki kozákságról* (1578) szóló hatá-rozatában Báthory önálló társadalmi rendként ismerte el a lajstromozott kozákokat, valamint megfogalmazta alap-vető jogaikat és kötelelességeiket. A kozákok ezután men-tesültek az adófizetés és más kötelezettségek alól, kivéve a katonai szolgálatot. A fegyverzetet, lovat, mündért, fel-szerelést viszont saját költségükön kellett előteremteniük. Szolgálataikért földet kaptak, amit örökül hagyhattak utó-daikra. Saját önkormányzattal rendelkeztek, melynek élén a hetman, valamint a kozák katonai vezetés, a sztársina állt. Szabadon foglalkozhattak kézművességgel és kereske-

delemmel. A királyi kincstárból zsoldot is kaptak. Hadsegük hivatalos neve az **Őkirályi Felsége Zaporizzsjai Hada** lett, központja pedig Trahtemiriv. A király nekik adományozta a város Nagyboldogasszony vagy Zarubi kolostorát, ahol helyet kapott fegyverraktáruk, az arzenál, valamint a sebesülteket és az idősebbeket gondozó kórház.

A lajstromozott kozákoknak nyújtott előjogokkal a lengyelek megpróbálták ellenségeskedést szítani a kozákok között és megakadályozni a Zaporizzsjai Szics növekedését. Ez a politika azonban sikertelennek bizonyult, mivel a névsorba vett és azon kívül maradt kozákok az idők folyamán egy katonapolitikai szervezetbe egyesültek, a Zaporizzsjai Hadba. Az ukrán kozákok közösen indultak tengeri hadjáratokba és együtt harcoltak saját, illetve a pravoszláv egyház jogaiért.

A Zaporizzsjai Had az egész ukrán kozákság katonapolitikai szervezete volt a kezdetektől egészen a XVII. század közepéig. Sajátságos politikai rendszerrel bírt, amit a tudósok, mint már említettük, kozák köztársaságnak neveztek. Legnagyobb hatalommal a Zaporizzsjai Hadban a kozák tanács rendelkezett, ahol minden résztvevő elmondhatta saját véleményét.

A kozák tanács választotta meg a hetmant és a katonai vezetést, vagyis a sztársinát. A hetman kezében összpontosult a legfőbb végrehajtói, illetve bírói hatalom. Ő volt továbbá a Zaporizzsjai Had főparancsnoka és ő képviselte a kozákokat a külföldi tárgyalásokon is. A hetmannak volt alárendelve a megválasztott katonai sztársina, amelyhez a fegyvermester (a tüzérség vezetője), a katonai jegyző (a kancellária vezetője és az ügyvitel felelőse), és a két kozákapitány tartozott, akik a hetman személyes megbízottjai voltak. A kozákok a szicsen belül kurinyokban éltek, amelyek katonai-közigazgatási egységek voltak. A Zaporizzsjai

Szics 38 kurinyra oszlott, élükön választott kurinyatamánokkal.

A lajstromozott kozákok katonai-közigazgatási egységei az 1625-ben megkötött szerződés értelmében az ezredek lettek Bila Cerkva, Kanyiv, Cserkaszi, Perejaszlav és Korszuny központokkal, amelyek századokra és tizedekre tagolódtak. Egy-egy ezred területén átlagosan 500–1000 kozák élt.

Wojciech Stefanowski:
Báthory István

II. Zsigmond Ágost

5. Kozák felkelések a XVI. század 90-es éveiben

A Rzeczpospolita megalakulása a hűbéri-jobbágytartó és nemzeti elnyomás fokozódásához vezetett az ukrán földeken. Nőtt az úrdolga, egyre több természetbeni és pénzbeli kötelezettséget vezettek be a jobbágyok számára. *A földesurak azt szeretnék, írta Hnat Hotkevics ukrán író, ha a robot heti hét napot és napi 24 órát tenne ki.* A városokban sem volt jobb a helyzet. Az ukrán kézművesek és kereskedők saját földjükön alárendelt szerepet játszottak, mivel a

magdeburgi jog csak a katolikusokra terjedt ki, így a város vezetése a lengyelek és a németek kezében összpontosult.

A breszti unió bevezetése kiélezte az amúgy is nyugtalan helyzetet Ukrajnában. A hivatalos lengyel körök a pravoszláv egyház teljes felszámolását tűzték ki célul. Az ukránság megalázónak érezte ezt a törekvést és lázongani kezdett ellene.

A Zaporizzsjai Szics kialakulása az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom fellendüléséhez vezetett a nemzeti-velési elnyomás és a jobbágyrendszer ellen. Egyre több jobbágy állt be a kozákság soraiba, ahol terjedni kezdett a hűbériségellenes és katolikusellenes hangulat.

Kristof Koszinszkij

A kozákok harca nemzeti-felszabadító és nyíltan szociális jellegű volt, a széles néptömegek támogatását élvezte. Az első nagy kozákfelkelés **1591**-ben vette kezdetét és kiterjedt Pogyilljára, Volinyra valamint Kijevcsina területére is. A kozákok és parasztok mellett a városlakók is részt vettek benne. A felkelés vezetője **Kristof Koszinszkij** (lengyelül *Krzysztof Kosiński*), Ókirályi Felsége Zaporizzsjai Hadának ezredese és az alsó-Dnyeper-

vidéki kozákok hetmanja volt. Kisnemesi családból származott Pidljasslja területéről. A tatárok elleni hadjáratokban tűnt ki bátorságával, tehetségével. A lengyel király ezért birtokkal jutalmazta, de a bila cerkvai sztároszta, Janus Osztrozkij hercegi nem engedte meg, hogy elfoglalhassa jogos tulajdonát. Ez, természetesen, felháborította Koszinszkijt. Kozákokból csapatokat toborzott, és megtámadta a főurak birtokait. Csatlakoztak hozzá szökevény

jobbágyok és városlakók is. A felkelők elfoglalták Osztrozkij bila cerkvai várát, ágyúkra, könnyű lőfegyverekre tettek itt szert, és megsemmisítették a jobbágyok adósleveleit. Ezután megszerezték Tripillját, Bohuszlavot, Perejaszlavot és a kijevi erődöt. A kezdetben bosszúhadjáratnak indult felkelés kiterjedt Kijevscsinára, Braclavscsinára és egyre inkább nemzeti-felszabadító jelleget öltött. A lázadás méreteitől megrettent lengyel király nemesi felkelést hirdetett, amelyben részt vettek a Kijevi, Volinyi és a Braclavi vajdaság főnemesei, földesurai. A döntő csatára a két hadsereg között **1593. január 23-án** került sor a volinyi **Pjatka** városka alatt. A nemesek hadserege jól fel volt szerelve, fő erejét a nehézlovasság, a magyar gyalogság és a tüzérség alkották. A rettenetes januári fagyok arra kényszerítették

A Kristof Kosinszkij-féle felkelés terjedése

a felkelőket, hogy tábort verjenek, de még így is hősiiesen álltak a túlerőben lévő ellenség támadásait. A csata során Koszinszkij több mint 2000 harcost veszített, de a mágna-soknak is voltak halottjaik. A harcoló felek között tárgya-lásokra került sor, amelyek békeszerződéssel zárultak.

A kozákok királyhűséget esküdtek és megfogadták, hogy visszatérnek a zuhogókon túlra. Megtiltották nekik azt is, hogy önálló diplomáciai kapcsolatokat létesítsenek idegen államokkal, hadjáratokat folytassanak más országok ellen, valamint hogy főúri vagy slachtabirtokon élhessenek. Kö-telezték őket Koszinszkij leváltására hetmani rangjáról. A felkelés résztvevőit kizárták a kozák lajstromból.

1593 májusában Koszinszkij kétezer fős kozák csapata élén ismét elhagyta Zaporizzsját és ostromolni kezdte Olek-szandr Visneveckij sztárosztafejedelem cserkaszi várát. A kozákok a szárazföldről és a Dnyeperről is lőtték az erődít-ményt. Érkezésük hírére fellázadtak a környező falvak job-bágjai. Visneveckij ekkor cselhez folyamodott és tárgyalás-ra hívta a hetmant. Amikor Koszinszkij megérkezett Cser-kasziba, Visneveckij szolgálai fogságba ejtették és kegyetle-nül kivégezték. A kozákok ezután kénytelenek voltak visz-szatérni a szicsbe.

Szeverin Nalivajko

1594-ben a felkelés újult erő-vel lángolt fel. Ekkor már **Szeve-rin Nalivajko** állt az élén.

Huszjatin városában született a mai Ternopil területén kézmű-ves családban. Szüleivel és báty-jával, Demjannal Osztrogba köl-töztek. Később Szeverin a szics-be utazott és beállt a kozákok közé. Részt vett több, a törökök és tatárok ellen indított krími

valamint moldvai hadjáratban. Kitűnt bátorságával és leleményességével. Feljegyezték róla, hogy „*szép férfi, bátor harcos, illetve jó céllövő*” volt. Később visszatért Osztrogba és Osztrozkij katonája lett. Tanúja volt Koszinszkij vereségének, valamint kivégzésének.

A felkelés kirobbantásához őt is egy családi dráma vezette, ugyanis a braclavi sztároszta, Kalinovszkij elvette családi birtokukat, majd megkínóztatta édesapját. Elhagyta szolgálati helyét és kozákokból felkelő hadsereget szervezett. Csatlakoztak hozzá a lajstromozott kozákok hetmanjukkal, **Hrihorij Lobodával** az élen.

1594 októberében a felkelés kiterjedt Braclavscsina, Kijevscsina és Voliny területére. A 12 ezer főből álló kozák-paraszt hadsereg elfoglalta Huszjatint, Bart, Kanyivot, Luckot, majd Fehéroroszország felé vette az irányt.

Ekkor csatlakozott hozzá Matvij Saula, az alsó-Dnyeper-vidéki lajstromon kívüli kozákok hetmanja. A Nalivajko vezette mozgalomban gyakorlatilag minden társadalmi réteg részt vett az elszegényedett slachticsoktól a parasztokig.

A lengyel király ismét nemesi felkelést hirdetett. A lengyel-litván büntetőcsapatokat Sztanyiszlav Zsolkevszkij koronahetman vezette. Az ellenfelek először Hosztrij Kaminynál ütköztek meg Tripillja alatt 1596 áprilisában, de győzni senkinek sem sikerült. Nalivajko ezután kénytelen volt visszavonulni a Dnyeper bal partjára és a Moszk-

Hrihorij Loboda

vai Állam területén keresni védelmet. Lubnonál azonban a lengyel lovasság elvágta a kozákok visszavonulási útját. A felkelők **1596 májusában** a szolonicai dűlőben vertek tábort és felkészültek az ütközetre. Az ostrom három hétig tartott 1596 májusa és júniusa között.

Zsolkevszkij közben tárgyalásokat kezdeményezett Lobodával és amnesztiát ígért a lajstromozott kozákoknak, amennyiben leteszik a fegyvert. A kozákok között szakadás történt. A slachticsokkal való megegyezést ellenzők elfogták Lobodát és kivégezték. Loboda hívei sem maradtak adósok. Foglyul ejtették Nalivajkot alvezérével Matvij Saulával együtt, majd kiadták őket Zsolkevszkijnek. A kozákokat ez sem mentette meg, a slachticsok nem tartották be adott szavukat és lemészárolták a szolonicai táborban lévő felkelőket. 1596 szeptemberében III. Zsigmond lengyel király törvényen kívül helyezte a nem lajstromozott kozákokat. Nalivajkót és társait Varsóba hurcolták, majd 1597. április 11-én kegyetlenül kivégezték őket.

Az 1591–1596-os szabadságharcokkal véget ért a kozáság történetének első évszázada, amely feltárta gyengeségeiket, illetve megmutatta fejlődésük perspektíváit. A népi megmozdulások vereséget szenvedtek, mert a felkelőknek nem volt egységes haditerve és nagy volt a széthúzás soraikban. Másik részről viszont bebizonyosodott, hogy a nemzeti-felszabadító mozgalom csak abban az esetben lehet eredményes, ha a parasztok, városlakók, kisnemesek kozák vezetéssel összefognak és együtt küzdenek a lengyel uralom ellen. A szabadságért folytatott harc során az ukrán nép egyre öntudatosabb, bátrabb és tapasztaltabb lett.

1. *Miért vándoroltak a kozákok a dnyeperi zuhogókön túli vidékre, és hogyan nevezték új hazájukat?*
2. *Hogyan éltek, mivel foglalkoztak?*
3. *Mi ösztönözte Dmitro Visneveckijt arra, hogy létrehozza a Hortikai Szicset?*
4. *Milyen volt a kozák erődítmény védelmi rendszere, belső felépítése?*
5. *Hogyan változott a történelem során a Zaporizzsjai Szics helye?*
6. *Vázold Dmitro Visneveckij történelmi portréját!*
7. *Milyen sajátosságai voltak a Zaporizzsjai Szics államrendszerének?*
8. *Milyen három tényező határozta meg az alsó-Dnyeper-vidéki kozákság életét?*
9. *Miért nevezik a történészek a Zaporizzsjai Szicset demokratikus kozák köztársaságnak?*
10. *Vázold a szics jogrendjének főbb vonásait!*
11. *Sorold fel a kozákság hatalmi jelképeit!*
12. *Jellemezd a kozák harcművészet sajátosságait!*
13. *Miért hozták létre a lengyel királyok a lajstromozott kozákságot?*
14. *Nevezd meg a Kristof Koszinszkij és Szeverin Nalivajko vezette kozák megmozdulások kirobbanásának főbb okait! Mi volt a közös bennük, és miben különböztek?*
15. *Vázold az 1591–1596-os kozákfelkelések történetének főbb állomásait!*
16. *Miért szenvedtek vereséget, és mi a történelmi jelentőségük?*

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

● *Az alábbi versrészletből megtudhatjuk, hogyan végezték ki a lengyelek Nalivajkot, de kinek a kivégzését örökíti meg a másik versrészlet?*

Varsóban a bírák ítéletet hoztak:
Nalivajkot kínnal tűzön megégessék.
Nalivajkot a bírák lángsírba vetették,
A kozákok a bosszút érte megfogadták.

(Történeti énekek. Kijev, 1961)

Izzó vastrónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga a tűz, úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

● *Hogyan jellemzi Bartenon francia történész művében a kozákokat? Kikhez hasonlítja őket, és miért?*

„Ezek az emberek munkában nőttek fel, mint a szkíták; nehézségekben edződtek, mint a hunok; tehetségesek a harcban, mint a gótok; bőrük napbarnított, mint az indiánoké; és kegyetlenek, mint a szarmaták, oroszlanokként viselkednek az ellenség üldözésében, hasonlatosak a törökökhöz a csalárdságban, haragjuk olyan, mint a szkítáké, hitük szerint keresztények...”

● *Mikor volt az ukrán kozákság kialakulásának 500. évfordulója?*

- A. 1974
- B. 1978
- C. 1989
- D. 1991

A	B	C	D

• *Mikor jelent meg Báthory István az Alsó-Dnyeper-vidéki kozákságról szóló határozata?*

- A. 1556
- B. 1569
- C. 1578
- D. 1591

A	B	C	D

• *Melyik kozák klenódium nem látható a képen?*

- A. Üstdob
- B. Pecsét
- C. Buzogány
- D. Tollas buzogány

A	B	C	D

JEGYEZD MEG!

1556 – a Hortikai Szics létrejött

1572. június 5. – II. Zsigmond Ágost 300 kozákot vesz fel állami szolgálatba

1576 – Báthory István kozák reformot hajt végre

1578 – Báthory István az *Alsó-Dnyeper-vidéki kozákságról* szóló határozata

1591–1593 – Kristof Koszinszkij kozák felkelése

1594–1596 – Szeverin Nalivajko kozák felkelése

Ukrán – magyar kishozár

Козацька рада – kozák tanács

Низове козацтво – alsó-Dnyeper-vidéki kozákság

Козацька військова старшина – kozák előkelőség, vezetés, parancsnokság

Кошовий отаман (гетьман) – kosatamán, hetman

Військовий суддя – hadbíró

Військовий осавул – kozák kapitány

Військовий писар – katonai jegyző

Обозний – fegyvermester

Військова майстерність козаків – kozák harcművészet

Реєстрове козацтво – lajstromozott kozákok

Зимівник – téli szállás

Козацькі клейноди – kozák klenódiumok, hatalmi jelképek

Булава – buzogány

Бунчук – lófarkas zászló

Печатка – címeres pecsét

Пернач – tollas buzogány

Хоругва – lobogó

Литаври – üstdobok

6–7. §. Az ukrán kultúra a XVI. században

1. A kultúra fejlődésének feltételei

Mivel az ukránság hosszú évszázadokon keresztül nem rendelkezett saját államisággal, ezért a Kijevi Rusz hagyományaiból táplálkozó kultúrája is nehéz körülmények kö-

zött fejlődött. A Litván Nagyfejedelemség idején az állam támogatta a kulturális törekvéseiket. Iskolák működtek, könyvek jelentek meg anyanyelvükön, a jogrend alapja is a *Ruszka Pravda* volt. A lublini unió létrejötte után megváltozott a helyzet. Az ukrán földek többsége a Rzeczpospolita fennhatósága alá került. Ez egyik oldalról elősegítette az ukrán vajdaságok kultúrájának egybeolvadását, másik oldalról viszont felgyorsította a katolikus vallás és a lengyel nyelv térhódítását közöttük. Óriási hatással volt a kulturális fejlődésre a pravoszláv egyház, bár ez a befolyás jelentősen meggyengült a breszti unió után, ugyanis az ortodoxok elvesztették kiváltságos helyzetüket a társadalomban. A reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció eszméi is begyűrűztek Ukrajnába. Ezekben a forradalmilag új gondolatokban a kor szellemóriásai saját hazájuk problémáinak megoldását látták.

A XVI. században az ukrán nép egyre öntudatosabbá vált. A tatárok és a törökök elleni harcokban tanúsított hősiesség lelkesítőleg hatott a művészekre, irodalmárookra és krónikásokra.

Az ukrán társadalmi elit viszonya anyanyelvéhez, szokásaihoz, a pravoszláv vallásához nem volt egyértelmű. A hűbérurak jelentős része hátat fordított saját népének és ellengyelesedett, katolikussá vált. Voltak azonban olyanok is, mint Vaszil-Konsztantin Osztrozkij, Jurij Szluckij, Hrihorij Hodkevics, Mihajlo Visneveckij hercegek, Jelizaveta (Halska) Hulevicsivna kijevi polgárlány, akik kitartottak ukrán kultúrájuk mellett és anyagilag is támogatták azt. Ebben a helyzetben a nép szellemi vezére a kozákság lett, amely tovább folytatta az ukrán államiság hagyományait és a pravoszláv egyház, az ukrán nyelv, illetve kultúra védelmezőjévé vált.

2. Az ukrán nyelv fejlődése

A Litván Nagyfejedelemségben a ruszin nyelv államnyelv volt, amit a Litván Statútumok törvényben rögzítettek. A XVI–XVII. század fordulóján Ukrajnában két irodalmi nyelv alakult ki: az **óukrán könyves nyelv**, melyet egyszerű nyelvnek is neveztek, valamint az egyház által használt **liturgikus ószláv nyelv**. Az egyszerű nyelv gyakorlatilag megfelelt a beszélt ukrán nyelvnek, az ószláv nyelvet viszont csak kevesen értették. A reformáció terjedése elősegítette az ukrán köznyelv fejlődését, mivel Luther és Kálvin a szociniánusokkal egyetemben úgy tartották, hogy az emberekhez anyanyelvükön kell eljuttatni Isten ígését.

A kor pravoszláv irodalmárai ebben a szellemben láttak hozzá a *Szentírás* lefordításához. Az egyszerű nép nyelvére először bolgár nyelvről fordították le a *Bibiliát*. Az első ilyen alkotás a *Pereszopnicai Evangélium* (1556–1561) volt, amely bebizonyította, hogy az ukrán nyelv létezik, és különbözik más szláv nyelvektől. A XVI. század végén jelent meg ukránul az *Énekek éneke*, a *Krehovi Apostol* (a XVI. század 60-as évei), a *Volinyi Evangélium* (1571), a *Zsol-tároskönyv* és a vallási szónoklatokat tartalmazó *Oktató Evangélium*.

A könyves és népi nyelv közeledésének ékes bizonyítékai voltak a fénykorát élő vitairódalom olyan alkotásai, mint a *Peresztoroha* (Figyelmeztetés), Ivan Visenszkij *Üzenet a püspökökhöz* és Iov Boreckij *Protestáció* című művei.

3. Oktatás

A XVI. században az egyszerű nép oktatása a templomok és kolostorok mellett működő parókiális iskolákban zajlott, ahol a gyerekeket kántortanítók tanították meg

ószláv nyelven írni, olvasni, számolni, továbbá egyházi énekeket énekelni.

A gazdagabb emberek gyerekei otthoni oktatásban részesültek, melynek során az alapismeretek mellett a növendékek házi tanítók segítségével megismerhették a görög és latin nyelvet, továbbá a bölcsélet alapjait is.

Az európai középiskolákban latin nyelven folyt az oktatás. Tanmenetüket a hét szabad művészet tárgyai alapján állították össze, amely magába foglalta a nyelvtan, retorika, dialektika, csillagászat, számtan, mértan, zene elsajátítását. Legnépszerűbb középfokú tanintézmények ukrán földön a jezsuita kollégiumok voltak, ahová előszeretettel járatták gyermekeiket az előkelőségek. Az itt végzett diákok általában ellengyelesedtek és pravoszláv vallásuknak is hátat fordítottak. A nemzeti érzelmű főurak ezért ukrán pravoszláv kollégiumokat, szláv-görög-latin nyelvű iskolákat hoztak létre.

Az első ilyen pravoszláv kollégiumot Vaszil-Konsztantin Osztrozkij herceg alapította birtokán **1576–1578** között. Az Osztrohi Akadémia néven ismert görög-latin-szláv kollégium nemcsak középfokú, hanem főiskolai képzést is nyújtott hallgatóinak, mivel tantervében a hét szabad művészet tárgyai mellett ott szerepelt a görög, latin valamint ószláv nyelv is¹. Első rektora **Heraszim Szmotrickij** volt. Olyan kiválóságok tanítottak itt, mint Demjan Nalivajko, Iov Knyahinszkij és mások. Az ukrán történelem nagyjai közül itt szerzett képesítést Meletyij Szmotrickij, Iov Boreckij, Petro Konasevics-Szahajdacsnij. Az akadémia mellett nyomda is működött.

¹ Úgy a kollégium, mint az akadémia felsőfokú tanintézménynek számított. A különbség az volt közöttük, hogy az akadémián oktattak teológiát, a kollégiumban viszont nem. Osztrohban teológiát ugyan nem tanítottak, de az iskolát a kortársak mégis akadémiának nevezték.

Az Osztrohi Akadémia komoly tudományos központ is volt egyben, ahol többek között Ivan Fedorov, Heraszim Szmotrickij, Vaszil Maljusickij, Olekszij Motovilo, Timofij Annics, Martin Hrabovics, Feofan Grek, Kirilo Lukarisz, Dioniszij Paleolog, Immanuil Moszhopulosz, Martin Bronyevszkij és Janus Ljatos tevékenykedett.

30 éves fennállása alatt, 1576–1608 között, a kollégiumot 500-an fejezték be, akik tanítóként, irodalmárként, hitszónokként, nyomdászként folytatták tevékenységüket.

Az Osztrohi Akadémián kívül más városokban is működtek iskolák. Az iskolaalapítás élharcosai a pravoszláv testvériségek voltak, amelyek az oktatás fejlesztésében a nemzeti megmaradás fontos előfeltételét látták. A lvivi Nagyboldogasszony testvériség görög-szláv-latin iskolája **1586**-ban jött létre és gimnáziumnak nevezték. Első rektora **Arszenyij Elaszonszkij** volt.

Működtek iskolák a Zaporizzsjai Szicsben is, ahol a kozákok gyermekeit kijevi szerzetesek tanították. Protestáns tanintézmények nyíltak többek között Beresztyeस्कóban, Hmilnikben. Kijevben a genovai kereskedők is létrehozták saját iskoláikat. Ők a XV. században menekültek ide a Krím-félszigetről a tatárok elől.

Sok gazdag családból származó ukrán diák tanult Párizsban, Bolognában, Krakkóban, Prágában, ahonnan európai értékeket hoztak haza szülőföldjükre, ezzel is gazdagítva az ukrán nemzeti kultúrát.

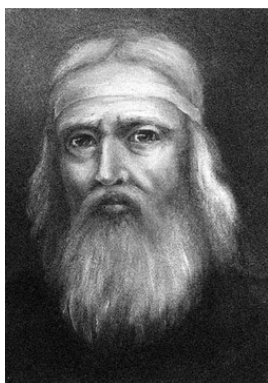
4. Nyomtatott könyvek, krónikák, irodalom

Az első ószláv nyelven nyomtatott könyvek Krakkóban és Prágában jelentek meg Svajpolt Fiol és Franciszk Szkorina nyomdájában. Az ukrán föld első nyomdásza **Ivan Fedorov (Fedorovics)** volt, aki 1573-ban utazott Moszkvából Lvivbe. **1574**-ben itt nyomtatta ki a Nagybol-

dogasszony pravoszláv testvériség költségén az *Apostolt* valamint az *ABC*-t, amely az első ukrán iskolai tankönyv is volt egyben.

1578-ban Vaszil-Konsztantin Osztrozkij herceg meghívására Osztrohba érkezett, ahol nyomdát alapított. Még ebben az évben újabb *ABC*-s könyvet jelentetett meg. 1580-ban látott napvilágot osztrohi nyomdájában az *Újszövetség* és a *Zsoltároskönyv*, 1581 májusában Andrij Rimsa *Kronológiája*, **1581. augusztus 12-én** pedig az *Osztrohi Biblia*.

Ivan Fedorov 1583-ban halt meg Lviv elővárosában, örök nyugalomra a helyi Szent Onufrij kolostorba helyezték.

Ivan Fedorov

*Lukács evangélistát ábrázoló metszet a
Lvivi Apostolból, 1574*

Az Osztrohi Akadémián kívül a lvivi Nagyboldogasszony pravoszláv testvériség is rendelkezett nyomdával, amely 1586-ban kezdte meg munkáját. Volt nyomdája továbbá a Zaporizzjai Hadnak is.

Az első nyomtatott ukrán könyvek között találjuk a grammatikákat (nyelvtankönyveket). A lvivi Nagyboldogasszony pravoszláv testvériség nyomdájában készült el **1591**-ben a szlávok számára írt *Adelphotes* görög nyelvtankönyv. A keleti szláv földeken megjelent első szláv nyelvű

grammatika szerzője **Lavrentyij Zizanij** ukrán tudós volt. A *Szláv grammatika* című tankönyvét **1596**-ban nyomtatták Vlnóban. Ő volt a szerzője továbbá a *Lexisznek* (**1596**) is, az első nyomtatott ukrán szótárnak.

Az Osztrohi Biblia

Zizanij: Szláv grammatika

Az első magyarországi nyomtatott könyv készítője **Hess András** volt. Karai László budai prépost, Mátyás király tudós alkancellárja hívta Velencéből Budára. 2000 ezüst forint támogatással **1472**-ben felállította Budán Magyarország legelső és akkor még egyetlen nyomdáját, amellyel a legtöbb európai államot megelőzte. **1473. június 5**-én jelent meg latin betűkkel nyomva a 67 levélre terjedő *Chronica Hungarorum*, amely *Chronicon Budense* (Budai Krónika) néven vált ismertté, amely két részben tárgyalja a magyar történelmet a kezdetektől Mátyás király koráig.

A Chronica Hungarorum és egy lapja

Az ukrán földeken a XVI. század második felében is születtek krónikák. A *Rövid kijevi krónika* például a 862 és 1545 közötti eseményeket írta le. A régmúlt idők történéseit a kijevi és halics-volinyi krónikák alapján, az 1516 utániakat pedig az események szemtanújaként.

Értékes történelmi forrás az Orsa melletti Barkulabovóban íródott *belorusz (nyugat-ruszin) krónika*, amely az 1563–1608 közötti időszak történéseit dolgozza fel. Szó esik benne a Szeverin Nalivajko vezette kozákfelkelésről, a breszti unió híveinek és ellenzőinek harcáról az ukrán és a belorusz földeken.

A breszti unió kihirdetése után egyre több vitairat látott napvilágot pravoszláv szerzők tollából. Ez nem volt véletlen, hisz a jezsuiták, mint például **Petro Szkarga** *A breszti ruszin zsinat leírása és védelme* című 1597-ben megjelent művében, aktívan népszerűsítették az új görög katolikus egyház létrejöttét. Az ortodox hitszónokok erre válaszul Krakkóban és Vlnóban két könyvet adtak ki. Az egyik névtelen szerző munkája volt *Ekthesis* címmel, a másikat **Hrisztofor Filalet** írta és *Apokrisis*nek nevezte el. Mindkét alkotás szerzője elítélte a breszti uniót aláíró püspököket, illetve magát az egyházegyesítést is. **Zaharija**

Kopisztenszkij Palinódia¹ és **Ivan Visenszkij Tanácsok egyházunk megtisztításához** című polémiáikban² pedig tiltakoztak a lengyel kormánynak az ukrán pravoszláv egyház belső ügyeibe való beavatkozása ellen.

A nyugat-európai reneszánsz hatására jelent meg és fejlődött az ukrán **újlatin költészet**, melynek képviselői humanista eszméket vallottak, latinul írtak és hőseiket az antik világból választották. Az egyik legjelentősebb újlatin költő **Szebasztian Kljonovics** volt. 1584-ben jelent meg latin nyelven írott *Roxolánia* című költeménye, melyben az ukrán parasztság életét, szokásait mutatta be, és színes képet festett Kijevről, Lvivről, illetve más ukrán városokról.

Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendett **Sztanyiszlav Orihovszkij** író, szónok publicista, filozófus, akit kortársai „ruszin Démoszthenészként”³ emlegettek.

5. Építészet, képzőművészet, iparművészet

A XVI. században élte fénykorát az ukrán építészet. Újjáépítették a lerombolt városokat. A felismerhetetlenségig megváltozott Lviv, Drohobics, Kamjanec, Osztroh. A földesúri erődítmények körül új városok létesültek: Zsovka, Brodi, Sztanyiszlav (a mai Ivano-Frankivszk), Berezsani, Ternopil. A nyugat-ukrajnai városok építésénél gyakran alkalmazták a szabályos várostervezés elemeit. A fő épületegyütteseket pontos, mértani alakzathoz hasonlóan helyezték el (főtér, városnegyed, utca). A város középpontjában volt a négyszög alakú piactér. Itt épült fel a városháza is. A

¹ *palinódia* – olyan költői mű, melyben a szerző visszavonja valamely korábbi művének állításait

² *polémia* – fontosabb kérdésről írásban folytatott éles vita

³ *Démoszthenész* (Kr. e. 384–322) – athéni politikus, szónok, II. Philipposz makedón király és Nagy Sándor ellenfele

piactér négy sarkából két-két utca vezetett, néhány utcácska pedig a térrel párhuzamosan futott. A főutcák átszelték az egész várost. A városokat falak vették körül, árkokkal és sáncokkal. A falakra bástyákat emeltek, több kapu szolgált a ki-bejárásra. A városok belterületének szűkössége miatt a kőből készült lakóházak általában többszintesek voltak és közvetlenül egymás mellé épültek. Az alsó szinteken boltok, raktárak, kézművesműhelyek helyezkedtek el, a felső emeleteken voltak a lakrészek.

A kor építészei megpróbálták ötvözni az ukrán hagyományokat az európai reneszánsz elemeivel. Különös gondjuk volt az épületek homlokzatának kialakítására, oszloprendekkel, szobrokkal és más díszítőelemekkel ékesítve azokat.

A reneszánsz stílus egyedülálló emléke a lvivi Piac téren lévő épületegyüttes, a **Fekete kőház**, a **Kornyakt-ház**, valamint a Nagyboldogasszony pravoszláv testvériség tevékenységével összefüggő műemlékcsoport, a **Nagyboldogasszony-templom**, a **Három Szentek kápolnája** és a **Kornyakt-harangtorony**.

A Fekete kőház 1577-ben épült **Petro Kraszovszkij** tervei alapján Szofija Hanel polgárasszony számára. A XVI. században itt nyílt meg Lviv egyik első gyógyszerháza.

A Piac téren következő impozáns épülete az úgynevezett Kornyakt-ház, amelyet a krétai görög borkereskedőről, Konstantin Kornyaktról neveztek el. Kornyakt II. Zsigmond Ágost lengyel királytól kapott nemességet királyi magántitkárként végzett szolgálataiért. Báthory István pedig engedélyezte számára, hogy hatablakos palotát építsen. Ez abban az időben nagy kegynek számított. Az épület 1580. április 18-án készült el az olasz **Pietro di Barebona** és valószínűleg tanítványa, **Paolo Romanus** tervei alapján.

Fekete kőház

Korniyakt-ház

A Nagyboldogasszony pravoszláv testvériség tevékenységével összefüggő műemlékegyüttes épületei közül a **Három Szentek**¹ kápolnája 1578–1591 között épült fel, Konstantin Korniyakt megrendelésére, megálmodója pedig Petro Kraszovszkij volt.

A Három Szentek kápolnája mellett díszlik ma is Pietro di Barebona és Paolo Romanus 65 méteres alkotása, a Korniyakt-harangtorony 1572–1578-ból.

A Nagyboldogasszony-templom 1591–1629 között készült el Paolo Romanus tervei alapján és irányítása alatt.

Lviv nevezetességei közé tartozik még az 1609–1615 között épült **Boim (Böhm) kápolna**, ahová a magyar származású katolikus Boim család (a Boimok – eredeti vezetékeve: Böhm) tagjai temetkeztek. Boim (Böhm) György erdélyi kereskedő Báthory Istvánnal érkezett a Rzeczos-

¹ Nagy Szent Vazul, Teológus Szent Gergely és Aranyszájú Szent János tiszteletére emelték

A Három Szentek kápolnája

politába 1576-ban. Később Lvivben telepedett le és feleségül vette Hedwig Katalin Nizsnevszkij nemes kisasszonyt, majd rekatolizált. Magyar borral, posztóval kereskedett. A kápolna építését ő kezdte el, de már fia, Pál fejezte be. A kápolna a latin székesegyház körül kialakított temető területén épült, **Andrzej Bemér** építész tervei alapján.

A reneszánsz építészet kiváló alkotása a **Kampion család házi szentélye**. 1584-ben épült Pavlo Kampion lvivi polgármester megrendelésére.

Mindkét kápolna teljes főhomlokzatát bibliai ihletésű jeleneteket, történelmi személyiségek portréit, szőlőgerezdeket ábrázoló csodás kőből faragott díszítőelemekkel látták el.

A Nagyboldogasszony-templom a Kőnyakt harangtoronnyal

Az ellenséges támadásoktól való állandó fenyegetettség miatt a végeken egyre több állami és magánkézen lévő erődítmény és vár épült, illetve épült újjá, melynek falai mögött menedékre lelhetett a várnép mellett a vidék lakossága is.

A korábbi korokban kifejlesztett **tornyos védelmi rendszert**, melynek alapját a vastag falakra épített tor-

Boim (Böhm) kápolna

A Kampian család házi szentélye

nyok képezték, az ukránok a XVII. század végéig alkalmazták. A városi erődítmények többsége Dnyepermenti és Balparti Ukrajnában fából készült. Faerődítménye volt Kijevnek is, amelyet a XVII. század elejére húszezer ács sikeresen megerősített. Átalakították a hotini várerődöt is.

A XVII. század végén a várakat újszerűen kezdték építeni. A korszak találmányai voltak a **bástyás erődítmények**. Ebben az időben öltött új alakot a **lucki vár**, az **osztrohi vár** és a **kamjanec-pogyilszkiji erődítmény** is. Bevehetetlen erősség hírében állt **Brodi** bástyás erődítménye.

Az Osztrozkijak 1561–1571 között Sztarokonsztantinovban újjáépítették székhelyüket, Lviv alatt pedig megépítették a sztare szeloi várat. A Szenyavszkijak Berezsaniban emelt szabálytalan sokszögalakú erődítménye (1554) pedig a térség legrégibb ilyen alkotásának számított. A vár helyőrségének udvarán kápolna is állt. Mihajlo Szenyavszkij 1540-ben reneszánsz stílusban átépíttette **Medzsibizs várárt**, létrehozva benne a család udvarházát. A kamjanec-po-

gyilszkiji erődítményhez hasonlóan ennek a létesítménynek sem volt szabályos formája, a tervezésnél ugyanis a mérnökök figyelembe vették a domborzati viszonyokat is.

A városi védelmi rendszer részét képező zsovkvai vár viszont szabályos négyzetet formázott.

A templomokat hagyományosan kőből és fából építették. Ugyan faépületből lényegesen több készült, napjainkig viszont nagyon kevés maradt fenn belőlük. Ezek közé tartozik a **Mihály arkangyal-templom** Volja Viszockában, a radruzsi **Szent Paraszkeva-templom**, a hotinci **Szűzanya születése-templom** és a potelicsi **Szentlélek eljövetele-templom**. Kőtemplomot viszonylag ritkán építettek, általában a slachticsok megrendelésére készültek csak.

Medzhsibizs vára

Az osztrohi vár

A potelicsi Szentlélek eljövetele-templom

A Mihály arkangyal-templom Volja Viszockában

A radruzsi Szent Paraszkéva-templom

A hotinci Szűzanya születése-templom

A szobrászat és az építészet együtt fejlődött, mivel a szobrok általában az épületek díszítőelemeiként szolgáltak. A lvivi Boim (Böhm) kápolnát és a Kampian család házi szentélyét faragott dom-borművek és faragványok ékesítették, melyeken akantuszlevelek ölelkeztek gránátalma virágokkal, illetve szőlőfürtökkel. Síremlékek díszítésénél a kortársak portrészobrokat alkalmaztak. A sírboltokon

Konsztantin Osztrozkij síremléke

megörökítették az elhunyt alakját és cselekedeteit. Konsztantin Osztrozkij síremlékét például fia állíttatta 1579-ben a Kijevi Barlangkolostor Nagyboldogasszony-székesegyházában. A lovagi öltözetben ábrázolt herceg úgy fekszik, mintha csak pihenne egy kimerítő csata után.

A XVI–XVII. század fordulójának legnépszerűbb és legelterjedtebb festészeti műfaja az ikonfestészet volt. A templomokban, székesegyházakban továbbra is megmaradt az ikonok hagyományos hármasság együttese: *Ikonosztáz-Passió¹-Utolsó ítélet*. A kor ukrán ikonfestői a valóság egyre teljesebb bemutatására törekedtek, gyakran a szenteket élő emberek arcával ábrázolták. Kivételesen szép és maradó ikonosztázak² születtek ekkor. Az ukrán képzőművészet igazi gyöngyszemei a lvivi Pjatickaja-, valamint Nagyboldogasszony-templomok ikonosztázai. Az utóbbit **Fegyir Szenykovics** és **Mikola Petrahnovics** ikonfestők alkották.

Az ukrán ikonfestészet központja a XVI. század közepéig Przemyśl volt. Ott dolgozott, többek között **Olekszij Horoskovics**, az első ukrán ikonfestő, aki nevével is ellátta alkotásait. Az ő remekműve többek között a *Nagyboldogasszony mennybemenetele* és a *Szűzanya prófétákkal* című ikonok.

A przemyśli iskola hagyományait követte munkásságában a szambori műhely ikonfestője, **Feduszko mester**. Egyik legjelentősebb alkotása az *Angyali üdvözlés* című ikonja, amelyet az ivanicsi templom számára festett. Az ikonfestészet harmadik központja a lvivi iskola volt, ahol

¹ *passió* – Jézus szenvedése és kínhalála

² *ikonosztáz* – *ikonosztázion* (gör. *eikonosztászisz*, *eikonosztászion*, 'képfal, képállvány') – a bizánci szertartású templom legjellegzetesebb része, a szentélyt a hajótól elválasztó fal vagy állvány, melyen meghatározott szabályok szerint elhelyezett szentképek láthatók

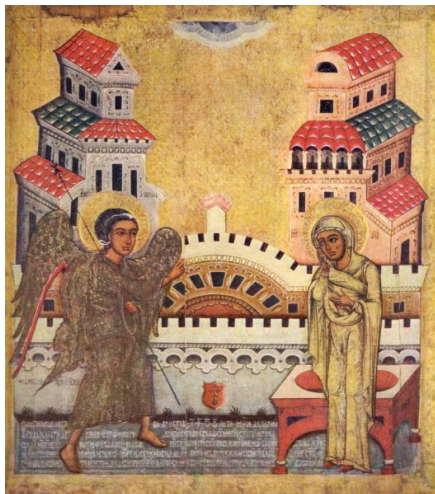

A lvivi Pjaticnickaja-templom ikonosztáza

Fedor Szenykovics mester 1599-ben megfestette az *Olthalmazó Szűzanya dicsérete* című ikonját a rivnei Mária Olthalma-templom számára.

Az európai reneszánsz humanista emberábrázolásának hatására a világi portréfestészet fokozatosan elvált az ikonfestészettől és egyre nagyobb népszerűségere tett szert. Legjelesebb művelője a lvivi **Wojciech Stefanowski** volt, aki 1576-ban a városháza számára megfestette **Báthory István** lengyel király arcképét (a kép a könyv 57. oldalán látható). Az ő alkotása volt továbbá **Jan Herburt**

przemysli főparancsnok, szjanoki várúr portréja is. Értékes történelmi forrás a rohatini Nasztya Liszovszka, vagyis **Roxolána** portréja, amely a XVI–XVII. század fordulóján született, ám szerzője ismeretlen.

Feduszko mester:
Angyal üdvözlés

Horoskovics:
*Nagyboldogasszony
mennybemenetele*

Közkedveltek voltak ebben az időben a csataképek. A műfaj egyedülálló alkotása a **Zebzsidovszkij-féle nemesi felkelést** ábrázoló festmény, melynek szerzője ismeretlen. A nemesség azért lázadt fel 1606–1609 között III. Zsigmond lengyel király ellen, mivel az uralkodó elűldözte az országból Nyikolaj Zebzsidovszkijt. A királynak végül is sikerült a slachticsok mozgalmát vérbe folytani.

A kódexek miniatúráira¹ is nagy hatással volt a reneszánsz. A *Pereszopnicai Evangélium* iniciáléjait², valamint

¹ *miniatura* – színes festmény régi krónikában vagy más könyvben

² *iniciálé* – a szöveg kiszínezett kezdőbetűje

A Zebzsidovszkij-féle nemesi felkelés

fejléceit¹ az európai reneszánsz geometrikus díszítőelemeinek tudatos felhasználásával készítették el. A könyvnyomtatás elterjedésével a miniatúrákat fokozatosan felváltják a metszetek. Mesterien lettek megalkotva például az *Apostolt* valamint az *Osztrohi Bibliát* díszítő metszetek, melyek elsőik voltak a maguk nemében. A korabeli grafikus ábrázolások rendszerint kisméretűek voltak, a leggyakrabban ornamentikás elemeket is tartalmazó fejlécek, iniciálék vagy záró díszek².

Az iparművészet XVI. századi fejlődésére is nagy hatással volt a reneszánsz, amit az ukrán mesterek ügyesen ötvöztek a ruszin hagyományokkal.

A városokban újjászületett az üvegfúvás. A takácsmesterség mellett megjelent a szőnyegszövés. Az ukrán mesterek elsajátították a kárpitkészítés tudományát dombornyó-

¹ *fejléc* – könyv vagy a fejezet elején lévő festmény

² *záró dísz* – a könyvnyomtatásban a fejezetek után lévő, azokat mintegy lezáró ékítmény. Legtöbbször virág-, vagy lombékiékményekből áll.

mott bőrből. Művészileg kivitelezett öntvényeket (rézből, aranyból) és fémtárgyakat készítettek, hímeztek, de ügyes keramikusok hírében is álltak. Messze földön híresek voltak ágyúöntőik, órás mestereik. A lvivi ötvösművészek különböző kegytárgyakat, étkészleteket, fegyvereket, ékszereket készítettek, amelyeket drágakövekkel ékesítették.

A fazekasmesterek edényeiket hímzési motívumokkal és geometriai díszítésekkel látták el, amelyet speciális hengerrel készítettek, majd természetes színezékek felhasználásával arany és zöld zománccal vonták be.

A XVI. század második felében alakult ki az ukrán dekoratív fafaragás. A fafaragó mesterek csodálatos díszítéseket készítettek a templomok és székesegyházak ikonosztázai számára. Sztanyiszlav Driar alkotása például a Nagyboldogasszony-templom ikonosztáza Veliki Hribovicsi községben.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen történelmi tényezők befolyásolták leginkább az ukrán kultúra fejlődését a XVI. században?*

2. *Miért gyorsult fel az ukrán köznyelv önállóvá válása és fejlődése a XVI. század második felében?*

3. *Milyen szerepet játszott ebben a folyamatban a Pereszopnicai Evangélium?*

4. *Mikor, és miért alapította meg az osztrohi görög-latin-szláv kollégiumot Vaszil-Konsztantin Osztrozkij?*

5. *Hogyan nevezték a kortársak ezt az iskolát? Jogos volt-e ez az elnevezés?*

6. *Milyen tantárgyakat oktattak itt, és ki volt a tanintézmény első rektora?*

7. *Nevezd meg az akadémia híres tanárait, tudósait, végzőseit!*

8. *Mikor, és kinek a vezetésével nyílt meg a lvivi Nagyboldogasszony testvériség görög-szláv-latin iskolája?*

9. *Ki volt ukrán föld első nyomdásza, és mit tudsz tevékenységéről? Sorold fel alkotásait! Nevezd meg az első ukrán tankönyvet!*

10. *Milyen nyelvtankönyvek jelentek meg ebben az időben?*

11. *Ki volt az első magyarországi nyomdász? Mutasd be tevékenységét!*

12. *Milyen új vitairatok láttak napvilágot pravoszláv szerzők tollából a breszti unió kihirdetése után?*

13. *Jellemezd az ukrán újlatin költészetet!*

14. *Milyen sajátosságai voltak a XVI. századi ukrán építészetnek és várostervezésnek?*

15. *Melyik országból érkeztek leggyakrabban építészek az ukrán földekre, és kik voltak ők?*

16. *Sorold fel, és írd le a reneszánsz építészeti stílus egyedülálló lvivi emlékeit!*

17. *Milyen magyar vonatkozásai vannak Lviv reneszánsz építészetének?*

18. *Milyen sajátosságai voltak az erődítmények építésének a XVI. század végén és a XVII. század elején?*

19. *Jellemezd a XVI–XVII. század fordulójának ukrán ikonfestészetét!*

20. *Nevezd meg a legjelentősebb fatemplomokat!*

21. *Hogyan befolyásolta a szobrászat fejlődését az építészet?*

22. *Ki volt a kor ukrán világi portréfestészetének nagy alakja? Mit tudsz művészetéről?*

23. *Milyen jellemző sajátosságai voltak a kódexek miniatúráinak és a nyomtatott könyvek metszeteinek?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Mikor jött létre az Osztrohi Akadémia?*

A. 1575–1577

B. 1576–1578

C. 1577–1579

D. 1578–1580

A	B	C	D

- *Ki volt a lvivi Nagyboldogasszony testvériségi görög-szláv-latin iskola első rektora?*

A. Iov Boreckij

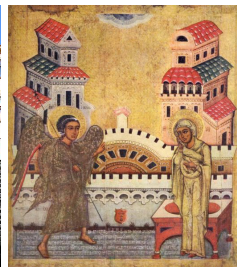
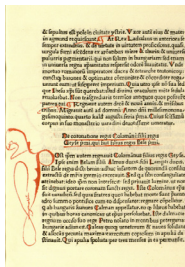
B. Heraszim Szmotrickij

C. Demjan Nalivajko

D. Arszenyij Elaszonszkij

A	B	C	D

- *Párosítsd a képeken látható építészeti, művészeti alkotásokat szerzőjük nevével!*

1

2

3

4

A. Hess András

B. Petro Kraszovszkij

C. Feduszko mester

D. Ivan Fedorov

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

● *Párosítsd a fogalmat meghatározásával!*

1. Passió	A. Színes festmény régi krónikában
2. Palinódia	vagy más könyvben
3. Miniatura	B. Jézus szenvedése és kínhalála
4. Ikonosztáz	C. A szentélyt a hajótól elválasztó fal a pravoszláv templomokban
	D. A szerző visszavonja valamely korábbi művének állításait

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

- 1473** – az első magyarországi nyomtatott könyv, a *Chronicon Budense* megjelenése Hess András nyomdájában
- 1572–1578** – a Kornyaht-harangtorony megépülése
- 1574** – Ivan Fedorov kinyomtatja Lvivben az *Apostolt* és az *ABC-s* könyvet
- 1576–1578** – az Osztrohi Akadémia létrejötte
- 1577** – a Fekete kőház megépülése Lvivben
- 1578** – Fedorov Osztrohban *ABC-s* könyvet jelentet meg
- 1578–1591** – a lvivi Három Szentek kápolnájának megépülése
- 1580** – Osztrohban megjelenik az *Újszövetség* és a *Zsol-tároskönyv*, valamint átadják a lvivi Kornyaht-házat

1581 – az *Osztrohi Biblia* megjelenése

1584 – a Kampian család házi szentélye

1591–1629 – a Nagyboldogasszony-templom megépülése
Lvivben

1609–1615 – a Boim (Böhm) kápolna létrejötte Lvivben

Ukrán – magyar kisszótár

Успіння Пресвятої Богородиці – Nagyboldogasszony
mennybemenetele

Благовіщення – Angyali üdvözlét

Острозька академія – Osztrohi Akadémia

Будинок Корнякта – Kornyakt-ház

Вежа Корнякта – Kornyakt-harangtorony

Чорна Кам'яниця – Fekete kőház

Каплиця – kápolna

Новий Завіт – Újszövetség

Псалтир – Zsoltároskönyv

Гравюра – metszet

• • • • • **TUDÁSPRÓBA** • • • • •

DÁTUMOK ÉS ESEMÉNYEK

1. Számold ki, hány év telt el a kozákság létrejötte és a Hortikai Szics megalakulása között? Hány esztendővel ezelőtt zajlottak ezek az események?

2. Melyik állítás a helyes?

A. A legfőbb hatalmat a Zaporizzsjai Szicsben a kisatamán gyakorolta

B. A lajstromozott kozákok közigazgatási egységei a vajdaságok voltak

C. A kozák tanács választotta meg a hetmant és a katonai vezetést, a sztársinát

D. A Zaporizzsjai Szics 43 kurinyra oszlott

A	B	C	D

3. Állapítsd meg az összefüggést az események és a dátumk között!

1. Voloka-törvény	A. 1566
2. Második Litván Statútum	B. 1596
	C. 1646
3. Lublini unió	D. 1557
4. Breszti unió	E. 1569
5. Ungvári unió	

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

4. Párosítsd a könyvcímeket megjelenésük évével!

1. Apostol	A. 1580
2. Zsoltároskönyv	B. 1581
3. Osztrohi Biblia	C. 1473
4. Osztrohi ABC-s könyv	D. 1574
5. Chronicon Budense	E. 1578

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

5. Állítsd a kozák erődítményeket (szicseket) egymást követő, helyes időrendi sorrendbe!

- A. Bazavlukai Szics
- B. Tomakivkai Szics
- C. Csorotomliki Szics
- D. Hortikai Szics
- E. Mikitinszkij Rohi Szics

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

TÖRTÉNELMI FOGALMAK

6. Állapítsd meg az összefüggést a fogalom és meghatározása között!

1. Voloka	A. Pravoszláv egyházi önkormány-
2. Szics	zat a lvivi testvériség számára
3. Stauropigia	B. Fontosabb kérdésről írásban
4. Polémia	folytatott éles vita
5. Csajka	C. Vitorlával és evezőkkel ellátott
	csónak
	D. Mértékegység – kb. 16–21 hek-
	tár földet jelent
	E. Földsánccal, palánkkal, vizes-
	árokkaal megerősített település, erődít-
	mény

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

7. Állapítsd meg az összefüggést a fogalom és ukrán megfelelője között!

1. Низове козацьтво	A. Robot
2. Козацька старшина	B. Angyali üdvözet
3. Уходництво	C. Kozák előkelőség, vez-
4. Панщина	zetőség, parancsnokság
5. Благовіщення	D. Portyázás
	E. Alsó-Dnyeper-vidéki
	kozákság

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK

8. Mely állítások jellemzik leginkább a képen látható személyt?

- A. Kálvin egyik tanítványa volt
- B. Kinyomtatta Lvivben az *Apostolt* és az *ABC-s* könyvet
- C. Az ukrán kozákság történetének első ismert hetmanja
- D. Egy toronyból kihegyezett karrókra vetették
- E. Huszjatin városában született
- F. A néphagyomány Bajdának nevezte

- A. 1, 2, 3
- B. 2, 3, 6
- C. 3, 4, 6
- D. 2, 3, 5

A	B	C	D

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

9. Az alább bemutatott képek közül melyik köthető a lvivi Nagyboldogasszony testvériség tevékenységéhez?

A	B	C	D

A

B

C

D

10. Folytasd: a *Pereszopnicai Evangélium*ról tudjuk, hogy ...

- A. a *Szentírás* fordításos változata óukrán nyelvre,
- B. egy konstantinápolyi kézirat XI. századi másolata,
- C. Vaszil-Konsztantin Osztrozkij nyomdájában készült,
- D. az Orsa melletti Barkulabovóban íródott.

2. TÉMA

AZ UKRÁN FÖLDEK A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

8. §. Ukrajna társadalmi-gazdasági fejlődése

1. A földesúri nagybirtokok (uradalmak) növekedése

A Rzeczpospolita létrejötte után a lengyel földesurak óriási birtokokra tettek szert Ukrajnában. Különösen felgyorsította a főúri uradalmak növekedésének folyamát a lengyel szejmnek azon 1590-es rendelkezése, amely engedélyezte a királyok számára a Bila Cerkva környéki lakatlan földek szabad szétesztását. Valójában ez a vidék nem volt néptelen. Kozákok és parasztok lakták, akiknek az életébe a slachticsok és pánok sokszor durván beavatkoztak. A XVII. század elejére a Braclavi vajdaság 65 ezer parasztbirtoka közül 60 ezer 18 mágnás kezébe került. Összességében az ukrán területeken ezer nemesi és 250 mágnásbirtok volt.

A mágnások uradalmaik korlátlan urai voltak, fényűző palotákban éltek, hadsereget tartottak, szabadon ítékezhettek jobbágyaik felett. Voliny volt az Osztrozkijak országa, amelyet a kortásak *Osztrozkij-föld*ként emlegettek. A hercegek latifundiuma¹ összefüggő sávként húzódott a Volinyi, Braclavi, Ruszföldi, Krakkói, Breszti, Minszki vajdaságokon keresztül. Birtokaik éves jövedelme 1 millió zlotyra rúgott.

¹ *latifundium* – nagy kiterjedésű magánbirtok, általában összefüggő területen

Balparti Ukrajna a Visneveckijek hitbizománya¹ volt Lubno központtal. Jarema Visneveckij 50 kisebb-nagyobb városával, 40 ezer parasztportájával, 230 ezer jobbágyparasztjával Európa egyik leggazdagabb főúranak számított. Nagy ukrajnai földbirtokokkal rendelkeztek továbbá a Zbarazkijek, Hotkevicsek, Koreckijek, Potockijek, Szobeszkijek, Danilovicsok.

A kiskirályokként viselkedő főnemesek egyre kevésbé hallgattak a királyra, nem tartották be az országos törvényeket sem, sőt semmibe vették az uralkodó akarátát. „Lengyelországot az anarchia élteti” – mondogatták a kortársak.

2. A piaci viszonyok fejlődése a mezőgazdaságban. A majorságok (folvarkok) terjedése

Európában a XVI. században *árforradalom* ment végbe, melynek során az Újvilág felfedezése és gyarmatosítása következtében nagymennyiségű nemesfém áramlott az öreg kontinensre. Az olcsó arany és ezüst beözönlése csökkentette a nemesfém-pénz vásárlóerejét, és 200–300%-kal növelte a piaci árakat. A mezőgazdasági termékek árai nagyobb mértékben növekedtek, mint az iparcikké és sokszor elérték a 400–500, valamint 1000%-ot is.

A slachticsok és pánok ezért piacra kezdtek termelni, a busás haszon reményében pedig majorságokat (folvarkokat²) alapítottak. Elűzték földjeikről a parasztokat, telkeiket saját birtokukhoz csatolták, és az így létrejött uradalmakat a jobbágyok ingyenmunkájával (robotjával) mű-

¹ *hitbizomány* – a főúri családok elidegeníthetetlen magánbirtoka több nemzedéken keresztül, általában a legidősebb fiú örökölte

² *folvark, majorság* – több ágazatú, piacorientált gazdaság, amely földesúri tulajdonban van és a jobbágyok robotján alapszik

veltették meg. Az első folvarkok a Rzeczpospolita északi és központi vidékein jöttek létre, de a XVII. század elejére meghonosodtak Központi és Balparti Ukrajnában is.

A majorságok terjedésével Kelet-Pogyilljában, Dél-Kijevscsinában, Balparti Ukrajnában, Szloboda Ukrajnában nőtt a megművelt területek nagysága. Mezőgazdasági szempontból továbbra is fejlett vidéknek számított Belz, Holmscsina, Voliny, Nyugat-Pogyillja és részben Halics.

A gazdasági életben uralkodóvá vált az árutermelés, ami jelentős társadalmi változásokat is eredményezett.

A döntően agrártermeléssel foglalkozó ukrán gazdaságok elsősorban búza eladására szakosodtak. Míg a XVI. század közepén Ukrajna évente 34 ezer tonna gabonát exportált külföldre, addig a XVII. század közepére már nem 168 ezret. Keresett árucikk volt a szarvasmarha és a ló. A külföldre szánt csordákat, méneseket általában lábon hajtották a vásárokra.

A mezőgazdasági termelés mellett a slachticsok feldolgozták a megtermelt nyersanyagot. Ezzel a céllal malmokat, szesz- és serfőzdeket, cserzőműhelyeket alapítottak birtokaikon, ami komoly bevételi forrást jelentett számukra.

3. A parasztság helyzete

A majorságok növekedésének következtében kisebbek lettek a paraszti birtokok. Ukrajna nyugati és központi régióiban a XVII. század 40-es éveiben nagyságuk alig érte el az 5–7 hektárt. Ez volt az a minimum, amely képes volt eltartani egy családot. Sokan viszont csak fél vagy negyed telken gazdálkodhattak. Egyre többen váltak földönfutókká. A parasztok földtulajdonlásának csökkenésével nőtt a kizsákmányolásuk. Véglegessé vált a röghözkötésük, létrejött a jobbágyrendszer. (Emlékezzetek vissza, mikor ala-

Majorság

A jobbágyokat úrdolgára hajtják

kult ki ukrán földön végérvényesen a jobbágyrendszer?) A majorsági robot (úrdolga) kezdetben heti egy napot, 1580 körül heti 2–3 napot, a XVIII. századra pedig már 8–12 napot tett ki. Általában két ember dolgozott egy-egy családból 4–4 napot. A jobbágyokat gazdáik eladhatták, elajándékozhatták, akár meg is ölhatték. Nem vehettek részt bírósági tárgyalásokon, nem hagyhatták el lakóhelyüket és a slachticsok 20 éven keresztül szabadon felkutathatták őket, ha megszöktek. A jobbágynak nem lehetett vagyona, ezért nem is rendelkezhetett vele. Számuk évről évre nőtt, és a XVII. század közepére alig maradt szabad paraszt.

Az állandó tatár veszély miatt Kijevcsina délnyugati részén és Braclavcsinában a parasztokat nem robotoltatták a földesurak, ezért azonban gyakran vérükkel és életükkel fizettek.

4. A városok fejlődése

Az ukrán földeken a XVI–XVII. század fordulóján új városok jöttek létre: Konotop, Fásztyiv, Hagyacs, Mirhorod, Jahotin, Umany, Boriszpol. Számuk az 1640-es évekre elérte az ezret. Városban élt ebben az időben az ukránok 20%-a. Legnagyobb településnek 18 ezres lélekszámával Lviv számított, Kijevben 15 ezren, Medzsibizsben 12 ezren, Bila Cerkvában 10 ezer 700-an éltek. A XVII. század elején egyre nagyobb jelentőségre tett szert Kijev.

Fontos szerepet játszott a városok életében a kézművesség. Lvivben háromezer kézműves dolgozott, Bila Cerkvában – 297, Halicsban – 200, Osztropilben – 194.

Az ismert szakmák közül legkeresettebbek és legjobban keresők a kovácsok, csizmadiák, szabók, kőművesek, pékek, hentesek, ser- és szeszfőzők, olajütők, valamint az ácsok voltak. Az egy szakmát művelő kézművesek, hogy megvédjék magukat az állami tisztviselők és a hűbérurak

önkénteskedésétől, hogy útját állják a falusi kontárok piaci térhódításának, céhekbe¹ tömörültek. Harcuk azonban nem mindig volt eredményes. A városokban rohamosan nőtt a céhen kívüliek (a kontárok) száma. Lvivben részarányuk elérte a 40%-ot. A városi hatalom előnybe részesítette őket a céhtagokkal szemben, mivel szervezetlenek voltak, és így könnyebben el lehetett velük bánni. Több lvivi, cserkasszi, bila cerkvai fegyverkovács-vállalatnál bérmunkásokat kezdtek alkalmazni, akik között munkamegosztás alakult ki. A XVII. század elején megjelentek az első gépek, olyanok, mint a brjuhovicsi papírgyár vízikerekei. Fokozatosan a kézműves műhelyeket manufaktúrák² váltották fel. A polgárok többsége, különösen a keleti és a dél-ukrán földeseken, továbbra sem hagyott fel mezőgazdasági termeléssel. Az újonnan visszahódított területeken erődítmények épültek, ahol a tatár és török támadások idején védelmet találtak a vidék kézművesei és földművesei.

A környék lakossága számára a városokban heti vásárokat tartottak. A nagyobb településeken pedig éves vásárokat rendeztek. Itt találkozhattak egymással és köthettek különféle szerződéseket az ukrajnai régiók kereskedői.

Lvivben, Kijevben, Halicsban, Luckban, Przemyślben, Jaroszlavban állandó vásárok voltak. Később ezek a települések lettek a nemzetközi kereskedelem központjai.

Az ukrajnai városok 80%-a földesurak tulajdonát képezte, ahol a lakosság kézművességen és kereskedelmen kívül különféle kötelezettségeket teljesített a hűbérúr számára. Braclavcsinában a Konyecpolszkijak ekkor 170 várost birtokoltak.

¹ *céh* – elsősorban iparosok vagy kereskedők önkéntes társulásai az európai nagyvárosokban, a középkorban jöttek létre és a XIX. századig léteztek

² *manufaktúra* – főként a kézműves technikán alapuló, üzemen belüli munkamegosztásra épülő tőkésüzem

A fennmaradó 20% szabad királyi város volt. A gyorsabb fejlődése érdekében a Rzeczpospolita uralkodói magdeburgi jogot adományoztak nekik, bár egy percre sem kívánták elősegíteni harcukat a lengyel és az ellengyelesedett slachticsok ellen. A legfőbb hatalom itt a király helytartójának kezében összpontosult, aki bármikor beleszólhatott a városi önkormányzatok ügyeibe. Egyedül Lviv választhatta meg önállóan polgármesterét, máshol mindenütt a király nevezte ki őket. A Kijevi vajdaság területén lévő 206 városból 46 királyi, 150 földesúri, 10 pedig egyházi tulajdonban volt.

Lviv a XVII. században

A földesuraknak sokszor az önkormányzattal rendelkező városokban is voltak saját utcáik, elővárosokat és városnegyedeket birtokoltak. Az ilyen birtokokat *juridicának* nevezték. Ezekre a körzetekre nem terjedt ki a városi önkormányzat joghatósága, igazságszolgáltatása, nem fizet-

tek adót a város költségvetésébe sem. A kereskedelemből és kézművességből származó bevételek a hűbérurak zsebébe vándoroltak.

A XVI. századtól kezdve egyre több idegen – német, holland kézműves, örmény, görög, tatár kereskedő – telepedett le az ukrán városokban. A földesurak széles körű kiváltságokat adományoztak nekik. Ők alkották a városi lakosság többségét Pidljassában, Halicsban, Volinyban, Pogyilljában, és az idegen telepések kaptak elsősorban önkormányzati (magdeburgi) jogot is. Lvivben például csak harminc család lakhatott a Ruszin utcában. 1609-ben a Nagyboldogasszony testvériség tagjai a következőképpen panaszkodtak: *„Rosszabb nekünk a lengyel iga alatt, mint a zsidóknak az egyiptomi fogságban. Szegény lvivi ruszin éhezik a saját szülőföldjén, mert nem foglalkozhat kézművességgel és más mesterségekkel...”*

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Jellemezd a földesúri nagybirtokok kialakulását Ukrajna területén!*
2. *Hogyan befolyásolta az árforradalom a mezőgazdasági fejlődést?*
3. *Milyen sajátosságai voltak a parasztság életének a XVII. század első felében?*
4. *Miért gyorsult fel Ukrajnában a városok létrejöttének folyamata a XVI–XVII. század fordulóján?*
5. *Hogyan fejlődött a kézművesség és a kereskedelem?*
6. *Hasonlítsd össze a földesúri és királyi tulajdonban lévő városok helyzetét!*
7. *Miért volt rosszabb az élete a lvivi ruszinoknak a lengyel iga alatt, mint a zsidóknak az egyiptomi fogságban?*
8. *Mi a juridica?*

• *Készíts rövid értekezést a majorságok létrejöttének folyamatáról!*

9. §. Vallási élet a XVII. század első felében

1. A breszti unió hatása az egyházak életére

Az 1596-ban elfogadott breszti unió nem szüntette meg az ellenségeskedést az egyházak között, sőt még jobban kiélezte azt. A pravoszláv és katolikus egyház mellett ukrán földön létrejött egy harmadik felekezet, a görög katolikus.

A lengyel katolikusok magukat a civilizált világ védőbástyájának tekintették. Legfőbb feladatuknak a pravoszlávok elleni harcot tartották, lábbal tiporva ezzel az ukránság több évszázados ortodox hitét. Lerombolták templomaikat, kolostoraikat, elvették birtokaikat, megalázták papjaikat, kigúnyolták vallási érzéseiket, akadályozták iskoláik működését. III. Zsigmond 1596. december 15-én kelt univerzáléjában azt követelte tőlük, hogy ismerjék el az uniót. Ez meg is történt, mert a kijevi metropolita, és vele együtt a legtöbb püspök, elfogadta az egyházegyesítést. Hárman tartottak ki végig őseik vallása mellett: Gedeon Balabán lvivi, Mihajlo Kopisztenszkij przemysli püspökök, valamint *Rusz koronázatlan királya*, Vaszil-Konsztantin Osztrozkij. Haláluk után pedig egyedül Jeremija Tiszarovszkij lvivi püspök folytatta a küzdelmet az ortodox hit védelméért. A pravoszlávok nem nyugodtak bele kilátástalan helyzetükbe és lázongani kezdtek. A harc élén a kijeviek, a kozákok és a pravoszláv testvérek haladtak. 1599-ben útját állták Ipatyij Potyij görög katolikus metropolitának, aki el akarta foglalni székhelyét a Barlangkolostorban, miután a ki-

rály kinevezte őt az intézmény archimandritájává. 1609-ben pedig rátámadtak a vidubicsi kolostorban rejtőzködő Antonij Greg görög katolikus metropolitai helytartóra, aki el akarta foglalni a Szófia-székesegyházat és a Barlangkolostort. A közös harcnak az lett az eredménye, hogy III. Zsigmond lengyel király hivatalosan is elismerte a pravoszlávok jogát a Barlangkolostorhoz.

A Kijevi Metropólia ezzel két részre szakadt: a lengyelek által elismert és támogatott görög katolikusra, valamint a hatalom által üldözött pravoszlávra.

Mint már említettük, a pravoszláv egyházi testvériségek is elkeseredett harcot vívtak hitük fennmaradásáért. Kollektív beadványokat írtak sérelmeikről, amit eljuttattak a nemesi szejmikekhez és a varsói központi szejmhez. Panaszkodtak a jogosságát azzal magyarázták, hogy a Rzeczpospolita királyai trónra lépésükkor megígérték alattvalóiknak, hogy védelmezni fogják a vallásszabadságot. 1599-ben a vilnai Szentlélek testvériség szerződést kötött a protestánsokkal a katolikusok elleni közös fellépésről.

1615-ben Jelizaveta Hulevics (Halska Hulevicsivna) kijevi nemesasszony a Podolon egy telket adományozott szülővárosának, ahol később létrejött a Vízkereszt (Bohojavlenszkij) pravoszláv egyházi testvériség.

A központi szejm pravoszláv ukrán képviselői is felémelték szavukat hittestvéreik védelmében. Miután 1606–1607-ben részt vettek a király elleni lázadásban, a szejm elismerte a görög katolikus és a pravoszláv egyházak létjogosultságát Ukrajna területén. Engedélyezte a szabad vallásgyakorlást és az egyházi testvériségek működését. 1618-ban pedig törvényt alkotott arról, hogy senkit sem szabad egyháza vagy vallása megváltoztatására kényszeríteni.

2. A pravoszláv egyházi hierarchia¹ helyreállítása és legalizálása². Petro Mohila

A XVII. század 20-as éveitől kezdve a kozákság egyre meghatározóbb szerepet játszott az ukrán pravoszláv egyház jövőjének alakításában. A lajstromozott kozákok hetmanja **Petro Konasevics-Szahajdacsnij** Zaporizzsjai Hadával együtt belépett a kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériségbe. Támogatta azt az elképzelést is, hogy az újabb kijevi metropolitát a Rzeczpospolita királyának tudta és engedélye nélkül kell megválasztani. **1620-ban** érkezett Kijevbe III. Theophanes jeruzsálemi ortodox pátriárka. Védelmét ott-tartózkodása idején Szahajdacsnij látta el kozákjaival.

A városi polgárok, kozákok és slachticsok kérésére III. Theophanes Kijev, Halics és egész Rusz metropolitájává **Iov Boreckijt** szentelte fel. Ekkor nevezte ki Luck, Holm, Volodimir, Przemyśl, Polock, valamint Turovo-Pinszk püspökeit is, helyreállítva így a helyi pravoszláv egyház hierarchiáját.

Iov Boreckij Ivan Matvejevics Boreckij néven látta meg a napvilágot 1560-ban egy Przemyśl környéki kisnemes családjában. Előbb a lvivi testvériségi iskola rektora volt, majd iskolaalapító lelkész lett Kijevben. 1615-től a kijevi testvériségi iskola, később akadémia vezetője. 1619-ben feleségével együtt kolostorba vonult. **1620. október 9-én** szentelték metropolitává. Nagy tudású, jóteknonykodó és jámbor egyházfőként tartja számon a történelem.

A Rzeczpospolita kormánya kezdetben nem akarta elismerni az újjáalakult ortodox egyházi rendszert, mivel

¹ *egyházi hierarchia* – az egyházi uralom egymás alá rendelt papi fokozatainak a rendszere: pátriárka – metropolita – püspök – pap

² *legalizálás* – törvényesítés, hitelesítés, törvényerőre emelés

a lengyel királyok főkegyúri jogának megsértését látta benne. Ádáz harc vette kezdetét, amely **1632**-ig tartott. Ekkor választották lengyel királlyá IV. Ulászlót. Az ő parancsára állították össze *A ruszin nép megnyugtató elősegítő cikkeket*, amelyek már hivatalosan is engedélyezték, vagyis legalizálták a kijevi metropolita és a lvivi, przemysli, lucki, msztyiszlavszki püspökök megválasztását a nemesség, pap-ság és azon pravoszláv hívek által, akik nem csatlakoztak az unióhoz.

Iov Boreckij

És felragyogott **Petro Mohila** csillaga.

Petro Mohila (1596–1647) a régi bojárcsaládból származó Movilă Simion (román írásmód szerint) moldvai fejedelem és Margit erdélyi hercegnő fia volt. Apja tragikus halála után a család a Rzeczpospolita területére menekült, ahol rokonaik, Stefan Potockij és Mihajlo Visneveckij hercegek fogadták be és karolták fel őket. A lvivi testvériségi iskola befejezése után nyugat-európai egyetemeken tanult tovább. A lengyel hadsereg katonájaként részt vett a cecóriai csatában valamint a hotini háborúban. 1621-ben Kijevbe költözött, ahol 1625-ben Iov Boreckij hatására szerzetes lett. 1627-ben a Kijevi Barlangkolostor archimandritájává szentelték, **1632**-ben pedig Kijev, Halics és egész Rusz metropolitájává.

Főpapként sokat tett a pravoszláv hit és az egyházi élet megújításáért. Ezután a püspökök csak metropolitai engedéllyel foglalhatták el székeiket. Komoly figyelmet fordított

arra is, hogy az áldozópapok kinevezésénél betartsák a kánonjogot.

Petro Mohila

tette velük hatalmát. Sikerült semlegesítenie a főkegyúri jog negatív hatását az egyház életére nézve. Törvénybe iktatta a patrónusok jogait és kötelességeit, felosztotta közöttük az egyházközségeket.

Irodalmi munkássága is felbecsülhetetlen. 1637-ben adta ki *Oktató evangéliumát*, *Pravoszláv hitvallását* pedig 1640-ben hagyta jóvá a kijevi egyházi zsinat, valamint 1643-ban az összes keleti pátriárka gyűlése. 1644-ben jelent meg *Litosz avagy a kő* című vitairata, majd 1646-ban a *Breviárium*¹.

A püspökségekbe, kolostorokba vizitátorokat, ellenőröket küldött, valamint egyházi tisztségek betöltésénél kötelezővé tette az alkalmassági vizsgát. A folyó ügyek megoldása céljából egyházmegyei gyűléseket hívott egybe, egyházi bíróságokat hozott létre metropolitai konzisztórium néven.

Rendezte kapcsolatait a pravoszláv testvériségekkel, elismerte

A Breviárium címlapja

¹ *breviárium* – a zsoltosma számára előírt összes szöveget tartalmazó liturgikus könyv

Petro Mohila bőkezű mecénás is volt. Ő restauráltatta először a Szófia-székesegyházat, valamint a Barlangkolostor több épületét. Mohila kezdeményezte 1632-ben a Kijevi Kollégium létrehozását és fáradozásai nyomán jött létre a szláv-görög-latin akadémia Moldva fővárosában Jászvásáron. 1647-ben halt meg és a Barlangkolostor Nagyboldogasszony (Uszpenszkij) székesegyházában helyezték örök nyugalomra.

3. A görög katolikus egyház helyzete

Az ukrán görög katolikus egyház viszonylag szerencsésebb volt, mint a pravoszláv, ugyanis élvezte a lengyel hatalom, valamint Róma támogatását. A breszti unió azonban bennük is mély csalódást keltett, hiszen nem rendezték helyzetüket a megígért módon. Püspökeik nem lettek tagjai a lengyel szenátusnak és papjaik sem kaptak azonos jogokat a római katolikusokkal. Az uniátusok így két tűz közé kerültek. Az ortodoxok gyűlölték őket és azt vetették a szemükre, hogy elárulták atyáik hitét. A katolikusok pedig nem tartották egyházukat teljes értékű katolikusnak bizánci szokásaik és liturgiájuk miatt.

A XVI. század végén és a XVII. század első felében az uniátus egyház élén a következő metropoliták álltak: 1589–1599 – **Mihajlo Rahoza**, 1599–1613 – **Ipatyij Potyij**, 1613–1637 – **Joszip-Veljamin Rutszkij**.

Mihajlo Rahoza 1589-ben szentelték Kijev, Halics és egész Rusz pravoszláv metropolitájává. Onyiszifor Gyivocskát váltotta ebben a tisztségben, akit többnejűsége miatt menesztettek (innen származott a ragadványneve is). 1596. október 6-án Bresztben egyházi zsinatot hívott össze a vallási unió meghirdetése céljából. Rahoza a két egyház egyesítésének nyílt híve volt, amivel kivívta a pravoszlávok gyűlöletét. Az utóbbiak azt kérték a lengyel királytól, hogy

nevezzen ki számukra új metropolitát, de válaszul azt a parancsot kapták, hogy hajtsanak fejet Rahozának, mint a nyugat-ruszin egyház törvényes fejének.

1599-ben Mihajlo Rahozát Ipatyij Potyij követte a görög katolikus metropolitai székben. Adam Potyij volt az eredeti neve és 1541-ben született Holmscsinában. Az „unió atyjaként” sok ukrán slachticsot nyert meg egyháza ügyének. 1603-ban közbenjárására 50 volinyi nemesi család lett uniátus. 1605-ben III. Zsigmond lengyel király őt nevezte ki minden görög valamint ruszin ritusú templom fejévé a Rzeczpospolita területén. Az uniátus oktatási rendszer létrehozójaként és fejlesztőjeként görög katolikus szemináriumot alapított Vilnában, Bresztben pedig iskolát.

Az ukrán görög katolikus egyház nagy reformátora volt Jozsip-Veljamin Rutszkij, aki 1613-ban lett metropolita. Kihasználta a római pápánál az uniátus papok nyugat-európai katolikus szemináriumokban történő továbbtanulásának engedélyezését. Következő lépésként 1615-ben jogaikban egyenlővé tette a görög katolikus iskolákat a jezsuita kollégiumokkal. 1617-ben a katolikus kolostorok példájára újjászervezte a szerzetesek életét és a bazilita rendbe egyesítette őket.

1621-ben tárgyalásokat kezdeményezett a helyreállított pravoszláv egyházi hierarchia képviselőivel Rusz megbékéléséről, valamint a két egyház fúziójáról a Kijevi Pátriárkátusba Róma fennhatósága alatt. A tárgyalások kudarcba fulladtak, mivel a pravoszláv slachta és a zaporizzsjai kozákok az egyesítés ellen foglaltak állást.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye egyik legmeghatározóbb püspöke **Bacsinszky András** volt, akit a ruszin felvilágosodás atyjaként tartanak számon.

Apja Bacsinszky Tivadar lelkész volt és galíciai nemesi családból származott. András Ungváron kezdte tanulmá-

Joszip-Veljamin Rutszkij

Bacsinszky András

nyait a jezsuitáknál; később Nagyszombatban bölcseletet és teológiát hallgatott. Felszentelése után előbb Hajdúdorogon volt segédlelkész, azután rendes lelkész, esperes, főesperes. Tizenkét évi működés után kanonokká¹ nevezték ki. Egyházi ügyekben Bécsbe küldték, ahol sikeres működésének köszönhetette, hogy hitsorsosai **1772. augusztus 5-én** munkácsi püspökké tették. 1773-ban szentelték fel a bécsi császári kápolnában Mária Terézia jelenlétében. 1775-ben a császárnőtől megkapta az évi 12 ezer aranyforintot jövedelmező tapolcai birtokot, új székhely céljára a feloszlatott jezsuita rend ungvári kolostorát, annak templomával, papnevelőnek pedig a Drugeth-féle várat.

Megszervezte a héttagú káptalan². Átszervezte a papnevelést, amely 1777-től Ungváron folyt. 1780-ban maga is Ungvárra költözött. A királyi udvartól 60 növendék eltartására ösztöndíjat, 5 teológiai professzor számára pedig

¹ *kanonok* – tisztségviselő pap, a káptalan tagja

² *káptalan* – az egyházigazgatás testületi szerve, amely egy püspökséghez vagy egyházmegyéhez tartozik, tagjai a kanonokok

Az ungvári görög katolikus székesegyház és püspöki palota

Az ungvári Drugeth-vár, itt volt a papnevelde

fizetést eszközölt ki. A püspöki papnevelde tanítási nyelve a ruszin volt, a latin csak segédnyelvként funkcionált. Egységessé tette és továbbfejlesztette az elődeitől örökölt és a jezsuitáktól Ungváron maradt könyvtárat. Így lett Ungvár az önálló Munkácsi Görög Katolikus Püspökség központja.

1777-ben valóságos belső titkos tanácsos lett és ő volt az első, aki a főrendi házban magának és utódainak helyet eszközölt ki.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan alakult a katolikus, pravoszláv valamint görög katolikus egyház helyzete a breszti unió után?*

2. *Milyen szerepet játszott az ukrán kozákság a pravoszláv egyház jövőjének alakításában?*

3. *Mikor, és hogyan állt helyre a pravoszláv egyházi hierarchia?*

4. *Ki lett az újjáalakult pravoszláv egyház első metropolitája és mit tudsz ténykedéséről?*

5. *Mi volt a jelentősége **A ruszin nép megnyugtató elősegítő cikkelyek** elfogadásának a pravoszláv egyház fejlődése szempontjából?*

6. *Jellemezd Perto Mohila tevékenységét!*

7. *Kik álltak a görög katolikus egyház élén a XVI–XVII. század fordulóján?*

8. *Miért nevezik Ipatyij Potyijt az „unió atyjának”?*

9. *Milyen szerepet játszott Bacsinszky András püspök a ruszin felvilágosodás elindításában?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• *Az alábbi szöveg mely állításaival nem értesz egyet? Válaszodat indokold meg!*

Az ukrán pravoszlávok vezetője Joszip-Veljamin Rutszkij azért harcolt, hogy felszabadítsa egyházát Róma uralma alól, de az ukrán katolikus kozákok megakadályozták őt ebben...

● *Készíts rövid értekezést arról, milyen szerepet játszott a képen látható személyiség a pravoszláv egyház életében!*

JEGYEZD MEG!

- 1589–1599** – Mihajlo Rahoza Kijev, Halics és egész Rusz pravoszláv, később görög katolikus metropolitája
- 1599–1613** – Ipatyij Potyij Kijev, Halics és egész Rusz görög katolikus metropolitája
- 1613–1637** – Joszip-Veljamin Rutszkij Kijev, Halics és egész Rusz görög katolikus metropolitája
- 1615** – megalakul a kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériség
- 1617** – az uniátus bazilita szerzetesrend létrejötte
- 1620** – az ukrán pravoszláv egyházi hierarchia helyreállításának kezdete, Iov Boreckijt Kijev, Halics és egész Rusz pravoszláv metropolitájává szentelik
- 1632** – *A ruszin nép megnyugtatóát elősegítő cikkek* elfogadása, a pravoszláv egyház legalizálása a Rzeczpospolita által
- 1632–1646** – Petro Mohila Kijev, Halics és egész Rusz pravoszláv metropolitája
- 1637** – Mohila *Oktató evangéliumának* megjelenése

- 1640 – a *Pravoszláv hitvallás* jóváhagyása a kijevi egyházi zsinat által
- 1644 – Mohila *Litosz avagy a kő* vitairatának a megjelenése
- 1646 – Mohila *Breviárium* című műve
- 1773 – Bacsinszky Andrást a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspökévé szentelik a bécsi császári kápolnában

Ukrán – magyar kisszótár

Архімандрит – főapát

Київське Богоявленське братство – kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériség

Відновлення ієрархії православної церкви – a pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítása

Православне ісповідання віри – pravoszláv hitvallás

Требник – breviárium

Василіянський орден – bazilita szerzetesrend

Статті для заспокоєння народу руського – *A ruszin nép megnyugtatóát elősegítő cikkelyek*

Єпископ – püspök

10. §. Az ukrán kozákság harca az idegen hódítók ellen Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman vezetésével

1. A zaporizzsaiak tengeri hadjáratai

Az ukrán kozákok a XVII. század kezdetétől egyre fontosabb szerepet játszottak a Rzeczpospolita politikai életében, valamint a nemzetközi porondon. Útját állták a tatár-török terjeszkedésnek, sikeres hadjárataikkal pedig lényegesen meggyengítették ellenségeiket. Ez gyakran fe-

szültséget eredményezett a Porta és Lengyelország viszonyában, a kozákokat viszont ismertté tette, hisz mindenki a keresztény világ megmentőit látta bennük.

A XVII. század elején az ukrán földek rengeteget szenvedtek a tatárok támadásaitól. Férfiak, nők, sőt gyerekek ezrei estek a pogányok fogságába, az ellenszegülőket pedig legyilkolták. A foglyokat eladták a rabszolgapiacokon. Sok ukrán lány került így főurak háremeibe vagy lett szolgálólány. A fiúkból általában janicsárokat neveltek, akik könnyörtelenebbek voltak saját véreikhez, mint a törökök vagy tatárok. A férfiakat kegyetlenül dolgoztatták az építkezéseken, gályára küldték őket, hogy az evezőlapáthoz láncolva szenvedjenek halálukig.

A kozákok nagy elkeseredéssel és haraggal figyelték népük szenvedéseit. A XVI–XVII. század fordulóján győzedelmes tengeri hadjáratokat indítottak a Krími Kánság, valamint a törökök fekete-tengeri kikötői ellen. Ez az időszak a **hősi hadjáratok** koraként került be a történelembe, a zaporizzsjaiak pedig bebizonyították verhetetlenségüket a tengeren.

1600-ban nagy hadjáratot kezdtek a törökök birtokai ellen. Elfoglaltak 10 török gályát minden felszerelésével együtt. 1602 tavaszán 30 csajkán és a törököktől zsákmányolt gályákon kihajóztak a tengerre és Kilija alatt szétverték egy egész hajórajt. 1606-ban elfoglalták az addig legyőzhetetlennek tartott Várnát. A felbőszült török szultán meg akarta nehezíteni fekete-tengeri előrehaladásukat, ezért kifeszített egy hatalmas láncot a Dnyeperen Kiza-Kermen valamint Aszlan-Kermen között. De nem sikerült túljárnia az eszükön. A kozákok óriási farönkökkel széttépték a láncot és vidáman folytatták útjukat kitűzött céljuk felé.

1608-ban bevették és felégették Perekopot, 1609-ben Izmailt, Kiliját, Belgorodot. 1614-ben Petro Konasevics-Sza-

hajdacsnij vezetésével kétszer is átszelték a Fekete-tengert, megostromolták Trapezun és Szinop török városokat. 1615-ben pedig már Isztambul alatt csatároztak.

1616-ban Szahajdacsnij 150 csajkájával és 4 ezer kozákjával Ocsakivnál szétverte a törököket és megtámadta, majd elfoglalta Kafát, a környék legnagyobb rabszolga-piacát. 1624-ben háromszor is partra szállt Isztambulnál, ahonnan mesés kincsekkel tért haza.

A kozákok elfoglalják Kafát

A hősi hadjáratok óriási történelmi jelentőséggel bírtak, hisz az Oszmán Birodalom meggyengüléséhez vezettek, gátat szabtak a törökök további ukrajnai terjeszkedésének, valamint példát mutattak Európa leigázott népeinek. Hadjárataik során a kozákokat nemcsak nemes célok vezették, hanem a zsákmányszerzés vágya is.

2. Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman tevékenysége. A hotini háború

Petro Konasevics-Szahajdacsnij egy Szambor környéki ukrán pravoszláv slachtics családjában látta meg a napvilágot valószínűleg 1570-ben. Tanulmányait a lvivi testvériségi iskolában valamint az Osztrohi Akadémián végezte. A XVI–XVII. század fordulóján zaporizzsjai kozák lett. Bátorsága, tehetsége, megfontoltsága, műveltsége folytán hamarosan nagy tekintélyre tett szert társai körében, akik a katonai sztársina tagjává is megválasztották. 1614–1616 és 1620–1622 között a lajstromozott kozákok hetmanja volt.

Tengeri hadjáratokat szervezett a Krími Kánság és Oszmán Birodalom határterületeire, többek között Ocsakiv, Perekop, Sinop és Kafa, sőt a török főváros, Isztambul ellen is. Pragmatikus, kompromisszumkereső hetmanként szilárd fegyelmet tartott kozákjai között és ütőképes hadsereget szervezett belőlük.

Híres mecénás hírében állt, aki sokat tett a pravoszláv hit védelmében. Tagja volt a kijevi Vízkereszt egyházi testvériségnek, és az egyházi hierarchia helyreállítása is az ő közbenjárásával történt.

Tapasztalt diplomataként a lengyelekkel való megegyezésre törekedett. Elérte azt, hogy a lajstromozott kozákok számát 40 ezer főre emelték. 1618-ban 20 ezer kozákja élén részt vett Ulászló lengyel királyfi moszkvai hadjáratában,

Konasevics-Szahajdacsnij

melyet a herceg az orosz trón megszerzéséért folytatott. A hadjárat során elfoglalta Putyivl, Livni, Jelec valamint Sack városát. Ezt követően segített a lengyeleknek megostromolni Moszkvát. **1618. december 1-jén** a szembenálló felek megkötötték a **deulini békeszerződést**. Ulászló lemondott az orosz trón megszerzéséről, cserében megkapta Szmolenszket a csernyihiv-sziverszkiji földekkel. A szerződésben 3 ezer főre csökkentették a lajstromozott kozákok számát, megtiltották nekik, hogy kihajózzanak a Fekete-tengerre és hadjáratokat folytassanak Krím és Törökország ellen. A felháborodott kozákok Szahajdacsniyt leváltották tisztségéből. **Jacko Borodavka** lett az új hetman.

A deulini békeszerződés ellenére a lengyel zsoldosok részt vettek II. Ferdinánd erdélyi hadjáratában, amelyet az osztrák császár Bethlen Gábor fejedelem ellen indított. A kozákok pedig a tiltásokat semmibe véve többször felvonultak Isztambul ellen, nagy pusztítást végeztek ott, majd felégették Várnát is. A törökök türelme végül elfogyott és hadat üzentek Varsónak. A 80 ezer fős török-tatár sereg Iszkander pasa vezetésével 1620 nyarán betört Moldvába és megindult a Rzeczpospolita felé. A mindössze ötezer főt számláló lengyel csapatok Sztanyiszlav Zsolkevszkij koronahetman vezetésével megpróbálták feltartóztatni az előrenyomuló ellenséget. A döntő ütközetre **1620. szeptember 10-én** került sor a Jászvásár melletti **Cecóránál**, és a lengyelek csúfos vereségével ért véget. A csatában életét vesztette Zsolkevszkij koronahetman, valamint ott lelte halálát Mihajlo Hmelnickij csihirini százados is. Fia, Bohdan, a nemzeti-felszabadító háború későbbi vezére pedig fogságba esett.

A cecórai győzelem után II. Oszmán török szultán újabb hadjáratot szervezett a Rzeczpospolita ellen. A lengyelek világosan látták, hogy kozák segítség nélkül képtelenek út-

ját állni a pogánynak, ezért jelentős engedményeket tettek a Zaporizzsjai Hadnak. A lajstromozott kozákok számát 20 ezer főre emelték, Borodavka helyett pedig Petro Kona-sevics-Szahajdacsnijt tették meg hetmanná.

1621 júniusában a Szuha Gyibrovában megtartott általános tanács úgy döntött, hogy a Zaporizzsjai Had katonai segítséget nyújt a lengyeleknek. A tanács munkájában részt vett Iov Boreckij kijevi metropolita is, így szentesítve a kozákok haditervét. A döntő csata előtti napon Szahajdacs-nij kozákjai Hotin alá érkeztek, ahol Jan Karol Hodkevics parancsnoksága alatt a lengyel hadsereg állomásozott. A 75 ezer fős egyesített ukrán-lengyel csapatok 250 ezer fős török-tatár hadosztállyal néztek farkasszemet. A **hotini háború**ként ismert ütközet **1621. szeptember 2-án** vette kezdetét és **szeptember 28-ig** tartott. Az oszmánok úgy gondolták, hogy a kozákok térdre kényszerítése után gyerekjáték lesz elbánni a lengyelekkel. Ám Szahajdacsnij derekasan állta az ellenséges erők egyre fokozódó támadásait. Szeptember 3-án a törökök újabb ostrommal próbálkoztak, de ezúttal is sikertelenül. A legkimerítőbb csatára szeptember 4-én került sor. A törökök minden erejüket latba vetették a zaporizzsjaiak ellen. A kozákok azonban visszaverték támadásaikat, majd kitörték az ostromgyűrűből és kiűzték állásaikból a törököket. Megsemmisítettek ágyúikat, betörték táborukba, ahol fogságba ejtették az egyik pasájukat. Ezután bekerítették és fosztogatni kezdték az utánpótlást szállító társzekereket. A szultán reszketett a haragtól és azt kiabálta, hogy *„addig nem eszem és nem iszom, amíg a lábaim előtt nem lesz Szahajdacsnij vérző feje...”*.

József Brandt: *A hotini háború (1867)*

1621. szeptember 29-én tárgyalás kezdődött a török szultán és a lengyel király között a háború befejezéséről, ami békeszerződés aláírásával ért véget. A lengyelek ismét becsapták a lajtromozott kozákokat, nem fizették ki zsoldjukat, még a háborúban megrokkant harcosokról sem gondoskodtak. „Hálából” vitézségükért újra megtiltották nekik, hogy tengeri hadjáratokat folytassanak.

A hotini háborúban szerzett sebesülés fizikailag, a lengyelek árulása lelkiileg kezdte ki Petro Konasevics-Szahajdacsnij egészségét. **1622. április 10-én** a hetman meghalt. Vagyonát a kijevi és lvivi testvériségekre hagyta. Földi maradványait a kijevi testvériségi kolostor Vízkereszt templomában helyezték örök nyugalomra.

Kaszian Szakovics kijevi költő így emlékezett meg róla az 1622-ben megjelent *Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag szomorú temetéséről való énekek* című könyvében:

*Láttak a katonák itt sokféle urat,
Nem egyet közülük tudhattak hetmannak.
Petro Konasevics az egyik legkiválóbb,
Lovagi erényét ismerték mindenütt.
...Aki minden tettét le akarná írni,
A világban Petro Konasevics hírét kelteni,
Annak a görög Homérosztól verselő
Tehetséget kölcsönözni kellene.*

*...Ejtsünk szót mostan Petro születéséről,
És a tudományokhoz vezető egyenes útvjáról.
Született a nagyúr hegyes vidéken,
Nevelték őt az ősi pravoszláv hitben.
Tanulmányait Osztrohban végezte,
Ahol megannyi fejedelmi sarj
Bölcsességet szerzett, s az iskola javára
Adományokat tett, hogy
Növeljék az ifjak kedvét a tudományokhoz
S azok így a hazának hasznára váljanak.
Isten adja, hogy az iskola fennálljon,
Dicsőségünkben továbbra is megtartsion!*

*Konasevics Osztrohban elegendő időt töltve
A tudományok javát magáévá téve,
Lelkében kedv támadt a vitézségre,
S Zaporizzsjába ment szerezni hírnevet;
Hosszasan élt ott a kozákok között,
A hadi mesterséget tőlük eltanulta,
Végül őt magát hetmanná tették,
Törökkel, tatárral sikerrel harcoltak.
Konasevics hetman Kafát bevette,
A török császár tőle félt is igen nagyon!
...Örök dicsőséget szerzett a hetman!*

*Elfeledni őt nem fogjuk addig,
Míg a Dnyeszter és a Dnyeper vize folyik,
Míg minden ügye dicsőségben telik.
Nem vetül rá a feledés homálya
Emlékezetünkben örök nyomot hagyott!...*

(Mars-mező. Ukrán hősepika a X. századtól a XVII. század elejéig. Kijev, 1988. 208–221. o.)

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. A XVII. század kezdetétől miért játszottak a kozákok egyre fontosabb szerepet a nemzetközi politikai életben?
2. Miért nevezik a XVII. század első két évtizedét a hősi hadjáratok korának?
3. Mik voltak a kozákok céljai tengeri portyáik során?
4. Sorold fel a jelentősebb kozák diadalokat!
5. Miért volt olyan nagy jelentősége Kafa elfoglalásának?
6. Melyek voltak a hadjáratok következményei?
7. Vázold Petro Konasevics-Szahajdacsnij történelmi portréját!
8. Kaszian Szakovics verse tanúsítja-e azt a nagy tekintélyt, amely a hetmant övezte a korabeli ukrán társadalomban? Állításodat bizonyítsd konkrét tényekkel!
9. Miben nyilvánult meg Szahajdacsnij diplomáciai tehetsége a moszkvai hadjárat során?
10. Miért mérgesedett el a lengyel–török viszony a deulini béke megkötése után?
11. Hogyan zajlott a hotini háború, és milyen következményei voltak?

• *Olvassátok el Guillaume Le Vasseur de Beauplan leírását a kozákok tengeri hadjáratáról majd feleljetek a szöveghez feltett kérdésekre!*

Tengeri hadjárataikról a kozákok általános haditanácsukon döntenek, és nem kéri ki rá a lengyel király engedélyét. Megválasztják továbbá a kinevezett hetmant, aki a vállalkozást vezeti. Ezután a szics körüli szigeteken megépítik hajóikat, a csajkákat. A csajkák 18–20 m hosszúságú, 3–3,5 m szélességű, árbóccal és vitorlával ellátott tengeri járművek. 40–50 fő befogadására alkalmasak. Alsó részüket egy farönkből faragják ki, az oldalsó részüket pedig falécekből építik fel. A hajótest felső peremére, a szegélylécek védelmére nádköteget erősítenek. A puskaport, élelmet, ágyúgolyókat hordóban tárolják. A csajkákból 10–15 lapát van a fedélzet mindkét oldalán és sokkal gyorsabban haladnak, mint a török evezős gályák. A csónakok árbóccal is el vannak látva és valamiféle formátlan vitorlával, amit csak jó időben húznak fel, nagy szélben inkább eveznek.

A kozákok két puskával, valamint karddal vannak felszerelve és minden csónakban van 4–6 kisebb ágyú. Ingbe és salaváriba (buggyos nadrágba) öltöznek. A hadjáratba 6 font puskaport, elég mennyiségű ólmot, ágyúgolyót visznek magukkal, valamint mindegyikükönél van iránytű.

A török gályák a Dnyeper torkolatánál lesben állva várják a kozákokat, de azok legtöbbször túljárnak az eszükön. Megbújnak a folyó torkolatától 3–4 mérföldre lévő nádasban, majd az éj leple alatt ott jelennek meg, ahol a törökök nem is várják őket...

• *Hogyan készültek fel a kozákok a tengeri hadjáratokhoz?*

- *Jellemezzétek a csajkáikat!*
- *Milyen felszereléssel indultak tengeri portyáikra a kozákok?*
- *Milyen cselt alkalmaztak a törökökkel szemben?*
- *Töltsétek ki a Petro Konasevics-Szahajdacsnij tevékenységét bemutató táblázatot! A feladat elvégzésénél használjátok Kaszian Szakovics kijevi költő **Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag szomorú temetéséről való énekek** című művét.*

Tevékenységi területei	Konkrét tettei
1.	

• *Készítsetek rövid értekezést a kozákok szerepéről a hotini háborúban Ivan Kripjakevics ukrán történész alábbi szavai alapján: „Az 1621-es hotini ütközetben a törökök fő erői a kozák tábort ostromolták. A kozákok hősiezen állták a támadásokat, amivel kivívták egész Európa csodálatát. Sokan a spártaiakhoz hasonlították őket, akik a Thermopülai szorost védték a perzsáktól...”!*

• *A felsorolt erődök közül melyek ellen nem vezettek az ukrán kozákok tengeri hadjáratot:*

Trahtemiriv, Kamjanec, Kafa, Akerman, Hotin, Kilija, Izmail, Trapezund, Szinop, Ocsakiv?

• *Állítsátok az eseményeket időrendi sorrendbe!*

1. Hotini háború	2. Cecórai csata
3. Deulini béke	4. Kafa bevétele a kozákok által

JEGYEZD MEG!

A XVII. század eleje – a hősi hadjáratok kora

1616 – Kafa elfoglalása a kozákok által

1618. december 1. – a deulini béke

1620. szeptember 10. – a cecórai csata

1621. szeptember 2–28. – a hotini háború

1622. április 10. – Petro Konasevics-Szahajdacsnij halála

Ukrán – magyar kisszótár

Доба героїчних походів – hősi hadjáratok kora

11. §. Kozák mozgalmak a XVII. század 20–30-as éveiben

1. Ukrajna helyzete az 1620-as években

A hotini háború legnagyobb vesztesei azok a lajstromozott kozákok voltak, akiket a lengyelek becstelen módon becsaptak. III. Zsigmond nem teljesítette egyetlen ígétét sem, 1621 októberében pedig számukat 40 ezerről 3 ezerre csökkentette. A jegyzéken kívül maradt kozákokat pénz és posztó nélkül hagyta¹, valamint arra kötelezte őket, hogy térjenek vissza földesuraikhoz. Sokan nem teljesítették ezt az utasítást és Kijevcsinában maradtak. Megőrizték katonai közigazgatásukat, továbbá nem vetették alá magukat a helybeli sztároszták egyetlen rendelkezésének sem. A parasztok és városlakók tömegével „kozákosodtak el”².

¹ *pénz és posztó nélkül hagyta* – nem fizette ki zsoldjukat

² *elkozákosodás* – a parasztok és városlakók nem hajlandók többé elismerni a helyi hatalmat és tömegesen állnak át a kozák életmódra

Az „önkéntes” kozákokhoz csatlakoztak a csalódott lajstromozottak. Elégedetlenségüket az is fokozta, hogy megtiltották nekik a tengeri hadjáratokat. A zaporizzsjaiaknak azonban eszük ágában sem volt betartani a hotini megállapodás idevágó pontjait, mondván, „a szerződést a király, kötötte nem pedig ők”.

1621-ben valamint 1622-ben beadvánnyal fordultak III. Zsigmondhoz, amelyben megígérték, hogy nem támadnak többé pogány birtokokra, ha a király helyreállítja régi szabadságjogaikat, megnöveli a lajstromba vett kozákok számát zsoldjukkal együtt, amit időben fog ezután fizetni. Ki akarták eszközölni azt, hogy szabadon élhessenek jogaikkal mind az uralkodói, mind a földesúri birtokokon. Követelései közé tartozott az is, hogy a királyi csapatokat vonják ki a Kijevi vajdaság területéről. Követelték a breszti unió visszavonását, a pravoszláv egyház működésének törvényesítését, az idegen uralkodók zsoldjába való elszegődés engedélyezését számukra. A Rzeczpospolita uralkodó körei hallani sem akartak a kozákokkal való egyezkedésről. Elhatározták, hogy erővel fogják lecsendesíteni őket.

2. Az 1625-ös lengyel–kozák katonai konfliktus

1625 szeptemberében a pogyilljai Barból **Sztanyiszlav Konyecpolszkij** koronahetman parancsnoksága alatt 30 ezer fős büntetőosztag indult a szicsbe.

Közben Zaporizzsjában lengyelelles felkelés robbant ki **Marko Zsmajlo** hetman vezetésével. A felkelők elhagyták a kozák erődítményt és megindultak az ellenség felé. Közben csatlakoztak hozzájuk a Fásztyivból, Kanevből, Cserkasziból érkezett csapatok is, így velük együtt Zsmajlóék már 20 ezren voltak. Október 25-én Krilovtól délre véres csata zajlott a lázongók és a kormányerők között. A csatát követően a kozák hadsereg a Kurukivi-tó mellé vo-

nult vissza, ahol szekértábort vert. Konyecpolszkij többször is megostromolta a felkelők táborát, de sikertelenül, mivel a mocsaras vidék inkább a kozákoknak kedvezett. Az idő előrehaladtával egyre hidegebb lett és leesett az első hó. Mivel egyik fél sem volt felkészülve erre, ezért tárgyalni kezdtek egymással. Zsmajlo tovább akart harcolni, a békét akaró többség **Mihajlo Dorosenkót** választotta helyette hetmenná, aki **1625. november 6-án** megkötötte Konyecpolszkijjal a **kurukivi egyezményt**.

*Sztanyiszlav
Konyecpolszkij*

*Marko
Zsmajlo*

*Mihajlo
Dorosenko*

A szerződés értelmében a felkelés résztvevői amnesztiában részesültek. A lajstromozott kozákok számát 3 ezer-ről 6 ezer főre emelték. Közülük egy ezrednek állandóan a Zaporizzsjai Szicsben kellett tartózkodnia, hogy megakadályozza a jobbágyok odaszökését. Éves zsoldjukat 60 ezer zlotyban határozták meg. Berendezkedésük területi elvre épült és hat ezredet¹ hoztak létre belőlük: a bila cerkvait, kijevit, korszunyt, perejaszlavit, cserkaszit és csihirinit. Az ezredek századokból álltak. A jegyzéken kívül maradt

¹ *ezred* – a legnagyobb közigazgatási-területi és katonai egység a lajstromozott kozákságnál

kozákoknak vissza kellett térniük földesuraik földjére. A sztársina nem vehetett fel olyan kozákokat a lajstromba, akit előzőleg kizártak onnan, és köteles volt elfolytani minden lengyelelleses lázadást.

A lajstromozott kozákok csak királyi birtokokon telepedhettek le, a földesúri földeket három hónapon belül kötelesek voltak elhagyni. Megválaszthatták továbbá hetmanjukat, de személyét később a király hagyta jóvá. A legfelsőbb hatalmat a regimentár – a királyi seregek ukrainai főparancsnoka gyakorolta. A kozákok nem avatkozhattak bele vallási ügyekbe, nem létesíthettek kapcsolatot külföldi államokkal és nem vezethettek hadjáratokat a Krími Kán-ság valamint az Oszmán Birodalom ellen.

A kurukivi egyezményrel a lengyel kormány el szeretne volna szigetelni az állami szolgálatban lévő lajstromozott kozákokat a többi zaporizzsajtól. A történelem bebizonyította, hogy sikertelenül. 1628-tól kezdve szervezkedni kezdtek a lajstromon kívül rekedt kozákok, akik hetmant választottak maguk közül és függetlenek voltak a lengyel kormánytól. A lajstromozott és lajstromon kívül maradt kozákok gyakran szót értettek egymással és sikeresen harcoltak a közös ellenség ellen.

3. Az 1630-as Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) vezette kozák felkelés

A Rzeczpospolita hadserege a Svédország elleni háborút követően Ukrajna területén maradt. A lengyel katonák rablótámadásai, a pravoszlávok egyre fokozódó üldözése és az ellentétek kiéleződése lajstromozott valamint lajstromon kívül maradt kozákok között felkeléshez vezettek. A felkelés élén a lajstromon kívül maradt kozákok hetmanja, a krími tatár származású **Tarasz Fedorovics (Trjaszilo)** állt, akit Hrihorij Csornij lajstromozott kozák hetman

helyett választottak meg erre a tisztségre, mivel a többségnek nem tetszett lengyelbarát politikája.

1630. március közepén Tarasz Fedorovics 10 ezer kozákja élén kivonult a szicsból. Cserkaszi felé vette az irányt, hogy kézre kerítse Csornijt. Miután elfoglalta a várost, a hetmant kivégezték.

A felkelés gyorsan terjedt. A kozákok elfoglalták Korszunyt, Kanevet és Perejaszlavot. Tarasz Fedorovics felhívással fordult az ukránokhoz, amelyben arra szólította fel őket, hogy csatlakozzanak a felkelőkhöz, harcoljanak együtt a pravoszláv egyház felszabadításáért, valamint a lengyel iga lerázásáért. A Tarasz Fedorovics vezette kozákfelkelés nemzeti-felszabadító¹ jelleget viselt.

Tarasz Fedorovics

A döntő ütközetre Trjaszilo és Sztanyiszlav Konyecpolszkij koronahetman lengyel büntetőosztaga között Perejaszlav alatt került sor, amely több mint három hétig tartott. A csata legvéresebb napja **1630. május 15-e** volt, amit *Tarasz éjszakájának* nevezett el hőskölteményében Sevcsenko. Ezen az éjszakán egy kis kozák különítmény észrevétlenül belopakodott a lengyel táborba, megközelítette Konyecpolszkij sátrát és megsemmisítette a védelmére kirendelt „arany századot”, amely 150 előkelő nemesi családból származó ifjúból állt.

¹ *nemzeti-felszabadító mozgalom* – az ukrán nép fegyveres harca a lengyel uralom ellen, a nemzeti függetlenség kivívásáért és a nemzetállam létrehozásáért

Konyecpolszkij kénytelen volt tárgyalóasztalhoz ülni a felkelőkkel. **1630. május 29-én** született meg a **perejaszlavi megállapodás**. A felkelők amnesztiában részesültek, továbbra is érvényben maradt a kurukivi egyezmény, a lajstromozott kozákok számát viszont hatról nyolcezer főre emelték. A lajstromon kívül maradt kozákok újra jobbagyokká lettek. Tarasz Fedorovics szégyenletesnek ítélte meg a szerződés egyes pontjait, ezért nem is írta alá. A megegyezést kereső kozák előkelőségek **Anton Konasevics-Butot** választották új hetmanná, aki hajlandó volt kézjegyével ellátni a kozák–lengyel megegyezést.

4. Az 1635-ös Ivan Szulima vezette felkelés

A Zaporizzsjai Szics megfélekezése céljából a Rzeczpospolita szejmje 1635 februárjában rendeletet fogadott el *A kozák önkény megszüntetéséről*. A rendelkezés értelmében a Dnyeper jobb partján, az első kodaki zuhogóval szemben erődítmény épült, ahonnan a lengyel hadsereg szemmel tarthatta a rebellis kozákokat. Az erőd építését **Guillaume Le Vasseur de Beauplan** francia mérnök irányította. 1635 júliusára a vár építése befejeződött. A helyőrség 200 német zsoldosból állt, akiknek J. Marion francia kapitány volt a parancsnoka.

A kozákok rögtön átlátták a veszélyt, amelyet Kodak vára jelentett számukra. Ráadásul az erődítmény bevehetetlennek tűnt: mély árok vette körül, mögötte magas földsánc, azon tölgyfapalánk, lőrésekkel az ágyúk és a puskák számára. Az erődítmény erős vasalt kapujának két oldalán egy-egy bástya állt. Keletről és délről az erődöt a Dnyeper meredek partja, északról erdővel benőtt mély szakadék védte, nyugat felől jó belátható síkság húzódott, ezért ezen az oldalon voltak a legjobban kiépített erődítmények.

Konyecpolszkij az erőd megszemlélése után a kozákok füle hallatára gúnyosan kijelentette, hogy vége a kozákok szabad világának. Egy fiatal százados, bizonyos Bohdan Hmelnickij erre elnevette magát. „Te miért nevetesz?” – kérdezte tőle indulatosan a koronahetman. „Azért vitézlő hetman uram, mert amit ember épített, azt ember le is rombolhatja” – volt az ifjú válasza.

Kodak vára

Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákok elhatározták, hogy lerombolják a lengyelek által emelt gyűlöletes erődítményt. Mihajlo Dorosenko utódja **Ivan Szulima** hetman hozzálított a felkelés megszervezéséhez.

Ivan Szulima tehetséges hadvezér volt. Több tengeri hadjáratban vett részt. 1605-ben török fogságba esett és 15 éven keresztül szenvedett a török gályák evezőlapátjához láncolva. Csodával határos módon sikerült megszöknie és eljutnia Rómába. Ott személyesen találkozott V. Pál

római pápával, aki a törökök felett aratott fényes győzelméért kitüntette a bátor kozák vezért.

1635. augusztus 12-én Szulima kozákjaival kitört a Zaporizzsai Szicsból és lerombolta Kodak várát. Ezután visszavonultak a Dnyeper egyik szigetére, majd több hónapon keresztül védték táborukat a lengyel támadásokkal szemben. A hosszan tartó ostromzár felőrölte a védők erejét. A megállapodásra hajló előkelőségek elfogták Szulimát és kiadták az ellenségnek. A Rzeczpospolita szejmjének határozata értelmében a hetmant két társával Varsó főterén kivégezték.

Ivan Szulima

5. Az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelés

A 1630-as évek második felében újabb kozákfelkelés rázta meg az ukrán földeket Pavlo But (Pavljuk), Jakiv Osztrjanin (Osztrjanica) valamint Dmitro Hunya vezetésével. A felkelés kiváltó oka **Mikola Potockij** tiszogató akciója volt, melynek során csak azon kozákok maradhattak lajstromban, akikért jótálltak a helyi sztároszták.

A felháborodott lajstromon kívüliek megválasztották hetmanjukká **Pavlo Butot**, aki a lázongók élére állt. A felkelők harcot hirdettek az áruló előkelőségekkel, valamint lengyelekkel szemben, védelmükbe vették a pravoszláv egyházat, célul tűzték ki a régi szabadságok visszaszerzését. Rövid időn belül 10 ezren álltak be Pavljuk hadseregébe. A felkelők azonban rosszul voltak felfegyverezve és nem mindig fogtak össze, sokszor egymástól elszigetelve harcoltak.

Pavlo But (Pavljuk)

csapattal kitört a kozákok bekerített táborából, hogy Csi-hirinből segítséget hozzon. A parancsnokságot Dmitro Hunyára bízta, aki csapataival másnap az éj leple alatt szervezett visszavonulásba kezdett és Cserkaszi alatt ismét egyesült Pavljukkal. December 10-én a felkelők újra megütköztek a királyi csapatokkal. Az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, ezért Potockij tárgyalásokat javasolt,

Dmitro Hunya

1637 decemberében Konyecpolszkij koronahetman helyettesét, Mikola Potockijt küldte a felkelők leverésére. A döntő összecsapásra a Kanev környéki **Kumejki** községnél került sor **1637. december 6-án**. A csatát a felkelők elvesztették, de kevesebben is voltak, mint az ellenség. 15 ezer lengyelrel 10 ezer ukrán próbálta felvenni a harcot. Az ütközet éjszakáján Pavljuk egy kis

amibe a felkelők bele is mentek. 1637. december 11-én Pavlo But négy társával elhagyta a tábort, hogy részt vegyen a tárgyalásokon, de csalárd módon elárulták és fogságba ejtették. Nem sokkal később Varsó főterén kivégezték.

A felkelést nem sikerült el-folytani, és 1638 tavaszán Jakiv Osztrjanin, Dmitro Hunya valamint Karpo Szkidan vezetésével újult erővel lángolt fel.

Szamijlo Velicsko krónikájában azt olvashatjuk, hogy 1638 márciusában Osztrjanint hetmanná választottak, aki kiáltványában harcba hívta az ukránságot a pravoszlávok jogainak helyreállításáért és a lengyel iga lerázásáért a Dnyeper mindkét partján.

A felkelés gyorsan terjedt. A kozákok elfoglalták Korszunyt, Kanevet és Perejaszlavot. A felkelők csapatai három irányban haladtak előre: az első osztag Osztrjanin vezetésével a Dnyeper bal partján menetelt és elfoglalta Kremencsugot. A kozák flotta Hunya parancsnoksága alatt a Dnyeperen hajózott és megszállta a fontosabb átkelőhelyeket Kremencsugnál, Makszimovkánál valamint Csihirinnél. Szkidan pedig kozákjaival a Dnyeper jobb partján megszállta Csihirint.

A felkelők célja Potockij hadseregének szétzúzása volt, amit Osztrjaninnak kellett végrehajtani. Hunya védte az átjárókat, Szkidannak pedig meg kellett akadályozni az utánpótlás csatlakozását Potockijhoz.

Ezután két döntő ütközet következett: 1638. május 1-jén a hovtvai csata, amelyet a felkelők nyertek, a zsovnini csatát viszont 1638 júniusában elveszítették, mert a lengyelek Mikola Potockij valamint

Jakiv Osztrjanin

Jeremija Visneveckij csapatainak megérkezése következtében túlerőbe kerültek. A vereséget követően Osztrjanin kozákjaival együtt átlépte a moszkvai határt és Szlobodai Ukrajnába indult. Ott megalapította Csuhujiv városát.

1641-ben halt meg egy kozák lázadás során. Szkidan valószínűleg fogságba esett és kivégezték.

A harcot Dmitro Hunya folytatta tovább, akit hetmanná választottak. Június 17-én hadseregével a Szula valamint a Sztarec folyók torkolataig vonult vissza, ahol tábort vert. A kozákok ezután hőiesen védték magukat és Potockij minden támadását visszaverték. Végül mégis tárgyalóasztalhoz ültek, mivel fogytában voltak a lőszernek és az élelemnek. Hunya ezzel nem értett egyet, ezért kis csapataival kitört az ostromgyűrűből majd a Zaporizzsjai Szicsbe ment. 1640 környékén hadjáratot folytatott a Krím ellen. További sorsa ismeretlen.

7. A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról szóló rendelkezés

1638. március 1-jén a varsói szejm rendelkezést fogadott el *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról*. A rendelkezés „örök időkre” megszüntette a lajstromozott kozákok jogait, valamint kiváltságait. Számukat 6 ezer főben állapította meg, és csak olyan kozákot vehettek fel a regiszterbe¹, aki nem vett részt az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelésben. Megtiltották nekik, hogy maguk közül válasszanak hetmant. A legfőbb hatalmat a lajstromozott kozákok felett a királyi komisszár gyakorolta, akit a szejm nevezett ki a korona-hetman javaslatára. Ő volt a legfőbb bíró és a hadsereg főparancsnoka is. Megszűnt a kozák sztársina választhatósága és a kozák igazságszolgáltatás is. A lajstromozott kozákok csak Cserkaszi, Kanev, Csihirin valamint Korszuny környékén telepedhettek le. Teljes vagyonek Kobzással büntették ezután azokat a városlakókat és parasztokat, akik

¹ *regiszter* – lajstrom, jegyzék

csatlakoztak a kozákokhoz. Még lányaikat sem adhatták kozákokhoz férjhez. A Zaporizzsjai Szicsben királyi helyőrség állomásozott, amely elfolytott minden megmozdulást.

A felkelések leverése után a lengyel kormány kemény terrort alkalmazott Ukrajnában. A teljes megsemmisülés elől a néptömegek a Zaporizzsjai Szicsbe, a Szlobodai Ukrajnába és a Donhoz menekültek. A további lázongások megelőzése érdekében 1639 nyarán újjáépítették a kodaki várat, megerősítették helyőrségét. Az 1638–1648 közötti időszakot a dermedt csend jellemezte, mivel nem borzolták a kedélyeket az alsó-Dnyeper-vidékiek. A Rzeczpospolita kormánya úgy vélte, „rendet teremtett” ukrán földön és érkezett számára az „aranyat érő nyugalom” ideje.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan alakult a lajstromozott kozákok sorsa a hotini háború után?*
2. *Milyen követeléseket fogalmaztak meg III. Zsigmond-dal szemben 1621-ben és 1622-ben írt beadványaikban?*
3. *Ki volt a felkelők parancsnoka az 1625-ös lengyel–kozák fegyveres konfliktus idején?*
4. *Ki írta alá, és mi volt a lényege a kurukivi egyezménynek?*
5. *Milyen történelmi események kapcsán kapta Sevcsenko hőskölteménye a **Tarasz éjszakája** címet?*
6. *Miért viselt a Tarasz Fedorovics vezette 1630-as kozákfelkelés nemzeti-felszabadító jelleget?*
7. *Jellemezd a perejaszlavi megállapodás főbb pontjait!*
8. *Mikor, és milyen körülmények között rombolta le Ivan Szulima Kodak várát?*
9. *Vázold röviden az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelés főbb eseményeit!*

10. Hogyan befolyásolta a lajstomozott kozákok életét A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról szóló rendelkezés?

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• Töltsétek ki az 1620–1630-as évek kozákfelkeléseit ábrázoló táblázatot!

A felkelés évei	Vezetői	Okai	Főbb eseményei	Következményei

• Állítsátok az eseményeket időrendi sorrendbe!

1. Kodak várának elpusztítása; 2. Tarasz éjszakája; 3. A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról szóló rendelkezés elfogadása; 4. Kurukivi egyezmény.

• A képen látható történelmi személyiségek közül ki nem illik a sorba, és miért?

A

B

C

D

A	B	C	D

• *Képzeljétek el, hogy részt vesztek Ivan Szulima bírósági tárgyalásán. Az osztály egyik tanulója legyen maga Szulima, a másik a védő, a harmadik az ügyész. Válasszátok ki a vád, valamint a védelem tanúit is, no meg a bírakat! Akinek pedig nem jut szerep, az lesz az esküdtszék. A következő órára készítse el minden szereplő a maga beszédét! A tárgyaláson a bírák és az esküdtszék a vád-, illetve a védőbeszéd alapján hoz ítéletet, természetesen indoklással!*

JEGYEZD MEG!

1625 – lengyel–kozák katonai konfliktus. Marko Zsmajlo felkelése

1625. november 6. – a kurukivi egyezmény

1630 – a Tarasz Fedorovics vezette kozákfelkelés

1635 – rendelet *A kozák önkény megszüntetéséről*, Kodak várának a megépítése, majd lerombolása Ivan Szulima által

1637–1638 – nemzeti-felszabadító felkelés Pavlo But (Pavljuk), Jakiv Osztrjanin (Osztrjanica) valamint Dmitro Hunya vezetésével

1637. december 6. – csata Kumejki alatt

1638. március 1. – *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról* szóló rendelkezés elfogadása

Ukrán–magyar kisszótár

Угода – egyezmény, szerződés, megegyezés, megállapodás

„Про припинення козацького свавілля” – *A kozák önkény megszüntetéséről*

Ординація Війська Запорозького, яке перебуває на службі Речі Посполитої – *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációja*

Фортеця – erőd, vár

Національно-визвольне повстання – nemzeti-felszabadító felkelés

12. §. Az oktatás, irodalom és könyvkiadás fejlődése a XVII. század első felében

1. Iskolák, tanárok, diákok

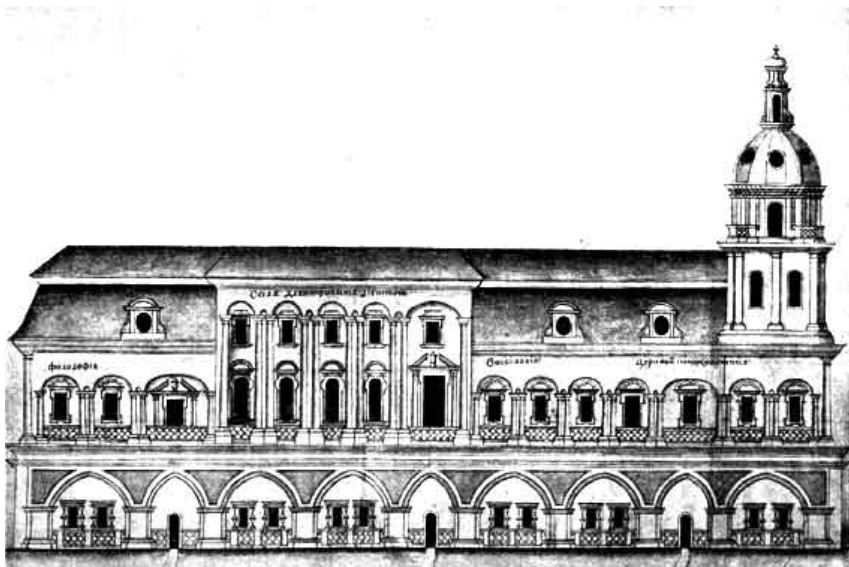
A kolostorok és templomok mellett működő iskolákban a kántortanítók oktatták a diákokat az alapismeretek: az írás, olvasás, számolás tudományára. Megtanították nekik a hittan, az irodalom valamint a görög nyelv alapjait is. A pravoszláv hit védelmében az egyházi testvériségek szláv-görög-latin iskolákat alapítottak, ahol a polgárok, kozákok, egyházi személyiségek gyermekei részesültek vallási, valamint világi oktatásban. A XVII. század elején Ukrajna-szerte 30 ilyen kollégium működött.

1615-ben jött létre a **kijevi Vízkereszt testvériségi iskola**. Csupa nagy tudású professzor tanított itt. Rektorai voltak **Iov Boreckij**, a későbbi metropolita, **Meletyij Szmotrickij** polemista író, továbbá **Kaszian Szakovics** költő és egyházi személyiség. Tanárai között tartják számon **Szava Andrijevicset**, a fehérorosz felvilágosodás jelentős képviselőjét és **Zaharija Kopisztenszkij** híres teológust.

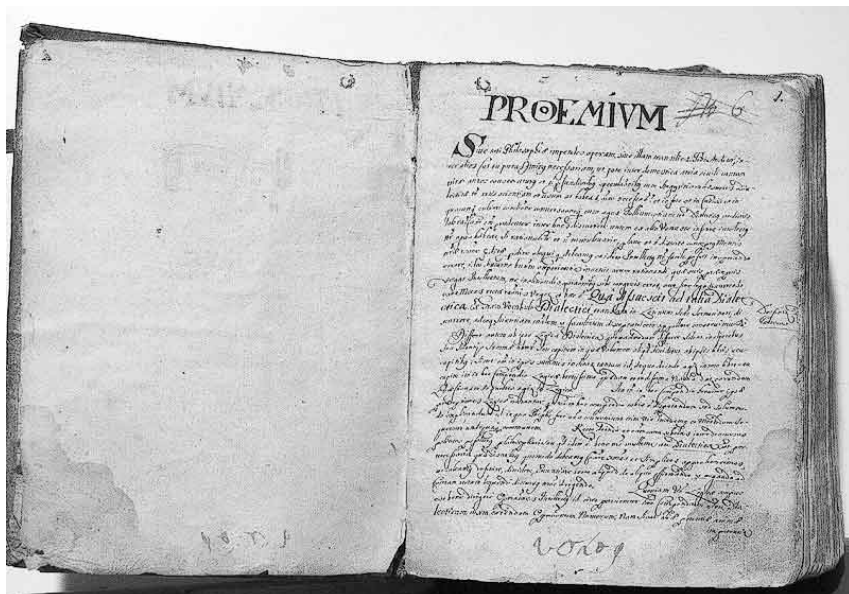
1631 őszen Petro Mohila megalapította a **barlangkolostori iskolát** (gimnazion), amelynek **Iszaja Trohimovics** volt az első rektora. A tanintézmény tantervét a korszerűnek számító jezsuita kollégiumoktól kölcsönözték. A kijevi testvériség képviselőit nyugtalanította a jezsuiták kulturális térhódítása. Sikerült elérniük azt, hogy a két iskola **1632**-ben Petro Mohila védnöksége alatt Kijevi Testvériségi vagy más néven **Kijevi Mohila Kollégiumba** egyesült.

A kollégium 7 osztályában 12 évig tartott több mint 30 tantárgy oktatása. Az előkészítő, majd a három elemi osztályban a hét szabad művészet mellett elsajátították az egyházi ószláv, az oukrán könyves, valamint a görög, latin és lengyel nyelveket. A középiskolai szintnek számító poétikai és retorikai osztályokban többnyire latinul folyt a versírás és a szónoklattan tanítása. A diákok főiskolai végzettségre a kétéves filozófiai, valamint a négyéves teológiai osztályok befejezése után tettek szert. Híres professzorok voltak: Szilveszter Kosziv, Jozsip Kononovics-Horbackij, Inokentyij Hizel, Jepifanyij Szlavineckij, Lazar Baranovics, aki később rektor is lett.

Az európai egyetemekhez hasonlóan a Kijevi Mohila Kollégium is működtetett fiókiskolákat Vinnicában, Kremenyecben. Az oktatás itt is a kollégium tanterve szerint folyt.

A Kijevi Mohila Kollégium épülete

Egy kollégiumi előadás jegyzete

2. Krónikák és más irodalmi műfajok

Sajátos irodalmi műfaj volt a krónikaírás. A XVII. század első felének legfigyelemreméltóbb krónikája az úgynevezett *Husztinyai krónika* volt, amelyet 1623–1627 között állított össze a Priluki közelében fekvő husztinyai kolostorban Zaharija Kopiszenszkij. A szerző eredeti történelmi források alapján mutatta be az eseményeket a régmúlt időktől 1598-ig, különös figyelmet fordítva a kozákság kialakulására, valamint a breszti unió létrejöttére. Ebben az időben több más krónika is napvilágot látott, többek között a *Kijevi*, *Osztrohi* és a *Lvivi krónika*. A *Kijevi krónikára* a mezsikorjei kolostor könyvtárában találtak. Rövid történeteket és feljegyzéseket tartalmaz a Kijevi Rusz idejéből. Olvasható benne néhány munka lengyel történészekről is. A krónika 1620-szal, a Petro Konasevics-Szahajdacsnijről szóló történetekkel zárul. A *Lvivi* valamint *Osztrohi krónikák* a kozák felkeléseket és az ukrán nép nemzeti függetlenségéért vívott harcát mutatják be.

A XVII. század 20-as éveiben keletkezett a *Kronográfia* című krónika, amelyben a mongol-tatár hódítók elleni harc leírását, Litvánia, Ukrajna és a Moszkvai Állam politikatörténetét találjuk.

A vallási témák továbbra is fontos szerepet játszottak az irodalomban. Az írók műveikben védték a pravoszláv értékeket, keresték a nemzeti-kulturális élet hanyatlásának okait, valamint az ukránság lelki újjászületésének lehetőségeit.

1610-ben jelent meg lengyel nyelven Meletyij Szmotrickij *Trenosz (Sirám)* című vitairata, melyben a szerző Ukrajnát egy megbántott özvegyhez hasonlítja, aki szenved a társadalmi, nemzeti valamint vallási elnyomástól és így panaszodik: „*Jaj, én szegény, szerencsétlen, kisemmizett, minden*

vagyonától megfosztott, a világ előtt lemeztelenített testem! Béklyókban sínylődöm, fejemet tűzcsóvák nyaldossák, minden oldalról félelem, üldözés...”

Meletyij Szmotrickij Heraszim Szmotrickij fia volt és 1575-ben született Szmotrics városkában, a mai Hmelnyickij megye területén. Az Osztrohi Akadémián, majd a vilnai jezsuita kollégiumban, később a breslaui, lipcsei, nürnbergi valamint a wittenbergi egyetemeken végezte tanulmányait. Híres polemista író volt. 1627-ben azonban áttért a görög katolikus hitre, ami nagy veszteséget jelentett az ortodox egyház számára.

Meletyij Szmotrickij

Ivan Visenszkij

Sokat tett a pravoszláv hit védelmében **Ivan Visenszkij**. 1550-ben született a halicsi Szudova Visnya községben. Magántanítók oktatták. Korának egyik legműveltebb embere volt. Kiváló kapcsolatokat ápolt a lvivi testvérekkel. Negyven esztendőn keresztül élt a görögországi Athosz-hegyi kolostor szerzetesei között. Onnan intézte híres üzene-

teit ukrán földre Vaszil-Konsztantin Osztrozkij herceghez, a püspökökhöz, a testvérekhez valamint az egész ukrán néphez. A püspököket megróttá a pravoszláv egyházban tapasztalható összevisszaságokért és az egyszerű néppel szembeni tiszteletlenségért. Összesen több mint húsz üzenete ismert.

A XVII. század első felében nagy népszerűségnek örvendtek a szónoklatok, szentbeszédek, különböző visszaemlékezések, versek. A szentbeszédek erkölcsi tanításokat tartalmaznak valamilyen evangéliumi történet kapcsán. Híres szónok volt **Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij (Zizanij)**, akinek a nevéhez olyan művek megírása fűződik, mint *A teológia tükre*, *Oktató evangélium* vagy a *Drága igazgyöngy*.

A teológia tükre

Az ukrán memoáriródalom első alkotásaként tartják számon Bohdan Balika *Moszkváról és Dmitrij álcárról* írt visszaemlékezéseit.

A XVI–XVII. század fordulóján jelentek meg a polémikus versek. *A szegények panasza az Istenhez* című vers ismeretlen szerzője a pravoszláv ukránok ellengyelesítése és erőszakos katolicizálása ellen emeli fel a szavát. Az epigramma-költészet neves művelői voltak Heraszim Szmotrikkij, Demjan Nalivajko és Lavrentyij Zizanij.

A népköltészet továbbra is a néplélek legmeghatározóbb kifejezőeszköze maradt. A legrégebbi népballadák a tatárok és törökök elleni harchoz kapcsolódnak: *A három testvér szökése Azouból*, *Maruszja Bohuszlavka*, *Szamijlo Kiska*.

3. Könyvkiadás

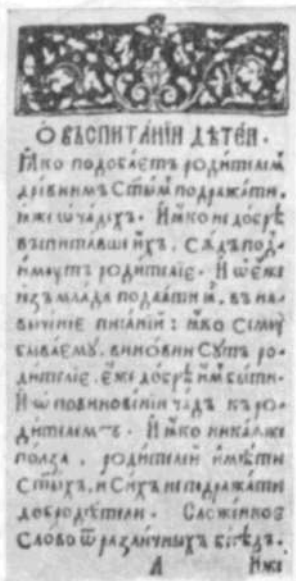
A XVII. század első felében Kijevben, Lvivben, Osztrohban és több más ukrán városban működtek magán-, kolostori valamint egyházi testvériségi nyomdák. Ivan Fedorov halála után a lvivi testvérek megvásárolták nyomdáját és több vitairatot nyomtattak ott ki. 1609-ben látott napvilágot az a gyerekevelésről szóló gyűjtemény, amely napjainkig fennmaradt.

1615-ben Jeliszej Pleteneckij archimandrita Kijevben megalapította a Barlangkolostor nyomdáját. 1616-ban Zaharija Kopisztenszkij előszavával jelent meg az *Imakönyv*, 1624-ben pedig a *Zsoltároskönyv*. Barlangkolostori archimandritaként Petro Mohila folytatta elődje tevékenységét. Öt év alatt 16 könyvet adott ki.

1635-ben jelent meg a kolostor szentjeinek életét bemutató lengyel nyelvű *Paterikon*¹ Szilveszter Kosziv szerkesztésében. 1638-ban ugyanez a nyomda kiadott egy könyvet, amely felbecsülhetetlen értékű forrásnak számít a szláv nyelvtörténetben. Afanaszjij Kalfonojszkij művéről, a *Teraturgimáról* van szó, amelyből megismerhetjük a kolostor falai között történt csodákat. Említést érdemel még az itt kiadott könyvek közül a Jeliszej Pleteneckijt méltató *Az erkölcsi tisztaság példája*, Kaszian Szakovics kijevi költő *Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag szomorú temetéséről való énekei* és Pamva Berinda *Szláv-orosz lexikona* 1627-ből.

A korszak legjelentősebb nyelvtudományi munkája Meletyij Szmotrickij *Grammatikája* volt, amely a vilnai Szentlélek testvériség nyomdájában jelent meg 1619-ben és a XVIII. század végéig minden iskolás alaptankönyvének számított Ukrainától Szerbiáig. Szmotrickij vezette be először a nyelvtudományba a 'magánhang-

¹ *Paterikon* – atyák könyve, szentek beszédeinek a gyűjteménye vagy életrajzoknak a leírása

«О воспитании чад». Обкладинка і одна з сторінок книжки.

A gyerekek neveléséről szóló gyűjtemény borítója és egyik lapja

zó', 'mássalhangzó', 'hangsúly', 'szótag', 'pont', 'ige', 'főnév' fogalmát.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan, és miért jött létre a Kijevi Mohila Kollégium?*
2. *Milyen sajátosságai voltak a kollégium oktatási rendszerének?*
3. *Jellemezd a XVII. század első felének krónikáit!*
4. *Hogyan ábrázolja Ukrajnát Meletyij Szmotrickij **Trenosz** című vitairatában?*
5. *Milyen szerepet játszottak Ivan Visenszkij Athos-hegyről küldött üzenetei a pravoszláv egyház jogainak helyreállításáért folytatott harcban?*
6. *Hol működtek nyomdák Ukrajna területén, és milyen könyvek kerültek ki onnan?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Töltsétek ki az ukrán kultúra fejlődését bemutató táblázatot!*

A kultúra területe	Főbb eredmények és teljesítmények
Oktatás	
Irodalom	
Könyvnyomtatás	

JEGYEZD MEG!

- 1615** – a kijevi Vízkereszt testvériségi iskola és a barlangkolostori nyomda létrejötte
- 1631** – a barlangkolostori iskola (gimnázion) megalakulása

1632 – a testvériségi és barlangkolostori iskolák egyesülése a Kijevi Mohila Kollégiumba

Ukrán – magyar kishozár

Києво-Печерська лавра – Kijevi Barlangkolostor
Друкарня – nyomda
Часослов – imakönyv
Зерцало богословія – A teológia tükre
Євангеліє учительное – Oktató Evangélium
Перло многоцінне – drága igazgyöngy
Тренос (Плач) – sirám
Послання – üzenetek
Граматика – nyelvtan

13. §. A színház, zene, építészet és képzőművészet fejlődése a XVII. század első felében

1. Színház

A XVI. század végén és a XVII. század elején ukrán földön megjelent az iskolaszínház. A szláv-görög-latin kollégiumok tanárai verseket valamint szónoklatokat írtak óukrán nyelven vallásos és világi témákra, melyeket a diákok deklamáltak¹ karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, továbbá jeles vendégek látogatásakor. Sokszor ezeket az alkotásokat egy közös téma köré fűzték és párbeszéd formájában adták elő. A lvivi valamint kijevi kollégiumokban így született meg az iskoladráma².

¹ *deklamáció* – irodalmi művek kifejező olvasásának a művészete

² *iskoladráma* – párbeszéd formájában előadott irodalmi-színházi alkotás szerzői szöveg nélkül

Az iskoladrámák időtartama hosszú volt, ezért szüneteket tartottak közben, hogy időt hagyjanak a közönségnek az elmélkedésre. Ilyenkor ukrán nyelven íródott intermédiumokat¹ mutattak be a nép életéről vicces formában. Az intermédiumok voltak a komédiák előfutárai.

Az első ismert iskoladrámát **Ioanikij Volkovics** lvivi tanár írta 1631-ben *Elméledés Megváltó Krisztusunk kínjairól* címmel.

A városok főterén nagy egyházi ünnepek alkalmából vándorszínészek misztériumjátékokat² adtak elő. Volinyban és Halicsban népszerű volt *A pokol lerombolásáról* szóló misztérium.

A XVII. század első felében megszületett az ukrán zenés vándorbábszínház, a **vertep**.

Vertep

¹ *intermédium* – a drámaeladások szüneteiben előadott közjáték

² *misztériumjáték* – bibliai történeteket feldolgozó drámák

A bábszínházi előadások kétszintes házikóban játszódtak, oldalajtókkal a bábok „közlekedése” számára. A felső szinten Jézus születésének misztériumát mutatták be, az alsón pedig különböző meséket, hétköznapi történeteket. A színészek a bábokat dróton mozgatták és hangokat kölcsönöztek nekik. A bábjátékokat a Kijevi Mohila Kollégium diákjai adták elő, akik sokat tettek népszerűsítésükért. Az előadások kedvelt szereplői a pap, a vénasszony, a cigány, a kocsmáros és a zaporizzsjai kozák voltak. Különösen az utóbbit kedvelték az emberek bátorsága és igazságossága miatt.

2. Zene

Az ukrán néplélek sajátossága az, hogy életük minden területén jelen van a zene. Nem volt ez másképp a XVII. század első felében sem. Nagy népszerűségnek örvendtek a szertartási énekek, a lírai valamint tréfás dalok, a históriás énekek, az epikus népdalok vagy dumák és a talpalávalók. A históriás énekek közül meg kell említenünk a tatárdúlás szörnyűségei felett kesergő *A folyón túl tüzek égne*k címűt, vagy az 1620–1630-as évek kozákfelkeléseit megéneklő *Szulimánról*, *Pavljukról* és *Jacko Osztrjanicáról* kezdetű alkotást. A dumákat, históriás énekeket kobzosok adták elő koboz, bandura vagy tekerőlant kísérete mellett.

Tekerőlant

Koboz

Bandura

Mamaj kozák

Ebben az időben a hivatásos zene szorosan kapcsolódott a népzenehez. A testvériségi iskolákban és kollégiumokban fontos tantárgy volt a zene és a zeneszerzés oktatása. A XVI. század második felében elterjedt a kottából való, kíséret nélküli, többszólamú éneklés. A XVI–XVII. század fordulóján pedig a kántus, vagyis a kíséret nélküli városi éneklés háromszólamú énekkarral. Közkedvelt műfaj volt még a kísérettel előadott szólóéneklés is.

Tökéletesedett a hangszeres zene. A zenészek céhekbe egyesültek, ami elősegítette mesterségbeli tudásuk gyarapodását. Zaporizzsjában kialakult a katonazene, ahol indulókat, talpalávalókat valamint lírai énekeket játszottak.

3. Építészet

A XVII. század ukrán építészetére egyre nagyobb hatással volt az európai barokk¹, amely a Dnyepermentén a helyi hagyományokkal ötvöződött. Különleges stílus jött így létre, az ukrán vagy kozák barokk.

¹ *barokk* – a reneszánsz után következő stílustörténeti korszak és korstílus, amely hozzávetőlegesen 1600-tól 1750-ig tartott, és a bonyolult minták, gazdag díszítések valamint a monumentalitás jellemzik

A korszak kiemelkedő műemlékei az ukrán fatemplomok voltak, közöttük is a **Szent Paraszkeva-templom** Radruzsban (82. old.), és a drohobicsi **Kereszt felmagasztalása** (Vozdvizsennya)-**templom**.

A Kereszt felmagasztalása-templom Drohobicsban

Az egyházi építkezéseken széles körben elterjedt a kövek alkalmazása. A kőtemplomok közül kitűnt a **Csodatévő Szent Miklós Pritiszka¹-templom** Podolon, amely 1631-ben épült, valamint a putyivli **Molcsanszki kolostor székesegyháza** a XVII század első feléből, továbbá az 1622–1629 között épült **Mária Oltalma** (Pokrovszka)-**templom** Szulimivkában.

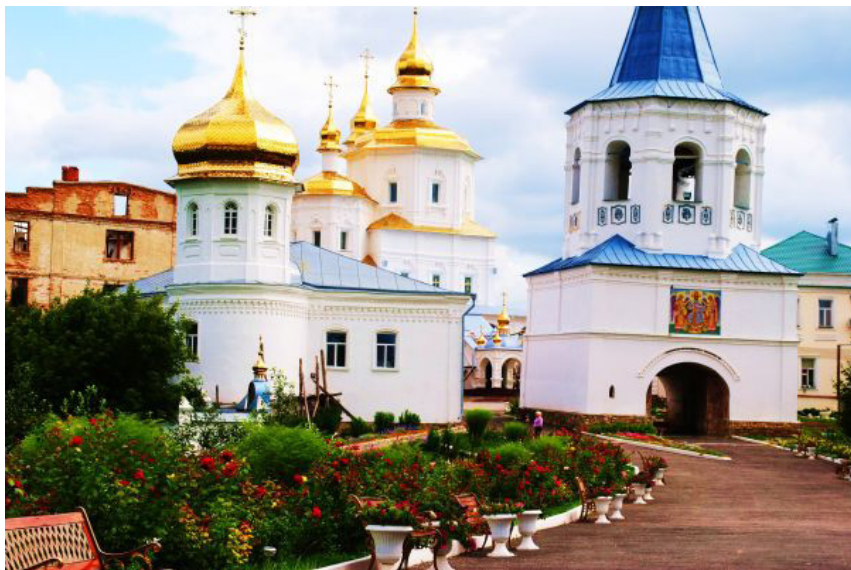
¹ *Pritiszka* – az egyik feltételezés szerint a templom a Pocsajna folyó egyik kikötője „pritik”-je mellett épült és innen a neve. A másik verzió szerint viszont Csodatévő Szent Miklós ikonja nyomta agyon az egyik banditát, aki épp ki akarta rabolni a templomot, vagyis a ’pritiszkat’ – *odanyomni* szóból.

A kolostorok sokszor erődítmény kinézetűek voltak, mivel gyakran nyújtottak oltalmat a helyi lakosságnak. Masszív falak és toronybástyák vették körül őket. Ilyen volt a lvivi **Szent Paraszkeva**¹ **Pjatickaja-templom**, valamint a **Szentháromság** (Trojickij) **kolostor** Mezsi-rics községben Osztroh közelében.

Csodatévő Szent Mikós Pritiszka temploma

¹ *Paraszkeva* – azt jelenti, pénteken született, ezért 'Pjatickaja'

A Molcsanszki kolostor székesegyháza Putyivban

*A Szentháromság kolostor Mezshirics községben
Osztroh közelében*

A Mária Oltsalma (Pokrovszka)-templom Szulimivkában

A Szent Paraszkeva-Pjaticzka-templom Lvivben

Az erődítményeket ebben az időben olyan bástyarendszerrel látták el, amely nem túl magas, a falakon kívül elhelyezett ötszög alakú tornyokból állt. Ilyen bástyákkal rendelkezett a zsovkvai és a brodi vár. Az utóbbit de Beauplan tervezte.

A bástyarendszer még a kastélyok építészetére is kihatott. Ez figyelhető meg a zbarazsi és a pidhirci váraknál. A zbarazsi várat Kristof Zbarazkij kezdte építeni 1620-ban. Erődítménye magas és vastag falakból épült, közepén kétszintes lakópalota állott, 40 méter széles várárok vette körül. A pidhirci várat Stanislaw Konyecpolskij számára építették 1635 és 1640 között, de nem volt olyan szilárd erősségű, mint a zbarazsi.

A pidhirci vár

4. Képzőművészet

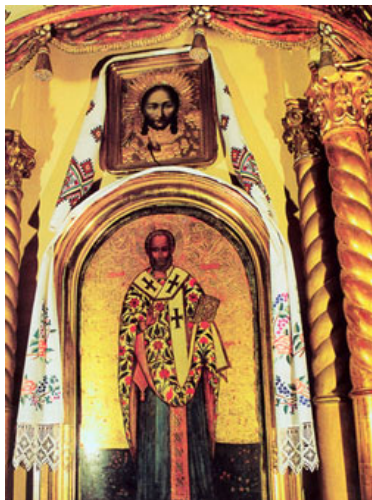
A korszak képzőművészetét a népi és egyházi hagyományok széles körű alkalmazása jellemezte. A XVI–XVII. század fordulójának templomfestészete olyan hírnévnek örvendett, hogy a lengyel királyok ukrán mesterekre bízta a Rzeczpospolita jelentősebb templomainak belső festését. A legelterjedtebb festészeti műfajok továbbra is a falfestmények és az ikonok voltak. Napjainkig fennmaradtak, és szemet gyönyörködtetőek a potelicsi **Szentlélek eljövetele-templom** falfestményei, amelyek 1620-ban készültek.

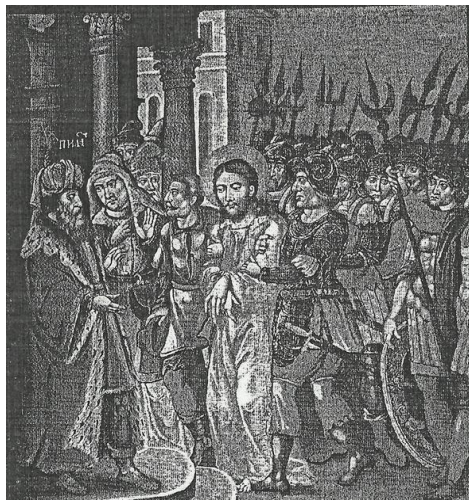
A potelicsi Szentlélek eljövetele-templom falfestményei

A falfestményeken keverednek a klasszikus ikonfestészeti módszerek a korszerű realiztikus vonásokkal.

Az ikonfestészet kijevi iskolájának legkiemelkedőbb alkotása a *Szent Miklós ikon* a kijevi folyóparti (Nabereznij) **Szent Miklós-templomban**, továbbá a lvivi **Nagyboldogasszony-templom** *Krisztus Pilátus előtt ikonja*, mely Mikola Petrahnovics remekműve.

Szent Miklós ikon a kijevi folyóparti Szent Miklós-templomból

Krisztus Pilátus előtt ikon a Nagyboldogasszony-templomból

Gyorsan fejlődött a portréfestészet is. A korszak figyelemre méltó alkotásai között tartják számon a *Krisztof Zbarazkij* portrét, valamint a lvivi iskola képviselőinek munkáit: Mikola Petrahnovics *Varvara Langis* portréját, valamint Fegyir Szenykovics *Tomas Zamojszkijt* és *Sztanyiszlav Mnyiseket* ábrázoló műveit.

Kristof Zbarazkij

Varvara Langis

Petro Konasevics-Szahaj-dacsniy ábrázoló metszet a Petro Konasevics-Szahaj-dacsniy nemes lovag szomorú temetéséről való énekek című könyvben

A metszetkészítés fejlődése szorosan összefüggött a könyvnyomtatással, mivel a könyveket metszetekkel díszítették. 1619-ben jelent meg az *Antologion* című könyv, 29 illusztrációval és 26 táblával. Néha a metszeteknek világi tartalma is volt. Az első ilyen metszet a *Petro Konasevics-Szahaj-dacsniy nemes lovag szomorú temetéséről való énekek* című könyvben jelent meg.

Híres metszetkészítő volt Illés mester, aki először Lvivben, majd Kijevben alkotott.

Az ő metszetei díszítik többek között Petro Mohila *Breviáriumát* és a barlangkolostori paterikont is.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. Hol, és hogyan alakult ki Ukrajnában az iskoladráma, a színház?
2. Mi az intermédium?
3. Mi a vertep?
4. Milyen zenei műfajok voltak a legnépszerűbbek ebben az időben?
5. Jellemezd az ukrán építészetet a XVII. század első felében!
6. Milyen új vonásokkal gazdagodott az erődítmények építése?
7. Hogyan fejlődött a képzőművészet? Sorold fel a legjelentősebb képzőművészeti alkotásokat!

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- Töltsétek ki az ukrán kultúra fejlődését bemutató táblázatot!

A kultúra területe	Főbb eredmények és teljesítmények
Színház	
Építészet	
Képzőművészet	

Ukrán – magyar kishozár

Кобза – koboz

Бандура – bandura

Ліпа – tekerőlant

Гравюра – metszet

1. Milyen államok között jött létre a deulini béke 1618-ban?

- A. A Moszkvai Állam és a Rzeczpospolita között
- B. A Rzeczpospolita és a Krími Kánság között
- C. Az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita között
- D. A Rzeczpospolita és Erdély között

A	B	C	D

2. Mely városok voltak lengyel vajdasági központok a XVII. század első felében?

1. Lviv, Belz	A. 1, 3, 5
2. Kamjanec, Lviv	B. 1, 2, 4
3. Kijev, Osztroh	C. 2, 3, 6
4. Braclav, Kijev	D. 2, 4, 6
5. Lviv, Perejaszlav	
6. Novhorod-Sziverszkij,	

Halics

A	B	C	D

3. Mely állítások jellemzik leginkább az ukrán gazdaság fejlődését a XVII. század első felében?

- 1. Földesúri nagybirtokok, latifundiumok létrejötte
- 2. Az ukrán kenyérgabona iránti európai kereslet következtében gyors fejlődésnek indulnak a majorságok, folvarok
- 3. A céhes ipart a manufaktúraipar váltja fel

- A. Mindhárom állítás helyes
- B. Csak az első és második állítás a helyes
- C. Csak a második és harmadik állítás a helyes
- D. Csak az első és harmadik állítás a helyes

A	B	C	D

4. Mi jellemezte az ukrajnai vallási helyzetet a breszti unió után?

- A. A pravoszláv, görög katolikus valamint katolikus egyházak harmonikus együttműködése
- B. A pravoszláv egyház törvényen kívül helyezése a Rzeczpospolitában
- C. Az egész ukrán társadalom elfogadja a görög katolikus vallást
- D. A görög katolikus püspökök a felsőház tagjaivá válnak

A	B	C	D

5. Hol volt a XVII. század elején a legnagyobb rab-szolgapiac?

- A. Hotinban
- B. Kafában
- C. Jászvásárban
- D. Kodakban

A	B	C	D

6. Milyen események következménye volt a kuru-kivi egyezmény?

A. Ulászló lengyel herceg és Szahajdacsnij közös moszkvai hadjárata után

B. Az 1625-ös lengyel-kozák konfliktus után

C. Tarasz Fedorovics felkelése után

D. Kodak várának a lerombolása után

A	B	C	D

7. Az ukrán történelem mely korszakát nevezik a *hősi hadjáratok korának*?

A. Az 1591–1596-os felkelések idejét, mivel akkor a felszabadított területeken kozák rendszert hoztak létre

B. A XVII. század első két évtizedének kozák tengeri hadjáratait a Krími Kánság és a török kikötők ellen

C. Az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelés korát

D. A lengyel–kozák konfliktusok kiéleződésének idejét az 1620–1630-as években

A	B	C	D

8. Mikor történhettek az alábbi részlet eseményei?

Oszmán török szultán hatalmas hadserege élén megérkezett Hotin alá. Szombaton, augusztus 18-án megtámadta a lengyel tábornak azt a részét, ahol a kozákok állomásoztak. A kozákok szembeszálltak velük és visszavonulásra kényszerítették őket...

- A. 1616
- B. 1618
- C. 1621
- D. 1625

A	B	C	D

9. Az 1630. évi kozák felkelésről tudjuk, hogy...

A. Jakiv Osztyanin átkelt a Moszkvai Állam határán és elindult Szlobodai Ukrajnába;

B. a kozákok megsemmisítették a Sztanyiszlav Konyecpolszkijt védő *arany századot*;

C. Dmitro Hunya a Sztarec folyónál táborot vert;

D. Mihajlo Dorosenko a lengyelekkel békét kötött.

A	B	C	D

10. Hol zajlottak csaták az 1637–1638-as nemzeti-felszabadító felkelés idején?

1. Kumejkánál

A. 1, 2

2. A szolonicai dűlőnél

B. 1, 3

3. Zsovninnál

C. 2, 4

4. Pjatkánál

D. 4, 5

5. A Kurukivi-tónál

A	B	C	D

11. Mely állítások felelnek meg A *Rzeczpospolita* szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról szóló rendelkezésnek?

1. A lajstromozott kozákok számát 3 ezerről 6 ezer főre emelték

2. A rendelkezés *örök időkre* megszüntette a lajstromozott kozákok jogait, kiváltságait

3. A lastromozott kozákok csak Cserkaszi, Kaney, Csi-hirin és Korszuny környékén telepedhettek le

4. Berendezkedésük területi elvre épült és hat ezredet hoztak létre belőlük: a bila cerkvait, kijevit, korszunyit, perejaszlavit, cserkaszit és csihirinit

5. Megválaszthatták hetmanjukat, de személyét a király hagyta jóvá

A. 1, 2

B. 1, 4

C. 2, 3

D. 3, 5

A	B	C	D

12. Mikor jött létre a Kijevi Mohila Kollégium?

A. 1630

B. 1631

C. 1632

D. 1633

A	B	C	D

13. Hogyan jött létre a Kijevi Mohila Kollégium?

A. A lengyel király parancsára

B. Az Osztrohi Akadémia újjászervezése következtében

C. Vaszil-Konsztantin Osztrozkij herceg kezdeményezésére

D. A kijevi testvériségi és barlangkolostori iskolák egyesülése útján

A	B	C	D

14. Ki a szerzője a képen látható könyvnek?

- A. Meletij Szmotrickij
- B. Heraszim Szmotrickij
- C. Afanaszij Kalnofojszkij
- D. Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij (Zizanij)

A	B	C	D

15. Mely állítások jellemzik leginkább a képen látható személyiséget?

1. III. Theophanes Kijev, Halics és egész Rusz metropolitájává szentelte fel

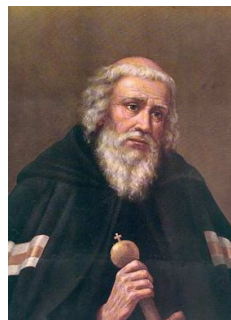
2. Azonos jogi státust biztosított a görög katolikus iskoláknak és a jezsuita kollégiumoknak

3. 1603-ban közbenjárására 50 volinyi nemesi család lett uniátus

4. 1637-ben adta ki *Oktató evangéliumát*

5. A katolikus kolostorok mintájára újjászervezte a szerzetesek életét, és a bazilita rendbe egyesítette őket

6. 1621-ben tárgyalásokat kezdeményezett a helyreállított pravoszláv egyházi hierarchia képviselőivel Rusz megbékéléséről, valamint a két egyház fúziójáról a Kijevi Pátriárkátusba

- A. 1, 3, 4
 B. 2, 4, 5
 C. 2, 5, 6
 D. 1, 5, 6

A	B	C	D

16. Melyik templomot ékesíti Mikola Petrahnovics következő alkotása?

- A. Csodatévő Szent Miklós (Pritiszka)-templomot
 B. A Lvivi Nagyboldogasszony-templomot
 C. A Mária Oltalma (Pokrovszka)-templomot Szulimivkában
 D. A Kereszt felmagasztalása-templomot Drohobicsban

A	B	C	D

17. Milyen ikonfestő iskolát képvisel a képen látható ikon?

- A. Kijevi
 B. Lvivi
 C. Halicsi
 D. Volinyi

A	B	C	D

18. Melyik portré ábrázolja Kristof Zbarazkijt?

A

B

C

D

A	B	C	D

19. Párosítsátok az egyházi személyiségek neveit a jellemzésekkel!

1. Petro Mohila

A. Bresztbe egyházi zsinatot hívott össze a vallási unió meghirdetése céljából

2. Iov Boreckij

B. A folyó ügyek megoldása céljából egyházmegyei gyűléseket hívott egybe

3. Ipatyij Potyij

C. 1772. augusztus 5-én munkácsi püspökké tették

4. Mihajlo Rahoza

D. Görög katolikus szemináriumot alapított Vilnóban, Bresztben pedig iskolát

E. 1620. október 9-én szentelték metropolitává

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					

20. Helyezzétek időrendi sorrendbe az eseményeket!

A. Megalakul a kijevi Vízkereszt pravoszláv egyházi testvériség

B. Petro Mohila Kijev, Halics és egész Rusz pravoszláv metropolitája lesz

C. Lengyel–kozák katonai konfliktus. Marko Zsmajlo felkelése

D. *A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról* szóló rendelkezés

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

21. Mely három állítás jellemzi leginkább a metseten látható személyt?

1. Részt vett a hotini háborúban

2. Megalapította a lajstromozott kozák rendet

3. 1616-ban elfoglalta Kafát

4. Elősegítette Iov Boreckij metropolitává szentelését

5. A Kijevi Mohila Kollégium egyik támogatója volt

--	--	--

3. TÉMA

NEMZETI-FELSZABADÍTÓ HÁBORÚ A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

14. §. A nemzeti-felszabadító háború kezdete

1. A nemzeti-felszabadító háború előzményei, okai, jellege és szakaszai

A XVII. század meghatározó történelmi eseménye az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja volt. Kitörését azok a társadalmon belüli ellentétek okozták, amelyek már-már a pusztulás szélére sodorták az egész ukrán népet.

A lengyel nemesi földbitorlás növekedése ahhoz vezetett, hogy az ukrán parasztok fokozatosan elvesztették földjüket és jobbágyokká váltak. Jelentősen romlott a lajstromozott kozákok helyzete. A *Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had Ordinációjáról* szóló rendelkezés értelmében megtiltották nekik, hogy maguk közül válasszanak hetmant, és csak Cserkaszi, Kanev, Csihirin valamint Korszuny környékén telepedhettek le. A parasztok nem csatlakozhattak hozzájuk, még a lányaikat sem adhatták kozákhhoz férjhez. A lajstromon kívül maradtak pedig jobbágysorsra jutottak. A városlakók élete sem volt rózsás. Céhtag csak katolikus lehetett, ezért az ukrán kézműves nem tudta kellő módon megvédeni érdekeit. Magdeburgi jogot is csak katolikusok kaphattak, így a pravoszlávok kizárólagként éltek saját atyáik földjén.

A legelviselhetetlenebb mégis a vallási-nemzeti elnyomás volt. Az ukránok nem gyakorolhatták pravoszláv hitüket, elvették templomaikat, halottaikat titokban kellett

eltemetniük, nem imádkozhattak. Megtiltották nekik, hogy anyanyelvükön beszéljenek. Ha valaki állami hivatalt akart vállalni, katolikussá és lengyellé kellett lennie. Mikor Bohdan Hmelnickijt, a későbbi hetmant a nemzeti-felszabadító háború kitörésének okairól kérdezték, ő a következőket mondta: „*A kozákok nem azért lázadtak fel a ljahok¹ ellen, mert elvették tőlük atyáik földjét, és nem is azért, mert úgy bántak velük, mint a legkegyetlenebb fáraók a zsidókkal az egyiptomi fogság idején. A harc legfőbb kiváltó oka az volt, hogy arra kényszerítették őket, hagyják el őseik hitét és csatlakozzanak egy hamis tanhoz...*”

A pravoszláv valláshoz való ragaszkodás volt az az erő, amely egy táborba gyűjtötte az ukrán társadalom különböző, sokszor homlokegyenest mást akaró rétegeit, és a lengyelek elleni harcra buzdította őket.

Lengyelország kötelékében az ukrán népnek nem volt jövője, sőt még reménye sem a teljes értékű nemzeti-állami fejlődéshez.

A kozákok, városlakók, parasztok, pravoszláv papok, kisnemesek fellázkodtak a nemzeti, társadalmi, vallási elnyomás ellen. **Bohdan Hmelnickij** vezetésével szabadságharcot indítottak az ukrán nép felszabadításáért és a nemzetállam létrehozásáért.

A nemzeti-felszabadító háború kiváltó okai:

- a társadalom különböző rétegeinek elégedetlensége a lengyel földesúri földbirtoklás ukrainai térhódításával szemben;
- a pravoszláv ukránok nemzeti-vallási elnyomásának fokozódása;
- a lajstromozott kozákok jogainak megnyirbálása;

¹ *ljah* – a lengyelek gúnyneve

• a Rzeczpospolita politikai tehetetlensége, melynek következtében a királyi hatalom képtelen volt a mágnások önkényét megfékezni Ukrajna-szerte.

A történészek a nemzeti-felszabadító háborút az **ukrán nemzeti forradalom**¹ szerves részének tekintik, amely 1648-tól 1676-ig tartott.

Az ukrán nemzeti forradalom korszakai	Lényege
1648–1657	Nemzeti-felszabadító háború. A hetmani állam létrejötte
1657–1663	Polgárháború. A hetmani állam két részre szakadása: Jobbparti és Balparti Hetmanságra
1663–1676	Harc a két Hetmanság egyesítéséért

Jellegét² tekintve az ukrán nép szabadságharca nemzeti-felszabadító, szociális és vallási volt. A következő szakaszokra tagolható:

I. 1648–1649 – a felszabadító harc kibontakozása. A Rzeczpospolita kormánya elismerte Ukrajna viszonylagos önállóságát;

II. 1650–1653 – a hosszú és kimerítő kozák–lengyel háború nem hozta meg egyik fél számára sem a remélt sikert;

III. 1654–1655 – a Moszkvai Állam katonai segítséget nyújtott Ukrajnának az 1655-ös nyári-őszi hadművelethez;

¹ *forradalom* – olyan gyors lefolyású, megrázó társadalmi jelenség, amely teljesen átalakítja a társadalmi és politikai intézményrendszert, vagy komoly kulturális, gazdasági áttörést hoz

² *nemzeti-felszabadító* – célja az ukrán nép felszabadítása volt a lengyel uralom alól, *szociális* – mert a jobbágyrendszer eltörlésére, az ukrán ajkú polgároknak az idegenekkel egyenlő jogaira törekedett; *vallási* – pravoszláv irányultsága miatt

IV. 1656–1657 – Ukrajna katonai szövetséget kötött Svédországgal és Erdéllyel. Közös ukrán–svéd–erdélyi háború Lengyelország ellen.

2. Bohdan Hmelnickij és harcostársai

Bohdan (Zinovij) Hmelnickij 1595 körül született ukrán kisnemesi családban. Születési helye bizonytalan, de többen feltételezik, hogy Csihirin mellől, a Szubotyiv tanyáról való. Csihirinben annak idején a helyi kozákság vezetőjévé is megválasztotta. Apja halicsi katonatiszt, anyja valószínűleg egy kozák lánya volt.

Az első katonai akció, amelyben részt vett, az 1620.

évi cecórai csata volt, ahol elvesztette az apját, ő maga pedig török fogságba került. Fogsága idején sajátította el a török és a tatár nyelvet, valamint ekkor ismerkedett meg behatóbban a török politikával. A fogságból anyja váltotta ki 1622-ben. Az 1620-as években került a lajstromozott kozákság közé.

Hmelnickij a tisztek azon csoportjához tartozott, akik a Zaporizzsjai Szics és a Rzeczpospolita közötti megegyezést szorgalmazták, idővel azonban egyértelművé vált számára, hogy erre nincsen reális esély.

IV. Ulászló lengyel király 1638. évi rendelkezése hatályon kívül helyezte a Zaporizzsjai Szics autonómiáját, megszüntette a titkári tisztséget, melynek következtében Hmelnickij lefokozódott a csihirini ezred kapitányává.

Bohdan Hmelnickij

Az 1640-es évek végére megnőtt hadvezéri presztízse és IV. Ulászló a támogatását kérte az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság, illetve a mágnás oligarchák elleni harcban. Ezzel a lépéssel saját hatalmának a megerősítése volt az uralkodó célja. 1646 áprilisában Hmelnickij egyike volt azoknak a követeknek, akikkel a király egyeztetette a haditervét, melyben a kozákoktól egy tengeri flottilla kiállítását kérte, és cserébe a régi kozák jogok visszaállítását ígérte. Az uralkodó az ígéreteit egy kiváltságlevél formájában írásban is rögzítette, mindezt azonban igyekezett titokban tartani a szejm előtt. Miután az egyezés kitudódott, a szejm megakadályozta a terv végrehajtását, így a kozákoknak tudomásul kellett venniük, hogy jogaik helyreállítása ismételten elmaradt. A kudarc csalódottságot szült köreikben, egyre inkább érlelődött egy felkelés a lengyel nemesség túlkapásai ellen, valamint a kozák jogok helyreállítása érdekében.

1648 januárjában Hmelnickij az ukrán nép szabadságharcának az élére állt. A lázongó kozákokból, parasztokból, városlakókból, kisnemesekből rövid idő alatt ütöképes hadsereget szervezett, amely bátran szembe szállt a lengyelek tapasztalt zsoldosaival. Hozzálatott a független Ukrán Kozák Állam létrehozásához és elérte annak nemzetközi elismerését. Csihirinben halt meg 1657. július 27-én. Szubotyivban helyezték örök nyugalomra a Szent Illés-templomban.

A nemzeti-felszabadító háború idején kitűntek hősieségükkel harcostársai: Ivan Bohun, Kindrat Burljaj, Ivan Hirja, Matvij Hladkij, Filon Dzsedzsalij, Makszim Krivonyisz, Ivan Vihovszkij, Anton Zsdanovics, akik gyakran más-más nézeteket vallottak, de hazaszeretetük egygyé kövácsolta őket.

*Ivan
Bohun*

*Makszim
Krivonyisz*

*Ivan
Vihovszkij*

*Filon
Dzsedszalij*

3. A háború kezdete

A háború kirobbanásának ürügye az volt, hogy Daniel Csaplinszkij csihirini helyettes sztároszta rátámadt Hmelnickij szubotyivi birtokára, felégette, majd kirabolta azt. Feleségét, Helenát elhurcolta, kiskorú fiát pedig kegyetlenül megverte.

A megbántott Hmelnickij hiába kereste az igazságot a bíróságon és magánál a királynál is, az elöljárót nem vonta senki felelősségre. Elkeseredésében csatlakozott a lengyel-ellenes összeesküvést tervezgető kozák sztársínához. 1647 tavaszán Hmelnickij kidolgozta a Rzeczpospolita elleni háború haditervét. A felkelés kezdetét 1647 novemberére időzítették. Ekkor akarták elfoglalni Trahtemirovot, ahol a lajstromozott kozákok komisszárjának, Jacek Sembreknek volt a főhadiszállása. A haditerv azonban kitudódott és Hmelnickijt a csihirini börtönbe zárták. Sztanyiszlav Kricsevszkij csihirini ezredes segítségével megszökött tömlőcéből és 300–500 megbízható emberével az alsó-Dnyeper-vidékre ment. 1648 januárjában a Zaporizzsjai Szicshez közel ütötte fel táborát. Megegyezett a helyőrség kozákjaival, majd **1648. január 25-én** harc nélkül elfoglalta az erődítményt. A lajstromozott kozákok jelentős része pártolt át

hozzá. Nem sokkal később az általános katonatanács hetmanná választotta. Ezzel **kezdétét vette az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja.**

Az új hetman univerzálét¹ bocsátott ki, amelyben arra kért minden hazáját szerető ukránt, csatlakozzon a felkelőkhöz, hogy együtt harcolhassanak a lengyel elnyomás ellen. 1648 márciusában követeket küldött III. Iszlám Giráj krími kánhoz, akivel katonai-politikai szövetséget kötött.

A formálódó felkelés látszólag nem sokban különbözött a korábbi, sikertelen kísérletektől: egy bosszúra vágyó kozák tisz, lengyel főurak által megkárosítva a szicsbe vonult, ahol meggyőzte a kozákokat, hogy álljanak ki jogaikért.

Hmelnickij személyében olyan rendkívüli szervező, katonai parancsnok és politikus került a mozgalom élére, aki képes volt egy egész Ukrajna, sőt Kelet-Európa történelmét befolyásoló felkelés levezénylésére.

1648 áprilisára Hmelnickijnek sikerült 5 ezer kozákot és 6 ezer tatárt csatasorba állítania. Nem sokkal ezután lengyel büntetőhadsereg indult Ukrajnába Mikola Potockij koronahetman és Martin Kalinovszkij tábori hetman parancsnoksága alatt.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Mik voltak az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának előzményei és okai?*
2. *Mi volt az ürügye?*
3. *Kik vettek benne részt, és milyen volt a jellege ennek a felkelésnek?*
4. *Vázold Bohdan Hmelnickij életútját!*
5. *Kik voltak a harcostársai?*

¹ univerzálé – a kozákság államhatalmának hivatalos okirata

6. Milyen szakaszokra tagolhatjuk a nemzeti-felszabadító háború történetét?

7. Hogyan kapcsolódik ez az időszak a XVII. század ukrán nemzeti forradalmához?

8. Mikor, és hogyan vette kezdetét a nemzeti-felszabadító háború?

— — — **VÉGEZD EL A FELADATOT!** — — —

• Töltsétek ki az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának főbb eseményeit bemutató táblázatot!

A háború szakaszai	Katonai események	Társadalmi-politikai események	Eredmények

 JEGYEZD MEG!

1648 januárja – a nemzeti-felszabadító háború kezdete

Ukrán – magyar kisszótár

Національно-визвольна війна – nemzeti-felszabadító háború

Передумови – előzmények, előfeltételek

Причини – okok

Українська національна революція – ukrán nemzeti forradalom

Громадянська війна – polgárháború

Соратники – harcostársak

15. §. A háború menete 1648–1649-ben

1. Csaták Zsovtyi Vodínál és Korszuny alatt

A Mikola Potockij koronahetman és Martin Kalinovszkij tábori hetman vezette büntetőhadsereg Korszuny és Csihirin között táborozott le.

Mikola Potockij

Martin Kalinovszkij

A lengyelek két oldalról szerettek volna megsemmisítő csapást mérni a felkelőkre: szárazföldi irányból Stefan Potockij parancsnoksága alatt, aki különben Mikola fia volt, valamint a Dnyeper felől a lajstromozott kozák flotta által Ivan Barabás, valamint Iljas Karajimovics kozákkapitányok vezetésével.

A jól működő felderítésnek köszönhetően Hmelnickij tudomására jutott a lengyelek haditerve, így időben fel tudott készülni az ellencsapásra.

Április 19-én a perekopi Tugaj bej tatár lovasaival támadást intézett a Zsovtyi Vodi partján állomásozó Stefan Potockij ellen. Nem sokkal később megérkezett ide Hmel-

nickij is, aki körülzárta a lengyel egységeket. Ezzel egyidőben a dnyeperi flotta lajstromozott kozákjai fellázadtak Barabás és Karajimovics ellen, megölték őket, majd átálltak a szabadságharcosok oldalára. Ugyanezt tették a Stefan Potockij hadseregében harcoló kozákok is.

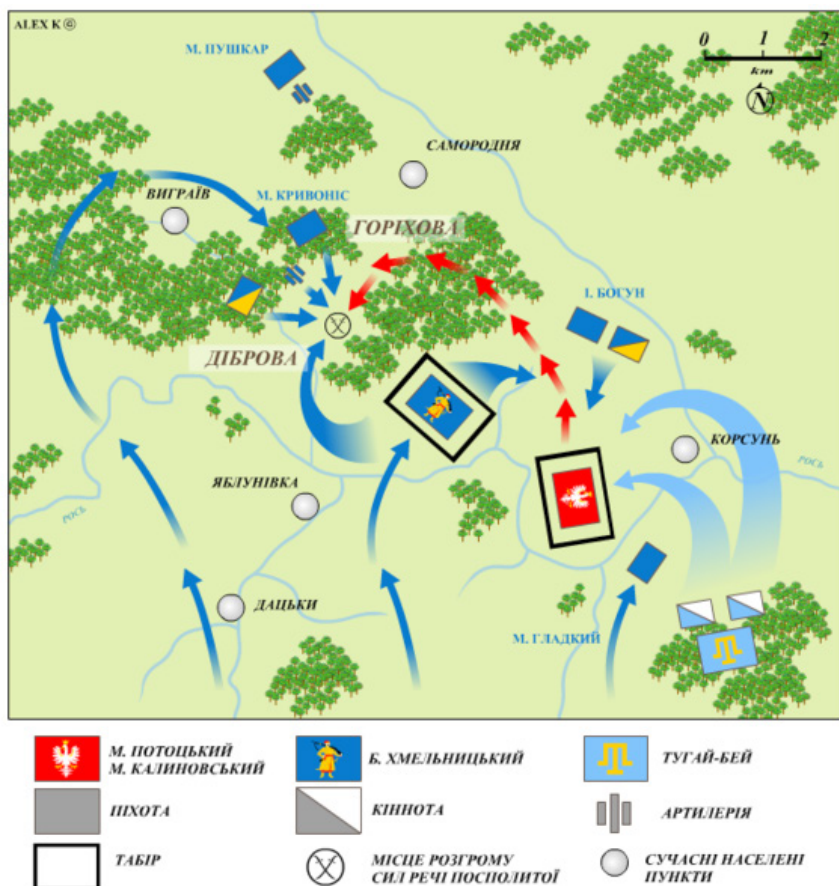
1648. május 5–6-a éjszakáján a lengyelek megpróbálták kitörni a Zsovtyi Vodi alatti ostromgyűrűből, de sikertelenül. Május 6-ra teljes lett Hmelnickij győzelme. Stefan Potockij tatár fogságba került, ahol életét vesztette.

Juliusz Kossak: *Stefan Potockij összecsapása a tatárokkal Zsovtyi Vodinál*

A Zsovtyi Vodi alatt aratott diadal után Hmelnickij Korszuny felé vette az irányt, ahol az ellenség főhadiszállása volt. A lengyel vezérkar közben parancsot adott a korszunyi tábor elhagyására Bohuszlav irányában. Makszim Krivonyisz a Horihova Gyibrova dűlőben kidöntött fákból akadályt emelt, amellyel eltorlaszolta a lengyelek Bohu-

szlavba vezető útját. Ő maga pedig vitézeivel lesben állva várt rájuk. Ennek a hadicselnek köszönhetően sikerült az ellenség fő erőit **1648. május 16-án** megsemmisíteni. Mikola Potockij koronahetman és Martin Kalinovszkij tábori hetman tatár fogságba estek.

A korszunyi csata

2. A szabadságharc kibontakozása. A piljavci csata

A Zsovtyi Vodínál valamint Korszuny alatt aratott győzelmek a szabadságharc kibontakozásához vezettek. 1648 nyarára a felkelők kezére került egész Balparti Ukrajna. Hmelnickij legjobb hadvezérét, Makszim Krivonyiszt küldte Jobbparti Ukrajnába, hogy ott is szervezze meg a felszabadító harcot. Rövid időn belül sikerült neki Pogyillja valamint Dél-Voliny parasztjaiból és városlakóiból 20 ezer fős ütőképes hadsereget létrehozni, amely megtisztította a lengyelektől Zaszlavot, Osztrohot, Tulcsint, Vinnicát, Bracslavot. Ezzel egy időben Ukrainán parasztmegmozdulások söpörtek végig. Az elkeseredett jobbágyok felgyújtották a földesúri kúriákat, elfoglalták földjüket, szétosztották egymás között vagyonukat.

A lengyeleken halálos félelem lett úrrá. A Rzeczpospolita szejmje nemesi felkelést hirdetett, zsoldosokat fogadott fel Németországból, Hollandiából, Franciaországból.

1648 júniusában a lengyel hadsereg élére a király a hanyag és fényűzést kedvelő Vladiszlav-Dominik Zaszlavszkijt, a művelt, nagy tudású Mikolaj Osztrorohot, valamint a 19 éves Alekszandr Konyecpolszkijt nevezte ki. A lehető legrosszabb választás volt ez, mivel egyikőjük sem rendelkezett kellő harctéri gyakorlattal. Még a kozákok is azt mondogatták: *„Bolondok ezek a ljahok. Egy dunyhát, egy pulyát, meg egy deákot küldenek ellenünk.”* A dunyha gúnynevet a király főlovásza, Zaszlavszkij lustasága miatt kapta. Konyecpolszkij pedig olyan fiatal volt, hogy még a bajusza sem nőtt ki, Osztroroh főpohárnok meg inkább olvasott, mint kardot forgatott. A lengyel hadseregben harcoló slachticsok sem voltak jobbak. Lenézték a kozákokat. Nem fegyver kell ezeknek, hanem korbács, mondogat-

ták. Úgy indultak a csatátérre, mintha bálba mennének: kikenve, kifenne, dölyfösen.

Bohdan Hmelnickij nem volt ilyen elbizakodott. Tudatosan készült az elkövetkező ütközetre. Főhadiszállását a Sztarokonsztantynovtól 25–30 km-re lévő Ikva folyó jobb partján rendezte be, nem messze Piljavci városkától. A lengyelek a folyó bal partján állomásoztak. Szeptember 11-én harc bontakozott ki az Ikva folyó gátjának birtoklásáért. Először a lengyeleknek kedvezett a hadiszerencse. Szeptember 12-én megérkezett Piljavci alá a hatezer főből álló krími felmentő sereg. Hmelnickijék elhíresztelték, hogy a tatárok legalább 30 ezren vannak és nagyon vérszomjasak. Szeptember 13-án a kozákok ellentámadásba lendültek, és a számításuk bevált. A három „hadvezér” fejvesztve menekült a „kutyafejű tatárok elől” Lvivbe, magára hagyva a lengyel hadsereget. Zaszlavszkij még a hetmani jogart is elhagyta. Teljes volt a kozákok diadala. A vereség legfőbb okának a lengyel parancsnokok gyáva, áruló magatartását tartották, akik elsőként futottak el a csatátérrel. Hamarosan fegyvereiket hátrahagyva a katonák is menekülőre fogták. A kozákok rengeteg fegyvert, 80 ágyút és élelmet zsákmányoltak. Egy résztvevő mérlege szerint: *„Veszteségünk több, mint 7 millió, de a székelyen ezermillió, mert jó irányítással, istenfélő parancsnokokkal szerencsés győzelem születhetett volna.”*

3. Bohdan Hmelnickij felszabadító hadjárata Galíciában

Szeptember 16-án az általános katonatanács döntése értelmében Hmelnickij hadserege Galíciába indult. Ezzel a hadjárattal a hetman célja az volt, hogy elismertesse Varssóval az ukránokat harmadik államalkotó nemzetként a lengyelek és a litvánok mellett. A Rzeczpospolita fővárosá-

ban ádáz küzdelem zajlott az időközben elhunyt IV. Ulászló utódjának kiválasztása körül. Hmelnickij is bekapcsolódott a csatározásokba és annak a véleményének adott hangot, hogy az új uralkodót Lengyelország, Litvánia valamint a Ruszin Fejedelemség királyaként kell megkoronázni.

Amikor a kozák sereg Lvivhez közeledett, a rettegő polgárok Mikolaj Osztrorohra és Jarema Visneveckijre bízta a város védelmét. Összegyűjtöttek 900 ezer aranyat és több más értéket a felmerülő költségekre. Hmelnickij érkezése előtt pár nappal azonban a felhalmozott kincsnek a két „hős” kapitánnyal együtt nyoma veszett.

1648. szeptember 26-án Hmelnickij csapatai körülférták Lvivet. Október 5-én Makszim Krivonyisz elfoglalta a Fellegvárat. A hetman nem szeretne volna megsemmisíteni Ukrajna nyugati kulturális központját. Osztrorohot és Visneveckijt sem találta már ott, ezért 220 ezer arany váltságdíj fejében elvonult a város alól.

Október 27-én a kozák seregek körülférták Zamosztja várát, de megostromolni nem akarták, mivel tisztában voltak védelmi adottságaival. Közben a kozák táborban pestis ütötte fel a fejét, melynek áldozatul esett Makszim Krivonyisz is. Hmelnickij fegyverszünetet kötött II. János Kázmér új lengyel királlyal és 1648. november 14-én hazaindult „Ukrajnába”.

Vasárnap, 1648. december 17-én vonult be ünnepélyesen Kijevbe. A Kijevi Mohila Kollégium diákjai, tanárai, Szilveszter Kosziv metropolita és Paisios jeruzsálemi pátriárka fogadták ünnepélyesen. A pátriárka „fényességes fejedelemnek”, a kollégium diákjai pedig könyörgő imákkal és hangos éljenzéssel, Mózesnek, megmentőnek nevezték, aki kimenekítette az ukrán népet a szörnyű lengyel rabságból, és akinek a neve – Bohdan (Bohom dan – Isten által

186

ajándékozott) – is jó előjel. A vár és a város ágyúlövésekkel tisztelgett a győztes hetman előtt.

Ivaszjuk Mikola: *Hmelnickij bevonulása Kijevbe*

4. Az Ukrán Kozák Állam létrehozásának terve

Az Ukrán Kozák Állam létrehozásával kapcsolatos terveiről Hmelnickij először Perejaszlavban beszélt az 1649. február 10–13-a között zajló ukrán–lengyel fegyverszüneti tárgyalásokon. Az elképzelések lényege a következő volt:

- az ukrán nemzetnek, más nemzetekhez hasonlóan, joga van saját államának létrehozásához az ukránok által lakott területeken belül;
- az újonnan létrejövő Ukrán Kozák Állam független a Rzeczpospolitától;
- az állami egységesség elve alapján egyesítenie kell fennhatósága alatt mindazon földeket, ahol ukránul beszélő pravoszlávok élnek;

- az Ukrán Kozák Állam a Kijevi Rusz örököse.

A Perejaszlavban zajló kozák–lengyel tárgyalások fegyverszünet megkötésével zárultak. A Rzeczpospolita és kozák Ukrajna közötti demarkációs vonalat Kamjanec-Pogyilszkijtől északra a Horiny folyó mentén húzták meg egészen a Pripjatyig.

5. A zbarazsi-zborovi hadművelet. A lojevi ütközet

A lengyel király egy percig sem gondolta komolyan a perejaszlavi fegyverszünetet. Esze ágában nem volt elveszíteni az ukrán földeket. 1649 nyarán II. János Kázmér hozzá kezdett egy újabb ukrajnai hadjárat megszervezéséhez. Nemesi felkelést hirdetett, valamint idegen zsoldosokat toborzott hadseregébe. A stratégák elképzelése szerint a hadművelet egyszerre két irányban zajlott. Nyugaton a lengyelek nyomultak előre, északon pedig Janus Radziwill parancsnoksága alatt a litvánok.

A Rzeczpospolita fegyveres erői három hadseregbe tömörültek. Az első a kozák–lengyel határon várakozott. Feladata a szabadságharc vérbe folytása volt. A másodikat a nemesi felkelők alkották, élükön a királlyal. Az első hadsereget kellett támogatniuk, majd pedig egyesülni vele. A harmadik litván hadsereg Fehéroroszország irányából haladt a kozák Ukrajna felé.

1649. május 20-án az első lengyel hadsereg átlépte a Horiny folyót és megindult Sztarokonsztantynov felé. Bohdan Hmelnickij azt a feladatot adta Danilo Necsaj bracłavi ezredesnek, hogy tegyen úgy, mintha megtámadná Medzsibizs várát. A hetman így akarta megzavarni a lengyel hadsereg egységét, valamint megfékezni előrehaladásának iramát. A manőver sikeresnek bizonyult, mivel a királyi csapatok egy része azonnal Medzsibizs megmentésére sietett. Ekkor Sztarokonsztantynov falai alatt váratlanul megjelent

maga Hmelnickij. A lengyeleken zavarodottság lett úrrá és a zbarazsi várba vonultak vissza.

Közben Fehéroroszország irányából megindultak Radziwill parancsnoksága alatt a litvánok. A hetman el akarta kerülni a kétfrontos harcot, ezért megparancsolta **Mihajlo Kricsevszkij** kijevi ezredesnek, hogy akadályozza meg az ellenséges erők átkelését a Dnyeperen.

Janus Radziwill

Mihajlo Kricsevszkij

A kozák–litván ütközetre **1649. július 21-én** került sor **Lojev** alatt. A csata során Kricsevszkij ezredes életét vesztette, de a parancsot végrehajtotta. A litvánoknak olyan nagyok voltak a harcokban elszenvedett veszteségei, hogy a Dnyeperen való átkeléssel már meg sem próbálkoztak, hanem visszafordultak Litvániába.

Zbarazs ostroma egész júliusban tartott. Július végén Hmelnickij valamint Iszlám-Giráj tudomására jutott, hogy a nemesi felkelőkből álló második lengyel hadsereg II. János Kázmér parancsnoksága alatt Zbarazs felé tart. A

hetman az ostrom folytatását I. Csernát fő fegyvermesterre bízta, ő maga pedig 40 ezer ukránnal valamint 20 ezer tatárral Zborov felé vette az irányt, hogy ott várja be a lengyel király csapatait. A nemesi felkelők útja a Sztripa folyón keresztül vezetett, majd egy olyan szűk területen, amelynek egyik oldala maga a folyó, másik oldala pedig egy mocsaras, dombos rész volt. A kozákok és tatárok itt várták lesben állva az ellenséget. **1649. augusztus 5-én** megtámadták a Sztripán átkelő királyi hadsereg előőrseit. A lengyelek között kitört a pánik és csak nagy nehezen tudtak úrrá lenni rajta. A király könyörgött katonáinak, ne hagyják magára, de sok slachtics félelmében a szekerek alá bújt. **Augusztus 6-án** reggel a kozákok megkezdték a lengyel tábor végső megsemmisítését. Ekkor a tatárok hirtelen elhagyták a csatateret. Hmelnickij magára maradt, ezért kénytelen volt tárgyalóasztalhoz ülni II. János Kázmérral. Mint később kiderült, Iszlám Giráj már korábban megegyezett erről a lépéséről a lengyelekkel, amiért 200 ezer aranytallért kapott, valamint szabadrablást engedélyeztek számára az ukrán földeken. **1649. augusztus 8-án** megszületett a **zborovi béke**. Ukrán részről Bohdan Hmelnickij és Ivan Vihovszkij írták alá. Lengyel részről pedig Adam Kisiel¹, Janus Radziwill, valamint Vladiszlav-Dominik Zaszlavszkij. A szerződés értelmében:

- a kozák Ukrajna autonómiát kapott a Braclavi, Kijevi és a Csernyihivi vajdaságok területén. A lengyel hatóságok nem léphettek be a területére, a tisztségeket a katolikusokkal egyenrangúnak elismert pravoszláv kozák nemesiség töltötte be;

¹ *Adam Kisiel* – politikus, államférfi, a Rzeczpospolita pravoszláv szenátora, a szabadságharc előtt kijevi vajda. A lengyel király állandó képviselője a kozákokkal folytatott tárgyalások során Perejaszlavban, Zborovban, Bila Cerkvában.

- a lajstromozott kozákok számát 40 ezer főben állapították meg;
- a nemzeti-felszabadító háború résztvevői amnesztiában részesültek;
- a lajstromon kívül maradt parasztok kötelesek voltak visszatérni slachticsuk földjére és régi kötelezettségeiket teljesíteni. A slachicsnak jogában állt kozák Ukrajna egész területén felkutatni őket;
- az ortodox metropolita helyet kapott a lengyel szenátusban;
- a lengyel kormányzat visszavonta a kozákság előjogait jelentősen korlátozó 1638. évi *Ordinációt*.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan akarta Mikola Potockij és Martin Kalinovszkij térdre kényszeríteni Hmelnickijt?*
2. *Sikerült-e elérni céljukat?*
3. *Milyen hadicselt alkalmaztak a kozákok Korszuny alatt?*
4. *Hogyan zajlott, és milyen eredménnyel végződött a piljavci csata?*
5. *Miért indított Bohdan Hmelnickij hadjáratot Galíciába?*
6. *Hogyan ért véget Lviv ostroma?*
7. *Mi készítette a hetmant arra, hogy 1648 novemberében leállítsa a hadműveleteket?*
8. *Hogyan fogadták őt Kijevben?*
9. *Jellemezd Hmelnickijnek az Ukrán Kozák Állam létrehozásával kapcsolatos tervét!*
10. *Hol húzódott a demarkációs vonal a Rzeczpospolita és a kozák Ukrajna között?*
11. *Ki sértette meg először a fegyverszünetet? Mi készítette őt erre?*

12. *Vázold fel az 1649. évi zbarazsi–zborovi hadművelet rövid történetét!*

13. *Ismertesd a zborovi szerződés lényegét! Milyen a történelmi jelentősége ennek az iratnak?*

14. *Miért kötött Zborovban Hmelnickij előnytelen szerződést a lengyelekkel?*

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• *Folytasd az előző paragrafusban megkezdett táblázatot!*

• *A felsoroltak közül válaszd ki a nemzeti-felszabadító háború első csatáinak helyszínét!*

Zsovtyi Vodi

Zsovnin

Hotin

Piljavci

Korszuny

• *Számítsátok ki hány év telt el Lviv ostroma és 2012 szeptembere között!*

• *Az alábbi történelmi személyiségek közül ki vett közvetlenül részt az 1648–1649-es eseményekben? Készíts róluk rövid ismertetést!*

Mihajlo Hmelnickij

Bohdan Hmelnickij

Makszim Krivonyisz

Petro Konasevics-Szahajdacsnij

Tarasz Fedorovics

III. Iszlám Giráj

Mihajlo Kricsevszkij

• *Lipinszkij ukrán történész azt írta Mihajlo Kricsevszkijről, hogy az ezredes „holttestével állta útját az ellenség előrenyomulásának Ukrajna területén, és megmentette a szabadságharcosokat attól, hogy két fronton harcoljanak”. Egyet értesz-e a történésszel? Válaszodat bizonyítsd tényekkel!*

■ JEGYEZD MEG!

1648. május 5–6. – csata Zsovtyi Vodi mellett

1648. május 16. – a korszunyi ütközet

1648. szeptember 11–13. – ütközet Piljavci alatt

1648. szeptember 26. – Lviv ostromának kezdete

1649. február 10–13. – perejaszlavi fegyverszüneti tárgyalások. Hmelnickij ismerteti az Ukrán Kozák Állam létrehozásának tervét

1649 júniusa–augusztusa – Zbarazs ostroma

1649. július 21. – a lojevi csata

1649. augusztus 5–6. – a zborovi csata

1649. augusztus 8. – a zborovi szerződés

Ukrán – magyar kisszótár

Програма розбудови Української козацької держави – az Ukrán Kozák Állam létrehozásának terve

Принцип соборності України – Ukrajna állami egységességének elve

Облога – ostrom, ostromzár

16. §. Az ukrán szabadságharc menete 1650–1652-ben

1. Moldvai hadjárat 1650-ben

Bohdan Hmelnickij 1650 tavaszán megegyezett III. Iszlám Girájjal egy közös moldvai hadjáratról. A hetman nem csak az ukrán–tatár szövetség miatt ment bele ebbe a katonai akcióba, neki is meg voltak a saját céljai, elképzelései. Egyik részről Moldva fontos gazdasági jelentőséggel bírt Ukrajna számára, ugyanis rajta keresztül haladt a Törökországba vezető kereskedelmi út. Másik részről pedig a két népet évszázados vallási, valamint kulturális kapcsolatok fűzték egymáshoz. A moldvai uralkodók jó viszonyt ápoltak a lvivi Nagyboldogasszony egyházi testvériséggel. Állandó anyagi segélyben részesítették a testvéreket, amiért nyomtatott könyveket kaptak cserébe.

Vasile Lupu vajda viszont a lengyel slachtát támogatta az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújában. Hmelnickij fegyverrel akarta őt jobb belátásra bírni és a maga oldalára állítani.

1650 augusztusában a hetman 60 ezer kozák, valamint 30 ezer tatár élén átkelt a Dnyeszteren és megindult a moldvai főváros, Jászvásár felé, amit szeptember elején sikeresen elfoglalt. Lupu ekkor szövetségre lépett Hmelnickijel. Az ukránokhoz fűződő hű-

Vasile Lupu moldvai vajda

sége bizonyítékaul odaígérte Ruxandra lánya kezét Hmelnickij fiának, Timishnek.

Ruxandra Lupu

Timish Hmelnickij

2. A lengyel hadsereg betörése Braclavscsina területére 1651 elején

1651. február 10-én Martin Kalinovszkij tábori hetman dragonyosaival lerohanta **Kraszne** városkát. Az egyenlőtlen küzdelemben elesett az egész braclavi ezred ezredesével, Danilo Necsajjal együtt.

1651. február 28.– március 11. között hősiesen védte magát **Vinnica**. A védelmi harcokat Ivan Bohun ezredes irányította. Bohun furfangos eszű katona volt, és most sem hazudtolta meg önmagát. A lengyel huszárokat különböző cselekkel a Bug folyó olvadozó jegére csalta, akik oda is veszték mind egy szálíg.

Hmelnickij az umanyi és a poltavai ezredeket küldte Vinnica megsegítésére Demjan Mnohohrisnij kozák főka-

pitány parancsnoksága alatt. A csata így a kozákok győzelmével ért véget. Kalinovszkij elvesztette hadseregének több mint a felét.

3. A beresztyecki ütközet

A nemzeti-felszabadító háború legnagyobb csatájára **1651. június 18–30-a** között került sor **Beresztyecko** városka mellett. A hadban álló felek hatalmas erőket vonultattak fel egymás ellen. A kozák hadsereg 100–110 ezer harcossal, köztük 40–45 ezer tapasztalt katonával, valamint 120 ágyúval rendelkezett. A lengyelek sem maradtak el mögöttük és összesen 220–240 ezren voltak. A Rzeczpospolita hadseregében 20 ezer német zsoldos is harcolt. Az ukrán csapatok élén Bohdan Hmelnickij és III. Iszlám Giráj állt, a lengyelek parancsnoka pedig maga II. János Kázmér király volt.

Az ütközet június 18-án vette kezdetét és június 20-án érte el tetőfokát. A kozák hadsereg jobbszárnyán az ukrán lovasság harcolt, a balszárnyon a tatárok helyezkedtek el, középen pedig a gyalogság. A lengyelek a gyalogságot akarták megsemmisíteni, ezért fő csapásaikat középre irányították. Ott alakultak ki a legelkeseredettebb harcok.

Ezzel egy időben a jobbszárnyon a kozákok szorongatni kezdték a lengyeleket. II. János Kázmér felmentésükre német zsoldosokat és néhány lengyel alegységet küldött.

Az ütközet menetét eldönthették volna a tatárok, ha a lovasság segítségére sietnek. Ez azonban nem történt meg, mivel Iszlám Giráj titokban megegyezett II. János Kázmérral és elhagyta a csatateret.

Hmelnickij a főparancsnokságot Dzsedzsaliyra bízta, ő maga pedig a tatárok után eredt, hogy visszatérítse őket az ütközetbe. Ez nem sikerült neki, mivel Iszlám Giráj fogásba ejtette és július 12-ig ott is tartotta.

A beresztyecki csata kezdete

A kozákok szekértáborba zárkózva tíz napon keresztül hősiiesen küzdöttek a túlerőben lévő ellenséggel. Közben elfogyott az élelmük és fogytán volt a lőszerük is.

A katonai tanács határozott az ostromgyűrűből való kitörésről. Végrehajtásával Ivan Bohun kinevezett hetmant bízta meg. 1651. június 30-nak éjszakáján a kozákok szekerekből, sátrakból, edényekből, ruhákból három hidat építettek a Pljasivkán és megkezdték a folyón való átkeletést. Miután a lengyelek tudomást szereztek erről, ágyúzni kezdték őket. Bohunék hősiiesen állták a támadásokat. Különösen kitűnt bátorságával 300 kozák, akiknek Mikola Potockij óriási jutalmat ígért, amennyiben megadják magukat. A kozákok erre válaszul összes értéküket a folyóba

A tatárok elhagyják a csatateret

szórták, mondván nem kell nekik semmi, és mind elestek a csatában, példát mutatva mélységes hazaszeretetükről, bátorságról, vakmerőségről.

A beresztecskói ütközet a kozákok visszavonulásával ért véget, akik 50 ezer harcost veszítettek. Teljes, megsemmisítő vereségről azonban nem beszélhetünk, mivel Ivan Bohunnak köszönhetően a hadsereg magva a vezérkarral együtt megmaradt. A kinevezett hetman pedig soha nem adta meg magát.

Ivan Teodorovics Bohun legendás zaporizzsjai kozák vezér volt. Nevének jelentése sólyom. Először a Bohdan Hmelnickij vezette nagy felkeléskor tűnt fel. 1648-ig szinte

semmit sem tudunk róla. Annyi ismeretes, hogy Sztaniszlav Kalinovszkij kinevezett kozák hetman alatt katonáskodott. Szabadon járta az ukrán pusztákat és többször megfordult tatár területeken, Moldvában és az Oszmán Birodalom határvidékén. Ekkor feltehetőleg atamáni tisztségben állt.

Miután híre ment a lengyel nemesi hadak Korszunynál és Zsovtyi Vodínál elszenvedett vereségének, nyomban csatlakozott a hetmanhoz és a következő években merész támadásairól, kegyetlenségeiről lett hírhedt az ellenség körében. Hmelnickijtől ezredkapitányi és boncsokos atamáni rangot kapott vitézségeért. Rendre aratta győzelmeit. Jelen volt több nagy csatában: a piljavci, a beresztyecki, a Batyih-hegyi, a zsvanyeci ütközetekben és Zbarazs ostrománál is.

1651-ben a vinnicai csatában legyőzte a lengyeleket. A beresztyecki ütközetben pedig bátorságáról és leleményességéről tett tanúbizonyságot.

Bohun a következő években is a kozák seregek élén állt és folytatta harcát a lengyel nemesi hadak ellen. Nyugat-Ukrajnában önálló államisággal felérő hatalmat épített ki, amelynek székhelyül Lubnót, Jeremija Visneveckij mágán egykori lakóhelyét tette. 1664-ben a lengyelek fogságba ejtették és kivégezték.

*Ivan Bohun
Beresztyecko alatt*

4. A bila cerkvai békeszerződés

A tatár fogságból való kiszabadulás után Bohdan Hmelnickij a kozák hadsereg újjászervezéséhez kezdett. Szeptember elején Bila Cerkva térségében már 60 ezren voltak. A lengyelek megpróbálták szeptember 3–5-e között ostromgyűrűbe zárni őket, de sikertelenül. A harcoló felek tárgyalóasztalhoz ültek és **1651. szeptember 18-án** megkötötték a **bila cerkvai békeszerződést**. A megállapodás értelmében a lajstromba vett kozákok számát 20 ezerre csökkentették, területük a Kijevi vajdaságra szűkült, míg a Csernyihivi és a Braclavi vajdaságba vissza kellett engedniük a lengyel hatóságokat és földesurakat. A Rzeczpospolita felszámolta a Zaporizzsjai Had külpolitikai önállóságát, megtiltotta mindenféle külkapcsolat ápolását. Az ukrán parasztok és a lajstromba nem vett kozákok, hogy elkerüljék a jobbágysorba süllyedést, Moszkva irányába menekültek, ahol szívélyes fogadtatásban részesültek, és megalakíthatták saját kozák rendszerüket. Ezzel lefektették az úgynevezett Szlobodai Ukrajna alapjait.

Az ukrán társadalmat annyira felháborította ez a békeszerződés, hogy fellázadtak Hmelnickij ellen, még a Zaporizzsjai Szics is ellenezte.

5. A Batyih-hegyi csata

A bila cerkvai béke eredményeként hivatalosan sem béke, sem hadiállapot nem állt fenn az ukránok és lengyelek közt, ugyanakkor mindkét fél a harcok folytatására készült.

1652 tavaszán Bohdan Hmelnickij újabb hadjárat szervezésébe kezdett Lengyelország ellen. Lengyelország sem volt tétlen. Martin Kalinovszkij 35 ezer fős hadseregével a Batyih-hegy lábánál táborozott le. A háború újbóli fel-

lángolására a casus bellit Vasile Lupu moldvai vajda szolgáltatta, aki a Rzeczpospolitához fordult segítségért, hogy megakadályozza lánya és Timish házasságát. A kozák sereg – élén magával Timishel – 1652 májusában a vajda ellen vonult. A lengyelek is szerették volna védnökségük alá vonni Moldvát. Bohdan Hmelnickij elhatározta, hogy rajtaütésszerűen támad ellenségeire, elaltatva éberségüket. Timish csapatai mögött haladva közelítette meg a Batyih-hegyet, majd a következő gúnyolódó levelet küldte a tábori hetmannak: *„Tekintetes, vezérlő tábori hetman uram! Nem hallgathatom el Ön előtt azt a tényt, hogy az én drága Timish fiam marcona kozákjaival Moldvába tart. Fegyverrel akarja ugyanis kényszeríteni Luput szava betartására, mármint a lánya, Ruxandra kezével kapcsolatban. Hetman uram! Az én Timishom nagyon szerelmes és fenemód mérges, ne álljon az útjába, engedje át a határon, ha nem, még megpörköli kackiás bajuszát.”*

Kalinovszkij mélyen sértve érezte magát, hisz Hmelnickij a kamaszkorból alig felserdült fiával ijesztgette őt. Arról nem is beszélve, hogy Ruxandra kezét az ifjabb Kalinovszkijnek is odaígérte Lupu. Elhatározta, hogy móresre tanítja a parasztot meg a „fattyát”. A két sereg a Batyih-hegynél ütközött meg egymással **1652. május 22–23-án**. A lengyel had teljesen megsemmisült. Életét vesztette maga Kalinovszkij és fia is.

A Batyih-hegyi győzelem ukrán válasz volt a beresztecskói tragédiára. Az Ukrán Kozák Állam független lett és kiterjesztette határát a Dnyeszterig és Szlucsig.

6. Az 1652–1653-as moldvai hadjáratok

Lupu vajda továbbra sem kívánta e házasság létrejöttét, de miután minden próbálkozása kudarcot vallott, 1652 augusztusában megtörténhetett a frigy. Egy évvel később,

1653-ban azonban a moldvai bojárok – havasalföldi és erdélyi támogatással – fellázadtak Vasile Lupu ellen. Basarab havasalföldi vajda, valamint II. Rákóczi György erdélyi fejedelem lengyel támogatással, elfoglalták Jászvásárt és letaszították a trónról Luput. A száműzött moldvai fejedelem vejétől, Timishtől kért segítséget. Az ifjabb Hmelnickij katonai akciója sikeresnek bizonyult, és Lupu kezébe visszakérült a vajdai jogar. A minden hájjal megkent albán¹ rávette a tapasztalatlan hetmanfit, hogy támadja meg Havasalföldet. A kozák előljárók nem értettek egyet ezzel, de Timish nem hallgatott rájuk, és lerohanta Basarab vajda országát. Elfoglalni azonban nem tudta. 1653 júliusában Luput újra elűzték Jászvásárból. Timish ismét a segítségére sietett. Az események tetőpontja Szucsava ostroma volt, melynek során megsebesült és 1653. szeptember 15-én Timish Hmelnickij meghalt. Ez az esemény végérvényesen pontot tett Hmelnickij moldvai orientációjára.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Miért fogadta el Hmelnickij a tatárok javaslatát egy közös moldvai hadjáratról?*
2. *Milyen eredménnyel zárult Hmelnickij első 1650. évi moldvai hadjárata?*
3. *Mi lett a sorsa Kraszne városkának?*
4. *Hogyan sikerült Vinnicát megvédeni?*
5. *Vázold fel a beresztjecsói csata menetét!*
6. *Készítsd el Ivan Bohun történelmi portréját!*
7. *Mi jellemezte a tatárok politikáját Ukrajnával kapcsolatban?*
8. *Hasonlítsd össze a zborovi és a bila cerkvai békeszerződéseket!*

¹ Lupu tulajdonképpen albán származású volt nem moldvai

9. Hol vágott vissza Hmelnickij a beresztyecki tragédiáért?

10. Miért indított Hmelnickij 1652–1653-ban újabb hadjáratokat Moldva ellen és milyen sikerrel?

— — — **VÉGEZD EL A FELADATOT!** — — —

• Folytasd az előző paragrafusokban megkezdett táblázatot!

• A felsorolt történelmi személyiségek közül ki volt Bohdan Hmelnickij kortársa?

1. I. Péter orosz cár

A. 1, 2, 4

2. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem

B. 2, 3, 4

3. Vasile Lupu moldvai vajda

C. 2, 4, 6

4. III. Iszlam Giráj

D. 4, 5, 6

5. Báthory István lengyel király

6. Viktor Janukovics

A	B	C	D

• Mely állítások jellemzik legjobban a képen látható személyt?

1. 1651-ben a vinnicai csatában legyőzte a lengyeleket

2. Bohdan Hmelnickij azt a feladatot adta neki, tegyen úgy, mintha megtámadná Medzsibizs várát

3. Nevének jelentése sólyom

4. Feleségül vette Lupu Ruxandra nevű lányát

5. 1664-ben a lengyelek fogságba ejtették és kivégezték

6. Lerombolta Kafát, a Krím- félsziget legnagyobb rab-szolgapiacát

A. 1, 2, 3

B. 2, 3, 4

C. 1, 3, 5

D. 2, 4, 6

A	B	C	D

• *Állítsd helyes időrendi sorrendbe az eseményeket!*

A. A zborovi szerződés aláírása

B. Csata Zsovtyi Vodínál és Korszuny alatt

C. Ruxandra és Timish esküvője

D. A bila cerkvai béke

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

1650, 1652–1653 – Hmelnickij moldvai hadjáratai

1651. február 10. – Kraszne városka megsemmisítése
a lengyelek által

1651. február 28. – március 11. – Vinnica hős védelme

1651. június 18–30. – a beresztyecskói csata

1651. szeptember 18. – a bila cerkvai békeszerződés

1652. május 22–23. – a Batyih-hegyi csata

Ukrán – magyar kisszótár

Похід до Молдови – moldvai hadjárat

Ясси – Jászvásár

Битва – csata, ütközet

Воевода – vajda

Трансільванія – Erdély

Волощина – Havasalföld

17. §. Az Ukrán Kozák Állam – a Zaporizzsjai Had létrehozása

1. Az Ukrán Kozák Állam megalakulása

A nemzeti-felszabadító háború idején az ukrán kozákság megalkotta saját államát, melyet hivatalosan Zaporizzsjai Hadnak neveztek. A sztárosztáktól, földesuraktól, slachticsoktól megtsisztított területek népei „elkozákosodtak”, „kozák rendszert”, „kozák bíráskodást” vezettek be, és kuri-nyokba, századokba, ezredekbe tömörültek. Megválasztották vezetőiket: a kurinyatamánokat, századosokat, ezrede-seket. Az államalkotói folyamatokat felgyorsították és még gördülékenyebbé tették a Bohdan Hmelnickij által kiadott *Cikkelyek a Zaporizzsjai Had felépítéséről* (1648 júniusa).

A szabadságharc sikere elképzelhetetlen volt a hátor-szággal való együttműködés nélkül. Élelemmel, fegyverrel, lőszerrel, takarmánnyal, lóval, igavonó állatokkal, szeke-rekkel a kozákokat azok a települések látták el, ahonnan származtak. Egy idő után a tisztek hatalma már nemcsak a hadseregbe terjedt ki, hanem a civil lakosságra is. Jog-hatóságuk alá került a század vagy ezred területén lévő összes tanya, falu, város. Ők gyakorolták a bírói hatalmat is. A kozák katonai ezredek, századok ukrán nemzeti köz-igazgatási egységekké váltak.

2. Az ukrán hetmani állam politikai rendszere

A kozák állam területén a legfőbb hatalmat az **Általános Katonai Tanács** gyakorolta. Munkájában részt vehetett mindenki: az egyszerű kozáktól az előkelőségekig. Itt választották meg a főtiszteket és a hetmant, akiknek döntési joguk volt a legfontosabb külpolitikai kérdésekben és az igazságszolgáltatásban.

Hmelnickij a háború elején gyakran összehívta az Általános Katonai Tanácsot, de később inkább a **Főtisztek Tanácsának** döntéseire támaszkodott, melynek tagjai a főírnok, a főfegyvermester, a két kozák főkapitány, a zászlós, a lófarkas zászlós (buncsukos), két hadbíró, a főkincstárnok, a kinevezett hetman valamint a felderítés vezetője voltak. A Főtisztek Tanácsa hadjáratok idején a vezérkar szerepét töltötte be, békében pedig a Zaporizzsjai Had kormánya volt. A főírnok vezette a kancelláriát, ő felelt a külügyekért is. A főfegyvermester a hadtáp valamint a tüzérség ellátásának biztosításával foglalkozott, a két hadbíró az igazságszolgáltatással, a főkincstárnok a kincstár feltöltésével, bár pénzügyekben általában a hetman döntött. A két kozák főkapitány volt Hmelnickij szárnysegédje, a zászlós a harci lobogó őrzője, a lófarkas zászlós pedig a lófarkas zászlóra vigyázott. A hírszerzés vezetője derítette fel az összeesküvéseket. Ő tárta fel a lengyel titkos ügynökök ukránellenes tevékenységét. A kinevezett hetmanok pedig nagyobb hadjáratokat vezettek Bohdan Hmelnickij megbízásából.

A századokat a századosok, az ezredeket pedig az ezredek irányították a századtisztek és az ezredtiszték tanácsának segítségével.

Főtisztek Tanácsa	
Vezérkar	Kormány
főírnok főfegyvermester 2 kozák főkapitány zászlós lófarkas zászlós 2 hadbíró főkincstárnok a hírszerzés vezetője kinevezett hetman	

A kozák állam életében egyre fontosabb szerepet játszott a legfőbb törvényhozói, végrehajtói valamint bírói hatalommal rendelkező hetman. 1648 januárjától ezt a tisztséget Bohdan Hmelnickij töltötte be. Ő hívta egybe az Általános Katonai Tanácsot és a Főtisztek Tanácsát. Univerzálékat adott ki, felügyelte a pénzügyeket, tárgyalásokat folytatott, béketárgyalásokon vett részt, fegyverszünetet kötött és békeszerződéseket írt alá. Hmelnickij volt a hadsereg főparancsnoka is, de a hírszerzés adatai is hozzá futottak be. 1652 nyarától *Isten kegyelméből a Zaporizzsjai Had hetmanja* címet viselte. Mivel a hatalmi piramis csúcsán a hetman állt, ezért a történészek az Ukrán Kozák Államot **Hetmanátusnak** nevezik.

A Zaporizzsjai Hadban minden fontosabb okirat ukrán nyelven íródott. Ukránul folytak a tárgyalások és a levelezések is, így az ukrán fokozatosan államnyelvvé vált.

A Hetmanátus állami címere megegyezett a lajstromozott kozákok címerével, amely egy kozákot ábrázolt, oldalán karddal, bal vállán puskával. Az állami lobogóval kapcsolatban nincsenek pontos adataink. Legvalószínűbbnek tűnik az, hogy Hmelnickij harci zászlóját használták

erre a célra. A lobogón fehér alapon vörös kör volt látható, közepében kereszt, körülötte nyolc aranyozott és két piros csillag.

*Hetmani
jogar*

*A Hetmanátus állami
címere*

*A Hetmanátus állami
lobogója*

3. Közigazgatási-területi rendszer

Az Ukrán Kozák Állam önrendelkezéséről először a zborovi tárgyalásokon döntöttek, ahol az ukrán autonómiát a Kijevi, Csernyihivi és a Braclavi vajdaságok területén ismerték el. 200 ezer km²-en 1,6–2 millió ember élt ekkor. Moldvától és Lengyelországtól a Dnyeszter valamint a Szlucs folyók választották el. Északon a Litván Nagyfejedelemséggel volt határos, keleten a Moszkvai Állammal, délen pedig a Krími Kánsággal valamint az Oszmán Birodalommal.

A Hetmanátus területén ukrán nemzeti közigazgatási rendszer jött létre. A vajdaságokat és járásokat ezredek valamint századok váltották fel. 1649-ben a Zaporizzsjai Had 16 ezredre és 272 századra tagolódott. A Jobbparton kilenc ezred volt: a csihirini, cserkaszi, kanevi, korszunyi, kijevi, bila cerkvai, umanyi, braclavi, kalnicki, a Balparton pedig hét: a perejaszlavi, kropivnyáni, mirhorodi, poltavai, pri-

luki, nyezsini, csernyihivi. 1657-ig további ezredek jöttek létre: a pavolocki, pogyilszki, turovo-pinszki, fehérorosz, volinyi, sztarodubi. A Zaporizzsjai Szics külön közigazgatási egységnek számított, az élén kis atamán állt. A Hetmanátus fővárosa Csihirin volt. Az ősi székes főváros azonban Kijev maradt, amely a vallási-kulturális élet központja is volt.

Hetmanátus
Ezred – élén a hetman által kinevezett ezredessel és az ezredparancsnokok tanácsával (kozákkapitány, fegyvermester, hadbíró, írnok, zászlós), általában 11–22 századból állt
Század – élén az ezredes által kinevezett századossal és a századparancsnokok tanácsával (kozákkapitány, írnok, zászlós), 200–300 kozák tartozott hozzá
Kuriny – élén a választott kurinyatamánál, akinek a joghatósága a környező tanyákra, falvakra, mezővárosokra terjedt ki

4. Pénzügyi rendszer

A folytonos hadjáratok, nagyívű külpolitikai akciók, az egyre terebélyesedő államigazgatási rendszer óriási összegeket emésztett fel. A kincstárnok feladata volt a kiadások fedezetének a megteremtése. A költségvetésbe a legtöbb pénz a különféle adókból és járulékokból folyt be.

Minden parasztporta köteles volt 4 tallér hadiadót fizetni. Ez volt az úgynevezett Hmelnickij-adó. A szesz- és serfőzők, üvegöntők, sziksófőzők stb. iparüzési adót fizettek. Járulékot kellett továbbá fizetni a piacon való kereskedésért. A határon átkelő kereskedők portékájára pedig behozatali és kiviteli vámot vetettek ki.

A kozákok nem adóztak, mivel ők katonai szolgálatot teljesítettek és saját pénzükön vásárolták meg a lovukat és harci felszerelésüket.

Fontos bevételi forrás volt még az állami földek, mal-mok, kocsmák bérbe adása. 1649 tavaszán létrehozták az állami pénzverdét, ahol a moszkvai követ tudósítása szerint a Hetmanátus saját pénzt veretett. Az érmék egyik oldalán egy kard, a másikon pedig *Bohdan* felirat volt látható. De a fiatal kozák államban elfogadták fizető eszközként még a lengyel zlotyt, a tallért, a forintot, a rubelt és a török levát is.

Az ukrán kincstár jövedelme a kutatók mai számításai szerint elérte az évi egymillió aranyat.

5. Igazságszolgáltatás

Megváltozott az igazságszolgáltatás rendszere. A járás-, vár-, kamarai és uradalmi bíróságok helyett ezred- és századbíróságok jöttek létre. Az igazságszolgáltatás csúcsán az Általános Hadbíróság állt, amelynek két (1654-től 3) tagja volt. A hadbírók döntöttek az ezred- és századbíróságok ítéleteire benyújtott fellebbezésekről, az államellenes ügyekről, de ők ítéleztek a főtisztek felett is.

A legfőbb bíró a hetman volt. A Főtisztek Tanácsával közösen áttekintette az Általános Hadbíróság ítéleteire benyújtott fellebbezéseket, és személyesen hagyta jóvá a halálos ítéleteket.

A parasztok és a városlakók által elkövetett rablások, gyilkosságok ügyeiben szintén a kozákbíróságok döntöttek. A magdeburgi joggal rendelkező városokban az igazságszolgáltatás a helyi magisztrátus tanácsnokainak a kezében volt. A falvakban a vijtek és az atamánok ítéleztek. Balparti Ukrajna északi ezredeiben továbbra is fennma-

radtak a falusi közösségek kopás bíróságai (a faluközösség neve volt a *kopa*, innen a bíróság megnevezése).

Az igazságszolgáltatás az ukrán szokásjog, a magdeburgi jog és a Litván Statútumok alapján történt. A bírósági rendszer negatív vonásaként említhetjük meg azt, hogy a századosok és az ezredek egyszerre gyakorolták a közigazgatási és bírói hatalmat is, ami sokszor visszaélésekhez vezetett.

6. A hadsereg

A korszunyi csata után Bohdan Hmelnickij hozzálátott az ukrán reguláris hadsereg kiépítéséhez. Az új hadsereg magvát a lajstromozott és a zaporizzsjai kozákok alkották, akikhez csatlakoztak az elközárkosodott parasztok és városi polgárok is. A katonatoborzás területi elv alapján történt, vagyis az újoncok kiállítása a századok és az ezredek feladata volt. Hmelnickijnek sikerült az egész lakosságot mozgósítani az ukrán hadseregbe, amelynek létszáma 40–60 ezer fő között mozgott. Abban az időben ez hatalmas katonai egységnek számított.

A hadsereg fő fegyverneme a gyalogság volt. A harcra fogható lovasság hiányát a hetman a tatárokkal kompenzálta.

A gyalogság mellett a kozákok jó tüzérséggel is rendelkeztek, amely ezredtüzérségből és főparancsnoki tüzérségből állt. Lövegeiket és ütegeiket az ellenségtől zsákmányolták, de Nyezsiben megszervezték az ágyúgyártást is. A hadsereg parancsnokai Hmelnickij közvetlen környezetéből kerültek ki. Méltán lettek híresek bátorságukról és leleményességükről Makszim Krivonyisz, Ivan Bohun, Danilo Necsaj, Sztanyiszlav-Mihajlo Kricsevszkij.

Az ukrán reguláris hadsereg kötelékéhez felderítőegységek is tartoztak, de volt határőrségük és tisztiorvosi szolgálatuk is.

7. Változások az ukrán nép társadalmi-gazdasági életében

A nemzeti-felszabadító háború gyökeresen megváltoztatta az ukrán társadalom összetételét. A szabadságharc szele kisöpörte az országból a lengyel slachtát a pánokkal együtt. A gyűlölt földbérelőket meg uradalmi intézőket pedig vagy lemészárolták, vagy elűldözték. Az ukrán társadalom vezető ereje a kozák rend lett, amely ötvözte magában a zaporizzsjai és a lajstromozott kozákokat, az elkozákosodott parasztokat, a városlakókat és a pravoszláv kisknemeseket. Mivel katonai szolgálatot teljesítettek, ezért földtulajdonlási jogot kaptak, és mentesültek az adófizetés alól. A háború kezdetén bárki beléphetett a kozákok közé, aki értett a fegyverforgatáshoz és meg tudta vásárolni magának a lovat meg a katonai felszerelést.

Külön társadalmi rendet alkottak a városlakók. Létszámuk jelentősnek mondható a Dnyepermente határ menti térségének sok kisebb-nagyobb városa miatt.

A zborovi békeszerződés értelmében a királyi (állami) földeken élő jobbágyok személyileg szabadok lettek és földtulajdonossá váltak. Annyi földterületet foglalhattak el, amennyit meg bírtak művelni. Ezért államilag rögzített földadót fizettek. Településeiket szabad katonai falvaknak nevezték és a katonai kincstárnak voltak alárendelve.

Más volt a helyzet a földesúri földeken élő parasztokkal. Ők továbbra is jobbágysorban maradtak és nem is volt semmi reményük a felszabadulásra.

Az ukrán társadalmi struktúra részét képezték az ukrán pravoszláv kisknemesek, akik csak azért őrizhették meg társadalmi rangjukat, mert bátran harcoltak az ukrán

szabadságharc frontjain. Az idők folyamán műveltségüknek köszönhetően politikai súlyuk megnőtt, fontos szerephez jutottak a Hetmanátus államigazgatási rendszerében.

A kozák tisztekből, pravoszláv slachticsokból, papokból kialakult a Hetmanátus társadalmi elitje, amely a régi lengyel előkelőségek gazdagságára és gondtalan életére vágyott.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan, és miért alakultak át a kozák katonai ezredek, századok polgári közigazgatási egységekké?*
2. *Mi volt az Ukrán Kozák Állam hivatalos elnevezése?*
3. *Jellemezd a hetmani állam politikai rendszerét!*
4. *Kik vettek részt a Főtiszték Tanácsának munkájában, és mi volt a feladatuk?*
5. *Milyen szerepet játszott a kozák állam életében a hetman?*
6. *Mutasd be a Hetmanátus állami szimbólumait!*
7. *Mi volt a Hetmanátus államnyelve?*
8. *Hol határoztak először az ukrán kozák autonómiáról?*
9. *Sorold fel a Zaporizzsjai Had területén létrejött ezredek!*
10. *Mi volt a Hetmanátus fővárosa és történelmi székes fővárosa?*
11. *Milyen volt a hetmanátus pénzügyi rendszere?*
12. *Hogyan változott meg az igazságszolgáltatás rendszere?*
13. *Milyen elv alapján történt a katonatoborzás Hmelnickij hadseregébe?*
14. *Melyik fegyvernem alkotta a kozák hadsereg derék-hadát?*
15. *Milyen egységekből állt a hadsereg tüzérsége?*
16. *Hogyan változott meg az ukrán társadalom struktúrája a nemzeti-felszabadító háború idején?*

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• *Magyarázd meg a fogalmakat: hetman, univerzálé, század, ezred, főfegyvermester, kozák főkapitány!*

Ukrán – magyar kisszótár

Українська козацька держава – Ukrán Kozák Állam
Генеральна військова рада – Általános Katonai Tanács

Старшинська рада – Főtisztek Tanácsa

Гетьманщина – Hetmanátus

Адміністративно-територіальний устрій – közigazgatási-területi rendszer

Фінансова система – pénzügyi rendszer

Судочинство – igazságszolgáltatás

Артилерія – tüzérség

Піхота – gyalogság

Розвідка – felderítés, hírszerzés

Санітарна служба – tisztiorvosi szolgálat

Державна символіка – állami jelképek

18. §. A Hetmanátus helye és szerepe a nemzetközi politikában.

A nemzeti-felszabadító harc folytatása 1653-ban

1. Ukrajna szerves része Európa történelmi ébredésének

Az ukránok szabadságharcát nem vizsgálhatjuk elszigetelve a korabeli európai történelmi folyamatoktól. Az öreg kontinens népei véres forradalmak során lerázták maguk-

ról a hűbériség béklyóit, létrehozták nemzetállamaikat és polgári társadalmaikat.

Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújával egy időben zajlott az angol polgári forradalom, a katalóniai nemzeti felkelés, az észak-olaszországi és a szicíliai spanyolelzenes szabadságharc. Forrongott Dánia, Hollandia, Portugália. Az *ancien régime*¹ is egyre kilátástalanabb helyzetbe került Franciaországban. Ott is érlelődött a forradalom. Svédországot, a Moszkvai Államot, Ausztriát, Svájcot parasztháborúk rázták meg.

A sikeres ukrán szabadságharc a nemzetközi viszonyok fontos és aktív tényezőjévé változtatta a Hetmanátust. Csihirinben több európai és ázsiai ország érdekei keresztezték egymást.

Az ukrán nemzeti forradalom meggyengítette és végérvényesen kiszorította az európai nagypolitikából az addig erős államnak számító Rzeczpospolitát.

Az 1620–1630-as évek kozákfelkelései meggátolták Lengyelországot abban, hogy aktív részt vállalhasson katolikus országként a harmincéves háborúban. Az 1648-as ukrán szabadságharc kirobbanása pedig teljesen megbénította a lengyelek nemzetközi tevékenységét. Képtelenek voltak segítséget nyújtani osztrák valamint spanyol szövetségeseiknek, akik emiatt vereséget szenvedtek és megkötötték a számukra szégyenletes vesztfáliai békét.

Érthető tehát, hogy a katolikus országok – Franciaország, Spanyolország, Ausztria, a Pápai Állam, a dél-német fejedelemségek – ellenségként tekintettek Hmelnickijre. X. Ince pápa arra szólította fel Európa katolikusait, hogy nyújtsanak segítséget a Rzeczpospolitának az ukránok elleni harcban. Óva intette továbbá a lengyel kormányt a

¹ *ancien régime* – régi rend

kozákoknak tett engedményektől. Levele olyan keményhangúnak bizonyult, hogy II. János Kázmér nem merté ismertetni a szejmmel a zborovi béke feltételeit. A pápa csak akkor nyugodott meg, amikor a lengyelek elmondták neki, hogy ez a békeszerződés taktikai húzás a részükről és egyáltalán nem akarják betartani.

A katolikus államok közül csak a Velencei Köztársaság viszonyult pozitívan a Hetmanátushoz, mivel természetes szövetségesét látta benne a törökök elleni harcban. 1650-ben Alberto Vimini velencei követ azzal a javaslattal érkezett Hmelnickij udvarába, hogy kezdjenek közösen háborút a törökökkel. A hetman elutasította ezt a felkérést, mert az adott körülmények között egy Törökország elleni háború az ukrán szabadságharc végét jelenthette volna.

Oliver Cromwell

Homlokegyenest másképp értékelték az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúját a protestáns országok, Svédország, Anglia, Hollandia, az észak-német fejedelemségek. Az angol forradalom vezére Oliver Cromwell 1649-ben írott levelében Hmelnickijt generalisszimusznak, minden kozákok vezérének és a lengyel arisztokrácia rémének nevezte. A lengyel koronáért folytatott harcban II. Rákóczi György erdélyi fejedelem is szeretett volna szövetségre lépni Hmelnickijjel.

2. A Hetmanátus külpolitikája

Az Ukrán Kozák Állam legfőbb feladata a Lengyelország elleni háború sikeres befejezése és a Hetmanátus nemzetközi helyzetének a megszilárdítása volt. Ezeket a célokat a következő külpolitikai intézkedésekkel kívánták elérni:

- szerződések aláírása a Krími Kánsággal, a Moszkvai állammal és az Erdélyi Fejedelemséggel egy esetleges katonai segítségnyújtásról Ukrajna számára;

- a Rzeczpospolita nemzetközi elszigetelése és egy ukrán-ellenes szövetség létrejöttének a megakadályozása. Kijevi találkozója során Hmelnickij arra kérte Paisios jeruzsálemi pátriárkát, hogy a pravoszláv világ fejeként tegyen meg mindent annak érdekében, hogy Moszkva mondja fel békeszerződését a Rzeczpospolitával. A svéd kormánynak és a brandenburgi választófejedelemnek pedig egy lengyel-ellenes szövetség megkötését javasolta;

- valamelyik vezető nagyhatalom protektorátusának¹ elfogadása. Két ország jöhetett itt szóba: az Oszmán Birodalom és a Moszkvai Állam. 1651-ben a török szultán hajlandónak mutatkozott „védelme alá venni” a Zaporizsjai Hadat. Így megszünhettek volna a lengyel követelések Ukrajnával szemben és a tatár rablótámadások a Hetmanátus területén. Hmelnickij azonban a moszkvai vonal mellett döntött a közös pravoszláv hit, valamint történelmi múlt miatt;

- a Hetmanátus nemzetközi tekintélyének a megszilárdítása. Hmelnickij igyekezett minden országgal jó viszonyt ápolni. Levelezést folytatott több állam uralkodójával, követeket küldött és fogadott a csihirini rezidenciáján. Szemtanúk állítása szerint volt olyan eset, hogy egy időben tárgyalt az osztrák császár, a svéd király, az erdélyi fejedelem, a török szultán, a krími tatár kán, a moldvai vajda, valamint az orosz cár megbízottaival. A török szultánnal megegyezett az ukrán kereskedők szabad közlekedéséről a Fekete-tengeren és a 100 évre szóló vámmentességükről (vagyis felmentették őket a vám megfizetése alól) is. Emlí-

¹ *protektorátus* – pártfogóság, védelem, védnökség

tettük már, hogy országa helyzetét fia, Timish és a moldvai trónörökös Ruxandra dinasztikus házasságával kívánta erősíteni. Mivel Vasile Lupu kisebbik lánya Radziwill litván nagyherceg felesége volt, két legyet üthetett egy csapásra. Megszerezhetette Moldva szövetségét, valamint Litvánia semlegességét a lengyelekkel folytatott háború során.

3. A Hetmanátus és a Moszkvai állam között kirajzolódó szövetség

*Alekszej Mihajlovics
Romanov orosz cár*

1648 és 1653 között Bohdan Hmelnickij állandó kapcsolatban állt a Moszkvai Állam vezető köreivel. A korszunyi diadal után levélben értesítette Alekszej Mihajlovics moszkvai cárt győzelméről és támogatását kérte a háború folytatásához. A cár nemet mondott erre, mert nehezményezte az ukrán–tatár szövetséget, valamint a lengyel–orosz békeszerződést sem akarta ekkor még felrúgni. Moszkva tehát kivárt.

1648. december 30-án a hetman követséget küldött az orosz fővárosba Sziluján Muzsilovszkij ezredes vezetésével. A küldetés célja katonai segítségnyújtás kérése volt a kozákok számára. Hmelnickij ekkor vetette fel először azt, hogy az orosz cár vegye védnöksége alá a Zaporizzsjai Had kötelékébe tartozó Csernyihivi, Kijevi, Braclavi, Pogyilljai, Volinyi vajdaságokat. Alekszej Mihajlovics ismét elutasította a hetman kérését, mondván, ha az ukránok maguk győzik le a lengyeleket, akkor kerülhet szóba felvételük a Moszkvai Állam kötelékébe.

A következő esztendőkből Hmelnickij többször megismételte javaslatait Moszkvának, de eredménytelenül. Végül 1653 júniusában elfogyott a türelme és figyelmeztette a cári kormányt, amennyiben nem hajlandó szövetségre lépni vele, a Hetmanátus elfogadja Törökország protektorátusát. Ez az érv végül is hatásosnak bizonyult. Az **1653. október 1-jén** megtartott orosz rendi gyűlés elhatározta, hogy az egész

Szilván Muzsilovszkij

Zaporizzsjai Hadat a cár „magas uralkodói keze alá” veszi, és háborút indít a Rzeczpospolita ellen¹. Az ukrán–orosz szövetség részleteinek kidolgozása céljából különleges követség indult Ukrajnába Vaszilij Buturlin moszkvai bojár vezetésével.

4. A szabadságharc folytatása 1653-ban

1653 márciusában egy 15 ezer fős lengyel sereg Stefán Csarnecki parancsnoksága alatt betört Braclavscsinába. A lengyelek kegyetlenkedéseinek nem volt határa. Nem kíméltek senkit. Gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak. Ivan Bohun **1653. március 21–23-a** között Monasztiriscse alatt csatát vívott ellenük és megállásra kényszerítette őket. Bohun fényes győzelme lehetővé tette a kozák ellentámadás gyors megszervezését. Hmelnickijnek sikerült megtisztítani Pogyillját a lengyelektől és irányt vett Galícia felé. Horodok alatt azonban fellázadtak ellene a kozákok, elégük lett a folytonos háborúskodásból. Haza akartak menni, látni szerették volna családjukat. Közben kolera és pestis

¹ Az 1634-es barátsági szerződést még 1650 közepén felrúgta Moszkva

tizedelte soraikat. Az 1648-as össznépi lelkesedésből 1653-ra nem maradt semmi, csak az emberi szenvedés.

A nehéz ukránai belpolitikai helyzetet kihasználta II. János Kázmér lengyel király és 1653 augusztusában meghirdette őszi hadjáratát. Csapatai élén megindult a pogyilljai Bar felé. Hmelnickij kozákjaival szintén oda tartott, ahol az ukrán sereg egyesült a tatár egységekkel. II. János Kázmér félelmében a Kamjanec-Pogyilszkijtól nem messze lévő Zsvanyec városáig vonult vissza, ahol le is táborozott. **1653 októberében** kezdetét vette Zsvanyec ostroma. A tatárok azonban ismét elárulták Hmelnickijt, és **1653. december 5-én** Kamjanec-Pogyilszkij alatt szerződést kötöttek a lengyel királlyal a harcok befejezéséről. Hmelnickij, aki nem vett részt a **kamjaneci szerződés** aláírásában, összehívta a Főtisztek Tanácsát és a Rzeczpospolitával való teljes szakítás mellett érvelt.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen szerepet játszott az Ukrán Kozák Állam az európai nagypolitikában?*

2. *Milyen feladatok álltak ebben az időben a Zaporizzsai Had vezetése előtt?*

3. *Határozd meg a Hetmanátus külpolitikájának főbb irányait!*

4. *Hogyan alakult az ukrán–moszkvai viszony a nemzeti-felszabadító háború folyamán?*

5. *Milyen volt az ukrán belpolitikai helyzet 1653 után?*

6. *Mikor zajlott, és hogyan ért véget az ukránok számára Zsvanyec ostroma?*

7. *Miért döntött Moszkva protektorátusának elfogadása mellett Hmelnickij, és miért az orosz rendi országgyűlés?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Állítsátok az eseményeket helyes időrendi sorrendbe!*

- A. Monasztiriscsei csata
- B. Kamjaneci béke
- C. Zsvanyec ostromának kezdete
- D. Sziluján Mizsilovszkij moszkvai útja

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

- *Fejezzétek be az állítást!*

Az 1648–1657-es nemzeti-felszabadító háború következtében ...

1. minden ukrán terület felszabadult a lengyel uralom alól.
2. létrejött az Ukrán Kozák Állam – a Zaporizzsjai Had.
3. a parasztok és városlakók elkozákosodtak.
4. a hatalom ezután a szegény sorsú kozákok kezébe került.
5. terjedni kezdtek a majorságok.
6. az állami földeken élő parasztok személyileg függetlenek lettek.

- A. 1, 2, 4
- B. 2, 3, 6
- C. 2, 4, 5
- D. 1, 4, 6

A	B	C	D

JEGYEZD MEG!

1648. december 30. – Sziluján Muzsilovszkij moszkvai követsége

1653. március 21–23. – a monasztiriscsei csata

1653 októbere–decembere – Zsvanyec ostroma

1653. október 1. – az orosz rendi gyűlés határozata a Zaporizzsjai Had felvételéről a cár „magas uralkodói keze alá”

1653. december 5. – a kamjaneci béke

Ukrán – magyar kisszótár

Історичний процес пробудження Європи – Európa ébredésének történelmi folyamata

Міжнародні відносини – nemzetközi kapcsolatok, viszonyok

19. §. A Hetmanátus és a Moszkvai Állam közötti 1654-es szerződés. Harci események 1654–1655 között

1. A perejaszlavi tanács

1654 elején megérkezett Perejaszlavba a 250 főből álló orosz küldöttség. Zsvanyec alól oda sietett Bohdan Hmelnickij is, aki **1654. január 8-ra** Általános Katonai Tanácsot hívott össze a város főterére. A tanács munkájának megnyitása után a következő javaslattal fordult a kozákokhoz: *„...velünk együtt válasszatok magatoknak uralkodót a négy közül. Első a török szultán. Ő sokszor hívott bennünket uralma alá; a második a krími kán; harmadik a lengyel király; negyedik Moszkva uralkodója, Alekszej Mihajlovics cár és nagyfejedelem..., válasszatok, akit akartok”*. Hmel-

nickij véleményének hangot adva elmondta, hogy az első két jelölt vallása miatt nem elfogadható, a lengyel király pedig mindig ellenségesen viszonyult Ukrajnához. Valós támogatásra és segítségre csak Alekszej Mihajlovics cártól számíthatnak. Az Általános Katonai Tanács végül egyhangúan Moszkva mellett foglalt állást.

A perejaszlavi tanács

A katonai tanács ülésének berekesztése után a perejaszlavi ezred kancelláriáján Buturlin átnyújtotta Hmelnickijnek a cár befogadó okmányát. Az ünnepélyes ceremónia a Nagyboldogasszony (Uszpenszkij)-templomban folytatódott, ahol Isten színe előtti eskütétellel kívánták megerősíteni a szerződést. Az eskütétel azonban nem zajlott zökkenőmentesen, ugyanis Hmelnickij – a lengyelekkel kötött szerződésekhez szokva – úgy gondolta, hogy mindkét fél felesküszik majd a feszületre. Esküje után szeretne volna, ha a cár is ígéretet tesz arra, hogy megvédi Ukrajnát a lengyelektől, valamint tiszteletben tartja a kozákok jogait kiváltságaikkal együtt. Buturlin kategorikusan elzárkózott az eskütétel elől, mondván, a cár senkinek sem az alattvalója, ezért nem esküszik. Az ő uralkodói szava szent

és megkérdőjelezhetetlen. Ennek a merev magatartásnak a hatására Hmelnickij és a kozák főtisztek kivonultak a templomból, hogy tanácskozzanak a kialakult helyzetről. Végül arra jutottak, hogy egy formáság miatt nem kockáztatják a cár jóindulatát, ezért visszatértek a templomba, ahol letették az egyoldalú esküt. Ezen és a következő napon 284-en fogadtak örök hűséget – a *Biblia* és a feszület megcsókolásával – a moszkvai küldöttség előtt.

A hetmani beiktatás a hatalmi jelvények átadásával történt meg. Buturlin átnyújtotta a Zaporizzsjai Had új zászlaját, a jogart helyettesítő buzogányt, a kaftánt, majd az okosságot, bölcsességet jelképező sapkát.

2. Az 1654. évi ukrán–moszkvai szerződés. Márciusi cikkelyek

A perejaszlavi eskütétellel kezdetét vette az ukrán–moszkvai kapcsolatok hivatalos írásba foglalása. A felek homlokegyenest másképp értelmezték a két ország kapcsolatát. Az ukránok egyenrangú szövetségesként tekintettek az oroszokra, az oroszok viszont a cár alattvalóit látták bennük. Az ukránok saját országuknak tartották a Hetmanátus területét, amiért megszenvedtek, az oroszok egyszerűen cári birtoknak.

Csihirin az alattvalóságot a katonai kötelezettségek végrehajtásaként értelmezte, Moszkva a cár ellentmondást nem tűrő szolgálataként. A tárgyalások idején azonban egyik fél sem vallott színt. Az ukránok hűséges cári alattvalónak mutatták magukat, az oroszok pedig elhalmozták őket ígéretekkel.

1654 januárjában–februárjában Korszunyban és Csihirinben a hetman a Főtisztek Tanácsával kidolgozta a szövetségi szerződés 23 cikkelyből álló tervezetét.

1654. március 11–12-én Moszkvában elfogadták a **Márciusi cikkelyek**nek nevezett megállapodás végleges változatát, amely ugyan csak 11 cikkelyt tartalmazott, de magába foglalta az ukránok legtöbb követelését. A szerződés Ukrajnát független köztársaságként ismerte el, élén a hetmannel. Meghatározta területét, ezredekből és századokból álló közigazgatási rendszerét, igazságszolgáltatását. A lajstromozott kozákok számát 60 ezer főben szabta meg, továbbá szentesítette mindazokat a társadalmi-gazdasági változásokat, amelyek a nemzeti-felszabadító háború következtében mentek végbe. A hetman önálló külpolitikát folytathatott, de minden lépéséről értesítenie kellett a cári udvart. A török szultánnal és a lengyel királlyal viszont kizárólag cári beleegyezéssel tárgyalhatott. Az adókat az ukrán tisztviselők szedték be, de át kellett adniuk mindet a cári kincstárnak. Az oroszok Kijevben vajdát és helyőrséget tarthattak, továbbá megígérték, hogy 1654 tavaszán háborút kezdenek a Rzeczpospolita ellen.

3. Harci események 1654–1655-ben

Harci események dátuma	Helye	Eredményei
1654–1655	Fehéroroszország, Szmolenszk	Az ukrán–orosz csapatok sikeres hadjárata a litvánok ellen. A fehéroroszek a kozák Ukrajnával való egyesülésre törekedtek
1655. jan. 19–21.	Ohmatyiv	A kimerült lengyel–tatár és kozák csapatok visszavonulása

Harci események dátuma	Helye	Eredményei
1655. szept. 19.	Galícia	A lengyel hadsereg Horodok alatti szétverése után megnyílt az út Nyugat-Ukrajna felé. Hmelnickij lehetőséget kapott arra, hogy Galíciát a Hetmanátushoz csatolja

A Márciusi cikkelyek kihirdetése után a krími tatárok, török belegyezéssel támadó-védelmi szerződést kötöttek a lengyelekkel. A Hetmanátus ezáltal halálos veszélybe került. Nyugatról 40 ezer fős lengyel, délről pedig 50 ezer fős tatár hadsereg fenyegette. Hmelnickij hiába várta az orosz segítséget. A cár elsősorban a saját pecsenyéjét süttögette: Szmolenszk és Fehéroroszország elfoglalása volt a fontos. 1654 tavaszán hadjáratot indított Szmolenszk és Fehéroroszország területének az elfoglalása céljából. A hadműveletben egy 20 ezer fős kozák hadtest is részt vett Ivan Zolotarenko nyezsini ezredes parancsnoksága alatt. A közös orosz–ukrán hadművelet eredményesnek bizonyult. Sikerült elfoglalni Szmolenszket, 1655 nyaráig pedig kiszorítani Fehéroroszország területéről a litvánokat, sőt bevonulni a litván fővárosba Vilniuszba, valamint Kovnóba. Fehéroroszország déli részének lakossága elközárkosodott. Kozák ezredeket, századokat hozott létre, valamint a Hetmanátussal való egyesülésre törekedett.

Ukrajnában az 1654-es év a lengyel–tatár hordák Brac-lav elleni támadásainak visszaverésével zajlott. Ősszel a lengyelek lerohanták Kelet-Pogyillját. A vinnicai, braclavi, umanyi ezredek vették fel velük a harcot Ivan Bohun, Mihajlo Zelenszkij és Oszip Hluch ezredek parancsnoksága alatt.

Hősiesen állták az ellenség támadásait Busa városka lakói. Miután a város falait védő kozákok mind egy szálig el-
estek, ők vették át a helyüket. Megharcoltak minden egyes
utcáért, házért. Mikor már semmi reményük nem maradt
a város megtartására, magukra gyújtották házaikat.

A lengyelek pogyilljai hadjárata 1655 tavaszáig tartott
és az addig virágzó vidéket lakatlan pusztasággá változ-
tatta.

1654 decemberében a Stefan Potockij vezette lengyel
hadsereg Pogyilljában egyesült Mengli Giráj tatár hordái-
val. Az ukrán csapatok helyzete egyre kilátástalanabbá
vált. 1655. január 13-án végre megérkezett a felmentő
orosz sereg Vaszilij Seremetyev vajda vezetésével. A döntő
ütközetre a szemben álló erők között **1655. január 19–21-e**
között került sor **Ohmatyiv** község alatt. Ohmatyiv meze-
jét *reszkessmezőnek* is nevezték a januári fagyok miatt. A
csata három napig tartott. A harcoló felek 30 ezer főt veszít-
ettek. Győztes nem volt, mindkét harcoló fél halálosan ki-
merült és visszavonult. A lengyel előrenyomulást azonban
sikerült megállítani.

Hmelnickij meg akarta fűrni a lengyel–tatár szövetsé-
get, ezért közölte a törökökkel, hogy hajlandó elfogadni a
Porta protektorátusát. IV. Mehmed szultán ezért megpa-
rancsolta Mengli Girájnak, hogy tartózkodjon a Hetmaná-
tus megtámadásától. Közben Zelenszkij és Bohun felszaba-
dították Braclavscsinát. Zolotarenko elfoglalta Minszket,
orosz segítséggel pedig Varsót és Krakkót.

X. Károly Gusztáv svéd király a lengyel korona megszer-
zésének reményében északról lerohanta Lengyelországot.
Hmelnickij kihasználta a kedvező alkalmat, és bevonult
Galíciába. 1655. szeptember 19-én Horodok alatt megverte
Stefan Potockijt és ostrom alá vette Lviet. Váltságdíj fejé-
ben azonban hamar elvonult a város falai alól.

Nemsokára Hmelnickij tudomására jutott, hogy a tatárok betörték Nyugat-Ukrajnába. Megütközött velük, majd **1655. november 12-én** megkötötte Mengli Girájjal az **ozernai megállapodást**, amelyben a tatárok megígérték, hogy nem avatkoznak bele az ukrán–lengyel háborúba.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Mikor került sor a perejaszlavi tanácsra, és hogyan döntöttek a kozákok a szövetséges állammal kapcsolatban?*
2. *Hogyan zajlott az eskütétel a Nagyboldogasszony-templomban?*
3. *Miben különbözött az államszövetséggel kapcsolatos ukrán és orosz álláspont?*
4. *Jellemezd a **Márciusi cikkelyeket**!*
5. *Milyen harci eseményekre került sor 1654–1655-ben?*
6. *Vázold röviden az 1654–1655-ös orosz–ukrán, szmolenszki és fehéroroszországi hadjáratot!*
7. *Milyen helyzet alakult ki ekkor Ukrajnában?*
8. *Miért nevezik az ohmatyivi ütközetet reszkessmezei csatának?*
9. *Mi volt az ozernai megállapodás lényege?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Képzeld el, hogy haditudósító vagy a nemzeti-felszabadító háború idején. Készíts tudósítást az ohmatyivi csatáról! Legyenek benne illusztrációk is!*
- *Állítsd össze az ukrán hadsereg 1654–1655. évi lengyel hadjáratának időrendi táblázatát!*
- *A felsorolt személyek közül kik vettek részt a nemzeti-felszabadító háború 1654–1655-ös hadjárataiban?*

Petro Konasevics-Szahajdacsnij, Timish Hmelnickij, Ivan Bohun, Makszim Krivonyisz, Vaszilij Buturlin, Ivan Zolotarenko, Iszlam Giráj, Mengli Giráj.

JEGYEZD MEG!

1654. január 8. – a perjaszlavi tanács

1654. március 11–12. – a *Márciusi cikkelyek* elfogadása

1655. január 19–21. – a ohmatyivi (reszkessmezei) csata

1655. november 12. – az ozernai ukrán–tatár megá-
lapodás

Ukrán – magyar kisserótár

Переяславська рада – perejaszlavi tanács

Березневі статті – Márciusi cikkelyek

Дрижи́пільська битва – reszkessmezei csata

TUDÁSPRÓBA

**22. Hol zajlott az ukrán szabadságharc első győz-
tes csatája?**

- A. Zsovtyi Vodínál
- B. Piljavcinál
- C. a Batyih-hegynél
- D. Beresztyeckónál

A	B	C	D

**23. Mely ukrán vajdaságok területén jött létre a
Hetmanátus?**

1. Belzi	A. 1, 3, 5
2. Ruszföldi	B. 1, 2, 4
3. Kijevi	C. 3, 4, 5
4. Braclavi	D. 2, 4, 6
5. Csernyihivi	
6. Novhorod-Sziverszkiji	

A	B	C	D

24. Milyen következményei voltak Bohdan Hmelnickij moldvai hadjáratainak?

1. Moldva továbbra is Lengyelország szövetségese maradt
2. Ruxandra kezét Hmelnickij fiának, Timishnek ígérték
3. Szucsava alatt életét vesztette Timish

- A. Mindhárom állítás helyes
- B. Csak az első és második állítás a helyes
- C. Csak a második és harmadik állítás a helyes
- D. Csak az első és harmadik állítás a helyes

A	B	C	D

25. Mikor ünnepeltük az ukrán nemzeti-felszabadító háború kezdetének 360. évfordulóját?

- A. 1954
- B. 1991
- C. 2008
- D. 2010

A	B	C	D

26. Melyik csata után indult el Hmelnickij Lviv felé?

- A. Zsovtyi Vodi-i
- B. Piljavcii
- C. Beresztyecki
- D. Batyih-hegyi

A	B	C	D

27. Fejezd be a megállapítást!

Bohdan Hmelnickij azért kötött szövetséget a tatárokkal, mert

- A. így akarta kompenzálni a kozák lovasság gyengeségét;
- B. így akarta elfoglalni Törökországot;
- C. át akarta a lengyel területeket adni a tatároknak;
- D. a tatárok keresztény hitre tértek.

A	B	C	D

28. Mikor nevezték a kozákok ellenfeleiket dunyhának, pulyának, deáknak?

- A. 1648. május 5–6.
- B. 1648. május 16.
- C. 1648. szeptember 11–13.
- D. 1649. július 21.

A	B	C	D

29. Honnan származik az idézet?

„A lajstromba vett kozákok számát 20 ezerre csökkentették, területük a Kijevi vajdaságra szűkült, míg a Csernyihivi és a Braclavi vajdaságba vissza kellett engedniük a lengyel hatóságokat és földesurakat. A Rzeczpospolita felszámolta a Zaporizzsjai Had külpolitikai önállóságát, megtiltotta mindenféle külkapcsolat ápolását.”

- A. Zborovi szerződés
- B. Perejaszlavi szerződés
- C. Bila Cerkvai szerződés
- D. Márciusi cikkek

A	B	C	D

30. A Batyih-hegyi csatáról tudjuk, hogy ...

- A. a lengyelek utána elfoglalták egész Balparti Ukrajnát;
B. ez volt a nemzeti-felszabadító háború legnagyobb ütközeté;
C. a Sztarec folyónál zajlott;
D. itt vágott vissza Hmelnickij Beresztyecskóért.

A	B	C	D

31. Mely kifejezések jellemzik leginkább a Hetmanátus államrendszerét?

1. Vajdaság	A. 1, 2
2. Főtisztek Tanácsa	B. 2, 3
3. Ezredek	C. 3, 4
4. Szejm	D. 4, 5
5. Majorság	

32. Hogyan nevezte a képen látható személy Bohdan Hmelnickijt?

- A. Veszett kutyának
B. Generalissimusznak
C. Kedves barátjának
D. Árulónak

A	B	C	D

33. Mikor kötötték meg a zborovi békét?

- A. 1648. január 25.
B. 1649. augusztus 8.
C. 1651. szeptember 18.
D. 1654. március 11–12.

A	B	C	D

34. Milyen kifejezés hiányzik a szövegből?

A kozák állam területén a legfőbb hatalmat ... gyakorolta.

- A. a hetman
- B. az Általános Katonai Tanács
- C. a Főtisztek Tanácsa
- D. az orosz rendi országgyűlés

A	B	C	D

35. Melyi kép ábrázolja Bohdan Hmelnickijt?

A

B

C

D

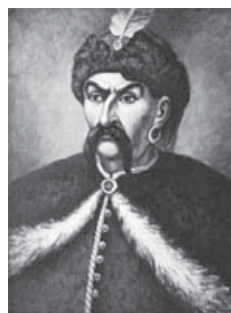
A	B	C	D

36. Mely állítások jellemzik leginkább a képen látható férfi személyiségét?

1. A Horihova Gyibrova dűlőben ki-döntött fákból akadályt emelt, amellyel eltorlaszolta a lengyelek Bohuszlavba ve-zető útját

2. Lojevnél feltartóztatta a lengyeleket

3. Jobbparti Ukrajnába küldte Hmel-nickijt, hogy szervezze meg a szabadság-harcot

4. Pestisben halt meg Zamosztja alatt
5. Beresztyecsko alól kiszabadította a kozákokat
6. Elfoglalta Minszkét, Varsót, Krakkót

- A. 1, 3, 4
- B. 2, 4, 5
- C. 2, 5, 6
- D. 1, 5, 6

A	B	C	D

37. Állapítsd meg az összefüggést a békeszerződés és lényege között!

1. Zborovi	A. A lajstromozott kozákok száma 20 ezer fő
2. Bila cerkvai	B. A tatárok megígérték, hogy nem avatkoznak bele az ukrán–lengyel háborúba
3. Márciusi cikkelyek	C. A Hetmanátus területe Kijevre, Braclavra és Csernyihivra terjed ki
4. Ozernai	D. Ezzel fejeződött be Zsvanyec ostroma
	E. Az oroszok helyőrséget tartanak Kijevben

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

38. Helyezzétek időrendi sorrendbe az eseményeket!

- A. Reszkessmezei csata
- B. A Márciusi cikkelyek elfogadása
- C. Timish halála
- D. Hmelnickij hetmanná választása

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

39. A felsorolt személyek közül ki volt Hmelnickij harcostársa a szabadságharc idején?

- 1. Mikola Potockij
- 2. Danilo Necsa
- 3. Mihajlo Kricsevszkij
- 4. Petro Konasevics-Szahajdacsni
- 5. Dmitro Visneveckij
- 6. Ivan Bohun

--	--	--

40. A felsorolt személyek közül ki vett részt az 1651-es eseményekben?

- 1. Makszim Krivonyisz
- 2. Martin Kalinovszkij
- 3. Mihajlo Kricsevszkij
- 4. Ivan Bohun
- 5. Bohdan Hmelnickij
- 6. IV. Ulászló lengyel király

--	--	--

41. Mik tartoztak a hetman kötelességei közé?

- 1.** Ő volt a hadsereg főparancsnoka
- 2.** Ő volt a kancellária vezetője
- 3.** Ő vigyázott a harci lobogóra
- 4.** Ő hívta össze az Általános Katonai Tanácsot
- 5.** Ő volt a főbíró
- 6.** A tüzérség és hadtáp ellátása volt a feladata

--	--	--

4. TÉMA

AZ UKRÁN FÖLDEK A XVII. SZÁZAD 60–80-AS ÉVEIBEN

20. §. A Hetmanátus Bohdan Hmelnickij életének utolsó éveiben

1. A Moszkvai Állam és Lengyelország 1656-os vilnai (vilniuszi) megállapodása

Mint már említettük, 1655 nyarán Svédország sikeres hadjáratot kezdett a Rzeczpospolita ellen. Ez a háború kedvező feltételeket biztosított Bohdan Hmelnickij számára tervei megvalósításához. Az oroszokat viszont megijesztette, hisz Svédország ősellenség volt, akivel évszázados versengés folyt a Balti-tenger feletti uralomért. Alekszej Mihajlovics cáρ ezért közeledni próbált Varsóhoz egy esetleges szerződés megkötése reményében.

A lengyelek szintén érdekeltek voltak az oroszokkal való mihamarabbi megállapodásban, mivel az 1650–1660-as évek fordulóján államiségük a pusztulás szélére sodródott azáltal, hogy Svédország, Ukrajna, Erdély és Brandenburg uralkodó körei fel akarták osztani területét egymás között. A szlachta még a lengyel trónt is felajánlotta Alekszej Mihajlovicsnak arra az esetre, ha meghalna János Kázmér.

1656 nyarán Vilnában titkos tárgyalások kezdődtek az orosz küldöttség és a Rzeczpospolita kormánya között. **1656. október 24-én** megszületett közöttük a **vilnai fegyverszüneti megállapodás**. A különbéke értelmében megszűnt a hadiállapot a két ország között. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy nem lépnek semmiféle diplomáciai kapcsolatba Svédországgal a másik háta mögött, és

hadat üzennek Brandenburgnak. A megállapodás értelmében a Hetmanátus területe a Kijevi vajdaságra szűkült le és továbbra is Oroszország kötelékében maradt.

2. Hmelnickij reakciója Moszkva árulására

II. Rákóczi György
erdélyi fejedelem

A vilnai különbékét Hmelnickij Moszkva árulásaként értékelte, ezért hozzálátott egy lengyelelles svéd, brandenburgi, litván, ukrán, moldvai, havasalföldi valamint erdélyi szövetség létrehozásához. Tárgyalások kezdődtek Erdéllyel és Svédországgal, amelyek 1656 decemberében megállapodással zárultak. Hmelnickij közös egyezményt írt alá II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel, amelyben megígérte a fejedelemnek, hogy támogatja őt a lengyel koronáért folytatott harcá-

ban, a fejedelem pedig szavát adta, hogy segít a kozákoknak visszaszerezni a lengyelektől Galíciát Belorusszia egy részével, valamint elismeri Hmelnickij fejedelmi státuszát fia, Jurij örökösödési jogával együtt.

II. Rákóczi György tehát Báthory István nyomdokain haladva lengyel király szeretett volna lenni, ezért 1656 végén átkelt a Kárpátokon, és svéd–brandenburgi támogatással betört a Rzeczpospolita területére. 1657 elején Hmelnickij 20 ezer kozákot küldött megsegítésére **Anton Zsdanovics** ezredes parancsnoksága alatt. Nem sokkal később megérkezett Galíciába Ivan Bohun is. Az egyesített erdélyi–ukrán erők hamar elfoglalták Przemyślt, Krakkót, Lublint, Varsót, Bresztet. Az etnikailag ukrán területeken aratott kozák győzelmek a Hetmanátus tekintélyének meg-

növekedéséhez vezettek. Hmelnickij hatalmát kezdte elismerni Voliny, Poliszja, Pogyillja nemessége, köztük Sztepan-Szvjatopolk Csetvertinszkij volinyi mágnás is. Készek voltak elfogadni az ukrán uralmat a Radziwillek. A Turovo-Pinszki járás nemesi küldöttsége pedig Csihirinben tett hűségesküt a hetman előtt, aki pedig jó uralkodóhoz méltóan megfogadta, hogy védelmezni fogja népét.

1657 nyarán elhagyta a hadiszerencse Rákóczit és szövetségeseit. A háború által sújtott lengyel nép fellázadt a betolakodók ellen, Dánia pedig lerohanta Svédországot. X. Károly Gusztáv svéd király magára hagyta a fejedelmet és hazasietett, hogy megvédje országát. Ugyanígy cselekedett a brandenburgi választófejedelem is. Májusban megérkezett a lengyelek osztrák és tatár felmentő serege. A szövetségesek kilátástalan helyzetbe kerültek.

II. Rákóczi György megijedt, és titokban tárgyalásokat kezdett a lengyelekkel. Miután Anton Zsdanovics kinevezett hetman tudomást szerzett erről, kozák ezredei élén elhagyta Lengyelországot és visszaindult Ukrajnába.

Rákóczi vereséget szenvedett és magas összegű hadkárptólás fejében kapta csak meg a szabad eltávozást.

3. Bohdan Hmelnickij helye az ukrán történelemben

Hmelnickijt nagyon elszomorította Zsdanovics csihirini visszatérése, nem kevésbé beszámolója a sikertelen lengyelországi portyáról. A hetman nem sokkal ezután agyvérzést kapott, majd **1657. július 27-én** meghalt. Augusztus 27-én szállították át Szubotyivba, ahol a Szent Illés-templomban helyezték örök nyugalomra fia, Timish mellé.

Bohdan Hmelnickij Ukrajna történetének egyik legfényesebb alakja, hatása olyan rendkívüli jelentőségűnek tekinthető, mint Cromwellé Angliára, vagy Hunyadi Mátyá-

A Szent Illés-templom

sé Magyarországra. Munkásságának fő jelentősége abban rejlik, hogy helyreállította az ukrán államiséget, visszavezette az ukránokat a világ önálló népeinek nagy családjába. Elhitette honfitársaival, hogy kizárólag saját hitükre és erejükre támaszkodva képesek kivívni szabadságukat. Egy önbizalomhiányban szenvedő, identitását nem találó közösségből büszke, saját érdekeiért kiállni képes társadalmat formált.

Tevékenységevel arra intette a jövő ukrán politikusait, hogy a nemzetet érintő legfontosabb kérdésekben csak összefogva, minden magán- vagy csoportos érdeket mellőzve, lehet eredményesen cselekedni.

Neki köszönhetően gyökeresen átalakult a gazdasági rendszer is. Megszűnt a földesúri földtulajdonlás, a robo-

toltató majorgazdálkodás, a jobbágyrendszer. A parasztok felszabadultak és földhöz jutottak, amelynek tulajdonosaivá is lettek. A kozák gazdaságok piacorientált, bér munkát alkalmazó farmergazdaságokká alakultak át.

Hmelnickij kitűnő diplomata volt. Rövid idő alatt elérte, hogy a Hetmanátus nemzetközi tekintélyre tett szert és az európai nagypolitika egyenrangú résztvevőjévé vált. Diplomáciai eszközökkel elszigetelte a kozák állam legfőbb poli-

itikai ellenfelét, a Rzeczpospolitát, majd a Krím, Moldva, Havasalföld, Moszkva, Erdély, Brandenburg, Litvánia és Svédország részvételével lengyelelles koalíciót hozott létre.

Európai rangú, kiváló hadvezérként a kontinens egyik legjobb hadseregét állította fel. A Zsovtyi Vodi, Korszuny alatti, piljavci, zborovi, Batyih-hegyi győzelmei a történelem nagy hadvezérei, II. Gusztáv Adolf, Albrecht von Wallenstein, Jan Sobieski, Savoyai Jenő sorába emelik őt.

4. Hatalmi csatározások a Hetmanátus belpolitikai életében Hmelnickij halála után

A Hmelnickij által létrehozott hatalmi rendszer a hetman halála után komoly válságot élt át. A veszélyes folyamatok először a politikai vezetésben mutatkoztak meg,

Szubotyivban Bohdan Hmelnickij az Oltalmazó Szűzanya ikonján

ugyanis a főtiszték és az ezredesek túl nagy katonai, bírói és közigazgatási hatalmat összpontosítottak kezükben. Oligarchikus¹ csoportokra tagolódtak, amelyek inkább foglalkoztak saját meggazdagodásukkal és a hatalom megszerzésével, mint az állam ügyeivel.

A következő riasztó jel az ukrán társadalom alsóbb rétegeiből érkezett, ahol egyre több volt az elkeseredett és dühös ember, akik megelégték az állandó háborúkat, szenvedéseket és békében, gazdagságban, anyagi jólétben szerettek volna élni. Sokan Zaporizzsjába mentek és a vele határos poltavai ezredbe. A hatalomra törő oligarchák kalandor, demagóg² és populista³ jelszavaikkal könnyen követőkre találtak a sokszor joggal elégedetlenkedők körében.

Bohdan Hmelnickij előre látta ezeket a problémákat, ezért arra a következtetésre jutott, hogy a kozák állam legideálisabb államformája a monarchia⁴, élén a hetmani dinasztia⁵val. Egy erőskezű uralkodó, gondolta a hetman, képes lesz kordában tartani az egymásra acsarkodó főtiszteteket. Hmelnickij akkora tekintéllyel rendelkezett, hogy képes volt elfogadtatni álláspontját a főtisztékkel is. 1657. április 5–11 között szentesítették a hetmani jogar átadását Jurij Hmelnickijnek.

¹ *oligarchia* – kizsákmányolók kis csoportjának politikai és gazdasági uralma

² *demagóg* – népámító, lázító

³ *populista* – tömegekre könnyen ható, tömegeket ámító, megnyerni akaró népcsábító

⁴ *monarchia* – olyan államforma, amelyben a legfőbb hatalom élethosszig egy személy kezében van, rendszerint öröklés útján nyerhető el és adható tovább: királyság, császárság, szultánság, sahság stb., ellentéte a köztársaság

⁵ *dinasztia* – uralkodócsalád

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Miért kötötte meg Moszkva Lengyelországgal a vilnai békét, és mi volt a megállapodás lényege?*
2. *Hogyan reagált Moszkva lépésére Hmelnickij?*
3. *Miért bizonyult sikertelennek II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata?*
4. *Jellemezd Bohdan Hmelnickijt, mint államférfit, és mint hadvezért!*
5. *Miért került válságba a Hetmanátus hatalmi rendszere Hmelnickij halála után?*
6. *Hogyan akarta ennek elejét venni az öreg hetman?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Állítsd az eseményeket helyes időrendi sorrendbe!*

- A. Vilnai béke
- B. II. Rákóczi György hadjárata Lengyelország ellen
- C. Márciusi cikkelyek
- D. Zborovi szerződés
- E. Hmelnickij hetmanná választása
- F. Jurij Hmelnickijnek átadják a hetmani jogart

	A	B	C	D	E	F
1						
2						
3						
4						
5						
6						

• *Párosítsd a fogalmat meghatározásával!*

1. Demagóg	A. Népcsábító
2. Populista	B. Uralkodócsalád
3. Oligarchia	C. Népámító, lázító
4. Dinasztia	D. Kis csoport politikai és gazdasági uralma

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

1656. október 24. – a vilnai fegyverszüneti megállapodás Moszkva és Lengyelország között

1657. július 27. – Bohdan Hmelnickij halála

Ukrán–magyar küsszótár

Авантюрист – kalandor

Перемир'я – fegyverszünet

21. §. Ivan Vihovszkij a Hetmanátus élén

1. Ivan Vihovszkij hetmanná választása

Bohdan Hmelnickij halála után bonyolult politikai, szociális-gazdasági állapotok uralkodtak a Hetmanátusban. Az 1657-es sikertelen erdélyi–ukrán hadművelet nagy felháborodást váltott ki a társadalmon belül. Tovább élezte

a helyzetet, hogy az orosz cár egyre gyakrabban hagyta figyelmen kívül az ukránok érdekeit. Az állandó háborúk következtében elszegényedett parasztok és kozákok ezrei indultak a Zaporizzsai Szicsbe, amely a társadalmi elégedetlenség és lázongás tűzfészkévé vált.

A főtisztek egy csoportja nem osztotta a hetmani rang öröklődésének és a Hmelnickij-dinasztia létrehozásának gondolatát, ezért harcot kezdett a hatalomért.

A csatározások végül **Ivan Vihovszkij** főírnoknak kedveztek, akit **1657. szeptember 15-én** Csihirinben régenssé¹, októberben Korszunyban pedig hetmanná választottak.

Ivan Vihovszkij régi ovrucsi pravoszláv nemesi családból származott. Apja, Oszip tagja volt a kijevi Vízkereszt egyházi testvériségnek. Ivan is a kijevi testvériségi iskolát végezte. Jól beszélt latinul, ószlávul, lengyelül, oroszul. Nagyon művelt ember hírében állt. 1648-ban Hmelnickij személyi titkára lett, majd 1650-től a Hetmanátus főírnoka. A katonai főkancelláriát egy olyan koordinációs központtá alakította át, ahonnan a kül- és belpolitikát irányították. Hmelnickij haláláig a hetman legbizalmasabb munkatársa volt.

Vihovszkij önálló belpolitikát folytatott. Hmelnickijjellel ellentétben, aki a kozákok és főtisztek közötti egyensúly

Ivan Vihovszkij

¹ *régens* - az a személy, aki az országot az uralkodó helyett ideiglenesen kormányozza. Ebben az esetben Jurij Hmelnickij kiskorúságának idejéről volt szó, lévén a hetman alig töltötte be ekkor 16. életévét

megőrzésére törekedett, Vihovszkij elsősorban a slachtára, sztársinára és az ezredesekre támaszkodott. Az ő érdekeit tartotta szem előtt, háttérbe szorítva ezzel az egyszerű kozákokat, parasztokat, városlakókat. Híveit földbirtokokkal és különféle zsíros jövedelmekkel halmozta el. Még azt is megengedte nekik, hogy az engedetlen városlakókat, parasztokat, kozákokat kivégezzék. Vihovszkij másik komoly politikai hibája az volt, hogy a hetmanellenes felkelések elfojtásához orosz és tatár segítséget kért.

A hetman tévedéseinek következtében 1658-ban kozák lázongások kezdődtek Ukrajnában Martin Puskar poltavai ezredes és Jakiv Barabas zaporizzsjai kisatamán vezetésével. A felkelők Moszkvához fordultak támogatásért. A cári kormány ugyan hivatalosan nem avatkozott bele az eseményekbe, de tartotta a kapcsolatot Puskarékkal és anyagiilag is támogatta őket.

Martin Puskar

Jakiv Barabas

A poltavai valamint lubnói ezredek területén kozákokból és dejneka¹-parasztokból egy 40 ezer fős felkelő hadsereg alakult, amely Puskar és Barabas vezetésével megindult Vihovszkij ellen. Martin Puskar magának követelte a hetmani jogart is.

Vihovszkij kezdetben megegyezésre törekedett az elégedetlenkedőkkel, de később határozott lépésre szánta el magát. 1658 májusában Poltava alatt szétverte a lázongók seregét. Martin Puskar 15 ezer felkelővel együtt elesett, Jakiv Barabast pedig elfogták, majd kivégezték.

A Hetmanátusban polgárháború² kezdődött, amit a nép a **romlás korszakának** nevezett el. Az ukrán történelemnek ez a szakasza 1658-tól, vagyis a Barabas–Puskar-féle felkelés kirobbanásától 1676-ig, más vélekedés szerint 1687-ig tartott. (Petro Dorosenko bukásáig a Jobbparton, vagy Ivan Mazepa hatalomra kerüléséig a Balparton.)

2. Ivan Vihovszkij külpolitikája.

A hagyacsi szerződés

A külpolitika terén Vihovszkij Bohdan Hmelnickij politikai irányvonalát követte. Célja, elődjéhez hasonlóan, a Zaporizzsjai Had nemzetközi tekintélyének megszilárdítása volt. 1657 októberében a korszunyi Általános Katonai Tanácson katonapolitikai szövetséget kötött Svédországgal. X. Károly Gusztáv svéd király elismerte az Ukrán Kozák Állam függetlenségét mindazon területekkel együtt, amelyek elfogadták Hmelnickij protektorátusát. A szerződés

¹ *dejneka* – a hajdamak mozgalom egyik ága, amely Észak-Ukrajnában terjedt

² *polgárháború* – egy országon belül, szervezett csoportok által vívott fegyveres konfliktus, melynek célja a központi vagy regionális politikai hatalom megszerzése, vagy a kormányzati politika megváltoztatásának kikényszerítése

hamar érvényét veszítette. A svédeket túlságosan lekötötte a Dániával folytatott háború és Brandenburg sem támogatta többé. A katonai tanács jóváhagyta továbbá a szövetség helyreállítását Törökországgal és Krímmel, valamint a fegyverszünet megkötését Rzeczpospolitával. Vihovszkij megpróbált jószomszédi kapcsolatokat ápolni Moszkvával. Követek útján értesítette Alekszej Mihajlovicsot az új hetman megválasztásáról. A cár azonban három feltételhez kötötte Vihovszkij hatalmának elismerését:

- cári helyőrség telepítése Perejaszlavba, Nyezsínbe valamint Csernyihivbe;
- a kozák csapatok kivonása Fehéroroszország területéről;
- a hetmanválasztás megismétlése a cár képviselőinek jelenlétében.

A békesség megőrzése érdekében Vihovszkij belement a cári követelések teljesítésébe. Csalódnia kellett azonban, mivel Moszkvának még ez sem volt elég. Az oroszok teljesen fel akarták számolni Ukrajna önállóságát. A hetman háta mögött kiegyeztek ellenzékével, a helyőrségeket irányító vajdák pedig folyton beleavatkoztak a városi önkormányzatok és bíróságok ügyeibe.

Ilyen körülmények között Vihovszkij arra a következtetésre jutott, hogy jobb visszatérni a lengyel szövetséghez, mint tovább tűrni az oroszok zsarnokoskodását.

1658 elején ukrán–lengyel tárgyalások kezdődtek Hagyacsban, amelyek **1658. szeptember 6-án** megállapodással zárultak. A **hagyacsi szerződés** az alábbi pontokat tartalmazta:

- a Kijevi, Braclavi, Csernyihivi vajdaságok területén megalakul a Ruszféldi Nagyfejedelemség, amely a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség mellett harmadikként tagja lesz a Rzeczpospolitának;

- a három nép perszonálunióra¹ lép egymással, vagyis együtt választják meg közös királyukat;
- a legfőbb törvényhozói hatalom a tartományok által megválasztott képviselők kezében van;
- a Ruszöldi Nagyfejedelemség élén a hetman áll, akinek személyét a király hagyja jóvá négy jelölt közül. Ő a végrehajtó hatalom feje. Megbízatása egy életre szól;
- a hetman nem léphet kapcsolatba külföldi államokkal;
- a lengyel és litván hadsereg nem állomásozhat a Ruszöldi Nagyfejedelemség területén;
- a kozák lajstrom 30 ezer fő, a hetmannak jogában áll évente 100–100 kozák számára nemesi rangot kérni a királytól;
- megszűnik a breszti egyházi unió. Öt pravoszláv egyházfő képviselői helyet kap a szenátusban;
- a Ruszöldi Nagyfejedelemség területén a későbbiekben két akadémiának, gimnáziumoknak, iskoláknak, nyomdáknak kell létrejönni.

A hagyacsi szerződés soha nem lépett életbe, mivel a lengyelek nem akarták végrehajtani azt.

3. Az 1658–1659-es moszkvai–ukrán háború

A lengyel–ukrán megállapodás aláírásának híre még jobban kiélezte az ukrán–oros viszonyt. Alekszej Mihajlovics cár kiáltványban fordult az ukrán néphez, amelyben Vihovszkijt árulónak nevezte és harcba hívott ellene minden jóérzésű embert. A Balparti kozákok egy része átállt a moszkvai cár oldalára, mivel még sokukban élt a lengyelek kegyetlenkedéseinek emléke. Az ukrán társadalom nagy része nem értette hetmanját, miért kell szövetségre lépni

¹ *perszonálunió* – két vagy több független állam olyan szövetsége, amelyet a közös uralkodó személye kapcsol össze

a lengyelekkel, amikor már tíz éve harcolnak ellenük. Vihovszkij meg csak az európai uralkodóházakat értesítette Moszkvával való szakításáról, annak okairól, a saját népét nem.

Elkezdődött az 1658–1659-es moszkvai–ukrán háború. 1659 kora tavaszán egy 100 ezer fős orosz hadsereg indult el Putyivlból Ukrajna felé Trubeckoj, Romodanovszkij és Pozsarszkij hercegek parancsnoksága alatt. Hrihorij Hulanickij nyezsini ezredes Konotop alatt feltartóztatta őket, majd 5 ezer kozákjával két hónapon keresztül védte a konotopi várat az ostromlók túleréréjével szemben. Ez lehetőséget adott Vihovszkijnak arra, hogy felkészüljön a visszavágásra. Bevárva a 40 ezer fős tatár hordát, az egyesített ukrán–tatár hadsereg élén támadásba lendült.

Konotopi csatakép

A döntő csatára **1659. július 8–9-e** között került sor Konotop alatt. Az ütközet elején Vihovszkij visszavonulást színlelt. A hercegek azt hitték, hogy máris megnyerték

250

a háborút, és Vihovszkij nyomába eredtek. A meglepetés azonban ekkor érte őket, hátulról váratlanul lerohanták őket a tatárok. Az oroszok két tűz közé kerültek és csúfos vereséget szenvedtek. Az egyik szemtanú szerint csak úgy menekülhettek volna meg, ha repülő lovaik vannak. Az orosz hadsereg 40 ezer embert veszített, elesett Pozsarszkij herceg is, Trubeckoj pedig elmenekült a csatatérről. Vihovszkij vesztesége 4 ezer kozák és 6 ezer tatár volt.

A vereség híre hamar eljutott Moszkvába. A városban pánik lett urrá, mindenki Vihovszkij jöttét várta.

A hadjáratból azonban nem lett semmi, a hetmannak otthon akadt dolga. Balparti Ukrajnában ugyanis újult erővel lángolt fel a polgárháború. A moszkvapárti felkelés élén Jakim Szomko (Bohdan Hmelnickij sógora), Timis Cicjura és Vaszil Zolotarenko ezredesek álltak. A felkelés átcsapott a Jobbpartra is, ahol Ivan Bohun állt az élére. Ivan Szirko pedig a Zaporizzsjai Szicsben szervezett lázadást.

Vihovszkij rövid időn belül elvesztett mindent: tekintélyt, hadsereget, hatalmat. Még a tatárok is magára hagyták. Haza kellett térniük, hogy visszaverjék Ivan Szirko zaporizzsjai kisatamán támadását.

A főtiszték Jurij Hmelnickijt akarták ismét a hetmani székhelyen látni. **1659. szeptember 21-én** a Kijev melletti Hermanyivkában összeült az Általános Katonai Tanács, ahol a kozákok elítélték a hagyacsi szerződést. Ivan Vihovszkij lemondott a hatalomról, a hetmani hatalmi jelképeket Bila Cerkvába küldte, ő maga pedig Volinyba menekült. Bár városkában talált menedékre a lengyel király szárnyai alatt. Amikor a Jobbparton lázadás tört ki Pavlo Teterja hetman ellen (később fogunk tanulni róla), Vihovszkijt elfogták, hazaárulással vádolták meg és felfüggesztették.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Miben különbözött Vihovszkij belpolitikája Hmelnickij belpolitikájától?*
2. *Miért vezetett ez a politika polgárháborúhoz?*
3. *Milyen sajátosságai voltak Vihovszkij külpolitikájának?*
4. *Miért kötötte meg a lengyelekkel a hagyacsi szerződést?*
5. *Jellemezd a hagyacsi szerződés főbb pontjait!*
6. *Miért robbant ki, és hogyan végződött az 1658–1659-es moszkvai–ukrán háború?*
7. *Határozd meg a Vihovszkij ellen kirobbant felkelés főbb okait! Kit választottak hetmanná?*
8. *Vázold fel Ivan Vihovszkij politikai portréját!*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• *A felsorolt történelmi személyek közül kik vállaltak aktív részt az 1658–1659-es ukrainai eseményekből? Készíts mindegyikükről egy tízmondatos ismertetőt!*

Ivan Vihovszkij
Makszim Krivonyisz
Ivan Szulima
Martin Puskar

Jakiv Barabas
Hrihorij Huljanickij
Bohdan Hmelnickij
Ivan Bohun

JEGYEZD MEG!

- 1657 szeptembere–októbere** – Ivan Vihovszkijt előbb régenssé, majd hetmanná választják
- 1658. szeptember 6.** – hagyacsi szerződés
- 1658–1659** – a moszkvai–ukrán háború
- 1659. július 8–9.** – a konotopi csata
- 1659. szeptember 21.** – Hermanyivkában Ivan Vihovszkij lemond hetmani rangjáról

Руїна – a romlás korszaka

Внутрішня політика – belpolitika

Зовнішня політика – külpolitika

Опозиція – ellenzék

22. §. A Hetmanátus területi egységének felbomlása

1. Jurij Hmelnickij hetmanná választása

1659. szeptember 28-án a lengyelelleses beállítottságú főtiszteknek sikerült elérni a bila cerkvai Általános Katonai Tanácson **Jurij Hmelnickij** hetmanná választását.

Jurij Hmelnickij Bohdan Hmelnickij és Hanna Szomko legkisebb fiaként látta meg a napvilágot 1640 környékén. Ott-honi oktatásban részesült, majd a Kijevi Mohila Kollégiumban tanult tovább. Bátyja, Timish 1653-ban bekövetkezett halála után ő lett apja hivatalos örököse. Bohdan Hmelnickij saját hetmani dinasztiát szeretett volna, ezért fiát tudatosan készítette az uralkodásra. Tisztában volt vi-

Jurij Hmelnickij

szont azzal is, hogy Jurij, fiatal kora miatt, képtelen lesz úrrá lenni a főtiszték acsarkodásán. Ezért arra számított, hogy Ivan Vihovszkij főírnok gyámsága alatt majd felnő, megerősödik és méltó követője lesz apjának a hetmani székben. Vihovszkijnak azonban nem sikerült megóvnia

Bohdan Hmelnickij örökségét, ezért Jurij nagyon nehéz körülmények között kezdte el hetmani tevékenységét.

A hagyacsi szerződés elutasítása után az új hetman csak a moszkvai cárral köthetett szerződést. Eközben Trubeckoj herceg elfoglalta egész Balparti Ukrajnát és megszállta Perejaszlavot.

Miután Jurij Hmelnickij kis csapata élén megérkezett Perejaszlavba, az oroszok fogságába esett. Trubeckoj a balparti Moszkva-barát tisztek támogatásával **1659. október 17-én** arra kényszerítette az ifjabb Hmelnickijt, hogy írja alá a **Perejaszlavi cikkelyeket**, amelyek kimondták:

- a főtisztek csak cári engedéllyel választhatnak hetmant maguknak;
- a hetman nem nevezhet ki, nem bocsáthat el és nem ítélhet halálra önállóan főtiszteket és ezredeseket;
- moszkvai helyőrség szállja meg Kijev mellett Perejaszlavot, Nyezsint, Csernyihivet, Braclavot, Umanyt;
- a Kijevi Metropóliát a Moszkvai Pátriárkátusnak rendelik alá (ezt a cikkelyt később érvénytelenítették);
- az ukrán kormány nem tarthat fenn kapcsolatot más államokkal és nem indíthat hadjáratokat Moszkva engedélye nélkül.

2. Az 1660. évi csudnyivi hadjárat.

A szlobodiscsei szerződés

1660 nyarán háború robbant ki a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állam között, melynek során az oroszok megakarták szilárdítani hatalmukat Ukrajna felett. A Szeremetyev gróf vezette orosz hadsereg Timis Cicjura kozák hadtestével kiegészülve megindult Voliny felé. Még útközben kellett csatlakozni hozzájuk Jurij Hmelnickijnek is. A hadjárat ideje alatt feszült maradt a viszony az oroszok és

az ukránok között. Seremetyev lenézte az ukrán hadvezetést, azok meg nem bíztak főparancsnokukban.

Az egyesített lengyel–tatár seregek Ljubar alatt megálították az oroszokat és bekerítették őket. Seremetyevnek és Cicjurának sikerült kitörni az ostromgyűrűből és Csudnyiv alá visszavonulni. További sorsuk Jurij Hmelnickijtől függött, aki Szlobodiscse alatt várakozott, ami 20 km-re volt Csudnyivtól. A lengyelek, hogy megakadályozzák Seremetyev és Hmelnickij egységeinek egyesülését, felsorakoztak közéjük és tárgyalásokat ajánlottak a kozákoknak, amit a főtisztek elfogadtak. Seremetyev ezután megadta magát, Jurij Hmelnickij pedig **1660. október 17-én** aláírta a lengyelekkel a **szlobodiscsei szerződést**. Az ukrán–lengyel megállapodás gyakorlatilag megfelelt a hagyacsi szerződés szellemének, de mégis különbözött tőle. Fő pontjai a következők voltak:

- kihagyták belőle a Ruszöldi Nagyfejedelemségről szóló cikkelyeket;
- a hetman köteles volt katonai segítséget nyújtani a Rzeczpospolitának és külpolitikával nem foglalkozhatott;
- a lengyel slachta visszakapta minden birtokát Ukrajna területén.

A szlobodiscsei szerződés az ukrán társadalom politikai szakadásához vezetett. Míg a Lengyelországgal határos Jobbpart támogatta az ukrán–lengyel szövetséget, addig a Moszkva szomszédságában lévő ukrán Balpart ellene foglalt állást. A balparti kozák ezredek Jakim Szomkót választották kinevezett hetmanjukká, aki Perejaszlavban hűségesküt tett az oroszoknak. Jurij Hmelnickij tatár segítséggel megpróbálta visszaszerezni a Hetmanátus balparti részét, de ez még jobban kiélezte az amúgy is robbanásveszélyes helyzetet. 1661 májusára gyakorlatilag az egész Balpart elismerte Moszkva fennhatóságát. 1663 januárjában Csi-

hírinben Jurij Hmelnickij lemondott hetmani rangjáról és Gedeon szerzetes néven kolostorba vonult.

Ezzel végérvényesen befejeződött az Ukrán Kozák Állam két részre szakadása: a lengyel fennhatóságot elismerő Jobbparti Ukrajnára és a moszkvai hatalom alatt élni kívánó Balpartira. Az ukrán állam mindkét részében külön autonóm Hetmanátus jött létre a maguk választotta hetmannel az élén.

3. Pavlo Teterját a Jobbpart hetmanjává választják

Pavlo Teterja

Jurij Hmelnickij lemondása után az 1663 januárjában megtartott csihirini Általános Katonai Tanács Jobbparti Ukrajna hetmanjává sógorát, **Pavlo Teterját (1663–1665)** választotta meg. Származására nézve Teterja nemes ember volt. Harcolt a Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háborúban. Képzett ember hírében állt. Jól házasodott. Első felesége Vihovszkij nővére, második pedig Hmelnickij lánya, Olena volt. Teterja

az ukrán küldöttség tagjaként Moszkvában részt vett a Márciusi cikkelyek megkötésében és az egyik kidolgozója volt a hagyacsi szerződésnek is. 1657-ben perejaszlavi ezredessé nevezték ki. 1659-ben Varsóba költözött. 1662-ben a király és a szejm követeként, mint az ukrán ügyek jó ismerője Csihirinbe utazott, ahol Hmelnickij lemondása után, mint már említettük, hetmanná választották. Pavlo Teterja megpróbálta egyesíteni a két Ukrajnát és a maga

oldalára állítani Szomkót, de sikertelenül. 1663 októberében a lengyelek tatár segítséggel valamint Pavlo Teterja csapatainak a részvételével lerohanták Balparti Ukrajnát. Az orosz–ukrán–tatár hadjárat 1664 márciusáig tartott és teljes lengyel fiaszkóval zárult. Jobbparti Ukrajnába visszatért a lengyel slachta, és régi uralmának helyreállítására törekedett. A helyi lakosság azonban ezt nem tűrte és felázadt. A felkelők elől Teterja 1665 júliusában a Rzeczpospolitába menekült, azt remélve, hogy a király támogatni fogja őt. Mivel ez nem történt meg, Törökországba vette az irányt, ahol 1671-ben a lengyel titkosrendőrség megmérgezte.

4. Ivan Brjuhoveckij, a Balpart hetmanja

Jakim Szomko

Ivan Brjuhoveckij

Balparton a hetmani jogarért Jakim Szomko, Vaszil Zolotarenko és Ivan Brjuhoveckij harcolt egymással. Hárójuk közül csak Ivan Brjuhoveckij vette észre azt, hogy a kozákság alsó és felső rétege között egyre feszültebb a viszony. Ügyesen kihasználta a kialakult helyzetet. A sze-

gények barátjának mutatta magát, aki „őszintén” elítéli a főtisztek önző viselkedését, gyors meggazdagodási vágyukat. Populista és demagóg szólamainak köszönhetően óriási népszerűségere tett szert. Az oroszok ezt értékelték, és őt támogatták a hetmani jogarért folytatott harcban.

Brjuhoveckij kérésére a cár engedélyezte **1663. június 17–18-án** az úgynevezett *csorna rada* összehívását Nyezsiben. A *csorna rada* olyan Általános Katonai Tanács volt, amelyen minden társadalmi rend képviseltette magát.

A nyezsini *csorna rada* **Ivan Brjuhoveckijt (1663–1668)** választotta meg Balparti Ukrajna hetmanjává. A tanács munkájának befejezése után a városban elszabadult a pokol. A söpredék törni-zúzni kezdett. Felgyújtották a főtisztek házeit, öltek, raboltak. Jakim Szomkót és Vaszil Zolotarenkót letartóztatták és nem sokkal később kivégezték.

Ivan Brjuhoveckij hetmanként Moszkva-barát politikát folytatott. Elfogadta az 1659. évi Perejaszlavi cikkek feltételeit, élelemmel látta el az orosz helyőrségeket. **1665 szeptemberében** az ukrán hetmanok közül először Moszkvába utazott. Az orosz fővárosban nagy pompával fogadták, bojári címet adományoztak neki és orosz herceglányt vett feleségül. A cári kormány képviselőivel aláírta a **Moszkvai cikkelyeket** a következőkről:

- az ukrán föld városaival együtt a moszkvai cár tulajdona lesz ezután;

- az új hetmant a cár képviselőinek jelenlétében választhatják meg, aki a hatalmi jelképeket magától a cártól kapja;

- tilos a hetman számára külkapcsolatokat teremteni más országokkal;

- a Kijevi Metropóliát Moszkva emberének kell vezetnie;

- a hetman nem adhat önkormányzati jogot az ukrán városoknak, ez a cár hatáskörébe tartozik;

- orosz helyőrségek létesülnek Kijevben, Csernyihivben, Perejaszlavban, Nyezsinsben, Novhorod-Sziverszkijben, Poltavában, Kremencsuhban, Hagyacsban, akiket az ukránok kötelesek eltartani. A vajdáknak jogukban áll ezért adót kivetni a parasztokra, a kereskedőkre és bérlőkre.

A Moszkvai cikkelyek nagy felháborodást váltottak ki a nép körében és aláásták Ivan Brjuhoveckij tekintélyét.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen történelmi események következtében lett Jurij Hmelnickij hetman?*

2. *Hogyan születtek a Perejaszlavi cikkelyek, és mi volt a lényegük?*

3. *Miért váltott hirtelen szövetségest a csudnyivi hadjárat idején Jurij Hmelnickij?*

4. *Milyen komoly történelmi következményekkel járt a Hetmanátusra nézve a szlobodiscsei szerződés aláírása?*

5. *Mi volt az oka annak, hogy a Jobbpart inkább Lengyelországot, a Balpart pedig inkább Moszkva protektorátusát választotta?*

6. *Hogyan lett hetman a Jobbparton Pavlo Teterja, és miért vesztette el a hatalmát?*

7. *Miért választotta a nyezsini csorna rada Ivan Brjuhoveckijt Balpart hetmanjává?*

8. *Mennyiben különbözött Brjuhoveckij belpolitikája a választások előtt tett ígéreteitől?*

9. *Értékelj az 1665 szeptemberében elfogadott Moszkvai cikkelyeket!*

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

- *Pótold az ábra hiányzó részeit!*

Bohdan Hmelnickij

?

Ivan Vihovszkij

?

Balparti Hetmanátus	?
----------------------------	---

Ivan Brjuhoveckij	
--------------------------	--

- *Párosítsd az oroszokkal vagy lengyelekkel kötött megállapodások elnevezéseit a belőlük vett idézetekkel!*

1. Perejaszlavi cikkelyek
2. Szlobodiscei szerződés
3. Moszkvai cikkelyek
4. Hagyacsi szerződés

A. Az új hetmant a cár képviselőinek jelenlétében választhatják meg, aki a hatalmi jelképeket magától a cártól kapja

B. Moszkvai helyőrség szállja meg Kijev mellett Perejaszlavot, Nyezsint, Csernyihivet, Braclavot, Umanyt

C. A Kijevi, Braclavi, Csernyihivi vajdaságok területén megalakul a Ruszféldi Nagyfejedelemség, amely a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség mellett harmadiként tagja lesz a Rzeczpospolitának

D. A lengyel slachta visszakapta minden birtokát Ukrajna területén

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

• *Magyarázzátok meg a fogalmakat!*

1. Dejneka
2. Polgárháború
3. Régens
4. Perszónálunió

JEGYEZD MEG!

- 1659. szeptember 28.** – Jurij Hmelnickij hetmanná választása
- 1659. október 17.** – Jurij Hmelnickij aláírja az oroszokkal a Perejaszlavi cikkelyeket
- 1660. október 17.** – Jurij Hmelnickij aláírja a lengyelekkel a Szlobodiscsei szerződést
- 1663** – a Hetmanátus két részre szakadása: Balpartira és Jobbpartira
- 1663–1665** – Pavlo Teterja Jobbparti Ukrajna hetmanja
- 1663. június 17–18.** – a nyezsini *csorna rada* Ivan Brjuhoveckijt Balpart hetmanjává választja
- 1665 szeptembere** – Brjuhoveckij aláírja az oroszokkal a Moszkvai cikkelyeket

Ukrán – magyar kisszótár

Лівобережна Україна – Balparti Ukrajna
Правобережна Україна – Jobbparti Ukrajna
Військовий зalog – katonai helyőrség

23–24. §. Petro Dorosenko, a „romlás fénylő napsugara”. A Jobbpart hanyatlása

1. Petro Dorosenkót a Jobbpart hetmanjává választják

Az 1660-as évek közepére a főtisztek és kozákok többsége rájött arra, hogy az ukránok számára mindkét szövetség egyformán rossz. Az egyik visszaveti a nemzetet a lengyel rabságba, a másik pedig a cári önkény karjaiba taszítja. Az embereknek elégük lett az árulásból, a képmutatásból, a hazugságokból, az anarchiából és olyan hetmanra vágytak, aki forrón szereti hazáját, képes rendet teremteni a két ukrán Hetmanátusban, újra-egyesítve azokat.

1665. október 10-én a Csi-hirinben megtartott Főtisztek Tanácsa **Petro Dorosenkót (1665–1676)** választotta Jobbpart hetmanjává.

Petro Dorosenko 1627-ben született régi kozák főtiszti családban. Nagypja, Mihajlo Dorosenko 1625–1628 között a lajstromozott kozákok hetmanja volt. Ő írta alá a kurukivi egyezményt.

Petro Dorosenko

Apja, Dorofij a Zaporizzsjai Had ezredeseként szolgált. Petro valószínűleg a Kijevi Mohila Kollégiumban tanult, beszélt latinul, lengyelül. Jól ismerte a történelmet, kitűnő szónok hírében állt. Egyszerű kozákként kezdte pályafutását, majd Bohdan Hmelnickij 1657-ben kinevezte Priluki ezredesének.

Dorosenko hetmanként az ukrán földek függetlenségéért és területi egységéért küzdött. Mikor tudomására jutott, hogy a Szmolenszk melletti Andruszovo községben tárgyalóasztalhoz ültek egymással az oroszok és a lengyelek, elhatározta, hogy megakadályozza a békeszerződés aláírását. Háborút indított Lengyelország ellen, bár tisztában volt azzal, hogy egyedül képtelen lesz egyszerre két fronton harcolni. Nem is sikerült neki, a békeszerződés végül létrejött.

2. Az andruszovói béke

A sok évtizedes háborúk annyira legyengítették a Rzeczpospolitát, hogy elveszítette európai vezető szerepét és nem tudta többé kordában tartani az általa leigázott népeket. Moszkva ezzel szemben a felemelkedés útját járta. A lengyel küldöttség ezért Andruszovóban nem követelhetette magának Balparti Ukrajnát. Megelégedett azzal is, ha Moszkva elismeri joghatóságát a Jobbpart felett.

1667. január 30-án írták alá az andruszovói békét, amely 13 és fél évre fegyverszünetet teremtett a két állam között. A megállapodás értelmében Fehéroroszország és Jobbparti Ukrajna Lengyelország kötelékében maradt. Moszkva megtartotta a Balpartot és megkapta hozzá Sziverscsinát Szmolenszkkal együtt. A cár ígéretet tett arra, hogy két éven belül átadja a lengyeleknek Kijevet is. A Zaporizzsjai Szics közös ellenőrzés alá került.

3. Petro Dorosenko egyesíti a két Ukrajnát

Az andruszovói béke nagy felháborodást váltott ki a társadalmon belül, hisz Ukrajnáról döntöttek ismét az ukránok megkérdése nélkül.

Petro Dorosenko sem ismerte el a lengyel–orosz megállapodást. Szövetségre lépett a tatárokkal és 1667 őszén megindult a Rzeczpospolita ellen. A hadműveletek célja Voliny, Nyugat-Pogyillja és Galícia felszabadítása volt. Az ukrán–tatár csapatok Pidhajci alatt körülzárták az ellenséget. A lengyel király már a megadás módján gondolkodott, amikor a tatárok ismét cserben hagyták szövetségeseiket. Tudomásukra jutott ugyanis, hogy Ivan Szirko zaporizzsjai kisatamán Észak-Krímet pusztítja, ezért lóhalálában haza vágattak. A magára hagyott Dorosenko **1667. október 19-én** megkötötte a **pidhajci békeszerződést**, melyben elismerte a Rzeczpospolita királyának fennhatóságát a Jobbparti Hetmanátus felett, visszaadta a lengyel nemesi birtokokat tulajdonosaiknak és engedélyezte hazatérésüket is.

1668 elején a Balparton és Szlobodai Ukrajnában felkelés robbant ki Ivan Brjuhoveckij hetman vezetésével a moszkvai vajdák önkényeskedése ellen. Az orosz vajdákat tulajdonképpen ő szabadította hazájára, de idővel rájött arra, hogy Moszkva uralmával együtt a népharag az ő hetmanságát is elsöpörheti. Az 1668 januárjában megtartott hluhivi titkos Főtiszti Tanácson a moszkvai szövetség felmondása valamint a török protektorátus elfogadása mellett érvelt. A tanács csak azután fogadta el és hagyta jóvá álláspontját, miután a hetman megesküdt a szentképekre.

Jobbpart hamar tudomást szerzett Brjuhoveckij oroszellenes felkeléséről. Dorosenko elérkezettnek látta az időt a két Ukrajna egyesítésére. 1668 nyarán átkelt a Dnyeperen

és Balparti Ukrajna földjére lépett. Brjuhoveckijt közben saját kozákjai meggyilkolták.

1668. június 18-án az Általános Katonai Tanács Petro Dorosenkót egész Ukrajna hetmanjává választotta.

A Hetmanátus helyreállításában egyik nagyhatalom sem volt érdekelt. A lengyel csapatok már júliusban lerohanták Braclavscsinát, a zaporizzsjaiak pedig tatár egyetértéssel **Petro Szuhovij** írnokot kiáltották ki hetmanná. Dorosenko visszaindult a Jobbpartra. A hatalmat ideiglenesen **Demjan Mnohohrisnij** kinevezett hetmanra bízta.

4. A Balparti Hetmanság Demjan Mnohohrisnij és Ivan Szamojlovics idején

Demjan Mnohohrisnij (1669–1672) a Csernyihiv környéki Korop városkában született parasztszaládban. A nemzeti-felszabadító háború idején sorstársaihoz hasonlóan beállt a kozákok közé. Bátorságával nagy hírnévre tett szert és kozák főkapitánnyá is megválasztották. Volt csihirini, majd csernyihivi ezredes. Részt vett az orosz vajdák kiűzésében a csernyihivi ezred területéről. Üdvözölte a két Ukrajna egyesítését Petro Dorosenko által, akit korábbról jól ismert.

Demjan Mnohohrisnij

Csak rövid ideig maradt Dorosenko kinevezett hetmanja. Az orosz hadsereg Romodanovszkij herceg parancsnoksága alatt lerohanta Balparti Ukrajnát. A főtiszték és papok nyomására Mnohohrisnij átállt Moszkva oldalára. 1668 decemberében a csernyihivi, nyezsini és sztaro-dubi ezredek hetmanná kiáltották ki. Az **1669. március 9-én** megtartott

Általános Katonai Tanácson pedig meg is választották. Itt írta alá a cár képviselőivel a **Hluhivi cikkelyeket**. Az orosz-ellenes mozgalom nagyságától megrettent orosz kormány a következő engedményeket tette az ukránoknak:

- orosz helyőrség ezután Kijevben, Perejaszlavban, Nyezsynben, Csernyihivben és Oszterben tartózkodhatott. A vajdák csak katonai kérdésekkel foglalkozhattak, az adószedés az ukrán tisztségviselők feladata volt;

- a hetmannak tilos volt kapcsolatot létesíteni külföldi országokkal, de részt vehetett minden olyan küldöttgyűlésen, ahol Kozák Ukrajnával kapcsolatos kérdéseket vitattak meg;

- a hetman rendfenntartás céljából létrehozhatta saját könnyűlovas ezredét;

- Ukrajna visszakapta a Romodanovszkij által zsákmányolt lövegeket, harangokat, különféle kegytárgyakat, kincseket;

- az orosz városokban megtiltották az ukránoknak a szesszel és dohánnyal való kereskedést;

- a fővárost Hagyacsból Baturinba helyezték át;

- moszkvai lövészekből létrehozták a hetman testőrségét.

A tárgyalások során Mnohohrisnij azt követelte az oroszoktól, hogy ne adják át a lengyeleknek Kijevet, mert ellenkező esetben az ukránok felmondják az orosz szövetséget. Mnohohrisnij magabiztos fellépésének köszönhetően Kijev végül a Hetmanátus kötelékében maradt.

Demjan Mnohorisnij erőskezű hetman volt. Úrrá lett a polgárháború által előidézett anarchián. Keményen elfojtott minden önkényeskedést és megtorolta a főtiszti engedetlenséget. Neki köszönhetően a Balparton elhalkult a polgárháború zaja és a *romlás korszakát* béke valamint jólét váltotta fel.

A hetman azonban nem mindig tartotta be a demokratikus játékszabályokat. Sokszor nem kérte ki a főtiszték véleményét, önállóan döntött fontosabb kérdésekben, birtokokat adott és vett vissza, valamint az Általános Hadbíróság megkerülésével ítélkezett az ezredek felett.

A főtiszték fellázadtak ellene. Bevádolták Moszkvánál, hogy titkos tárgyalásokat folytat Petro Dorosenkóval. 1672 márciusában elfogták, majd Moszkvába szállították, ahol kínvallatásnak vetették alá. Később az egész Mnohohrisnij családot Szibériába száműzték.

1672. június 16–17-én a Konotop alatt megtartott Általános Katonai Tanácson **Ivan Szamojlovicsot** választotta meg Balparti Ukrajna hetmanjává.

Ivan Szamojlovics Volinyban (1672–1687) született papcsalásban. A család a nemzeti-fel szabadító háború után Balparti Ukrajnába költözött, ahol az apja a krasznij koljadini egyházközségben lelkészkedett. A Kijevi Mohila Kollégiumban tanult. Lemondott az egyházi hivatásról és a csernyihivi ezred krasznij koljadini századának írnoka lett, később századosa. De volt bíró és kinevezett csernyihivi ezredes is. 1668-ban részt vett Balpart fel-

Ivan Szamojlovics

szabadításában a moszkvai vajdák zsarnokoskodása alól. Hetmanná választása után aláírta a cárral a **Konotopi cikkelyeket**, amelyek lényegében megismételték a Hluhivi cikkelyeket, de új elemeket is tartalmazott:

- a hetman nem válthatta le és nem ítélhette el a főtisztéket a Főtiszték Tanácsának bejegyzése nélkül;

- a hetman csak cári parancsra, főtiszti belegyezéssel levelezhetett külföldi uralkodókkal, különösen Petro Dorosenkóval;

- a hluhivi szerződés azon pontját, amely lehetővé tette részvételét az Ukrajna ügyeivel foglalkozó küldöttgyűléseken – érvénytelenítették.

Ivan Szamojlovics országépítő tevékenysége során a kozák előkelőségekre támaszkodott. Nem hívta össze az Általános Katonai Tanácsot, a sztársinával vitatott meg minden fontos kérdést. Támogatta a főtiszti birtokok növekedését, a kozák felső tízezer meggazdagodását. Célja egy arisztokratikus ukrán állam megteremtése volt. Nagy figyelmet fordított az elitképzésre. Főtisztek fiaiból létrehozta a lófarkas-buzogányos bajtársak társaságát, akik a hetman személyes pártfogása mellett tudatosan készültek a katonai és állami szolgálatra. Ők alkották az ukrán társadalom jövőbeli arisztokráciáját. Szamojlovics elősegítette az ukrán kultúra fejlődését, sokat tett a pravoszláv egyházért, erre ösztönözte a főtiszteket és más előkelőségeket is. Hmelnickijhez hasonlóan saját hetmani dinasztiára vágyott. Fiait, Jakovot, Hrihorijt és Szement fontos beosztásokba nevezte ki, nagy földbirtokokat adott nekik, és azt szerette volna, ha régi fejedelmi családokból választanak maguknak feleséget.

Külpolitikájában elsősorban Moszkvával ápolt jó kapcsolatokat. Ellenségesen viselkedett Lengyelországgal és Törökországgal.

5. Petro Dorosenko katonapolitikai szövetsége Törökországgal

Jobbpatra való visszatérése után Dorosenkónak szembe kellett néznie a tatárok és lengyelek által támogatott, ellene acsarkodó „trónkövetelőkkel”. Először, mint már ol-

vashattatok róla, Petro Szuhovijjal gyűlt meg a baja, akit sikeresen le is győzött. 1669 augusztusában a kozákok egy része **Mihajlo Hanenko (1669–1674)** umanyi ezredest kiáltotta ki vele szemben hetmanná. Hanenko 1620 körül született kozák családban. Apja Petro Konasevics Szahajdacsnij katonája volt. Jó katona és jó szervező hírében állt. Harcolt a nemzeti-felszabadító háborúban. 1656-ban umanyi ezredes lett. A lengyel orientáció híveként lett hetman.

Szorult helyzetében Dorosenko megpróbált szövetségre lépni a brandenburgi választófejedelemmel, de Frigyes Vilmosnak küldött levele a lengyelek kezébe került. Megkönyékezte Moszkvát is, azonban a cár az andruszovói békére hivatkozva elzárkózott az együttműködés elől. Nem támogatta Jobbpart hetmanját Demjan Mnohohrisnij, sőt Sztjepan Razin¹ sem.

Ilyen körülmények között Petro Dorosenko a török szultánhoz fordult támogatásért, aki hajlandó volt segítséget nyújtani neki. **1669 márciusában** a Korszunyba összehívott Főtisztek Tanácsa jóváhagyta a török protektorátus elfogadását és Petro Dorosenko élethosszig tartó hetmanságát a Dnyeper folyó mindkét partján. Az eskütételt azonban megtagadta.

1671 őszén a lengyelek lerohanták Braclavscsinát. A török szultán többször figyelmeztette a lengyel királyt, hagyjon fel a kozák állam elleni támadásokkal, de eredménytelenül. 1672 májusában a 120 ezer fős török hadsereg megindult Lengyelország ellen. Kamjanec-Pogyilszkijnál csatlakozott hozzá Petro Dorosenko kozák hadteste is. Az egyesített török–kozák csapatok háromhetes ostrom után elfoglalták a kamjanec-pogyilszkiji várat. A lengyel király békét kért a törököktől. A békekötésre **1672. október 18-án**

¹ *Sztjepan Razin* – parasztháború vezetője Oroszországban

került sor Bucsacsnál. A **bucsacsi béke** értelmében a törökök megkapták a lengyelektől egész Pogyillját Kamjanec-Pogyilskijjal együtt. Braclavcsina és Jobbparti Ukrajna továbbra is Dorosenko kezén maradt. Galíciát, Volinyt és Észak-Kijevcsinát pedig megtarthatta magának Lengyelország.

6. A Jobbpart hanyatlása

A bucsacsi béke senkinek nem hozta meg a várva várt nyugalmat. A lengyelek a felülvizsgálatán mesterkedtek, az oroszok pedig úgy gondolták, aláírásával Varsó megszegte az andruszovói békét.

1674 elején a cári csapatok, balparti kozákokkal kiegészülve, átkeltek a Dnyeperen és márciusig elfoglalták a nagyobb városokat. Tíz jobbparti kozák ezred kimondta Ivan Szamojlovics hetmanná választását a folyó mindkét partján. Dorosenko pár száz szergyukjával¹ Csihirinbe szorult vissza.

A törökök ismét a jobbparti hetman segítségére siettek. Az oroszok visszavonultak és felégették maguk mögött Cserkaszit. A törökök Umannyal, a lengyelek pedig Braclavval tették ugyanezt.

A helyzet tragikusságát az is fokozta, hogy mindhárom Ukrajna megszerzéséért küzdő nagyhatalom – Moszkva, Törökország és Lengyelország – saját ukrán hetmannal rendelkezett. Az oroszokat Szamojlovics, a törököket Dorosenko, a lengyeleket pedig Hanenko szolgálta. Igazi testvérháború volt ez, amely elsősorban a népet sújtotta. Szegény Ukrajna, szegény ukránok. De ki gondolt ekkor rájuk? Dorosenko biztosan nem, mivel őt a bosszú hajtotta. Le akart számolni azokkal az ezredekkel, amelyek Sza-

¹ *szergyukok* – zsoldosok, többnyire havasalföldi származásúak

mojlovics oldalára álltak. Sok ember életét vesztette, még többen elmenekültek. Jobbparti Ukrajna teljesen elnépteledett, útjait emberi csontok szegélyezték.

Dorosenkót meggyűlölték. Mindenki elhagyta, még a rokonai is. Amikor **1676 szeptemberében** az oroszok és Szamojlovics ismét ostromolni kezdték Csihirint, a hetman lemondott címéről. Ezután Szosznicza városkában lakott, de a cár parancsára Moszkva mellé költözött, ott élt vjatszki vajdaként.

A vidék hanyatlása tovább folytatódott 1678–1679 között Szamojlovics nagy áttelepítési politikája idején. Hogy ne kerülhessenek török kézre, leromboltatott minden épen maradt jobb parti várat és várost. A lakosságot pedig erőszakkal áttelepítette a Dnyeper bal partjára. Középső- és Dél-Kijevcsina gyakorlatilag romhalmazzá vált.

7. Jurij Hmelnickij – Szarmatia és Ukrajna fejedelme, a Zaporizzsjai Hadak ura. A bahcsiszaraji béke

Dorosenko lemondása után a törökök a *Szarmatia és Ukrajna fejedelme, Zaporizzsjai Hadak ura* hangzatos címmel Jurij Hmelnickijt kiáltották ki hetmanná.

1677 tavaszán Jurij Hmelnickij megjelent Ukrajnában, a nép azonban ellenségesen fogadta. Augusztusban a törökök megkezdték a Csihirin elleni első hadjáratukat, aminek Szamojlovics és Romodanovszkij csapatainak érkezése vetett véget. 1678 júliusában az oszmánok másodszor is lerohanták a Hetmanátus fővárosát, amelyet a kozákok két hónapon keresztül hősieken védtek. Az orosz cár azt a titkos utasítást adta Romodanovszkij hercegnek, hogy ne avatkozzon bele a csatározásokba. Várja meg, amíg a törökök felrobbantják Csihirint. **1678. augusztus 12-én** ez meg is történt. A törökök földdel tették egyenlővé Bohdan

Hmelnickij és Petro Dorosenko kedves városát. Hadjárata azonban kudarcra vezetett, a Jobbpartot nem tudták elfoglalni.

Csihirin elpusztítása után a törökök meghagyták az ifjabb Hmelnickijt hetmani beosztásában, de a kamjanec-pogyilskiji török pasa ellenőrzése alá helyezték. Hetmani rezidenciáját Nemiriv városkában rendezte be. Uralkodása nem tartott sokáig. A törökök letartóztatták, megfojtották, majd a kamjanec-pogyilskiji vár fokáról a Szmotrics folyóba vetették.

A Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom között feszülő konfliktus mindkét országot kifárasztotta, ezért tárgyalóasztalhoz ültek. **1681. január 13-án** megkötötték a **bahcsiszaraji békét**. A békeszerződés értelmében:

- a két ország közötti határ a Dnyeper folyó mentén húzódott;
- Balparti Ukrajna, Kijevvel és a környező városokkal valamint Zaporizzsjával együtt az oroszoké, Dél-Kijevscsina, Pogyillja pedig a törököké lett;
- a Déli-Bug és a Dnyeper közötti területek lakatlanok maradtak, azokat senki sem szállhatta meg, erődítményeket sem építhetett oda;
- a tatárok nyugodtan vándorolhattak a dél-ukrán sztyeppéken, a kozákok pedig kedvükre halászhattak a Dnyeperben;
- a török szultán és a tatár kán megfogadta, hogy nem segíti Moszkva ellenségeit.

A XVII. század végére Hmelnickij Hetmanátusát Oroszország, Törökország és a Rzeczpospolita felosztották egymás között.

1. *Milyen társadalmi igény segítette elő Petro Dorosenko hetmanná választását?*
2. *Határozd meg Dorosenko kül- és belpolitikájának főbb irányait!*
3. *Milyen okok vezettek az andruszovói béke megkötéséhez, és mik voltak a következményei Ukrajnára nézve?*
4. *Miért állt az addig Moszkva-barát Ivan Brjuhoveckij az oroszellenes felkelés élére?*
5. *Sikerült-e ezzel megmenteni életét?*
6. *Mikor, és milyen körülmények között egyesítette Petro Dorosenko Ukrajnát?*
7. *Jellemezd a Hluhivi cikkelyek főbb pontjait!*
8. *Milyen sajátosságai voltak Demjan Mnohohrisnij belpolitikájának?*
9. *Miért vezetett ez a bukásához?*
10. *Jellemezd Ivan Szamojlovics kül- és belpolitikáját!*
11. *Mikor, és milyen körülmények között kiáltották ki egész Ukrajna hetmanjává?*
12. *Miben különböztek a Konotopi cikkelyek a Hluhivi cikkelyektől?*
13. *Miért fogadta el 1669 márciusában Petro Dorosenko a törökök protektorátusát?*
14. *Hogyan játszotta ki a török szultán az ukrán kártyát saját céljaira?*
15. *Miért nevezzük testvérháborúnak Moszkva, Lengyelország és Törökország csatározásait Ukrajnáért?*
16. *Hogyan végződött Petro Dorosenko politikai pályafutása, és miért nevezte a nép őt a romlás fénylő napsugarának?*
17. *Milyen körülmények között tért vissza Jurij Hmelnickij az ukrán történelem színpadára, és hogyan végezte?*

18. Mi volt a lényege Szamojlovics nagy áttelepítési politikájának?

19. Vázold a bahcsiszaraji béke főbb pontjait!

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- Pótold az időlánc hiányzó részeit!

1665 ? hetmanná választása

? andruszovói béke

1668 ? egész Ukrajna hetmanjává választják

? Hluhivi cikkelyek

1672 ? cikkelyek

- Párosítsd a képen látható személyt az őt jellemző mondattal!

A

B

C

D

1. Célja egy arisztokratikus ukrán állam megteremtése volt

2. A Szmotrics folyóba fulladt

3. Hetmanként az ukrán földek függetlenségéért és területi egységéért küzdött

4. Rendet teremtett az országában

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

1665. október 10. – Petro Dorosenko hetmanná választása

1667. január 30. – az andruszovói béke

1668. június 18. – Petro Dorosenkót egész Ukrajna hetmanjává választják

1669. március 9. – Mnohohrisnij hetmanná választása, a Hluhivi cikkelyek

1669 márciusa – a korszunyi Főtiszti Tanács Petro Dorosenko javaslatára elfogadja a török protektorátust

1672. június 16–17. – Ivan Szamojlovics hetmanná választása, a Konotopi cikkelyek

1672. október 18. – bucsacsi béke

1674 – Ivan Szamojlovics egész Ukrajna hetmanja lett

1676 szeptembere – Petro Dorosenko lemond hetmani címéről

1677 augusztusa – a törökök első csihirini hadjárata

1678 júliusa–augusztusa – a törökök második csihirini hadjárata. Csihirin felrobbantása

1678–1679 – a nagy áttelepítés politikája

1681. január 13. – a bahcsiszaraji béke

Ukrán – magyar kisszótár

Великий згін – nagy áttelepítés

Сонце Руїни – a romlás fénylő napsugara

Бунчукові товариші – lófarkas-buzogányos bajtársak

25–26. §. A Balparti Hetmanátus politikai rendszere, gazdasági, egyházi és kulturális élete. Szlobodai Ukrajna

1. A Balparti Hetmanátus államrendszere és közigazgatási beosztása

A XVII. század 60–80-as éveiben Bohdan Hmelnickij Hetmanátusa nagy változáson ment át. Vihovszkij idején még köztársasági államigazgatási formával rendelkezett, vagyis a nép választotta meg saját vezetőit. A 70–80-as évekre viszont a hatalmat egy gazdaságilag erős oligarchikus csoport kaparintotta meg. A Zaporizzsjai Had az 1660-as évekre egységes államból a Balpart, Jobbpart és Zaporizzsjai Szics konföderációjává¹ változott.

A kegyetlen polgárháború és politikai szembenállás éveiben a Balparti Hetmanátus tudott csak talpon maradni és a Moszkvai Állam autonóm² részévé válni. Államigazgatása és igazságszolgáltatása a kozák főtisztek kezében összpontosult, akik az ukrán törvények szerint tevékenykedtek. Megőrizte továbbá hadseregét, határait, pénzügyi rendszerét. A külpolitika, a hetman és főtisztek megválasztásának jóváhagyása kizárólagosan cári előjog volt.

¹ konföderáció – laza államszövetség

² autonómia – önkormányzás, önigazgatás, önrendelkezés

Ivan Brjuhoveckij óta a Balparti Hetmanátus közigazgatásilag és katonailag 10 ezredre oszlott: a kijevire, csernyihivire, sztarodubira, nyezsinire, prilukira, perejaszlavira, lubnóira, hagyacsira, mirhorodira és poltavaira. Az ezredek századokból, a századok pedig kurenjokból álltak.

2. A Balparti Hetmanátus hatalmi rendszere

A korábbi évekhez hasonlóan a hatalmi piramis csúcsát a **hetman** foglalta el. Ő rendelkezett a legnagyobb katonai, végrehajtó, bírói és részben törvényhozó hatalommal. Az Általános Katonai Tanács választotta meg posztjára a cár jóváhagyásával. Hatalmi jelképei a buzogány, a lófarok zászló és a lobogó voltak. A hetman minden egyes tétével és cselekedetével védelmezte az ukrán államiságot, annak területi egységét, határainak sérthetetlenségét. Az ő feladata volt a stabilitás és jogrend megőrzése. Elősegítette az emberek életszínvonalának növekedését, gazdaságuk gyarapodását. Félőn őrködött a kozákok és más társadalmi rétegek jogain, kiváltságain. Sokat tett a nemzeti oktatás, a könyvkiadás, a művészetek fejlődéséért. Kiállt a pravoszláv hit és egyház mellett.

Más országokban büszkén képviselte hazáját és megakadályozta a külföldi hatalmasságok beavatkozását a kozák állam belügyeibe.

A romlás időszakának kezdetén a kozák állam életében fontos szerepet játszott az **Általános Katonai Tanács**. Az évek múlásával azonban a néphatalom „díszítőelemévé” változott, melynek feladata a főtisztek által hozott döntések ünnepélyes jóváhagyása, megerősítése volt.

Egyre nagyobb társadalmi befolyásra tett szert a **Főtisztek Tanácsa**. Tagjai mindig a hetman mellett tartózkodtak. Gyakran meghívták üléseikre az ezredeseket, századosokat, akik karácsonykor, húsvétkor, Gyümölcsholtó

Boldogasszony ünnepén és Mária Oltalma napján érkeztek a hetmani rezidenciára. Először hetmanjukat köszöntötték az ünnep alkalmából, kifejezték jókívánságaikat, majd részt vettek a **kozák előkelőségek közgyűlésén**.

A végrehajtó hatalom állami, ezredi és századi szinten működött. Az állami végrehajtó hatalom élén a hetman állt, őt a **főtisztek fóruma** követte a főírnokkal, főfegyvermesterrel, zászlóssal, lófarkas zászlóssal, két hadbíróval, a főkincstárnokkal és a kozákkapitányokkal. A hetman a döntések előtt velük vitatott meg minden fontos kérdést. Mihajlo Hrusevszkij ukrán történész a főtisztek fórumát a Hetmanátus miniszteri kabinetjének nevezte.

A **főírnok** a katonai főkancellária vezetője volt. Itt készítették elő a hetmani univerzálékat, ellenőrizték azok végrehajtását. A főírnok hatalmát az állami pecsét jelképezte.

A **főfegyvermester** az állami és katonai vagyont kezelte. Felügyelte a fegyvergyártást, a várak, védelmi rendszerek építését, a lovak és más igavonó állatok gondozását. Munkájában a tüzérségi főkancellária segítette.

A **főbírák** kezdetben ketten voltak, majd a XVIII. század közepétől kiegészültek az ezredekéből jött választott népi ülnökökkel. Ők alkották az **Általános Hadbíróságot**. Az Általános Hadbíróság ítélkezett a főtisztek és ezredek felett, valamint kivizsgálta az ezred és századbíróságok ítéleteire benyújtott fellebbezéseket. A zászlósok, lófarkas zászlósok, kozákkapitányok konkrét feladatkörrel nem rendelkeztek. A hetman személyes megbízásait teljesítették. Ünnepélyes felvonulásokon a zászlós vitte a

*A Hetmanátus állami
pecsétje*

A Balparti Hetmanátus hatalmi rendszere

HETMAN

**Általános Katonai
Tanács**

Főtisztek Tanácsa

**Kozák
előkelőségek
közgyűlése**

Főtisztek fóruma (a Hetmanátus miniszteri kabinetje)

**Katonai
főkancel-
lária**

**Tüzérségi
főkancel-
lária**

**Általános
Hadbíró-
ság**

**Kincstári
főkancel-
lária**

**Általános
számve-
vőszék**

Ezredesek

Századosok

Kurinyatamánok

hetman lobogóját, a lófarkas zászlós meg a lófarkas zászlóját.

A **főkincstárnok** a kincstári főkancellária élén állt és a pénzügyeket intézte. Az ezred- és századkincstárnokok voltak alárendelve neki. Ellenőrizte az adószedés menetét, az állami földalapot és az általános számvevőszék segítségével a költségvetési pénzek helyes felhasználását.

A végrehajtó hatalom következő szintjei az ezredesek és századok voltak élükön az ezredesekkel, ezredkancelláriákkal, valamint századosokkal, századkancelláriákkal.

A századosok a kurinyatamánoknak parancsoltak, akik a falusi kozákokat irányították. A parasztokat a választott vijt vezette.

A magdeburgi joggal rendelkező városok élén a városi önkormányzat szerve, a magisztrátus állt, a földesúri városok élén pedig a kozák főtiszték által ellenőrzött városi tanács.

3. A Hetmanátus társadalmi szerkezete

A nemzeti-felszabadító háború gyökeresen megváltoztatta az ukrán társadalom szerkezetét. Eltűntek a lengyel pánok a slachticsokkal és a katolikus papokkal együtt. Új társadalmi rétegek vették át a helyüket. A változásoktól függetlenül az ukrán társadalom továbbra is rendi társadalom maradt: kiváltságosokra, félig kiváltságosokra és előjog nélküliekre tagolódott.

Társadalmi rendek

Kiváltságosok			Félig kiváltságosok	Előjog nélküliek
Kozák főtiszték	Kozákok	Papok	Városlakók	Parasztok

A kiváltságos társadalmi rendhez tartoztak a **kozák főtiszték**. Az ő kezükben összpontosult a politikai hatalom. Ranggal járó szolgálati és magánbirtokkal rendelkeztek, idővel nagyon meggazdagodtak. Hamar összeolvadtak az **ukrán pravoszláv nemességgel** és a **vezető pravoszláv klérussal**, létrehozva ezzel az ukrán társadalom legelőkelőbb, legrátartibb rétegét.

Kiváltságos helyzetben voltak még az **egyszerű kozákok** is. Katonai szolgálatot teljesítettek az állam javára, amiért mentesültek az adófizetés alól. Igaz ugyan, hogy hadifelszerelésükről maguknak kellett gondoskodniuk. Szabadon letelepedhettek a városokban és falvakban. Saját földdel rendelkeztek, de foglalkozhattak kézművességgel és kereskedelemmel is. Egyik legfőbb előjoguk a kozák bíróság volt.

Az ukrán társadalom életében fontos szerepet játszottak a **papok**. Az oktatás és az ukrán kultúra terjesztése volt a feladatuk. Sokat tettek a nemzeti azonosságtudat megőrzéséért. A templomokban a kozák hadsereg sikeréért imádkoztak.

A félig kiváltságos **városi lakosság** 60–80%-a elközmosodott. A nagyobb városok lakói kiharcolták maguknak a magdeburgi jogot. Saját önkormányzattal és bírósággal rendelkeztek. Joguk volt kézművességgel és kereskedelemmel foglalkozni, mezőt, kaszálót és erdőt is birtokolhattak. Mindezért cserébe kötelesek voltak adót fizetni a kozák államnak.

Az ukrán társadalom legnagyobb részét a parasztság alkotta. Nekik nem voltak előjogaik. A nemzeti-felszabadító háború következtében felszabadultak a jobbágyság terhe alól, személyileg szabadok lettek, szabad költözködési jogot kaptak és beléphettek a kozák rendbe is. Gazdaságilag azonban hamar függő helyzetbe kerültek a kozák főtisztoktól, ukrán nemesektől és pravoszláv kolostoroktól, ugyanis az ő földjeiken éltek és a földhasználatért terményjáradék, pénzjáradék formájában adót fizettek. A kolostori földeken pedig heti egy–két napot úrdolgára is jártak.

4. A földbirtoklás formái a Balparti Hetmanátusban

Más volt a helyzet a korábban királyi és lengyel nemesi birtokokon. Balpart összes földje a Zaporizzsjai Had tulajdonába került és a hetman rendelkezett vele. A kozákokat a paraszttal együtt megillette az első foglalás joga, vagyis annyi szabad földet vehettek birtokba, amennyit meg tudtak művelni. Így az állam a paraszttal és kozákokkal a föld közös tulajdonosává vált. A parasztok szabad katonai falvakban éltek és sajátjukként bántak a földdel. Eladhatták, elajándékozhatták, kölcsönt is vehettek fel rá, sőt örökölni is hagyhatták. A kincstárnak, mint tulajdonosnak, kötelesek voltak adót fizetni és különféle szolgáltatásokat eleget tenni. A kozákoknak ilyen kötelezettségeik nem voltak. Az ő földbirtoklásukat törvény szabályozta, a parasztokét pedig a szokásjog.

A szántóföldek általában magántulajdonban voltak, a legelők, a rétek, az erdők pedig a falusi közösségek kollektív tulajdonában.

Fokozatosan kialakult a főtiszti földtulajdonlás két formája: a ranggal járó szolgálati birtok és a magánbirtok. A ranggal járó birtokot bizonyos beosztás betöltésének idejére kapták a cártól vagy a hetmantól. Balparti Ukrajnában továbbra is megmaradt a kolostori birtok.

5. Gazdasági élet

A Balparti Hetmanátus gazdasági életének alapja a **mezőgazdaság** volt, elsősorban a búzatermesztés. De kertészkedéssel, konyhakertészettel, dohány-, len- és kendertermesztéssel is foglalkoztak. A XVII. század utolsó harmadában egyre nagyobb jelentőségre tett szert az állattenyésztés, a juh-, a ló- és szarvasmarhatartás.

A mezőgazdaság fejlődését elősegítette a jobbágyrendszer megszüntetése és a szabad munkáskéz megjelenése a termelésben.

A nemzeti-felszabadító háború eltörölte a kézművesség működését gátló középkori korlátozásokat. Már pravoszlávok is lehettek céhtagok. A kézműves mesterek egyre gyakrabban alkalmaztak bér munkásokat, új termelési módszereket és munkaeszközöket. A textilgyártásban szétszórt manufaktúrák jöttek létre munkamegosztással. A salétromfőzdékben, bányákban, szeszfőzdékben, posztókészítésben pedig vízikerekeket kezdtek használni. A szétszórt manufaktúrák központosított manufaktúrákká alakultak.

A gazdasági élet fejlődése következtében fellendült a kereskedelem. Egyre szorosabb piaci viszonyok alakultak ki a Balparti Hetmanság, Szlobodai Ukrajna és Zaporizzsja között. Az ukránok aktív külkereskedelmet folytattak Krímmel, Törökországgal, Fehéroroszországgal, Moszkvával, a Duna menti államokkal, a Kaukázusi régióval, Perzsiával. Legjelentősebb európai partnerük Poroszország volt. Ukrajna külföldre főleg búzát, szarvasmarhát, bőr-árut, viaszt, dohányt, salétromot, pálinkát és üveget szállított, onnan pedig szövetet, ruhaneműt, fegyvert, orvosságot, porcelánt, kozmetikumokat, egzotikus árukat és bort hozott be.

A hetmanok tudatosan szabályozták az exportot és importot. Korlátozták például az értéktárgyak és a salétrom kivitelét az országból. Lengyelországnak pedig tilos volt búzát eladni.

6. Egyházi és kulturális élet

Az orosz cár nem nézte jó szemmel azt, hogy a Kijevi Metropólia a Konstantinápolyi Pátriárkának van alárendelve, bár ez az alárendeltség a XVII. század második felére

nagyon viszonylagos volt. A cári hatalom olyan egyházat szeretett volna, amelyik teljes mértékben Moszkva politikáját hirdeti, hisz végső célja Ukrajna teljes leigázása volt.

1675-ben meghalt Joszif Neljubovics-Tukalszkij metropolita. Moszkva megpróbálta saját emberét a metropolitai székre juttatni. Szerencsére ez nem sikerült, a függetlenség talaján álló ukrán pravoszláv papság ezt megakadályozta. Tíz év elteltével változott a helyzet. Az orosz pravoszláv egyházzal való egyesülés híve Gedeon, világi nevén Szvjatopolk-Csetvertinszkij herceg, 1685-ben Moszkvába utazott, ahol Ioakim moszkvai pátriárka Kijev, Halics és egész Kis-Oroszország¹ metropolitájává szentelte.

1686-ban az orosz diplomáciának sikerült elérni azt, hogy a konstantinápolyi pátriárka átengedte a Kijevi Metropóliát a moszkvai pátriárka egyházi fennhatósága alá. Az ukrán pravoszláv egyház elvesztette függetlenségét.

A nemzeti-felszabadító háború vérzivataros éveiben sem

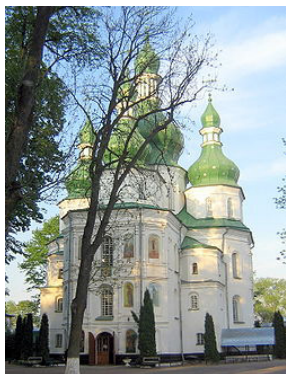
Gedeon metropolita

hallgattak a múzszak. Nagy népszerűségnek örvendtek a kozákok hősi harcát megéneklő epikus népdalok (dumák), históriás énekek. Különösen közkedvelt volt a *Hmelnickijről és Barabasról* szóló duma, a *Makszim Krivonisz, Ivan Bohun, Danilo Necsaj hősiességét* dicsőítő históriás ének.

A hetmanok híres mecénások voltak. Templomokat építettek. 1674–1676 között épült fel a **huszteni kolostor Szenthá-**

¹ Kisoroszország – így nevezték az oroszok Ukrajnát

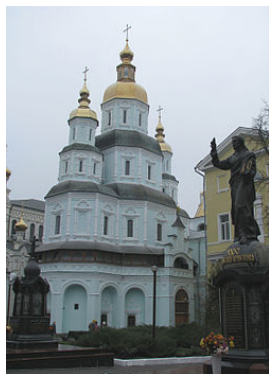
romság székesegyháza, a csernyihivi **Szent Illés kolostor** hasonló nevű **székesegyháza** pedig 1679–1695-ben. 1689-ben rakták le a harkivi **Mária Oltalma-székesegyház** alapját.

*A husztini kolostor
Szentháromság
székesegyháza*

*A Szentháromság-
székesegyház
Csernyihivben*

*A harkivi
Mária Oltalma-
székesegyház*

7. Szlobodai Ukrajna

A lengyel nemesi elnyomás elől menekülő ukrainai parasztok és kozákok már a XVI. század második felében megkezdtek a mai harkivi, luhanszki, szumi és donyecki területeket magába foglaló Szlobodai Ukrajna benépesítését. Különösen felgyorsult ez a folyamat a XVII. század 30-as éveiben.

Az 1638-as kozák felkelés résztvevői Jakiv Osztrjanin vezetésével a zsovnini csatát követően átlépték a moszkvai határt és Csujuhivban telepedtek le. 1652-ben a csernyihivi és nyezsini kozákok Ivan Dzikovszkij ezredes irányításával megalapították Osztrohozsszkot, a bila cerkvai kozákok pedig Heraszim Kondratyev ezredes parancsnoksága alatt Szumit. A Lopany és Harkiv folyók találkozásánál

1654-ben jött létre Harkiv. Hasonló a története Szaltivnak, Merefának, Ohtirkának, Balaklejának, Izjumnak és sok más városnak.

A XVII. század 60-as éveiben kirobbanó polgárháború menekültáradatot indított el Szlobodai Ukrajna irányába. Az új hazára lelt emberek sok falut és várost alapítottak a Sziverszkij Donyec, Vorszkla és a Pszjol folyók mentén. Míg 1654-ben 64 település volt ezen a vidéken, addig a XVII. század végére már 232, 250 ezer lakossal. A népesség 80%-a ukrán nemzetiségűnek vallotta magát.

Az oroszok minden lehetséges eszközzel támogatták a telepeseket. Felmentették őket az adófizetés alól, amiről cári oklevelet adtak ki. A betelepülők szlobodákban¹ éltek (innen a Szlobodai Ukrajna kifejezés), valamint hűségességek tettek a cárnak.

Szlobodai Ukrajnában kozák rendszer működött. A XVII. század 50-es éveiben a cári kormány négy kozák ezredet hozott létre: az osztrohozsszkit, az ohtirkait, szumit és a harkivit. 1685-ben jött létre az izjumi. Az ezredek közigazgatási és katonai egységek is voltak egyben, melyek századokra tagolódtak. A főtisztüket az Általános Kozák Tanácsokon választották meg. Az ezredek az ezredesek, a századokat a századosok vezették. Munkájukat a fegyvermesterek, kozákkapitányok, zászlósok, hadbírók és írnokok segítették. Hetmant nem választottak maguknak, mivel a belgorodi vajdának voltak alárendelve.

Szlobodai Ukrajna lakói a mezőgazdasági munkálatok mellett határőrszolgálatot is teljesítettek. Védtek a Moszkvai Állam délnyugati határait a krími tatárok betöréseitől. Itt is érvényben volt az első foglalás elve, vagyis mindenki annyi földet foglalt el magának, amennyit meg-

¹ *szloboda* – olyan település, melynek lakóit felmentették az adófizetés alól

bírt művelni. Egy idő után a cári kormány megelégedte a nagy szabadságot és maga jelölte ki a telepesek számára a megművelhető területeket. Az erdők, rétek, folyók, tavak közös tulajdonban maradtak. Sokan nem szívesen vettek birtokba új földeket, mivel a tulajdonjog automatikusan katonai szolgálattal is járt. A parasztok inkább az ezredesek és századosok uradalmaiban telepedtek le, ott nem kellett katonáskodni. A földhasználatért viszont adót fizettek és megművelték a tulajdonos szántóföldjét is, vagyis megkezdődött vissza-jobbágyosodásuk. A XVII. század második felében az ezredesek és századosok fokozatosan földesurakká váltak.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen változások történtek a XVII. század 60–80-as éveiben a Hetmanátus államrendszerében és államigazgatásában?*
2. *Miért a Balparti Hetmanátus tudott csak talpon maradni?*
3. *Milyen volt a Balparti Hetmanátus közigazgatási beosztása?*
4. *Jellemezd a Hetmanátus hatalmi rendszerét!*
5. *Milyen változásokon ment keresztül a Hetmanátus társadalmi szerkezete a XVII. század 60–80-as éveiben?*
6. *Milyen új formái alakultak ki a földbirtoklásnak?*
7. *Milyen okok vezettek az ukrán gazdaság gyors fejlődéséhez?*
8. *Hogyan került a Kijevi Metropólia a Moszkvai Pátriárkátus fennhatósága alá?*
9. *Hogyan alakult ki Szlobodai Ukrajna?*
10. *Miért nevezték így?*
11. *Milyen közigazgatási egységekre tagolódott?*
12. *Hogyan fejlődött a gazdasága?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- Töltsd ki a táblázatot!

Ukrajna nemzetközi kereskedelmi partnerei	Ukrán export (kivitel)	Ukrán import (behozatal)

- Javítsd ki a szövegben található hibákat!

Az 1638-as kozák felkelés résztvevői Petro Dorosenko vezetésével a hovtvai csatát követően átlépték a moszkvai határt és Harkivban telepedtek le. 1652-ben bila cerkvai és perejaszlavi kozákok Ivan Dzikovszkij ezredes irányításával megalapították Ohtirka városát, a lubnói kozákok pedig Heraszim Kondratyev ezredes parancsnoksága alatt Szumit. A Dnyeper és Harkiv folyók találkozásánál 1655-ben jött létre Harkiv.

- A képeken látható személyek közül kiről van szó a szövegben?

1685-ben Moszkvába utazott, ahol Ioakim moszkvai pátriárka Kijev, Halics és egész Kisoroszország metropolitájává szentelte.

A

B

C

D

1. Mihajlo Rahoza
2. Gedeon Szvjatopolk-Csetvertinszkij
3. Gedeon Balaban
4. Ipatyij Potyij

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

• *Készíts 20 mondatos értekezést a Balparti Hetmanátus hetmanjainak egyikéről a következő vázlat alapján:*

1. Hatalomra kerülésének körülményei
2. Viszonya Moszkvához
3. Főbb kül- és belpolitikai lépései
4. Hogyan vesztette el hatalmát?

■ JEGYEZD MEG!

1652 – Osztrohozsszk és Szumi megalakulása

1654 – Harkiv létrejötte

1686 – a Kijevi Metropólia a Moszkvai Pátriárkátus fennhatósága alá kerül

Ukrán – magyar kisszótár

Займанщина – első foglalás joga

Слобідська Україна – Szlobodai Ukrajna

Троїцький собор Густинського монастиря – a huszti-ni kolostor Szentháromság székesegyháza

Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові – a csernyihivi Szent Illés kolostor Szentháromság székesegyháza

Покровський собор у Харкові – a harkivi Mária Oltalma-székesegyház

27. §. A Zaporizzsjai Szics

1. A Zaporizzsjai Szics szerepe az 1660–1680-as évek katonapolitikai eseményeiben

Az Ukrán Kozák Állam létrejöttét követően a Zaporizzsjai Szics a hetman joghatósága alá került, bár megőrizte viszonylagos autonómiáját. Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákok megpróbálták önálló politikai szerepet játszani az ország életében, ami a hetmani hatalom meggyengüléséhez és a Hetmanátus belső destabilizációjához vezetett. Bohdan Hmelnickij halála után a szics gyakorlatilag kivált a Zaporizzsjai Hadból és csak formálisan kötődött hozzá. Önálló kül- és belpolitikát folytatott, amely gyakran nem egyezett a hivatalos állásponttal. A hetman és a zaporizzsjai kozákok közötti ellentétek a cári kormánynak kedveztek.

Az andruszovói béke megkötése után a Zaporizzsjai Szics Moszkva és a Rzeczpospolita közös ellenőrzése alá került. Az 1686-ban aláírt *Örök béke* (a következő fejezetben fogunk róla tanulni) pedig kizárólag az orosz cár fennhatósága alá helyezte. Ettől kezdve tilos volt kapcsolatot tartania Lengyelországgal és a Krími Kánsággal. A zaporizzsjai földeken pedig erődítmények épültek, ahonnan moszkvai helyőrség figyelte a kozákok minden lépését.

2. A szics felépítése

Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákok **kosba** szerveződtek, amit Zaporizzsjai Szicsnek neveztek. A kos élén a közösség által megválasztott kosatamán állt. A szicsen (koson) belül katonai-közigazgatási egységek, **kurinyok** alakultak, választott kurinyatamánokkal. Kurinytagok lehettek azok a fiatalok és gyerekek is, akik be akartak lépni a kozákok közé. Ők voltak az ifjak és a dzsurok. A hadjáratok idején a kurinyokon belül ezredek és századok jöttek létre.

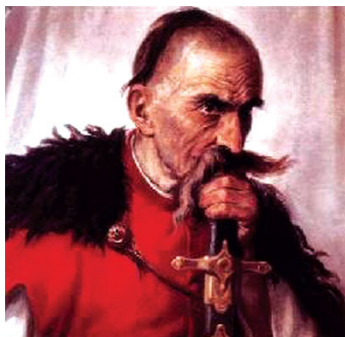
A Zaporizzsjai Szics történelme során gyakran változtatta helyét. **1652-ben** a kozákok Mikitinszkij Rohból Csorтомlik szigetére költöztek, így jött létre a **Csorтомliki Szics**.

A szicsen belül mindenki egyenlő volt, és a kozák demokrácia szabályai szerint élt. Kozák tanácsokat hívtak össze, ahol megválasztották vezetőiket és együtt döntöttek a kurinyok közötti földterületek igazságos elosztásáról.

A szicsben uralkodó szabad szellem vonzóvá tette a kozák testvériséghez való tartozást az elnyomott és megalázott néprétegek körében. Sokan a kozákoknál kerestek és találtak menedéket, ami a szicset robbanásveszélyessé és a szabadságharcok kiindulópontjává, központjává tette.

3. Ivan Szirko kosatamán

A Zaporizzsjai Szics legismertebb kosatamánja **Ivan Szirko** volt. Valamikor 1605 és 1610 között született Kelet-Pogyilljában, a braclavi Murafa városkában, valószínűleg slachtics családban. 1658–1660 között a pogyilljai kozákok Vinnica ezredesévé választották. Részt vett az Ivan Vihovszkij hetman elleni felkelésben, ő szervezte a zaporizzsjai kozákok lázadását. Támogatta Jurij Hmelnickij

Ivan Szirko kosatamán

hetmanná választását, amiért kétszáz aranyat és háromszáz rubel értékű cobolybőrt kapott.

A szlobodiscsei szerződés aláírása után szembe fordult Hmelnickijel, lemondott ezredesi rangjáról és a Zaporizzsjai Szicsbe ment, ahol 1663 és 1680 között 20-szor választották meg kosatamánná, először **1663-ban**.

1660-ban, 1661-ben majd pedig 1663-ban több győztes hadjáratot folytatott a Krími Kánság ellen. 1664-ben csatlakozott a moszkvai csapatok jobbparti portyájához, melynek célja Pavlo Teterja hetman eltávolítása volt.

Az andruszovói béke megkötése után egy ideig támogatta Petro Dorosenko harcát Ukrajna egyesítéséért. A török protektorátus elfogadása után azonban szembe fordult vele.

1667-ben harkivi ezredesként legyőzte Kafa alatt a tatárokat és kiszabadította onnan az ott raboskodó kétezer foglyot.

1670-ben ismét kosatamánná választották, majd 1671 októberében Mihajlo Hanenkóval együtt hűségesküt tett a Rzeczpospolitának és Krím-ellenes szövetségre lépett vele. Közben lerohanta és felégette Ocsakov török erődöt.

1672-ben Mnohohrisnij félreállítása után maga is harcba szállt a hetmani buzogányért, de Zsucsenko poltavai ezredes elfogta és átadta a cári hatalomnak. Szirkót ezután elítélték és Szibériába száműzték.

1672 tavaszán Ukrajna ellen megindult egy 300 ezer fős török hadsereg. A oszmánok ekkor már nem csak az ukrán területeket fenyegették, hanem komoly veszélybe került Lengyelország és Moszkva is. Hirtelen ismét szükség lett

Ivan Szirkóra, akit szibériai száműzetéséből hazaengedtek. 1673 júniusában a szicsbe ment, ahol hozzálátott az ellenállás szervezéséhez. Ezután lerohanta Aszlamot, majd újra felégette Ocsakovot. A kor szokásai szerint IV. Mehmed török szultán levelet intézett a kozákokhoz, amelyben behódolást követelt, és a harc nélküli megadás fejében kíméletes bánásmódot ígért. Szintén a kor szokása szerint levélben felsorolta az őt megillető, keletiesen nagyzó címeket is:

IV. Mehmed tugrája (pecsétje)

„Én, a Szultán, a Tündöklő Porta ura, Muhammed fia, a Nap és a Hold fivére, Isten unokája és földi helytartója, a Makedón, Babilóniai, Jeruzsálemi királyságok, Nagy és Kis Egyiptom ura, a királyok felett király, uralkodó az uralkodók felett, példátlan lovag, senki által sem legyőzött harcos, az élet fájának birtokosa, Jézus Krisztus sírjának megintgathatatlan őre, magának Istennek bizalmasa, a muzulmánok reménysége és vígasza, a keresztények megfélemlítője és nagy védelmezője, megparancsolom nektek, zaporizzsjai kozákok, hogy önként, mindenfajta ellenállás nélkül adjátok meg magatokat, és engem a ti támadásaitokkal ne merjeteek nyugtalanítani. Törökország Szultánja, IV. Muhammed.”

A kozákok rendkívül goromba hangú üzenettel válaszoltak, amelyben akkurátusan kitérték a szultán minden egyes címére: *„Te török sátán, az átkozott ördög testvére és rablótársa, magának Lucifernek titkára! Az ördögbe is, hát milyen lovag vagy te? Nem vagy jó arra, hogy keresztények uralkodója légy, a seregedtől nem félünk, szárazföldön és vízzen megütközünk veled. Te babilóniai szakács, makedóniai keréketörő, jeruzsálemi serfőző, a Nagy és Kis Egyiptom disznópásztora, örmény disznó, tatár tegez, kamenyecki hóhér, podolszkiji gonosztevő, a világ és alvilág bohóca, ma-*

gának a viperának unokája... Te disznópofa, te hentes kutyája, te keresztleetlen tőkfej... No, imigyen szóltak hozzád a zaporizzsjaiak. Még a keresztények disznajait sem fogod terelgetni. Most befejezzük, mivel a dátumot nem tudjuk, kalendáriumunk nincs, a Hold az égen (szójáték, mert hónapot is jelent a „meszjac”), az év az évkönyvben, a nap meg ugyanaz, mint nálatok.

Aláírók: Ivan Szirko ezredatamán és az egész zaporizzsjai sereg.”

Ilja Repin: *A zaporizzsjai kozákok levelet írnak a török szultánnak*

A levél több irodalmi, illetve képzőművészeti alkotást is ihletett, ezek közül a legismertebb **Ilja Repin** *A zaporizzsjai kozákok levelet írnak a török szultánnak* című festménye.

1675 telén a törökök hirtelen rátámadtak a szicsre, de a kozákok visszaverték őket. Nyáron Szirko a Krími Kánság ellen harcolt. Lerombolta Bahcsiszarajt, a kánt pedig megfutamította.

1676-ban Dorosenko az ő lábai elé tette le a hetmani kle-
nódiumokat. A csihirini hadjáratok idején, 1677–1678 kö-
zött hősiezen küzdött a török–tatár–ukrán csapatok ellen.
Utolsó hadjáratát 1679-ben vezette. 1680 nyarán halt meg
hrusivkai tanyáján.

4. Zaporizzsja gazdasági fejlődése

A Zaporizzsjai Szics gazdasági élete nem sokat változott
az évek során. A mezőket, tavakat, folyókat minden eszten-
dőben felosztották a kurinyok között, ahol vadászattal, ha-
lászattal, méhészkedéssel foglalkoztak. Legnagyobb jelen-
tősége számukra a halászatnak volt, amely só igénye mi-
att elősegítette a fuvarozás fejlődését is. A Dnyeper menti
sztyeppéken a kozákoknak osztozkodniuk kellett Balpart
és Jobbpart népével is.

A Zaporizzsjai Szics gazdaságának alapja az állatten-
yésztés volt. Nyáron a legelőkön tartották állataikat, té-
len pedig a téli szállások istállóiban. Leginkább szarvas-
marhát, lovat és bárányt tenyésztettek.

Földművelésük kevésbé volt fejlett az állandó fenyege-
tettség és a munkáskéz hiánya miatt. De azért is, mert a
földművességet a kozákok alantas tevékenységnek tartot-
ták.

A szicsben sok kézműves élt, akik fegyvereket, puska-
port, ágyúgolyót, lőszert, csónakokat készítettek.

A Csorotomliki Szics fontos kereskedelmi utak mentén
feküdt, amiből a kozákok nagyon jól megéltek. Vámot szed-
tek a kompoknál a Dnyeperen való átkelésért, és fizetett
őrségeket állítottak a kereskedő karavánok mellé. Közben
maguk is gyümölcsöző kapcsolatokat ápoltak a Krímmel, a
Hetmanátussal, Lengyelországgal, Moszkvával. Halat, lo-
vat, ökröt, juhot, mézet, viaszt adtak el és búzát, sót, fegy-
vert, ruhaanyagot vásároltak.

Gazdasági tevékenységük mellett fontos bevételi forrásuk volt a cártól és a hetmanoktól kapott zsold, amit posztóban, pénzben és hadifelszerelésekben fizettek ki nekik.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan változott meg a Zaporizzsjai Szics közigazgatási alárendeltsége a XVII. század 60–80-as éveiben?*
2. *Milyen volt felépítése, és hogyan működött a Zaporizzsjai Szics?*
3. *Hová került át a szics központja 1652-ben?*
4. *Állítsd össze Ivan Szirko történelmi portréját!*
5. *Milyen gazdasági tevékenységgel foglalkoztak az aló-Dnyeper-vidéki kozákok?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Töltsd ki a táblázatot!*

Gazdasági ágazat	Fejlettségi szint	Szerepe a szics gazdasági életében

- *A felsorolt események közül melyekben vett részt Ivan Szirko?*

1. Hotini háború
2. Pjatkai csata
3. 1667-es kafai portya
4. Cecórai csata
5. Levélírás a török szultánnak
6. Felkelés Ivan Vihovszkij ellen

--	--	--

- *A felsorolt személyek közül kinek az oldalán harcolt Ivan Szirko?*

1. Jurij Hmelnickij
2. Petro Dorosenko
3. Mihajlo Dorosenko
4. Mihajlo Hanenko
5. IV. Mehmed
6. Szeverin Nalivajko

--	--	--

• *Töltsd ki az alábbi táblázatot!*

Összehasonlítási alap	Hetmanátus	Zaporizzsjai Szics	Szlobodai Ukrajna
A társadalmi-politikai rendszer sajátosságai			

• • • • • **TUDÁSPRÓBA** • • • • •

1. Hol, és mikor választották meg Ivan Brjuhoveckijt Balpart hetmanjává?

- A. Hermanyivka alatt 1659-ben
- B. 1663-ban a nyezsini *csorna radán*
- C. 1669-ben Hluhivban
- D. 1672-ben Konotop alatt

A	B	C	D

2. A felsorolt hetmanok közül ki NEM írt alá Moszkvával cikkelyeket?

- A. Ivan Vihovszkij
- B. Jurij Hmelnickij

- C. Ivan Brjuhoveckij
D. Demjan Mnohohrisnij

A	B	C	D

3. Mely pontok származnak a hagyacsi szerződésből?

1. A Kijevi, Braclavi, Csernyihivi vajdaságok területén megalakul a Ruszféldi Nagyfejedelemség, amely a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség mellett harmadikként tagja lesz a Rzeczpospolitának

2. A hetman csak cári parancsra és főtiszti beleegyezéssel levelezhet külföldi uralkodókkal, különösen Petro Dorosenkóval

3. Moszkvai helyőrség szállja meg Kijev mellett Perejaszlavot, Nyezsint, Csernyihivet, Braclavot, Umanyt

4. Megszűnik a breszti egyházi unió. Öt pravoszláv egyházfő képviselői helyet kapnak a szenátusban

5. A Kijevi Metropóliát a Moszkvai Pátriárkátusnak rendelik alá

- A. 1, 4
B. 2, 4
C. 3, 4
D. 5, 4

A	B	C	D

4. Mikor ünnepelték Ukrajnában a konotopi diadal 350. évfordulóját?

- A. 1954
B. 1991
C. 2009
D. 2010

A	B	C	D

5. Milyen következményekkel járt az 1660-as szlobodiscei szerződés megkötése?

- A. Martin Puskar és Jakiv Barabas hetmanellenes lázadása
- B. Ivan Vihovszkij hetmanná választása
- C. Az egész kozák Ukrajna egyesítése a lengyel király jogára alatt
- D. Jurij Hmelnickij lemondása és kolostorba vonulása

A	B	C	D

6. Mikor szakadt ketté a Hetmanátus Balparti és Jobbparti Hetmanátusra?

- A. 1654-ben a Márciusi cikkelyek megjelenése után
- B. 1663-ban Jurij Hmelnickij lemondása után
- C. 1667-ben az andruszovói béke értelmében
- D. 1672-ben a bucsacsi béke következtében

A	B	C	D

7. Mely állítások jellemzik a képen látható személyt?

- 1. Részt vett a Márciusi cikkelyek aláírásában
- 2. Harcolt a hetmani címért Jakim Szomkóval és Vaszil Zolotarenkóval
- 3. Jobbpart első hetmanja volt a Hetmanátus szétválása után

4. Részt vett az andruszovói béke megkötésében
 5. Lemondása után Gedeon néven kolostorba vonult

A. 1, 3

B. 1, 5

C. 2, 4

D. 3, 5

A	B	C	D

8. Milyen ukrán területek kerültek Lengyelországhoz az andruszovói béke következtében?

A. Balparti Ukrajna Kijevvel

B. Jobbparti Ukrajna

C. Zaporizzsja és a Balpart

D. Nyugat-Ukrajna és Zaporizzsja

A	B	C	D

9. A képen látható személyek közül ki viselte *Szar-matia és Ukrajna fejedelme, Zaporizzsja Hadainak ura* címet?

A

B

C

D

A	B	C	D

10. Nevezd meg a mondatban olvasható esemény dátumát!

Az orosz cár azt a titkos utasítást adta Romodanovszkij hercegnek, hogy ne avatkozzon bele a csatározásokba és várja meg, amíg a törökök felrobbantják Csihirint. ? -n ez meg is történt.

- A. 1663
- B. 1672
- C. 1678
- D. 1681

A	B	C	D

5. TÉMA

UKRAJNA A XVII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

28. §. A Hetmanátus a XVII. század végén és a XVIII. század elején

1. Az örök béke. Az első krími hadjárat

A bahcsiszaraji békeszerződés gyökeresen megváltoztatta az erőviszonyokat Kelet-Közép Európában. A török szultán 1683-ban érkezettnek látta az időt egy mindent elsöpítő európai hadjárat megindításához, melynek csúcspontját Bécs ostroma jelentette. Sobieski János lengyel király 25 ezer fős hadseregével indult el a császárváros megsegítésére. Katonái között ukrán kozákok is voltak. A lengyel huszárok megfutamodásra kényszerítették a törököket, így az osztrák főváros felszabadult. *„Jöttünk, láttunk, az Úr pedig győzött!”* – mondta később a lengyel uralkodó a római pápának. 145 éves rabság után 1686-ban végre Buda faláról is lekerült a török félhold.

A Bécs alatt aratott fényes diadala után Lengyelország tagja lett az Oszmán Birodalom ellen küzdők Szent Ligájának (Róma, Velence, Ausztria).

Sobieski János megpróbálta Moszkvát is az oszmánellenes erők táborába csábítani. **1686. május 3-án** megkötötte az orosz cárral az **örök békét**. A megállapodás értelmében:

- Balparti Ukrajna Kijevvel, Zaporizzsjával Moszkva fennhatóság alá került, Jobbparti Ukrajna nagy része pedig Lengyelországé lett, Moszkva továbbá elismerte Varsó

jogát Pogyilljához, amennyiben visszahódítja azt a törököktől;

- a lengyelek és törökök által elpusztított Dnyeper mente jobb parti része lakatlan maradt;
- a lengyelek kötelesek voltak saját területeiken szabad vallásgyakorlást biztosítani a pravoszlávok számára;
- Oroszország és Lengyelország katonai szövetséget kötött egymással az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen.

Ez a szerződés gyakorlatilag nemzetközi szintre emelte Ukrajna területi megosztottságát. Ivan Szamojlovics nem értett vele egyet és fellépett ellene. A cári kormány azonban figyelmen kívül hagyta a hetman minden észrevételét.

Az örök béke aláírása után Moszkva is belépett a Szent Ligába, és **1687 májusában** megindította **első krími hadjáratát**. A katonai akcióban részt vettek az ukrán kozákok is Ivan Szamojlovics parancsnoksága alatt. Az orosz csapatokat Vaszilij Golicin Szófia cárnő kegyence vezette. Maga a hadművelet Ukrajna területéről indult. Rövid időn belül azonban az egyesített kozák–ukrán hadsereg kénytelen volt visszafordulni, mivel a tatárok felgyújtották a sztyeppét.

A hadjárat sikertelenségeért Ivan Szamojlovicsra hárítottak minden felelősséget. Ez megpecsételte a hetman sorsát.

2. Ivan Mazepa hetmanná választása. A Kolomaki cikkelyek

1687. július 25-én a Kolomak folyó partján Vaszilij Golicin parancsára Szamojlovicsot menesztették és **Ivan Mazepa (1687–1709)** kozák főkapitányt választották meg helyette.

Ivan Sztepanovics Mazepa 1639. március 20-án született Bila Cerkva közelében. Kiváló oktatásban részesült először a kijevi Mohila Kollégiumban, később a varsói jezsuita iskolában. 1650-ben II. János Kázmér lengyel király udvarába került apródként, majd Deventerben ballisztikát tanult. Bejárta Franciaországot, Németországot, Itáliát és Spanyol Németalföldet is. 1699-ben visszatért Jobbparti Ukrajnába, és Petro Dorosenko hetman szolgálatába állt, ahol egészen a hadfelügyelő tisztségig jutott.

Ivan Mazepa

1674-ben egy diplomáciai küldetés közben a zaporizzsjaiai fogságába esett, akik átadták őt Ivan Szamojlovicsnak. Hamarosan a balparti hetman bizalmasai közé került, aki felfogadta Mazepát gyermekei mellé házitánítónak. Ezután kozák főkapitány lett, végül hetman. Franciaország oroszországi követe egyik

levelében így jellemezte az új hetmant: *„A herceg (Mazepa) kozák ugyan, de származására nézve slachtics. Általában véve igen szereti beszédét teletűzdelni latin idézetekkel, amely nyelvet oly tökéletesen bírja akár a mi jezsuita atyáink. Választékosan, gondosan beszél. Igaz, beszélgetés közben jobban szereti mások mondanivalóját meghallgatni. Az udvartartásához tartozik két német orvos, valamint négy itáliai mester, akikkel mind anyanyelvén beszél. Én magam az ukrán fejedelemmel lengyelül és latinul értekeztem, mert szabadkozott, hogy a franciát nem bírja eléggé, bár ifjúkorában járt Párizsban és Dél-Franciaországban is.*

Mazepa herceg már nem fiatal, vagy tíz évvel idősebb nálam. Kinézete szigorú, szemei villognak, kezei fehérek és keskenyek, mint egy nőnek. A teste viszont erős akár egy

német lovagé. Amúgy biztosan üli meg a lovat. A kozákok országában nagy tiszteletnek örvend, pedig a nép itt szabadságszerető és büszke, nem hajtja magát meg senki előtt egykönnyen. Különben nagyon kellemes a beszélgetés a herceggel. Nagy tapasztalata van a politikában, a moszkovitáktól eltérően követi a külföldön történő eseményeket. ... Azok közé az emberek közé tartozik, akik tudnak hallgatni, vagy úgy beszélni, hogy nem fecsegnek ki semmit.”

A cári jóváhagyásért cserében az új hetmannak el kellett fogadnia a **Kolomaki cikkelyeket**, melyekhez a Hluhivi cikkelyeket vették alapul, kiegészítve a következő pontokkal:

- a lajstromozott kozákok száma 30 ezer fő;
- a hetmannak tilos kozák főtiszteket elmozdítani beosztásukból cári engedély nélkül;
- a hetman köteles betartani az örök békét és nem létesíthet diplomáciai kapcsolatot külföldi országokkal;
- a cár parancsára a hetmannak kozák csapatokat kell küldeni a Krími Kánság és Törökország ellen;
- Kijevben, Csernyihivben, Perejaszlavban, Oszterban továbbra is ott maradnak az orosz helyőrségek és a vajdák. Baturinba pedig orosz lövészezred érkezett a hetman tevékenységének ellenőrzése céljából;
- szabaddá kell tenni az átjárást Moszkva és Ukrajna között;
- a Kisorosz tartomány nem a hetmani közigazgatás része többé, hanem az egységes cári állam elidegeníthetetlen alkotóeleme, ezért így is kell róla beszélni;
- a kisorosz és nagyorosz népeket minden lehetséges módon közelebb kell hozni egymáshoz, leginkább a vegyes házasságok támogatása és ösztönzése útján.

A Kolomaki cikkelyek aláírásának hírére felkelés robbant ki Ukrajna több tartományában. A kozákok és parasz-

tok rátámadtak a főtisztek birtokaira, sokukkal fizikailag is leszámoltak. Az új hetman első feladata a nép lecsillapítása volt. Felszólította a lázongókat, hogy hagyjanak fel az önbíráskodással és megígérte nekik, hogy megszünteti a hatalmi visszaéléseket, valamint hatályon kívül helyezi Szamojlovics igazságtalanul magas adóit.

3. Moszkva harca a Fekete-tengerért.

Ivan Mazepa és I. Péter cár

A Hetmanátus viszonylagos belső nyugalmának megteremtése után Mazepa részt vett az oroszok **1689-es második krími hadjáratában**. A cári kormány parancsára Zaporizzsja határában, a Szamara folyó mentén erődítményrendszert épített ki, amely a későbbi hadjárat bázisául szolgált. Az építkezések összetűzéshez vezettek a Zaporizzsjai Sziccsel. Mazepa 1000 aranyat küldött a kozákoknak elégedetlenkedésük lecsendesítésére.

A hadjárat 1689 tavaszán vette kezdetét Vaszilij Golicin és Ivan Mazepa vezetésével. Az orosz–ukrán hadsereg meghátrálásra kényszerítette a tatárokat és megközelítette Perekopot. Előrenyomulásuk azonban hirtelen megtorpant a fellépő élelmiszer és vízhiány miatt. A második krími hadjárat így az elsőhöz hasonlóan nem hozta meg a várt eredményt.

A hetman ezután Golicinnal Moszkvába utazott. Az orosz fővárosban közben palotaforradalom ment végbe, amely I. Pétert emelte a hatalom csúcsára. Az új uralkodó nővérét, Szófia cárnőt kolostorba küldte, annak kegyencét, Golicint pedig Szibériába száműzte. Mazepa egy olyan bizonytalan politikai helyzetbe csöppent, amelyet megpróbált a maga és Ukrajna számára előnyösen felhasználni. Azonnal felkereste az új orosz uralkodót, akit Ukrajna valamint a személyes támogatásáról biztosított.

Az idősödő hetman ezután rendszeresen ellátta hasznos tanácsokkal a fiatal, még tapasztalatlan Pétert, ami azt eredményezte, hogy egyfajta baráti viszony alakult ki ketőjük között. Az orosz tisztviselők úgy értékelték ezt, hogy „soha egyetlen ukrán sem volt ilyen segítőkész és hasznos a cárr számára, mint Ivan Sztjepanovics Mazepa”. A hetman hűséggel szolgált az ifjú cárt, I. Péter pedig joggal viszonyult teljes bizalommal alattvalójához. Birtokokkal, drága ajándékokkal és kitüntetésekkel halmozta el. 1700-ban megkapta tőle a *Szent András rendjelet*, 1707-ben pedig közbenjárására a *Szent Római Birodalom fejedelmi címét*, valamint a lengyel *Fehér sas-érdemrendet*. Mazepa nem feledkezett meg saját meggazdagodásáról sem. Palotákat vásárolt Moszkvában, Seremetyevvel, Golicinnal, Mensikovval és más befolyásos bojárokkal barátkozott. Kozák főtisztjeit pedig orosz címekhez és asztalnoki rangokhoz juttatta.

A kozák ezredek **1690–1694** között részt vettek Moszkva törökellenes hadjáratában, amely a Dnyeper alsó szakaszának és Ocsakovnak a megszerzéséért zajlott.

1692-ben a szicsben felkelés robbant ki tatár támogatással Mazepa ellen, élén a hetmanná kikiáltott **Petro Ivanenkóval (Petrik)**. A lázongók 1692–1693-ban több sikertelen hadjáratot folytattak a Balpart ellen. Mivel a helyi lakosság nem támogatta őket, krími szövetségeseik pedig elsősorban rablással és foglyaszedéssel voltak elfoglalva, ezért a felkelés lényegében hamvában halt.

I. Péter

I. Péter nemcsak bölcs uralkodó, hanem kiváló hadvezér és stratégia is volt egyben. Világosan látta, hogy a Krím-félsziget megszerzéséhez a Fekete-tenger északi partvidékének elfoglalásán keresztül vezet az út. Az 1690-es évek közepén kidolgozta egy Törökország elleni háború haditervét, amely az előrenyomulást egyszerre két fronton irányozta elő: a Don folyó torkolatánál, Azov elfoglalásával, valamint a Dnyeper torkolatánál. **Első azovi hadjárata** 1695-ben sikertelennek bizonyult. Az orosz flotta hiánya miatt Péter nem tudta megszerezni Azovot. Mazepa ezzel szemben eredményesebb volt, hisz két erődöt is elfoglalt, a kizi-kermenyit és Tamanyt.

Közben a tatárok Petrikkel 1696-ban visszatértek a Hetmanátusba, de csak Hagyacsig jutottak el. Az ukránok megállították és visszafordulásra kényszerítették őket. Petrik ezután a Déli-Bug és Dnyeper között elterülő „káni” Ukrajna hetmanja lett, amely elismerte Krím fennhatóságát.

1696-ban került sor I. Péter **második azovi hadjáratára**, amely Azov elfoglalásával végződött. Végre megnyílt az út Oroszország előtt a Fekete-tenger felé. Ocsakovot viszont továbbra sem sikerült megszerezni.

Az Oszmán Birodalom Európa feletti uralmának napjai meg voltak számlálva. A Szent Liga és Törökország **1699. január 26-án** aláírta a **karlócai békeszerződést**. A béke az 1683–1697-es osztrák-oszmán háborút zárta le, amely az utóbbiak vereségével zárult. A törökök átengedték az osztrákoknak Magyarország nagy részét, Erdélyt és Szlavóniát. Az oszmán megszállás alatt lévő Pogyillja Lengyelországhoz került, akiknek cserében ki kellett üríteniük a megszállt moldvai területeket. Dalmácia nagy részét és Moreát (Peloponnészosz-félsziget) a Velencei Köztársaság vette birtokba.

1700. július 30-án Oroszország és Törökország megkötötték a **konstantinápolyi békét**. Oroszország 30 esztendőre megkapta Azovot és az Azovi-tenger partvidékét. A szerződő felek megegyeztek abban, hogy nem építenek várakat a Krími Kánság és a Hetmanátus határán. A kozákok továbbá kivonultak Kizi-Kermenyből és a tamanyi erődből, de jogot kaptak a tengeren való halászhathoz.

1696-ban a Csörtomliki Sziccsel szemben lévő köves holtág dűlőben I. Péter parancsára végvárat emeltek, ahonnan nemcsak a törököket tartották sakkban, hanem a kozákokat is.

4. Ivan Mazepa belpolitikája

Ivan Mazepa kezdetben jó kapcsolatokat ápolt Moszkvával. Jelentéseket küldött I. Péternek a Zaporizzsjai Szics körül tapasztalható népmozgásokról, elfojtott minden hatalomellenes megmozdulást, részt vett a Hetmanátus határaitól távol zajló orosz hadjáratokban. Az ukránok tartották el a kozák állam területén állomásozó cári csapatokat is.

20 éves ténykedése alatt Mazepa erős hetmani hatalmat épített ki. Meggyőződése volt, hogy csak tekintélyt parancsoló uralkodónak lehet nemzetközileg elismert állama. Szamojlovicshoz hasonlóan a kozák főtisztekre és az ukrán slachticsokra támaszkodott. Kiváltságos társadalmi réteggé, hazafias érzelmű ukrán arisztokráciává kívánta változtatni őket. Támogatta a lófarkas-buzogányos bajtársak társaságának tevékenységét, az ezredekben pedig létrehozta a jelvényes bajtársak közösségét. Támogatta a fiatal arisztokraták továbbtanulását a Kijevi Mohila Akadémián valamint az európai egyetemeken.

Mazepa elősegítette a főtiszti és a kolostori földbirtokok növekedését. Hetmansága idején több mint 20 univerzálét

adott ki falvak százainak; a kozáktisztek, az egyház és a kereskedők tulajdonába parasztok ezrei kerültek ezáltal. Ő maga is gazdag földesúrnak számított. Ukrajnában 100 ezer, Oroszországban pedig 20 ezer parasztja volt. Összeírást rendelt el a kozákok körében, s ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette más társadalmi rétegek kozákká válását.

A kozákokat 1698-ban két részre osztotta: **hadra foghatókra** és **kisegítőkre**. A hadra foghatók meg tudták vásárolni katonai felszerelésüket, a kisegítők viszont nem, és kötelesek voltak a hadra foghatók gazdaságaiban dolgozni.

A társadalmi egyensúly megőrzése érdekében 1691-ben Mazepa engedélyezte a parasztoknak azt, hogy panaszt tehessenek uraikra. Ennek eredményeként 1692-ben arra kötelezte az ezredek vezetőit, hogy akadályozzák meg a túlzott kizsákmányolást. 1701-ben az úrdolgát heti két napban határozta meg.

Mazepa államalkotói munkásságában jelentős szerepet játszott kulturális és oktatási tevékenysége. Támogatta az iskolákat, a könyvnyomtatást, a tudományt. Így akarta Ukrajnát európai állammá tenni. Hetmansága idején saját pénzén, személyes felügyelete alatt épült fel 12 templom. Még a Kijevi Rusz idejéből származó számos székesegyházat renováltatott. Nem véletlenül nevezték el a kor építészeti stílusát „Mazepa-barokk”-nak.

Teljesen megújult építészeti szempontból Kijev. 1690-ben új épületbe költözött a Kijevi Mohila Kollégium. 1698-ban felépült a testvériségi kolostor Vízkereszt székesegyháza (Bohójavljenszkij szobor bratszko-ho monasztirja) és a Szófia-székesegyház harangtornya. 1695-ben pedig új falal vették körül a Kijevi Barlangkolostort.

Mazepa nagyon művelt ember volt. Az akkori Ukrajnában övé volt az egyik leggazdagabb könyvtár.

Sokat tett az oktatásért. 1701-ben az ő kezdeményezésére emelték a Kijevi Mohila Kollégiumot akadémiai szintre. 1700-ban pedig megalapította a csernyihivi kollégiumot.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan változtatta meg az európai erőviszonyokat a bahcsiszaraji béke?*

2. *Mikor, és miért jött létre az örök béke, és mi volt a lényege?*

3. *Hogyan lett Ivan Mazepa hetman?*

4. *Jellemezd a kolomaki cikkelyeket!*

5. *Milyen kapcsolat alakult ki Mazepa és I. Péter között?*

6. *Mi volt a célja I. Péter krími és azovi hadjáratának?*

7. *Milyen szerepet játszottak ezekben a hadjáratokban az ukránok, és hogyan végződtek?*

8. *Milyen sajátosságai voltak Ivan Mazepa belpolitikájának?*

9. *Milyen társadalmi rétegek érdekeit védte?*

10. *Milyen intézkedések segítségével próbálta megóvni a társadalmi békét?*

11. *Jellemezd Ivan Mazepa kulturális és oktatási tevékenységét!*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• *Melyik állítás vonatkozik Péter első krími hadjáratára?*

A. Az örök béke következménye volt

B. Golicin 150 ezres serege két hétig ostromolta Bahcsiszarajt

C. Az orosz vereséget Szamojlovicsra kenték, és megfosztották hetmani címétől

D. A bahcsiszaraji békével ért véget

A	B	C	D

- *Töltsd ki a táblázatot!*

Ivan Mazepa politikájának főbb irányai	A hetman tevékenységének sikerei és eredményei

- *Készíts rövid értekezést arról, miért sikerült Mazepának megőrizni hatalmát I. Péter trónra kerülése után is!*

- *Állítsd az eseményeket helyes időrendbe!*

A. A csernyihivi kollégium megalakulása

B. Kolomaki cikkelyek

C. Második krími hadjárat

D. Azov elfoglalása

E. Karlócai béke

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

- *Állapítsd meg az összefüggést a dátumok és az események között!*

A. Andruszovói béke	1. 1696
B. Bahcsiszaraji béke	2. 1667
C. Bucsacsi béke	3. 1681
D. Örök béke	4. 1672

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

■ JEGYEZD MEG!

1686. május 3. – az örök béke megkötése Oroszország és Lengyelország között

1687 májusa – Moszkva első krími hadjárata

1687. július 25. – Ivan Mazepa hetmanná választása.
Kolomaki cikkelyek

1689 tavasza – Moszkva második krími hadjárata

1692–1693 – Petro Ivanenko Mazepa-ellenes felkelése

1695 – Nagy Péter első azovi hadjárata

1696 – Nagy Péter második azovi hadjárata

1699. január 26. – a karlócai béke

1700. július 30. – a konstantinápolyi béke

Ukrán – magyar kisszótár

Виборні козаки та підпомічники – hadra fogható és
kisegítő kozákok

Значкове товариство – jelvényes bajtársak

Північне Причорномор'я – a Fekete-tenger északi
partvidéke

29. §. Jobbparti Ukrajna a XVII. század végén és a XVIII. század elején

1. Jobbpart helyzete a XVII. század végén

Petro Dorosenko lemondása után Jobbparton gyakorlatilag megszűnt a Hetmanátus. Az 1683-as bécsi győzelem után a lengyelek elhatározták, hogy helyreállítják itt a kozák ezredeket. Szükségük volt ugyanis a kozákok segítségére a törökök elleni harc továbbfolytatásához, az ukrán területek visszaszerzéséhez és újjrahasznosításához. Egy jól működő kozák hadsereg pedig elképzelhetetlen volt jól bejáratott kozák önkormányzat és biztos gazdasági háttér nélkül.

1684-ben Sobieski János lengyel király univerzálét adott ki, amelyben felszólította az ukrán kozákokat, hogy vegyék birtokukba a Braclav, Korszuny, Cserkaszi, Csihirin, Liszjanka, Umany, Fásztiv környéki szabad földeket és szervezzék újjá a Kijevi, Braclavi valamint a Pogyilljai vajdaságok déli határainak védelmét. Az 1685-ben elfogadott szejmi döntés pedig engedélyezte számukra régi kiváltságaik visszaállítását és kozák ezredek létrehozását. Négy kozák ezred jött így létre: a **bohuszlavi**, Szamijlo Ivanovics „Szamusz” parancsnokság alatt, a **korszunyi**, Zahar Iszkra ezredessel az élén, a **braclavi**, vezetője Andrij Abazin volt és a **fásztyivi**, amelyet Szemen Palij ezredes irányított.

Az ezredek területén a hatalom az ezredesek kezében összpontosult, akik a kormányzást az ukrán törvények és a szokásjog alapján gyakorolták. A városokban és falvakban is kozák önkormányzatok alakultak. A kozák közigazgatást a kinevezett hetman vezette, akit a király bízott meg

ezzel a feladattal. 1689–1693 között Hriszko, majd pedig Szamusz töltötte be ezt a tisztséget.

Az új kozák ezredek katonái bátran harcoltak a lengyel–török háború frontjain, amiért a király bőségesen megjutalmazta őket. A lengyel nemesség rossz szemmel nézte a kozákok megerősödését, de míg tartott a háború, nem tudtak tenni semmit ellene.

2. Felkelés Szemen Palij vezetésével 1702–1704-ben

1699-ben a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom megkötötték a **karlócai békét**, így a kozákokra nem volt többé szükség. A szejm úgy határozott, hogy a kozák ezredek fel kell számolni. Utasították erre Szamusz kinevezett hetmant és az ezredek, de az utóbbiak megtagadták a parancs végrehajtását. Fellázadtak a lengyel elnyomás ellen, amit a kortársak *második hmelnicsinának* neveztek el. A felkelést **Szemen Palij (Hurko)**

Szemen Palij

vezette. Egyik beszédében így fogalmazta meg a kozákok végső célját: „... én egy szabad Ukrajnában telepedtem le valamikor. A Rzeczpospolitának semmi köze ehhez a tartományhoz. Az ukrán nép egyedüli joga és törvényesen megválasztott hetmanjái rendelkezni saját hazája sorsa felett.”

Szemen Hurko (Palij) az 1640-es évek elején született a Csernyihiv környéki Borzna városkában kozák családban. A Kijevi Mohila Kollégiumban tanult, majd a nyezsini ezred kozákja lett. Az 1670-es évek végén a Zaporizzsjai

Szicsbe ment, ahol nagy tekintélyre tett szert. Itt kapta a Palij nevet is. Később Petro Dorosenkónál szolgált. 1683-ban ott volt Bécs ostrománál. Sobieski János „bécsi daliának” nevezte.

A hadjárat befejezése után Jobbparti Ukrajnában telepedt le. A király 1684-ben kinevezte a fásztyivi ezred élére, amely magába foglalta a korábbi bila cerkvai, kanevi, csi-hirini és umanyi ezredek területét. A lengyel slachtának szintén fájta a foga ezekre a földekre. Palij azonban meggátolta robotoltató gazdaságaik helyreállítását. A végén ez az érdekellentét nyílt ukrán–lengyel szembenálláshoz vezetett. A fásztyivi ezredes orosz segítségért folyamodott, amit nem kapott meg, ugyanis az örök béke Jobbpartot rzczipospolitai joghatóság alá helyezte. Moszkva ezért elutasította kérését és azt tanácsolta neki, hogy költözzön át a Balpartra. Szemen Palij nem fogadta el a cári ajánlatot, és tovább folytatta harcát hazája felszabadításáért.

1689-ben legényeivel megtámadta Nemirovot, a kormányhű Hriszko kinevezett hetman rezidenciáját. A várost azonban nem tudta elfoglalni. Elfogták, majd a magdeburgi várba zárták. Az új kinevezett hetman Szamusz lett. Egy évvel később a kozákok kiszabadították szeretett vezérüket. *A ruszok történetében a következőket olvashatjuk erről: „A kozákok, akik szabadságukat és életüket köszönhették neki, értékes lengyel foglyokat ejtettek, hogy cseré útján kiszabadíthassák Palijt, de egyáltalán nem jártak szerencsével, mivel a lengyel kormány kérésére a cár és a kinevezett hetman parancsba adta a lengyel foglyok szabadon bocsátását. A sikertelenség után a kozákok cselhez folyamodtak: felállítottak egy több ökrös szekérből álló kereskedő karavánt. Telerakták mindennel, amijük volt és elrejtették oda 300 kozákot teljes fegyverzetben és elindultak*

Magdeburg felé. Éjszaka érkeztek a városba. Az ökröket kihajtották a várostól bérelt legelőre, amiért busás fizetséget ígértek. Az éj leple alatt a kozákok előbújtak rejtekükről és odalopóztak a magdeburgi erődhöz. Csendben eltették láb alól az ökröket, kiszabadították a férfit, utána négy könnyű ágyúval kiosontak a városból. Holmijukat hátra hagyták, mintha a bőrök alatt emberek aludnának. A város vezetése későn fedezte fel a turpisságot, amikor a kozákok már árkon-bokron túl voltak.” Palik ezután visszatért Fásztivba.

A Lengyelország elleni nyílt harc parasztlázadásokkal vette kezdetét 1701-ben Pogyilljában és Braclavscsinában. A felkelés hamar áttért Kijevscsinára és Kelet-Volinyra is. Valamennyi kozák ezred a felkelők oldalára állt át.

Jablonszkij koronahetman megpróbálta elfogni Szemen Palijt, de Fásztiv polgárai ezredesük védelmére keltek. A város sikertelen ostroma után a lengyelek Pogyilljába vonultak vissza, Pali kozákjai pedig elfoglalták gyakorlatilag az egész Jobbpartot és elűzték onnan a slachta képviselőit.

1702-ben a felkelés nemzeti-felszabadító jelleget öltött. A felkelők novemberben megszerezték Bila Cerkvát, majd Nemirovot. A király ekkor büntetőosztatot küldött Jobbparti Ukrajnába Adam Szenyavszkij parancsnoksága alatt. Sikerült elfojtaniuk a zavargásokat Pogyilljában és Braclavscsinában.

A nemzetközi helyzet sem kedvezett Szemen Pali szabadságharcának. 1700-ban kezdődött ugyanis az északi háború Oroszország és Svédország között a Balti-tenger birtoklásáért. A lengyel politikai elit két részre szakadt. Az egyik, Leszczyński Szaniszló vezetésével Svédországot támogatta, a másik pedig II. Erős Ágosttal az élen Oroszországot. A felkelők érdeke a svéd szövetség lett volna, de

ők inkább Moszkvában és Balpart hetmanjában bíztak. Palij még a felkelés kitörése előtt azzal a javaslattal fordult hozzájuk, hogy egyesítsék Jobbparti Ukrajnát a Balparti Hetmanátussal.

1704-ben Oroszország és Lengyelország Narva alatt megállapodott egymással a svédek elleni közös harcról. Májusban Mazepa I. Péter parancsára átkelt a Dnyeper jobb partjára és rövid időn belül vérbe fojtotta a felkelést. Szemen Palijt elfogták majd Szibériába száműzték. A Jobbpart így Ivan Mazepa fennhatósága alá került, aki gyakorlatilag egyesítette egész Ukrajnát. A hetman kiegyensúlyozott politikát folytatott a visszacsatolt területeken. Egyrészt: négyről hétre emelte a kozák ezredek számát, másrészt, keményen megbüntette a felkelés résztvevőit és támogatásáról biztosította a lengyel nemességet.

1707-ben gyökeresen megváltozott a geopolitikai helyzet. XII. Károly svéd király lerohanta Lengyelországot és több vereséget mért II. Erős Ágost hadseregére. I. Péter válaszút elé került. Vagy szentesíti Jobbpart Oroszországhoz kerülését és ezzel kivívja a lengyelek ellenszenvét, vagy pedig a Rzeczpospolita joghatósága alatt hagyja a Dnyeperen túli területeket, de nem feledkezik meg az ottani oroszbarát erők támogatásáról sem. Péter az utóbbi változat mellett döntött, hiszen szüksége volt a lengyel szövetségre.

Mazepa ekkor szembe fordult „koronás moszkvai barátjával”. Szövetségre lépett a svéd királlyal. Úgy gondolta, hogy így könnyebben felszabadíthatja mindkét Ukrajnát az idegen elnyomás alól. A svéd–ukrán csapatok azonban 1709-ben vereséget szenvedtek Poltava alatt, így a hetman terveiből nem lett semmi.

3. A kozák rendszer felszámolása Jobbparti Ukrajnában

Mazepa oroszellenes felkelésének leverése után Szemen Palij visszatérhetett szibériai száműzetéséből és bila cerkvai ezredes lett. Egy év múlva azonban hirtelen meghalt.

1712-ben a lengyel szejm döntése értelmében a kozák ezredeket végleg felszámolták. 1714-ben az oroszok átadták Lengyelországnak Bila Cerkvát is. A Rzeczpospolita végérvényesen megvetette lábát a Jobbparton és hozzálátott az elnéptelenedett vidék újjáélesztéséhez. A kozákok ebben azonban már nem vettek részt.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Miért akarta a lengyel kormány újjáéleszteni a kozák ezredeket Jobbparti Ukrajnában?*

2. *Milyen ezredek jöttek létre a Jobbparton, kik és hogyan igazgatták őket?*

3. *Milyen okok vezettek az 1702–1704-es felkelés kirobbanásához?*

4. *Készítsd el Szemen Palij történelmi portréját!*

5. *Hogyan kezdődött a felkelés?*

6. *Nevezd meg a nemzeti-felszabadító harc főbb állomásait!*

7. *Mi volt Szemen Palij legnagyobb tévedése, és mi lett annak a következménye?*

8. *Hogyan történt a kozák rendszer felszámolása Jobbparti Ukrajna területén?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• *Melyik ukrán vidékre nem terjedt ki a balparti hetman hatalma a XVII. század végén?*

- A. Balparti Ukrajnéra
- B. Kijevre
- C. Zaporizzsjára
- D. Szlobodai Ukrajnára

A	B	C	D

• *Mikor kötötte meg Oroszország és Lengyelország az örök békét?*

- A. 1686
- B. 1699
- C. 1711
- D. 1714

A	B	C	D

• *Milyen események következtében fogadta el a lengyel szejm 1699-ben az ukrán kozák ezredek felszámolásáról szóló határozatát?*

- A. Szemen Palij vezette felkelés
- B. A karlócai béke megkötése
- C. Ivan Mazepa hadjárata a Jobbpart ellen
- D. A Kolomaki cikkelyek elfogadása

A	B	C	D

■ JEGYEZD MEG!

- 1685** – szejmi döntés a kozák ezredek helyreállításáról Jobbparti Ukrajnában
- 1699** – szejmi döntés a kozák ezredek felszámolásáról Jobbparti Ukrajna területén
- 1702–1704** – felkelés Jobbparti Ukrajnában Szemen Palij vezetésével
- 1704** – Ivan Mazepa egész Ukrajna hetmanja
- 1712** – a kozák ezredek végleges felszámolása a Jobbparton

Скасування козацького полкового устрою – a kozák ezredrendszer felszámolása

30. §. Az északi háború és Ukrajna. Ivan Mazepa Moszkva-ellenes felkelése

1. Ukrajna az északi háború éveiben

I. Péter és Mazepa kapcsolatában a fordulópontot az északi háború jelentette, amely 1700–1721 között zajlott Oroszország és Svédország között a Balti-tenger feletti uralomért. A kezdeti kudarcok hatására a cár intenzív modernizációba kezdett a hadsereg, a kormányzat és a társadalom területén. Minden eddiginél nagyobb fokú centralizációt tűzött ki célul, ami veszélybe sodorta a Hetmanátus – 1654-ben garantált – autonómiáját.

A háború során az oroszok soha nem látott követelésekkel álltak elő. Mindenekelőtt elvárták a hetmantól, hogy kozákjai kizárólagosan Moszkva érdekei szerint cselekedjenek. Ahelyett, hogy saját országuk területén küzdöttek volna a Hetmanátus ellenségeivel, távoli országok területén harcoltak idegen érdekekért. Ezen összezsapások során egyértelművé vált, hogy a kozákság nem sok eséllyel nézhet szembe a modern, hivatásos európai hadseregekkel. Közel 40 ezren harcoltak az északi háború különböző frontjain, és éves emberveszteségük ezredenként elérte a 60–70%-ot.

1705-ben I. Péter orosz és német katonatiszteket nevezett ki az ukrán ezredek élére, akik lenézték az ukránokat és „ágyútöltelékként” kezelték őket. Az Ukrajna területén állomásozó nagyszámú orosz haderő pedig hódítóként viselkedett a helyi lakossággal szemben.

Legnagyobb csapásként mégis az a hír érintett mindenkit, miszerint I. Péter a hagyományosan kozák alakulatokat az európai hadsereg-modellnek megfelelően akarta újjászervezni, a jellegzetesen ukrán önkormányzatot pedig az orosz vajdák hatáskörébe kívánta vonni. A kozák főtisztek és a hetman számára megbocsáthatatlan bűnnek számított a régi tradíciók megsértése. Mazepa belátta, a továbbiakban nem képes összeegyeztetni saját és hazája érdekeit a cáréval. Sokk-ként érte továbbá az is, amikor az uralkodó kivonta közvetlen irányítása alól a Zaporizzs-jai Hadat és Alekszandr Mensikov parancsnoksága alá helyezte azt.

2. Mazepa átáll XII. Károly svéd király oldalára

A svéd csapatok 1707-ben megindították támadásukat. Ukrajna a svéd betöréstől való fenyegetettség reális közelségébe került, ezért a hetman segítségért fordult a cárhoz. I. Péter azonban a legkritikusabb pillanatban megtagadta a segítségnyújtást. Moszkva részéről ez a lépés jelentette az utolsó cseppet a pohárban. Mazepa úgy értékelte a történeteket, hogy az 1654-es perejaszlavi egyezmény már nem tekinthető kölcsönösen előnyösnek, ezért rá és a Zaporizzs-jai Hadra nézve az a továbbiakban nem kötelező.

1708 februárja és márciusa között titkos svéd–ukrán tárgyalásokra került sor. Ezek során Mazepa segítségnyújtási kötelezettséget vállalt a svédek Moszkva elleni hadjáratára esetére, illetve magára vállalta seregeik ellátását is.

XII. Károly az orosz főváros elleni hadjáratát kezdetben Fehéroroszországon keresztül tervezte megvalósítani, később azonban mégis Ukrajnát tette a háború főhadszínterévé. Ennek a lépésnek a következtében a hetmannak nem maradt sok ideje végiggondolni a lehetséges alternatívákat. 1708. november 4-én végérvényesen eldöntötte,

hogy a svédek mellé áll és 15 ezer kozákjával csatlakozott XII. Károly seregéhez.

Sok kozák főtiszt nem értette meg Ivan Mazepa törekvéseit és cserbenhagyta hetmanját. 1708 őszén Ivan Iszkra poltavai ezredes és Vaszil Kocsubej főírnok bepanaszolták Mazepát a cárnál, hogy titkos tárgyalásokat folytat Leszczyński Szaniszló lengyel királlyal és XII. Károllyal. A cár ekkor nem hitt nekik. Kínvallatásnak vetette őket alá, majd pedig kivégeztette mindkettőjüket. Kocsubej különben azért is gyűlölte annyira Mazepát, mert az idősödő özvegy hetman beleszeretett és elcsábította Matrjona nevű lányát, aki különben keresztlánya volt.

Ivan Mazepa „árulására” hamar fény derült. I. Péter parancsára Alekszandr Mensikov lerombolta Baturint és mintegy 6000 kozákot – férfiakat, nőket, gyermekeket – lemészárolt. A baturini mészárlásnak valamint az orosz terrorhullámnak gyorsan híre ment. Mazepa lehetséges támogatói ezek után hamar lemondtak a hetmanhoz való csatlakozásról. Mindeközben I. Péter utasította a főtisztok tanácsát, hogy nevezze ki **Ivan Szkorpadszkijt (1708–1722)** új hetmanná. 1708 novemberében ez meg is történt.

*Matrjona Vasziljevna
Kocsubej*

A XII. Károly táborában állomásozó Mazepa meglepő szövetségesre tett szert ekkor. Megelégtelve az oroszok tatárellenes politikáját, 8000 zaporizzsjai kozák **Koszty Horgyijenko** kosatamán vezetésével 1709 áprilisában csatlakozott a svéd sereghez és a hetmanhoz. Ezért azon-

ban súlyos árat fizettek. Májusban I. Péter parancsára az orosz erők Jakovlev tábornok vezetésével lerombolták a szicset és kivégeztek minden elfogott zaporizzsjai kozákokot. Amúgy a svéd szövetség sem volt túl hasznos Ukrajna számára, mert az éhező és rongyos svéd katonák gyilkosságokkal tudták csak kikényszeríteni, hogy a parasztok a megmaradt élelmiszer-készleteiket (amiket az oroszok még nem pusztítottak el) átadják nekik. Ennek következtében a fehérorosz és ukrán vidékeken svédellenes felkelésekre került sor.

3. A poltavai csata. Mazepa halála

A svéd–ukrán csapatok közben megközelítették Poltavát és felszólították az ott állomásozó orosz-kozák helyőrséget, hogy adja meg magát. A védők azonban megtagadták a fegyverletételt. A város ostroma ezután három hónapig tartott. Közben megérkezett Poltava alá I. Péter. **1709. július 8-án** (június 27-én) lezajlott az északi háború döntő ütközete, a **poltavai csata**, ami az oroszok teljes győzelmével ért véget.

Orosz katona

Svéd katona

Nagy Péter győzelme bebiztosította Moszkva számára a Baltikum feletti ellenőrzést, az ukránok sorsát pedig megpecsételte. Ezzel a vereséggel elillant az önállóság minden illúziója, és innentől kezdve már csak idő kérdése volt, hogy mikor szippantja magába egész Ukrajnát az ekkor megszületett Orosz Birodalom. A maradék svéd–kozák erőket az orosz–ukrán csapatok szörnyű dühvel üldözték végig Ukrajnán, míg elérték az Oszmán Birodalom határát, ahol egy török hadtest **1709. július 11-én** Perevolocsnaja alatt szétverte őket. Ivan Mazepa és XII. Károly átkelt a Dnyeperen és az Oszmán Birodalom területén Benderiben talált menedékre.

Ivan Mazepa XII. Károllyal a Dnyepernél

Az öreg hetman egészségét végleg felőrölték ezek az események és 1709. szeptember 21-ről 22-re virradó éjszaka a Benderihez közeli kis faluban, Varnicában meghalt. Ott is temették el. Később, 1710 márciusában hamvait átszállították a halaci Szent György kolostor székesegyházába, és ott helyezték örök nyugalomra. I. Péter parancsára az orosz pravoszláv egyház egyházi átokkal sújtotta Mazepát, amit a mai napig nem oldottak fel.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen országok között zajlott az északi háború, és miért?*
2. *Miért, és mikor fordult szembe Ivan Mazepa I. Péter orosz cárral?*
3. *Miről egyezett meg a svédekkel 1708 februárjában–márciusában?*
4. *Kik értesítették először a cárt Mazepa államellenes tevékenységéről? Hitt-e nekik Péter?*
5. *Hogyan reagált I. Péter az ukrán hetman „árulására”?*
6. *Ki lett Balpart új hetmanja?*
7. *Milyen meglepő szövetségesre tett szert Ivan Mazepa a svéd táborban való tartózkodása során?*
8. *Hol zajlott az északi háború legnagyobb csatája, és milyen eredménnyel zárult?*
9. *Milyen következményei voltak ennek Oroszországra és Ukrajnára nézve?*
10. *Mikor, és hol halt meg Ivan Mazepa?*
11. *Miben rejlik Mazepa tevékenységének történelmi jelentősége?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Állítsátok az eseményeket helyes időrendi sorrendbe!*

- A. A Csörtomliki Szics lerombolása
- B. Az északi háború kezdete
- C. A poltavai csata
- D. Ivan Szkoropadszkij kinevezése hetmanná

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

• *A felsorolt személyek közül ki nem illik a képbe, és miért?*

Mazepa, Horgyijenko, Kocsubej, XII. Károly

JEGYEZD MEG!

1700–1721 – az északi háború évei

1708 februárja–márciusa – titkos tárgyalások Maze-
pa és XII. Károly svéd király között

1708. november 11. – Ivan Szkoropadszkij kinevezése
Balpart hetmanjává

1709. július 8. (június 27.) – a poltavai csata

1709. július 11. – csata a Perevolocsnaja folyó partján

1709. szeptember 21. – Ivan Mazepa halála

Ukrán – magyar kisserótár

Полтавська битва – poltavai csata

Північна війна – északi háború

31. §. Ukrajna a poltavai csata után.

Pilip Orlik emigráns ukrán hetman

1. Ukrajna helyzete a poltavai csata után

A poltavai csata után terrorhullám söpört végig a Hetmanátus területén, amely elsősorban Ivan Mazepa hívei ellen irányult. Sokakat letartóztattak közülük, megkínoztak, börtönbe vetettek, kivégeztek, másokat Szibériába száműztek. Megszenveték ezeket az éveket a hetman fegyvertársainak családjai is. Az emigrációba kényszerült Mazepa-hívek ellen valóságos hajtóvadászat indult. Az ott-hon maradt feleségeket, gyermekeket pedig arra kényszerítették, hogy levélben kérjék férjüket, apjukat, hagyjanak fel Moszkva-ellenes tevékenységükkel.

Üldözték a hazafias érzelmű helyi ukrán hivatalnokokat is. Leváltották őket beosztásukból, elkobozták birtokaikat. Helyükre orosz tiszteket, németeket, szerbeket, románokat neveztek ki. Nem volt többé fontos a szakmai hozzáértés, a gyakorlat. Elég volt, ha az illető hangosan szidja Mazepát, valamint ódákat zeng Moszkváról.

A cár által kinevezett tisztségviselők semmibe vették Ivan Szkoropadszkij hetman és a főtiszték parancsait, amivel aláásták az ukrán államhatalmi szervek tekintélyét és romboló hatással voltak a társadalmon belül kialakult rendre is.

A nyílt erőszak mellett I. Péter ügyesen alkalmazta a jól bevált *Oszd meg és uralkodj!* elvet. A besúgás, panaszlevélírás, arctalan és arcátlan talpnyalás a mindennapok gyakorlatává vált. A moszkvai államhivatalnokok kihasználták minden alkalmat, hogy tovább mélyítsék az ellentéteket a hetman és a főtiszték, a szegények és a gazdagok között. Azt súlykolták az emberek fejébe, hogy a társadal-

mon belüli bajok igazi okozói az ukrán előjárók, és igazságot mindenki számára csak a jóságos cáratyuska szolgálthat.

Rendkívüli megpróbáltatásoknak voltak kitéve az ukránok a csatornák és az erődítmények építkezésein is. Sok ezer kozákot hajtottak kényszerszolgára Pétervárra, Asztrahanyba, a Kaukázusba. A Volga-Don csatornához például 1716-ban 10 ezret, a Ladoga-csatorna építéséhez pedig 1721–1722-ben kétszer ennyit. Mindössze 30–60%-uk tért haza, a többiek az elviselhetetlen életkörülmények, járványok és balesetek következtében odavesztek.

2. Támadás az ukrán kultúra ellen

1709-ben I. Péter parancsára száműztek minden Jobbparti Ukrajnából származó diákot a Balpart iskoláiból. Számuk a Kijevi Mohila Akadémián 161-re csökkent.

Egyre nagyobb nyomás nehezedett az egyházra is, mint az ukrán kultúra és oktatás központjára. A kijevi metropolita 1718-ban bekövetkezett halála után a cár megtiltotta, hogy újat válasszanak helyette. A Szent Szinódus¹ pedig 1722-ben a Kijevi Metropóliát leminősítette egyszerű püspökséggé.

Az orosz kormány azzal is gyengítette az ukrán kultúrát, hogy Moszkvába csábította a legnagyobb tudósokat, tanárokat, teológusokat, írókat. Közéjük tartozott Feofan Prokopovics, Sztefan Javorszkij és Havrilo Buzsinszkij. Magas beosztásokba helyezték őket, akik beszédeikben és írásaikban dicsőítették a cárt és annak politikáját. Ivan Mazepát és követőit pedig kötelesek voltak állandóan szidalmazni.

¹ *Szent Szinódus* – az orosz pravoszláv egyház legmagasabb hatalmi szerve, 1721-ben alapította I. Péter

Feofan Prokopovics

Sztefan Javorszkij

Havrilo Buzsinszkij

1720-ban a Szent Szinódus megtiltotta az ukrán könyvek nyomtatását. A cár külön rendeletben kötelezte a kijevi kormányzót, hogy tartson ellenőrzést a kolostorok könyvtáraiban és foglaljon le minden régi kézíratos és nyomtatott könyvet, történelmi emléket, adománylevelet, eredeti iratot. Az ukránok ezután már nem tudtak régi okmányokra hivatkozni, amikor szóvá tették Moszkva előtt jogaik és kiváltságaik sárba tiprását.

3. A Hetmanátus gazdasági önállóságának megszüntetése

I. Péter célja Ukrajna teljes bekebelezése volt, ezért elsősorban a Hetmanátus gazdasági önállóságának megsemmisítésére törekedett. Egész Ukrajnát az orosz manufaktúrák nyersanyagbázisává és felvevőpiacává akarta változtatni. Megtiltotta az ukránoknak, hogy Nyugat-Európával kereskedjenek. Áruikat kizárólag Oroszország piacain értékesíthették. Tilos volt a külföldi árucikkek behozatala is. Kisoroszország lakói csak orosz manufaktúrák termékeit vásárolhatták. 1754-ig az Orosz Birodalom és Ukrajna között vámhatár húzódott, melynek bevétele a cár kincstárába vándorolt.

Az ukrainai kereskedelem haszonélvezőinek az orosz kereskedők számítottak, az ukránok pedig fokozatosan elszegényedtek és tönkre mentek. Az oroszok kizárólagos monopóliuma¹ volt az árak és piaci feltételek meghatározása. Arra törekedtek, hogy az ukránok magas áron vásároljanak, de nyomott áron adjanak el. Az ukrainai vágómarha darabjához 10 kopekért jutottak, ami kereskedelmi és emberi szempontból is hallatlan dolognak mondható.

A gazdasági alárendeltség jeleként értékelhető, hogy 1721-től Kisoroszország területén kizárólag rézpénzt használhattak. Az arany- és ezüstpénz Oroszországban maradt.

A Hetmanátus területét megszállva tartó hat orosz ezredet is az ukrán gazdaságnak kellett eltartani. Ez évi 95 ezer rubelbe került, amit óriási nehézségek árán lehetett csak előteremteni.

Romboló hatással volt továbbá az ukrán gazdaságra az adók gyors növekedése. Míg 1722-ben Ukrajna 45 és fél ezer rubel adót küldött a központi kincstárba, addig 1724-ben már 241 ezer 300-at.

A XVIII. század első harmadában Ukrajna fokozatosan az Orosz Birodalom gyarmatává vált és a XX. század végéig annak nyersanyagbázisa és kizárólagos fellelőpiaca maradt.

4. Pilip Orlik az emigráns ukrán hetman

Mazepával együtt 50 kozák főtiszt érkezett Benderibe. Ők voltak az első ukrán emigránsok², akik **1710. április 5-én Pilip Orlik (1710–1742) főrnokot választották meg**

¹ *monopólium* – a gazdasági élet valamely területén kizárólagosságot és ebből adódó hatalmat jelent

² *emigráció* - főként politikai okokból történő kivándorlás

hetmanjukká. Ezzel új korszak kezdődött a függetlenségi mozgalmak történetében, hisz ezt megelőzően az ukránoknak soha nem volt emigráns hetmanjuk és kormányuk.

Pilip Orlik 1672. október 11-én született Koszuti városkában, a mai Fehéroroszország területén, cseh–litván–fehérorosz eredetű nemesi családban. Bár apja katolikus vallású volt, fehérorosz származású anyja, Irina Malahovszkaja, pravoszláv templomban keresztelte meg. Édesapját korán elveszítette. A vilnai jezsuitáknál kezdte tanulmányait, majd a kijevi kollégiumban folytatta és 1694-ben fejezte be. Kiváló szónok hírében állt. Jól beszélt ukránul, lengyelül, litvánul, ószlávul, bolgárul, latinul, olaszul, németül, oroszul, svédül, franciául, ógörögül, újgörögül.

Pilip Orlik

1698 és 1700 között a Kijevi Metropólia kancelláriáján dolgozott, majd a poltavai ezredben, később a Zaporizzsjai Hadnál teljesített szolgálatot. 1702-ben lett Ivan Mazepa főírnoka és legfőbb bizalmasa. A poltavai csata után követte hetmanját az emigrációba és megosztotta vele a számkiivettség keserű kenyerét.

A cári önkény ellen küzdők öntudatos képviselőiből létrehozta az ukrán politikai emigráció első kormányát, melynek a hetman, a főfegyvermester, a lófarkas zászlós és a kozákkapitány voltak a tagjai. Őket az ezredesek és főtisztek szolgálták. Az emigráció fegyveres erőit azok a kozákok alkották, akik a Csortomliki Szics lerombolása után a Krími Kánság területére menekültek. Az emigráns

kormányt elismerte Svédország, a Krími Kánság, Törökország, de támogatta Ausztria, Franciaország és Anglia is.

1710. május 10-én XII. Károly svéd király jóváhagyta Pilip Orlik hetmanná választását és új szövetségi szerződést kötött vele. A megállapodás garantálta Ukrajna önállóságát és függetlenségét, valamint kötelezte a svéd királyt, hogy nyújtson segítséget az ukránoknak szabadságharcukhoz.

5. Pilip Orlik alkotmánya

1710. április 5-én a főtisztek tanácsa a hetman megválasztása mellett elfogadta a **Zaporizzsjai Had törvényének, szabadságjogainak paktumait és konstitúcióit**, amit *Orlik alkotmányának*¹ is neveznek. Pilip Orlik alkotmánya megállapodás volt a hetman és népe között a hatalom gyakorlásának feltételeiről, a kölcsönös jogokról és kötelességekről. Előszórt történt meg, hogy az újonnan megválasztott hetman nem a protektor-állammal kötött szerződést, hanem országa állampolgáraival.

Szerkezetét tekintve az alapokmány bevezetőből és 16 cikkelyből állt. A bevezető összefoglalta Ukrajna történetét. Megindokolta az Oroszországgal való szakítást és a svéd protektorátus elfogadásának okait. Kinyilatkoztatta azt is, hogy Ukrajnának a Dnyeper mindkét partján független állammá kell válnia Zaporizzsjai Had néven, köztársasági államrendszerrel. A pravoszláv vallást Ukrajna területén államvallássá nyilvánította és szorgalmazta a

¹ *alkotmány* – az állam társadalmi rendjét, államformáját, a képviselő módját, választási rendszerét, az államhatalmi és államigazgatási szervek felépítését és tevékenységét, az állampolgárok jogait és kötelességét meghatározó alaptörvény

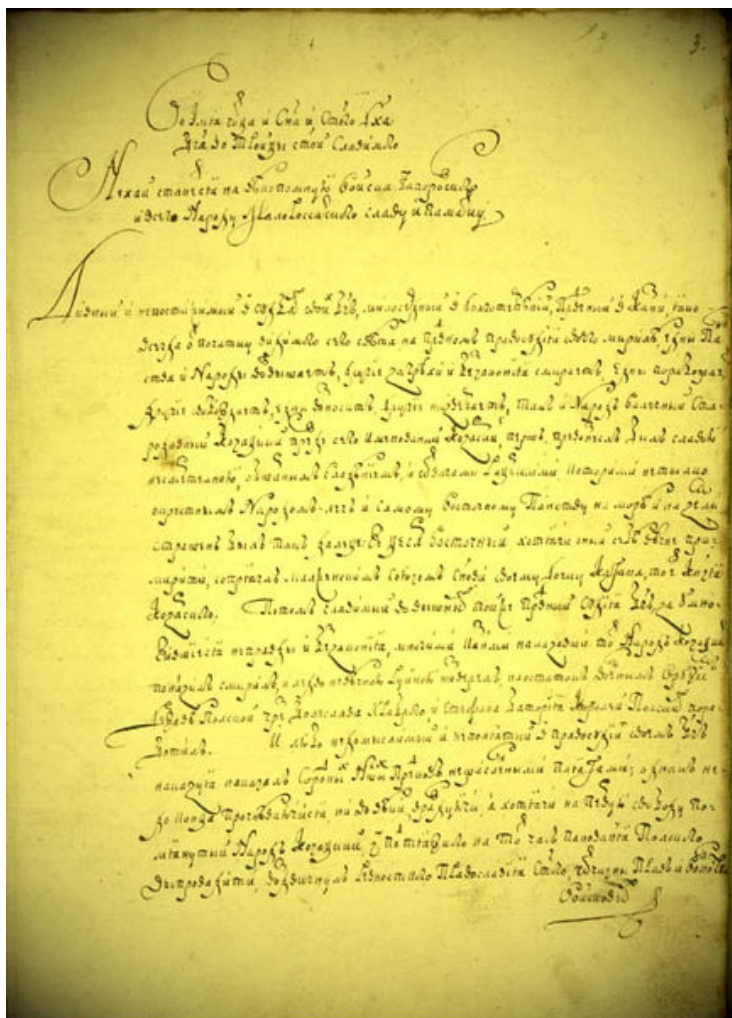
Kijevi Metropólia kiválását a Moszkvai Pátriárkátus fennhatósága alól.

A **törvényhozói hatalmat** a Zaporizzsjai Had területén az **Általános Tanács** képviselte, amelyet *„évente háromszor hívtak össze a hetmani rezidenciában: először karácsonykor, másodszor húsvétkor, harmadszor pedig a Szűzanya Oltalma ünnepén. Az Általános Tanács ülészakán kötelesek voltak részt venni a főtisztek, az ezredesek, ezredparancsnokok, a főtanácsosok és a Zaporizzsjai Had követei”*. Itt választották meg a hetmant, a főtiszteket, az ezredeseket, a századosokat és fogadták el az állam működését biztosító törvényeket.

A **végrehajtói hatalmat** a hetman és a főtisztek gyakorolták. Az alkotmány olyan intézkedéseket is tartalmazott, amely korlátozta a hetman hatalmát és meggátolta a monarchia létrejöttét. *„A hivatalban lévő nagytekintélyű hetman és helyettesei kötelesek a főparancsnokokkal meg tárgyalni a haza biztonságát érintő kérdéseket. Saját akaratukból semmiről sem dönthetnek, semmit sem kezdeményezhetnek és nem is cselekedhetnek a fentiekkel való előzetes megállapodás nélkül.”* Az állami pénzekkel való visszaélések megelőzése céljából létrehozták a főkincstárnoki tisztséget, akinek évente háromszor be kellett számolnia az Általános Tanács előtt az állami kiadásokról.

A **bírói hatalmat** az alkotmány az Általános Hadbíróságra bízta és függetlenítette a többi hatalmi ágtól. Megtiltotta a hetmannak, hogy önállóan ítélkezzen a törvényt sértő hivatalnokok felett. Kötelességévé tette viszont az egyszerű kozákok védelmét a főtisztek önkényeskedésével szemben.

Az alkotmány foglalkozott a zaporizzsjai kozákokkal is. Biztosította jogaikat, kiváltságaikat és szavatolta különleges helyzetüket a társadalomban.

Pilip Orlik alkotmányának első oldala

Pilip Orlik alkotmánya sok tekintetben megelőzte korát, hisz először alapozta meg a hatalom megosztásának elvét törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalomra. Előírányozta az állami tisztségek választhatóságát, ami a mai demokratikus államok alapvető ismertetőjele.

6. Pilip Orlik külpolitikai tevékenysége

Pilip Orlik egész életét Ukrajna felszabadításának és egy oroszellenes koalíció létrehozásának szentelte. Megegyezett Devlet Giráj krími kánnal, XII. Károly svéd királlyal, valamint a megbuktatott Leszczyński Szaniszló híveivel a Hetmanátus, Jobbparti és Szlobodai Ukrajna közös felszabadításáról, egy államba egyesítéséről. Később a koalícióhoz csatlakozott Törökország is és 1710. november 20-án hadat üzent Oroszországnak.

1711 elején Orlik 5 ezer zaporizzsjai kozák és 30 ezer krími tatár élén portyára indult Jobbparti Ukrajnába. Elfoglalta Nemirovot, Braclavot, Vinnicát és ostrom alá vette Bila Cerkvát. Közben csatlakozott hozzá 11 ezer jobbparti kozák is Szamusszal az élén. Mikor híre jött az orosz csapatok közeledésének, a tatár horda hirtelen hátat fordított ukrán szövetségeseinek és szabadrablásba kezdett. A helybéli kozákok is elhagyták a hetmant, hogy megvédjék szeretteiket. Orlik így magára maradt, felhagyott a hadjárat további folytatásával és visszatért Benderibe. Szamusz viszont tovább folytatta a harcot. A döntő csatára közte és az orosz–lengyel csapatok között Bohuszlav alatt került sor, melynek során a kozák vezér fogságba esett. Később megkínózták, majd Szibériába száműzték.

Orlik sikertelen hadjárata után I. Péter parancsot adott a Dnyeper jobb partjának kiürítésére, ami 1714-ig tartott.

1711 nyarán az orosz cár hadjáratot kezdett az Oszmán Birodalom ellen. Az orosz hadsereg Moldvába indult, ahol ebben az időben törökellenes felkelés zajlott. A két hadsereg **1711. július 8–9-e** között ütközött meg egymással a Prut folyó partján. I. Péter a csatát elvesztette, ezért kénytelen volt megkötni a **pruti** békét, amely:

- kötelezte Oroszországot, hogy adja át Azovot a törököknek és rombolja le nemrég felépített erődítményeit Zaporizzsjában;

- felszólította Oroszországot, hogy ne avatkozzon többé a Rzeczpospolita belügyeibe, továbbá mondjon le a török protektorátus alá tartozó ukrán területekről.

Ebből az utóbbi követelésből azonban nem derült ki világosan, hogy Zaporizzsjáról, a Jobbpartról vagy a Hetmánátusról van-e szó. Az oroszok ezért kivártak és halogatták a szerződés végrehajtását. A törökök végül pontosítottak feltételeiken. Kijelentették, ők egész Dnyepermenti Ukrainát akarják Kijevvel együtt. Oroszország viszont ezt kategorikusan elutasította. Angol és holland közvetítéssel újabb tárgyalások kezdődtek a Porta és Moszkva között. A két fél végül megegyezett egymással abban, hogy Oroszország lemond Törökország javára Jobbparti Ukraináról (Kijevet kivéve) és Zaporizzsja nyugati részéről. A törökök pedig nem támasztanak követeléseket a többi zaporizzsjai földdel és Balparti Ukrainával kapcsolatban. Megállapodásukat az 1712-es **konstantinápolyi** és az 1713-as **edirnei békeszerződésekben** rögzítettek.

1714 áprilisában a törökök végérvényesen átengedték a Jobbpartot Rzeczpospolitának. Ukrajna tehát továbbra is szétszabdalt maradt. Orliknak nem sikerült megvetni lábát a Jobbparton és újraegyesíteni hazáját. Júniusban európai körútra indult, hogy egy újabb oroszellenes koalíciót kovácsoljon össze. XII. Károly meghívására először Svédországba ment, majd Németországba, később pedig Franciaországba érkezett. Próbálkozásai azonban sikertelenek bizonyultak, mivel Oroszország és Svédország 1721-ben megkötötte egymással a **nystadi békét**. Az ukrán politikai emigránsok ezután nemkívánatos személyekké váltak az európai fővárosokban. 1722-ben Orlik kénytelen

volt Törökországban letelepedni, ahol életének utolsó 20 évét töltötte. Soha többé nem láthatta szeretett Ukrajnáját. Jászvásáron halt meg 1742. május 24-én.

Az Orlik család mély nyomot hagyott Franciaország történetében is. A hetman fia, Hrihir ugyanis a francia hadsereg altábornagya, XV. Lajos bizalmasa volt. Baturinban született 1702-ben. Jó iskolákba járt, több nyelven is kiválóan beszélt. Először a svéd király szolgálatában állt, majd a lengyel koronahetman fő kozákkapitánya lett. 1743-ban Franciaországban telepedett le. Francia főnemes lányt vett feleségül. A királyi dragonyosezred parancsnoka lett. Eközben nem feledkezett meg apja felszabadító eszméjéről sem. Levelezést folytatott tekintélyes francia, osztrák, svéd, lengyel, török, tatár, ukrán politikai tényezőkkel. Szabadidejében sokat társalgott Voltaire-rel. Részt vett a hétéves háborúban. Az ott szerzett sebesülései következtében halt meg 1759-ben.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hogyan alakult Mazepa követőinek sorsa a poltavai csata után?*

2. *Milyen intézkedéseket hozott I. Péter az ukrán kultúra ellenőrzése céljából?*

3. *Miért tartotta fontosnak a Kijevi Metropólia megsemmisítését?*

4. *Hogyan, és miért szüntette meg Ukrajna gazdasági önállóságát?*

5. *Milyen szerepet játszott a politikai emigráció Pilip Orlik vezetésével az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom történetében?*

6. *Készítsd el Pilip Orlik történelmi portréját!*

7. *Jellemezd Pilip Orlik alkotmányát!*

8. Miért tartják úgy, hogy Orlik alaptörvénye sok tekintetben megelőzte korát?

9. Milyen célnak szentelte további életét Orlik, és sikerült-e megvalósítania álmait?

10. Ukrajna további sorsának ügyét a nagyhatalmak döntötték el. Megkérdezték-e erről magukat az érintetteket?

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• Párosítsd a békeszerződéseket dátumaikkal!

1. Pruti	A. 1713
2. Konstantinápolyi	B. 1711
3. Edirnei	C. 1721
4. Nystadi	D. 1712

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

• Keresd meg a szövegben fellelhető történelmi pontatlanságokat, és magyarázd meg a valótlanosságok lényegét!

I. Péter célja Ukrajna teljes függetlensége volt, ezért a Hetmanátus gazdasági önállóságának megteremtésére törekedett. Egész Oroszországot az ukrán manufaktúrák nyersanyagbázisává és fellevevőpiacává akarta változtatni. Támogatta az ukránok nyugat-európai kereskedelmét. A Hetmanátus területén kizárólag arany- és ezüstmonéták voltak forgalomban. Ukrajna és Oroszország között meg-

szűnt a vámhatár, ami az ukrán áru szabad áramlásához és az ukrán területek meggazdagodásához vezetett...

- *Magyarázd meg a fogalmakat!*

monopólium, emigráció, Szent Szinódus, Alkotmány

JEGYEZD MEG!

1709 – a Jobbpartról származó diákok száműzése a Balpart iskoláiból

1710. április 5. – Pilip Orlikot az emigránsok hetmanjává választják. Pilip Orlik alkotmánya

1711 – Pilip Orlik hadjárata Jobbparti Ukrajnába, a pruti béke

1712 – a konstantinápolyi béke

1713 – az edirnei béke

1714 – Törökország átengedi a Jobbpartot a lengyeleknek

1720 – a Szent Szinódus megtiltja az ukrán könyvek nyomtatását

1721 – Kisoroszország területén csak rézpénzt alkalmazhatnak, a nystadi béke

1722 – a Kijevi Metropólia leminősítése egyszerű püspökséggé

Ukrán – magyar kisszótár

Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького – a Zaporizzsjai Had törvényeinek, szabad-ságjogainak paktumai és konstitúciói

Конституція – alkotmány

Основний закон – alaptörvény

Теорія розподілу влади – a hatalommegosztás elmélete

Гілки влади – hatalmi ágak
Законодавча влада – törvényhozói hatalom
Виконавча влада – végrehajtói hatalom
Судова влада – bírói hatalom

32. §. Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikája Ukrajna területén

1. Erőltetett támadás az ukrán autonómia ellen (1708–1728)

Az Orosz Birodalom a XVIII. század folyamán teljes egészében bekebelezte a balparti, jobbparti, szlobodai és dél-ukrán területeket. Gyarmatosító politikája az évszázad folyamán nem volt egyenletes. Éveken keresztül kegyetlenül dühöngött, utána egy időre meggyengült, töretlenségéből viszont sohasem veszített.

Ukrajna orosz gyarmatosításának főbb korszakai

Évek	Tartalom
1708–1728	Erőltetett támadás az ukrán autonómia ellen
1728–1734	A Hetmanátus jogainak és kiváltságainak részleges helyreállítása
1734–1750	Fokozott birodalmi nyomásgyakorlás az ukrán autonómiára
1750–1764	Az ukrán autonómia „arany ősze”
1764–1783	Az ukrán autonómia végleges megsemmisítése

Mazepa „árulását” követően I. Péter attól tartott, hogy a kozákok követni fogják vezetőjüket. Ezért úgy döntött, mihamarabb hetmant állít Balpart élére. 1708. november 17-én összehívta Hluhivba a Főtisztek Tanácsát és **Ivan**

Ivan Szkoropadszkij

Szkoropadszkij 62 éves sztarodubi ezredest nevezte ki hetman-ná.

Az új hetman, Ivan Iljics Szkoropadszkij 1646 körül született Jobbparti Ukrajnában nemesi családban. Az 1670-es években a Hetmanátus területére költözött. Szamojlovics idején a kancelláriában szolgált hivatalnokként. 1701-től kozák főkapitány, 1706-tól pedig sztarodubi ezredes lett.

Szkoropadszkij többször jelezte Péternek, hogy szeretne vele szerződést kötni a Hetmanátus jogainak biztosításáról, a cár azonban nem reagált a hetman megkeresésére. A poltavai csata után összeállította a Resetilovkai cikkelyeket, melyeket megküldött Moszkvának, de a kormányzat azokat is lesöpörte az asztalról.

Nem sokkal ezután I. Péter Izmajlov asztalnokot nevezte ki Szkoropadszkij mellé rezidens-miniszterre¹. A cári utasítás értelmében Izmajlovnak az új hetmani székhelyen, Hluhivban kellett tartózkodnia. Köteles volt árgus szemekkel figyelni Szkoropadszkij tevékenységét és jelentéseket küldeni arról személyesen Péternek. Izmajlov közvetlen parancsnoksága alatt két orosz ezred is Hluhivba érkezett.

A kozák közigazgatási rendszer megőrzése mellett Kis-orszország területén orosz mintára kormányzóságokat hoztak létre. 1708–1709 között a Hetmanátus, 1719-ben pedig Szlobodai Ukrajna lett a kijevi kormányzóság része. 1715-től kezdve az ezredparancsnokokat kizárólagosan a cár képviselői választhatták meg. Később egyszerűen Pé-

¹ Feladata a hetman és a hetmani hatalom tevékenységének megfigyelése volt, amiről részletes jelentést kellett küldenie a cárnak

ter nevezte ki őket. Egyre gyakrabban lettek ezredesek oroszok és más nemzetiségű talpnyalók, akik hatalmas földbirtokokat kaptak ragjukkal. 1721-ben egy cári parancs értelmében a főkancelláriát is kivonták a hetman joghatósága alól.

Az északi háborúban aratott győzelmet méltató moszkvai ünnepek idején Ivan Szkoropadszkij megpróbált újra szót érteni Péterrel Ukrajna ügyében. Válaszul 1722. április 22-én megkapta az első Kisorosz Kollégium létrehozásáról szóló cári ukázt és azt a rendelkezést, amely az ukrán ügyeket a külügyi kollégium hatásköréből a belügyekkel foglalkozó szenátus hatáskörébe rendelte. Az Ukrán Kozák Államot ezzel a döntéssel leminősítették egyszerű orosz tartománnyá. Mélyen megalázva tért haza Ukrajnába Ivan Szkoropadszkij. Nemsokára ezután, 1722. július 3-án meghalt.

2. Pavlo Polubotok kinevezett hetman (1722–1723) és az első Kisorosz Kollégium (1722–1727)

Pár nappal Szkoropadszkij temetése után a főtisztek kérték I. Pétert, engedélyezze számukra a hetmanválasztást. Az interregnum idejére **Pavlo Polubotok** csernyihivi ezredes választották meg kinevezett hetmanná. 1708-ban ő volt Szkoropadszkij mellett a másik jelölt a hetmani székbe. Péter akkor megijedt tőle, mert Mazepa vonásait vélte benne felfedezni. A cár jó emberisme-

Pavlo Polubotok

rőnek bizonyult, hisz Polubotok valóban energikus, bátor, hazáját szerető és érte áldozatokra is képes kinevezett hetmanná nőtte ki magát.

Az orosz cár azonban továbbra sem volt hajlandó engedni az ukránoknak. A Hetmanátus vezetését az első Kisorosz Kollégiumra bízta. A kollégium hat orosz ezredesből állt. **Sztyepan Veljaminov** brigadéros volt az elnöke. Veljaminov éberén figyelte a kinevezett hetman, a főtiszték, az ezredek, századosok minden lépését. Ellenőrzése alatt tartotta az adók beszedését és pontos eljuttatását a cári kincstárba. 1723-tól kezdve a pénzügyeket teljesen a kollégiumnak rendelte alá. A Kisorosz Kollégium vizsgálta felül az ukrán bíróságok ítéleteire benyújtott fellebbezéseket is. Feladata volt, többek között, az ukrán tisztségviselők esetleges visszaéléseinek kivizsgálása.

I. Péter az ukrán hadsereg irányítását kivonta Pavlo Polubotok fennhatósága alól és az orosz csapatok főparancsnokára bízta azt. Így akarta elejét venni egy esetleges kozák zendülésnek. Ez azonban nem szegte kedvét a kinevezett hetmannak, aki tovább harcolt hazája politikai önállóságának helyreállításáért. Levelekkel bombázta az uralkodót a hetmanválasztás ügyében. A cár végül 1723-ban rendeletben tiltotta ezt meg neki.

Polubotok közben bírósági reformot hajtott végre. Az Általános Hadbíróságot kollegiálissá tette. Bevezette a fellebbezések új rendjét is. Harcot hirdetett a hatalmi visszaélések és megvesztegetések ellen. Beadványokkal árasztotta el a szenátust, melyekben azzal vádolta a Kisorosz Kollégiumot, hogy semmibe veszi az ukrán törvényeket, szokásokat és önkényeskedik.

Péter végül megelégette Pavlo Polubotok önállóságra való törekvését és főtisztjeivel együtt magához kérte őket Szentpétervárra. Polubotok ahelyett, hogy meghunyászko-

dott volna, bátran szembe nézett a cárral és a következőket mondta neki: „*Felség, meg kell Önnek mondanom, hogy Ön alaptalanul akarja hazámat büntetni kegyence, Mensikovot vélt sérelmei miatt. Álnokokra hivatkozva Felséged a törvények felé helyezte magát, hogy felszámolja előjogainkat, amit az Ön elődei és Ön is, Felség, ünnepélyes keretek között biztosított számunkra. Ön adókat akar arra a népre terhelni, melynek szabadságát elismerni méltóztatott. Ön szemrebbenés nélkül küldi a kozákokat a legnehezebb és legmegalázóbb munkákra, úgy használja őket, mintha rabok volnának. ... Számunkra mégis az a legsérelmesebb, hogy a hetmanválasztás és a főtisztek megválasztásának jogától akar bennünket megfosztani. Ahelyett, hogy engedélyezné ukrán bíráinknak a szabad ítélkezést honfitársaink felett, Nagyoroszországból jött hivatalnokokat helyez felénk, akik nem ismerik törvényeinket, hagyományainkat, jogrendünket és minden alkalmat felhasználnak, hogy sértegensenek bennünket. Felség, Önt elvakítja a ragyogás és a hatalom, amit Isten kegyelméből élvez, de egyáltalán nem gondol Isten büntető kezére. Engedje meg nekem, Felséged, hogy utoljára kijelentsem: Önnek semmi haszna nem származik népem pusztulásából és sokkal nagyobb dicsőség olyan nép felett uralkodni, amelyik hálával tekint uralkodójára, mint erővel és büntetésekkel félelemben tartott rabszolgák milioi fölött. Tudom, bilincsek várnak rám és engem, orosz szokás szerint, tömlöcbe vetnek, hogy ott éhen haljak. Ám ezzel mit sem törődöm, mivel a Hazám nevében beszélek. Gondolkodjon el ezen, uralkodóm, mert biztos lehet abban, hogy egyszer majd számot kell adnia minden cárok közt a legfőbb Úr előtt azokért az igazságtalanságokért, amelyeket az ellen a nép ellen követett el, amelyiket a védelmébe vett.*”

Eközben odahaza Danilo Aposztol mirhorodi ezredes vezetésével főtisztek egy csoportja összeállította a **kolomaki**

petíciót, amelyben az ukránok panaszt emeltek a Kisorosz Kollégium önkényeskedése ellen, és ismét a hetmanválasztás engedélyezését kérték a cártól.

A petíció 1723. november 10-én jutott el címzettjéhez, I. Péterhez, aki rettenetes haragra gerjedt és a Péter-Pál-erődbe záratta az ukrán küldöttség tagjait: Pavlo Polubotok mellett Szemen Szavicsot, Ivan Csarnist, Mihajlo Hanenkót, Hrihorij Hrabjanka hadbíró és krónikaíró. Polubotokot a Krími Kánsággal, Zaporizzsjával és Pilip Orlik emigráns hetmannal való kapcsolattartással vádolták meg. A kinevezett hetman közben megbetegedett, és 1723. december 18-án meghalt. I. Péter csak 18 nappal élte túl.

A XVIII. század óta él egy legenda Pavlo Polubotok mesés vagyonáról, melynek lényege a következő. 1720 vagy 1723 tájáán a hetman fia, Jakiv szolgálival szekereken 200 ezer arany rubelt szállított hordókban az arhangelszki kikötőbe. Itt megegyezett egy angol hajó kapitányával, aki elvitte őt rakományával együtt Londonba. Az angol fővárosba érve Jakiv évi 4%-os kamatra elhelyezte pénzét a Kelet-indiai Társaság bankjában. A bankbetétet, melynek értéke ma körülbelül 16 milliárd font sterling körül mozog, a hetman örökösei vagy az ukrán állam képviselői vehetnék át. Létezését azonban semmilyen hivatalos okmány nem bizonyítja.

3. A Hetmanátus jogainak és kiváltságainak részleges helyreállítása (1728–1734)

I. Péter halála után Oroszország kormánya változtatott Ukrajnával kapcsolatos politikáján. Mivel érelődött egy újabb orosz–török háború, II. Péternek hirtelen szüksége lett a kozákokra. 1727-ben ezért feloszlatta az első Kisorosz Kollégiumot és engedélyezte a hetmanválasztást.

1727. október 12-én a Hluhivban megtartott Általános Katonai Tanács ünnepélyes keretek között hetmanná választotta a 73 éves mirhorodi ezredest, **Danilo Aposztolt**.

1708 októberében Aposztol Mazepával együtt átállt XII. Károly oldalára, de egy hónappal később hetmanja titkos megbízásával visszatért a Hetmanátus területére. A kolomaki petíció szerzőjeként 1723 és 1725 között a Péter-Pál-erőd foglya volt. 1725-ban szabadult, de fiát, Petrót továbbra is Szent-péterváron tartották túszként.

Danilo Aposztol

A II. Péter megkoronázásánál jelen lévő Aposztol átadta az ifjú uralkodónak az új orosz–ukrán szerződés cikkelyeinek tervezetét. A cár azonban nem fogadta el azokat, hanem **1728. augusztus 28-án** közölte vele az úgynevezett **végrehajtandó pontokat**, melyek értelmében:

- hetmant csak cári engedéllyel lehet választani;
- Kisoroszország ügyei a szenátustól ismét a külügy hatáskörébe tartoznak;
- csökkentették az Ukrajna területén állomásozó orosz csapatok létszámát;
- a hetman nem ítélteti halálra cári engedély nélkül főtisztjeit és nem is külpolitizálhat;
- az Általános Hadbírószág kibővül orosz tagokkal;
- a főtiszték és ezredek kinevezését 2–3 jelölt közül a cár hagyja jóvá;
- megszűnnek a Kisorosz Kollégium által kivetett adók;
- az orosz kormány ellenőrzése mellett újjáalakul az Általános Katonai Kincstár.

Danilo Aposztol kezdeményezésére 1729–1731 között birtokösszeírást tartottak. Megvizsgálták a birtokhatárokat, a földtulajdonlás törvényességét. Sok ranggal járó birtok került így vissza állami tulajdonba, mivel a főtisztek annak idején törvénytelenül jutottak hozzá.

Aposztol először állította össze a Hetmanság költségvetését. Pontosan meghatározta az állami kiadásokat, a tűzéség, a zsoldos hadsereg, a központi és helyi közigazgatás fenntartására szánt összegek nagyságát. Átalakította a vám- és adószedés rendszerét is.

Országlásának egyik legfontosabb lépése az igazságszolgáltatás rendszerének megreformálása volt. Utasítást adott ki az ukrán bíróságok számára, melyben kidolgozta a fellebbezések rendjét. Kollegiálissá tette a századbíróságokat és a falusi bíróságokat. Az ezredbíróságok által áttekintendő ügyeket pedig fontos ügyekre, ide tartoztak a büntetőpercek, valamint kevésbé fontosakra osztotta.

1728-ban kodifikációs bizottságot hozott létre, melynek feladata egy új törvénykönyv kidolgozása volt *Jogszabályok, amelyek alapján a kisorosz nép bíráskodik* címmel.

Danilo Aposztol 1734-ben halt meg. Szülőfalujában, Veliki Szorocsinciben temették el.

4. Fokozott birodalmi nyomásgyakorlás az ukrán autonómiára (1734–1750)

Danilo Aposztol halála után a cári hatalom ismét megtagadta a hetmanválasztás engedélyezését. Helyette 1734-ben létrehozta a **hetmani kormányt**, amely három ukrán főtisztből és három magas rangú orosz katonából állt. A hetmani kormány feje **Alekszej Sahovszkij** herceg volt, tagjai pedig orosz részről Baratinszkij herceg (1737-től a kormány feje) és Gurjev ezredes, ukránról pedig Lizohub

főfegyvermester, Markovics főkincstárnok és Liszenko fő kozákkapitány.

A hetmani kormánynak a végrehajtandó pontok alapján kellett volna működnie, a valóságban azonban Anna Ivanovna cárnő titkos kancelláriájának utasításait hajtotta végre. Ukrajnán újabb terrorhullám söpört végig. Ismét elérkezett a besúgók és rágalmazók ideje. Elég volt, ha valakire rávetült a gyanú árnyéka, máris hazaárulónak titulálták, kegyetlenül megkínozták, majd Szibériába száműzték. 1737-ben letartóztatták az egész kijevi magisztrátust és visszavonták a város magdeburgi jogát is.

1734–1739 között tartott az orosz–török háború. A cári hadsereg eltartását ismét az ukrán lakosság nyögte. Elkobozták lovaikat, igavonó állataikat, kenyérüket, takarmányukat. A háború egyetlen pozitívuma az volt, hogy a zaporizzsjai kozákok visszatértek az Orosz Birodalom területére.

Gyökeresen megváltozott Szlobodai Ukrajna közigazgatása is. 1723-tól kezdve ezredek csak oroszok lehettek, 1726-tól pedig a kozák önkormányzatok a katonai kollégium fennhatósága alá kerültek. 1732-ben Szumiban megalakult a szlobodai ezredek felügyelő bizottság hivatala, amely saját hatáskörébe rendelte azok tevékenységét. Az igazságszolgáltatás az orosz törvények alapján történt. 1734-ben megvonták a kozákoktól és parasztoktól az első foglalás jogát, megtiltották nekik, hogy elhagyják Szlobodai Ukrajna területét.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen korszakokra osztható az oroszok gyarmatosító politikája Ukrajnában?*

2. *Hogyan, és miért választották hetmanná Ivan Szkoropadszkijt?*

3. Milyen feladattal nevezte ki Szkoropadszkij mellé Izmajlovot a cár?

4. Mikor, és milyen céllal jött létre az első Kisorosz Kolégium?

5. Hogyan harcolt Pavlo Polubotok kinevezett hetman a Hetmanátus autonómiájának helyreállításáért?

6. Miért tartóztatták le Polubotokot és főtisztjeit?

7. Mit tudsz Polubotok mesés kincseiről?

8. Miért engedélyezte ismét II. Péter a hetmanválasztást?

9. Mi volt a lényege a végrehajtandó pontoknak, hogyan változtatták meg a Hetmanátus státusát?

10. Vázold Danilo Aposztol reformjainak a lényegét!

11. Miért jött létre a hetmani kormány és kik voltak a tagjai?

12. Mi jellemezte a hetmani kormány tevékenységét?

13. Hogyan változott meg Szlobodai Ukrajna közigazgatása?

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• Pótold a táblázat hiányzó részeit!

Évek	Tartalom
1708–1728	
	A Hetmanátus jogainak és kiváltságainak részleges helyreállítása
1734–1750	
	Az ukrán autonómia arany ősze
1764–1783	

• Jellemezd a képen látható történelmi személyiséget a következő vázlat alapján!

1. Rövid életrajza
2. Hatalomra kerülésének módja
3. Fontosabb belpolitikai lépései
4. Fontosabb külpolitikai tevékenysége
5. Személyes véleményed munkásságáról történelmi tényekkel alátámasztva

- *Kire illik a következő leírás?*

1646 körül született Jobbparti Ukrajnában nemesi családban. Az 1670-es években a Hetmanátus területére költözött. Szamojlovics idején a kancelláriában szolgált hivatalnokként. 1701-től kozák főkapitány, 1706-tól pedig sztarodubi ezredes lett.

- A. Danilo Aposztol
- B. Pavlo Polubotok
- C. Ivan Szkoropadszkij
- D. Alekszej Sahovszkij

A	B	C	D

- *Párosítsd a híres apák nevét fiaik nevével!*

1. Bohdan Hmelnickij	A. Hrihir
2. Pavlo Polubotok	B. Timish
3. Danilo Aposztol	C. Hrihir
4. Pilip Orlik	D. Petro

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

1708–1722 – Ivan Szkoropadszkij hetmansága

1722–1723 – Pavlo Polubotok kinevezett hetman

1722–1727 – az első Kisorosz Kollégium tevékenysége

1727–1734 – Danilo Aposztol hetmansága

1728 – végrehajtandó pontok, kodifikációs bizottság létrehozása

1729–1731 – birtokösszeírás a Hetmanátusban

1734–1750 – a hetmani kormány hatalmi ideje

Ukrán – magyar kisser

Перша Малоросійська колегія – első Kisorosz Kollégium

«Рішительні» пункти – végrehajtandó pontok

33. §. Ukrajna kultúrája a XVII. század második felében és a XVIII. század első felében

1. A kultúra fejlődésének sajátosságai

Az ukrán kultúra fejlődésére óriási hatással volt Hmelnickij szabadságharca és a kozák állam létrejötte. A hűbéri elnyomás lerázása elősegítette a szellemi élet kibontakozását és a nemzeti öntudat kialakulását. Mivel Ukrajna a pravoszláv és latin világ határán helyezkedett el, kultúráját nagyfokú nyitottság jellemezte. A fejedelmi Rusz hagyományai gyakran ötvöződtek nyugati kulturális irányzatokkal.

Az ukrán kultúra ebben az időben leginkább a barokkal került kapcsolatba. A barokk művészettörténeti korstílus, amely a XVI. században váltotta a reneszánszt. Elnevezése az olasz barocco szóból származik, amely kagylódísz vagy

nyakatekert díszítést jelent. Európában a XVII. században terjedt el. Jellemző sajátosságai közé sorolható, hogy erős benne a vallásos elem, elutasítja a földi és emberi világot, célja a tömegek lenyűgözése (pompa, aranyozás), túldíszített, bonyolult, belső feszültségeket, ellentéteket, mozgalmasságot, nemzetköziséget, valóságon túliságot fejez ki.

A XVII–XVIII. század szellemi életében még mindig vezető szerepet játszott az egyház. A kozák főtisztek kulturális igényeinek növekedésével viszont egyre világiasabb jelleget öltött. Megjelentek a kozák, polgári és nemesi származású tudósok, írók, művészek.

A kultúra fejlődését elősegítő tényezők mellett volt egy sor olyan, amely gátolta a nép szellemi újjászületését és lelki felemelkedését. Ide sorolható a Hetmanátus széttagoltsága, Moszkva egyházi uralma az ukrán pravoszlávok felett, a tudósok, művészek Oroszországba csábítása és az ukrán könyvek nyomtatásának a betiltása.

2. Az oktatás fejlődése.

A Kijevi Mohila Akadémia

A XVII. század végén az oktatás színvonala Ukrajna-szerte továbbra is magas maradt. A Hetmanátus területén számtalan elemi iskola működött, ahol kántortanítók oktatták a gyerekeket írni, olvasni, számolni, énekelni. Előkelő körökben házitánítókat alkalmaztak. A kancelláriák mellett szakmai képzés folyt, ahol a hallgatók elsajátíthatták az irodai munka csínját-bínját és a hivatalos okiratok elkészítésének módját. Sok fiatal szegődött el inaskodni kézműves mesterekhez. Voltak iskolák a Zaporzsjai Szicsben is.

Új kollégiumok alakultak. **1689**-ben a novhorod-sziverszkiji, **1700**-ban a csernyihivi, **1727**-ben a harkivi, **1738**-ban pedig a perejaszlavi nyitotta meg kapuit. A kollégiumokban ószláv nyelvet, ukránt, lengyelt, németet, franciát, poétikát, retorikát, filozófiát, teológiát, matematikát, fizikát, medicinát, történelmet, földrajzot, csillagászatot és zenét oktattak. A diákoknak el lehetett sajátítaniuk a mérnöki munka, a tüzér és földmérő szakmák alapjait is.

Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna városaiban, Lvivben, Kamjanecban és Przemyszlben jezsuita kollégiumok működtek.

Vidékünk oktatási életében fontos szerepet játszott az Ungvári Királyi Katolikus Gimnázium, amelyet Drugeth János országbíró hozott létre **1640**-ben a homonnai jezsuita kollégium áttelepítésével.

A Hetmanátus első és legjelentősebb felsőfokú tanintézménye a Kijevi Mohila Kollégium volt, amelyet I. Péter **1701**-ben akadémiai rangra emelt. Falai között 1709-ben már kétezer diák tanult. A pravoszláv világ legtekintélyesebb főiskolájának számított. Kiváló kapcsolatokat ápolt Nyugat-Európa egyetemeivel is. Az akadémia professzorai latinul tartották előadásait, végzősei pedig Európában folytatták tanulmányaikat. A poltavai csatát követő terrorhullám következtében a diákok száma 165 főre csökkent. Újabb felemelkedés Rafajil Zaborovszkij kijevi metropolita idején vette kezdetét. 1731-re a diákok száma ismét elérte az ezret. A XVIII. század második felében az akadémia fokozatosan hittudományi főiskolává alakult át, ahol 1783-tól kezdve oroszul folyt az oktatás. 1817-ben pedig teljesen bezárta kapuit.

Az oktatás felvirágzásának köszönhetően gyors fejlődésnek indult a könyvnyomtatás. A Hetmanátus és Szlobodai Ukrajna területén működő 13 nyomda közül a Kijevi Bar-

langkolostor és Novhorod-Sziverszkij (1674-ben alapították, de 1679-ben átköltöztették Csernyihivbe) nyomdái voltak a legjelentősebbek. Galíciában a lvivi testvériség nyomdája vált méltán híressé.

3. A természettudományok fejlődése

A XVII–XVIII. század fordulóján megnőtt a igény a természettudományok iránt. Nyugat-Európától eltérően, ahol elsősorban az egyház ellenállását kellett leküzdeni, Ukrajnában a természettudományokat papok, sok esetben főpapok művelték. A Kijevi Mohila Akadémia professzorai előadásaikban felhasználták a legújabb tudományos vívmányokat. A fizikában megjelentek a mozgásról és kozmológiáról szóló fejezetek. Az akadémia rektora Feofan Prokopovics először fizikából tartott népszerűsítő előadás-sorozatot, majd pedig 1707–1708 között számtanból és geometriából. Közben sokat tett a filozófia fejlődéséért is.

Egy másik hittudós, **Ioanikij Haljatovszkij** megpróbálta megfejtetni a nap- és holdfogyatkozás, az esők, viharok, vilámlások természettudományos okát. Jepifanij Szlavineckij pedig lefordította szláv nyelvre Vesalius *Kozmográfiáját*.

I. Poletika, M. Kruzensen és P. Pohoreckij doktoroknak köszönhetően a XVIII. században gyors fejlődésen ment át az orvostudomány. 1707-ben Lubnában megnyílt Ukrajna első tábori patikája.

Ioanikij Haljatovszkij

4. Az irodalom fejlődése

A barokk kor legjelentősebb ukrán írói között tartják számon Ivan Velicskovszkijt és Klimentyij Zinovijivet.

Ivan Velicskovszkij

Ivan Velicskovszkij a Kijevi Mohila Kollégiumban tanult, majd a csernyihivi nyomdában dolgozott. Műveit könyves ukrán nyelven írta. Elsősorban **kurió-zum-verseivel**, talányos formájú költeményeivel vált híressé. Ilyenek voltak az úgynevezett krosztichonok, ahol a verssorok valamilyen szót vagy nevet adtak ki, illetve a kronosztichonok, számversek. Két verseskötete jelent meg: 1690-ben a *Zegár*, 1691-ben pedig a *Mleko* (Tej).

Az óukrán nyelven írók közül Klimentyij Zinovijivet tartják az egyik legkiválóbbnak. Az 1700 és 1709 között összeállított kézírásos gyűjteménye 400 költeményt tartalmazott, melynek hősei egyszerű emberek: kézművesek, bér-munkások, zsellérek, kozákok, nők, gyerekek voltak. A költő elsőként emelte fel szavát a társadalmi elnyomás ellen. Őt tartják az első ukrán néprajztudósnak is, mivel az évek során összesen 1500 szólásmondást gyűjtött össze.

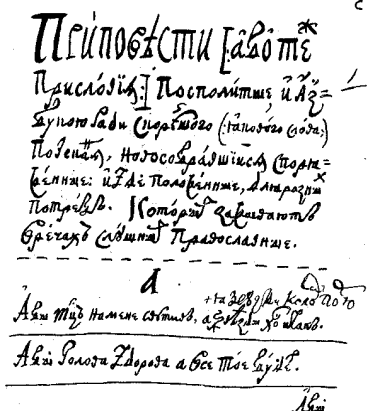

A *Mleko* címdala

A XVII–XVIII. század fordulóján tovább éltek a **vita-irodalom** hagyományai. Sok híres teológus emelte fel szavát a pravoszláv hit védelmében. 1676-ban jelent meg Csernyihiv püspökének, **Lazar Baranovicsnak** *Az óhit új mércéje* című vitairata. A mű válasz volt a jezsuiták azon vádjára, miszerint az ortodoxia elavult és képtelen a megújulásra. **Ioanikij Haljatovszkij** professzor is több vitairatot írt. Legjelentősebbek közülük *Az értelem kulcsa* 1655-ből és *Az alap* 1683-ból.

A kor fontos irodalmi alkotásai voltak az úgynevezett **szentbeszédek** vagy prédikációk, amelyek ostromozták a kor társadalmi fogyatékosságait, elítélték az erkölcstelen cselekedeteket és útmutatóul szolgáltak az Istennek tetsző élethez. A műfaj meghatározó alkotásai voltak **Inokentij Giesel** prédikációi: *Az igaz hitben*, 1668, *A világ az ember Istenével*, 1669; **Lazar Baranovics** szónoklat-gyűjteményei *A szellem kardja*, 1666, *Szentbeszédek trombitái* 1674.

A XVII–XVIII. század fordulóján nagy népszerűségnek örvendett a szentek életét bemutató **hagiografikus próza**. A Kijevi Barlangkolostori *Paterikon* minden művelt ember olvasókönyve volt. A műfaj igazi mesterének számított **Danilo Tuptalo**, Rosztov metropolitája, a híres tudós és tehetséges író. Halála után a pravoszláv egyház szentté nyilvánította Rosztovi Dimitrij néven. Az 1680-ban megjelent *Öntözött aranygyapjú* című művében a csernyihivi csodatévő Szentanya ikonjához fűződő történeteket gyűj-

Zinovijiv egyik verse

tötte egy csokorba. 1689 és 1705 között állította össze négykötetes munkáját a szentek életéről *Csetyi Minyei* címen. A *Csetyi Minyei* olyan évkönyv, amelyben a hónap minden napjára jut egy-egy történet a szentek életéből, valamilyen tanulságos mese vagy példabeszéd.

Inokentij Giesel

Lazar Baranovics

Danilo Tuptalo

A XVII. század második és a XVIII. század első felében felvirágzott az ukrán krónikairás és a történelmi próza. **Feodoszij Szafonovics**, az Aranykupolás Szent Mihály kolostor apátja, fő művét *Az ősi krónikák nyomán írt évkönyvet* (1672–1673) Ukrajna történetének szentelte a fejedelmi időktől 1673-ig. Korunkra jellemző, hogy csak 1992-ben jelenhetett meg nyomtatásban.

Az ukrán történelmi próza kiemelkedő alkotása a 30 kiadást megért *Szinopszis* 1674-ből. Szerzőjének **Pantelejmon Kohanovszkijt** tartják. Ez volt tulajdonképpen az első tankönyv Ukrajna történetéből.

A XVIII. század első felében egyre gyakrabban hallatták hangjukat a világi szerzők. Kiemelkedtek közülük az úgynevezett kozák krónikák írói. A kozák krónikák kozák környezetben íródott kozák történelmet tárgyaló művek voltak. A legrégebbi közülük *Szamovigyec krónikája*, amely az 1648–1702 közötti történelmi eseményeket dolgozza fel.

[illegible]

Szamijlo Velicsko krónikája

5. Képzőművészet

359

kijevi rézmetsző nevét, aki 1706-ban alkotta meg az *Ivan Mazepa nagyrabecsülése* című metszetet.

Ivan Mazepa nagyrabecsülése

A barokk nagy hatást gyakorolt az ikonfestészetre is. A XVII. század második felében készült ikonok hősei fokozatosan elveszítették áldozati, szenvedő jellegüket és a valós életből vett figurákra kezdtek hasonlítani. A kor leghíresebb ikonfestői **Ivan Rutkovics** (? – 1703) és **Jov Kondelics** (1667 körül – 1740) voltak, mindketten a zsovkvai alkotóközösség tagjai.

Ivan Rutkovicsot a galíciai falvak templomai és a zsovkvai Krisztus születése-templom számára festett ikonosztázok tették híressé. Kompozíciói megválasztásánál bátran merített az európai és az ukrán rézmetszés kincséből, a valós életből. Fontos jelentősége volt számára a színárnyalatoknak, a külső díszítőelemeknek. Egyik legkiemelkedőbb alkotása *Mihály arkangyal ikonja* a zsovkvai Krisztus születése-templom ikonosztázáról, amelyet 1697 és 1699 között festett.

Jov Kondalevics elsősorban az ember belső világának ábrázolására törekedett. Legismertebb ikonosztázát a manyavai remetelak (aszkéta életmódot folytató szerzetesek kolostora, ukrán Athosz-hegynek is nevezték) számára készítette 1698–1705 között. A kolostor 1785-ös bezárása után az ikonosztáz Bohorodcsaniba került, onnan pedig 1924-ben a Lvivi Nemzeti Múzeumba. Az ikonosztáz egyik központi festménye a *Szűz Mária mennybemenetelét* ábrázoló ikon.

Fontos szerepet játszott még az egyházi festészetben a Kijevi Barlangkolostor festőműhelye, ahol olasz mesterek dolgoztak. A népi művészek kedvelt alakja volt Szűz Mária és az Oltalmazó Szűzanya ábrázolása. Az utóbbi tematikájú ikonok alsó részére általában odafestették az akkori időszak főtisztjeit és hetmanjait. (Emlékezzetek vissza Bohdan Hmelnickijre az *Oltalmazó Szűzanya* ikonján!) Az ukrán templomokban hagyománnyá vált a híres mecénások, jótevők megfestése. A barlangkolostor Nagyboldogasszony székesegyházában például 85 ilyen történelmi személyiség képmásával találkozhatunk.

Nagy fejlődésen ment át a világi portréfestészet. Általában kozák főtisztek megrendelésére készültek ezek a festmények, ezért kozák portréknak is nevezik őket. Csodálatos példája a kozák portréfestészetnek *Hrihorij Hamalija*

portréja a XVII. század végéről. Szerzőjét, sajnos, nem ismerjük. A nemesi viselkedés jelképévé vált *Mamaj kozák* portréja, amely a XVIII. században az ukrán családok valószínű védőszentje és minden ukrán szabadságvágyának a megtestesítője volt.

*Szűz Mária
mennybemenetele,
Jov Kondelevics
műve*

*Mihály
arkangyal
ikonja,
Rutkovics
alkotása*

*Hrihorij Hamalija portréja,
ismeretlen szerző műve*

7. Zene

A nemzeti-felszabadító háború idején, majd az azt követő években nagy népszerűségnek örvendtek a kozákok hősi harcát megéneklő epikus népdalok (dumák), históriás énekek, amelyek megtörtént eseményeket dolgoztak fel. Ilyenek voltak például a korszunyi győzelemről vagy a szabadságharc hőseiről szóló dumák.

Bohdan Hmelnickij 1652-ben külön univerzálét adott ki, amelyben céhek létrehozására szólította fel a zenészeket. Sztarodubban, Nyezsiben, Csernyihivben és más városokban ezután a hegedűsök, cimbalmosok, fúvósok céhekbe egyesültek, hogy így védjék meg érdekeiket. Népzenei együtteseket, triókat alapítottak. Fejlődött továbbá a katonazene is.

A zeneművészet központjai általában a kollégiumok voltak. A Kijevi Mohila Akadémián például kötelező volt a zene és az ének oktatása. A XVII. század 50-es éveiben **Lazar Baranovics** akkori rektor megszervezte az akadémia 300 tagú énekkarát. 1729-ben Hluhivban létrejött a Hetmanátus első speciális zeneiskolája.

8. Színház

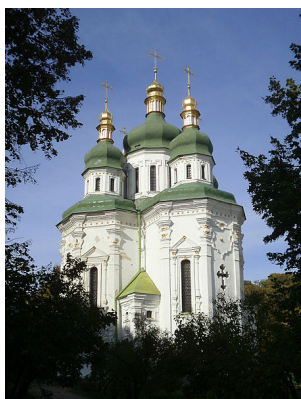
A XVII–XVIII. század fordulóján további fejlődésen ment át az iskolaszínház. Különösen a Mohila Akadémia és más kollégiumok tanárai, diákjai körében volt népszerű ez a műfaj. Általában a szentek életét feldolgozó darabokat állítottak színpadra. A legrégebbi drámát, az *Isten emberéről*, *Olekszjéről* címűt (fennmaradt napjainkig) 1674. március 17-én mutatták be Kijevben. Az első ukrán történelmi drámát is Kijev közönsége láthatta. A *Volodimir* című alkotást Feofan Prokopovics írta 1705-ben.

9. Építészet

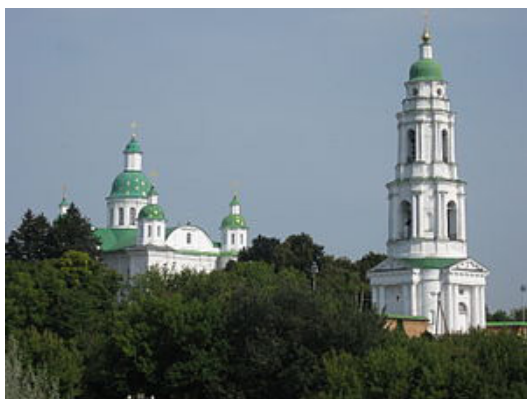
A barokk művészeti hatása fényesen megnyilvánult az ukrán templomok építésénél is, melyek hatalmas méretűek és az ég felé törekvőek voltak. Minden díszítőelem, oromfal és más építészeti megoldás a szellemi emelkedettséget volt hivatva megtestesíteni.

Az európai barokk a Hetmanátus területén nemzeti sajátosságokkal gazdagodott. Egyesítette magában a fejedelmi korok kőtemplom-építészetének vonásait a népi fatemplom-építés elemeivel. A legtöbb ilyen épület Ivan Mazepa idejéből származik. A hetmannak köszönhetően öltött új külsőt a Szófia-székesegyház. Az aranykupolás Szent Mihály-székesegyház minden hagymakupoláját arannyal vonták be. Barokk stílusban épült át továbbá a barlangkolostor Nagyboldogasszony-székesegyház és a kapu felé épült Szentháromság-templom is.

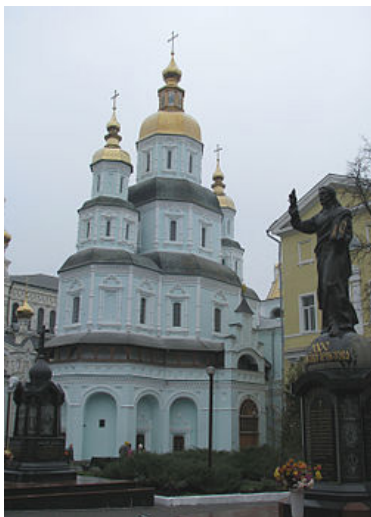
A kozák barokk valóságos mesterművei a kijevi vidubicsi kolostor Szent György székesegyháza (1696–1701), a Lubno melletti mharszki kolostor Urunk színeváltozása-székesegyház (1684–1692), a poltavai Kereszt felmagasztalása-székesegyház (1709), az Oltalmazó Szűzanya-székesegyház Harkivban (1689), az Urunk színeváltozása-templom Izjumban (1684), a Szent Katalin-templom Csernyihivben (1716) és az Urunk színeváltozása-templom Veliki Szorocsinciben (1732).

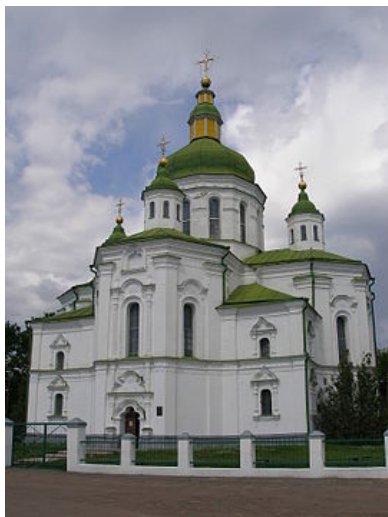
A kijevi vidubicsi kolostor Szent György székesegyháza

A Lubno melletti mharszki kolostor Urunk színeváltozása-székesegyház

Oltalmazó Szűzanya-székes-egyház Harkivban

Urunk színeváltozása-templom Veliki Szorocsinciben

A templomok és székesegyházak mellett megjelentek a világi épületek. Ekkor épült fel a csernyihivi ezredkancelária, a csernyihivi kollégium és a Kijevi Mohila Akadémia épülete.

ELLENŐRIZD MAGAD!

• *A felsorolt művészek közül kik alkottak a képzőművészet terén?*

1. Jov Kondelevics
2. Lazar Baranovics
3. Ioanikij Haljatovszkij
4. Danilo Tuptalo
5. Feodoszij Szafonovics
6. Ivan Scsirszkij
7. Ivan Rutkovics
8. Leontyij Taraszevics
9. Szamijlo Velicsko

--	--	--	--

- *A felsorolt városok közül hol működtek kollégiumok?*

1. Csernyihiv

2. Lviv

3. Harkiv

4. Odesza

5. Perejaszlav

--	--	--

- *Válasszátok ki a felsorolt művek közül a kozák krónikákat!*

1. Az ősi krónikák nyomán írt évkönyv

2. Szinopszis

3. Szamovigyec krónikája

4. Az értelem kulcsa

5. Hrabjanka krónikája

6. Csetyi Minyei

7. Szamijlo Velicsko krónikája

--	--	--

JEGYEZD MEG!

1640 – az Ungvári Királyi Katolikus Gimnázium megalakulása

1674. március 17. – ekkor mutatták be az első ukrán drámát Kijevben *Isten emberéről, Olekszijről* címmel

1689 – megnyílt a novhorod-sziverszkiji kollégium

1700 – megnyitja kapuit a csernyihivi kollégium

1701 – I. Péter a Mohila Kollégiumot akadémiai rangra emeli

1702 – Szamovigyec krónikája

1705 – megszületik az ukrán történelmi dráma, Feofan Prokopovics *Volodimirja*

1707 – Lubnóban megnyitják az első patikát

1710 – Hrihorij Hrabjanka krónikája

1720 – Szamijlo Velicsko krónikája

1726 – megnyitja kapuit a harkivi kollégium

1738 – megnyitja kapuit a perejaszlavi kollégium

Ukrán – magyar kieszótár

Проповідь – szentbeszéd, prédikáció

Преображенський собор – Urunk színeváltozása-székesegyház

Хрестовоздвиженський собор – a Kereszt felmagasztalása-székesegyház

Вознесіння – Szűz Mária mennybemenetele

Скит – remetelak

Покровська церква – Oltalmazó Szűzanya temploma

● ● ● ● ● ● ● ● TUDÁSPRÓBA ● ● ● ● ● ● ● ●

1. Fejezd be az állítást!

Az első krími hadjáratról ismeretes, hogy ...

A. az örök béke alapján vette kezdetét.

B. Golicin három hónapig ostromolta Bahcsiszarajt.

C. Szamojlovicsot hibáztatták az elszenvedett orosz kudarcért.

D. a bahcsiszaraji béke megkötésével ért véget.

A	B	C	D

2. Mely pontok származnak a Kolomaki cikelyekből?

1. A hetmannak tilos kozák főtiszteket elmozdítani beosztásukból cári engedély nélkül

2. Csökkentették az Ukrajna területén állomásozó orosz csapatok létszámát

3. A hetmannak tilos volt kapcsolatot létesíteni külföldi országokkal, de részt vehetett minden olyan küldöttgyűlésen, ahol kozák Ukrajnával kapcsolatos kérdéseket vitattak meg

4. A kisorosz és nagyorosz népeket minden lehetséges módon közelebb kell hozni egymáshoz, leginkább a vegyes házasságok támogatása és ösztönzése útján

5. Az orosz városokban megtiltották az ukránoknak a szesszel és dohányval való kereskedést

A. 1, 2

B. 1, 3

C. 1, 4

D. 1, 5

A	B	C	D

3. Melyik zaporizzsjai kosatamán lépett szövetségre a svédekkel?

A. Ivan Mazepa

B. Koszty Horgyijenko

C. Ivan Szulima

D. Szeverin Nalivajko

A	B	C	D

4. Milyen okok vezettek Mazepa átállásához
XII. Károly oldalára?

1. Az oroszok elvárták a hetmantól, hogy kozákjai kizárólagosan Moszkva érdekei szerint cselekedjenek

2. I. Péter orosz és német katonatiszteket nevezett ki az ukrán ezredek élére, akik lenézték az ukránokat és „ágyú-töltelékként” kezelték őket

3. I. Péter a hagyományosan kozák alakulatokat az európai hadsereg-modellnek megfelelően akarta újjászervez-

ni, a jellegzetesen ukrán önkormányzatot pedig az orosz vajdák hatáskörébe kívánta vonni

- A. Csak az első és második állítás a helyes
- B. Csak a második és harmadik állítás a helyes
- C. Csak az első és harmadik állítás a helyes
- D. Mindhárom állítás helyes

A	B	C	D

5. Melyek voltak a poltavai csata főbb következményei?

- 1. Oroszország vezető európai nagyhatalomként durva módon megsértette az ukrán autonómiát
- 2. Ukrajnának sikerült újabb jogokat kiharcolni
- 3. Az oroszok lerombolták Baturint és a Zaporizzsjai Sziect

- A. Csak az első állítás helyes
- B. Csak az első és második állítás a helyes
- C. Csak az első és harmadik állítás a helyes
- D. Minden állítás helyes

A	B	C	D

6. Fejezd be az állítást!

Ivan Mazepa

- A. 20 éves ténykedése alatt erős hetmani hatalmat épített ki.

B. az első krími hadjárat idején vezette az ukrán csapatokat.

C. felkelést robbantott ki Jobbparti Ukrajnában.

D. készített először állami költségvetést.

A	B	C	D

7. Miről egyezett meg Mazepa és XII. Károly?

A. Mazepa segítségnyújtási kötelezettséget vállalt a svédok Moszkva elleni hadjárata esetére, illetve magára vállalta seregeik ellátását is. XII. Károly elismerte az ukrán állam függetlenségét, melynek területén fejedelemség jön létre, örökletes hatalommal rendelkező fejedelem-hetman vezetésével

B. Svédország és Ukrajna perszónálunióra lép egymással. XII. Károly feleségül veszi Mazepa keresztlányát, Matrjona Kocsubejt, így közös svéd–ukrán dinasztia jön létre

C. Miután legyőzik az oroszokat, keresztes hadjáratot kezdenek Törökország ellen

D. Megegyezésre fognak törekedni II. Rákóczi Györggyel a lengyel trón megszerzése érdekében

A	B	C	D

8. Kiről van szó az alábbi idézetben?

1672. október 11-én született Koszuti városcában, a mai Fehéroroszország területén, cseh–litván–fehérorosz eredetű nemesi családban. Bár apja katolikus vallású volt, fehér-

orosz származású anyja, Irina Malahovszkaja pravoszláv templomban keresztelte meg. Édesapját korán elveszítette. A vilnai jezsuitáknál kezdte tanulmányait, majd a kijevi kollégiumban folytatta és 1694-ben fejezte be. Kiváló szónok hírében állt. Jól beszélt ukránul, lengyelül, litvánul, ószlávul, bolgárul, latinul, olaszul, németül, oroszul, svédül, franciául, ógörögül, újjörögül.

1698 és 1700 között a Kijevi Metropólia kancelláriáján dolgozott, majd a poltavai ezredben, később a Zaporizzsjai Hadnál teljesített szolgálatot. 1702-ben lett Ivan Mazepa fő-írnoka és legfőbb bizalmasa. A poltavai csata után követte hetmanját az emigrációba, és megosztotta vele a számkivettség keserű kenyerét.

- A. Danilo Aposztol
- B. Ivan Szkoropadskij
- C. Pavlo Polubotok
- D. Pilip Orlik

A	B	C	D

9. Fejezd be az állítást!

Danilo Aposztol idején ...

- helyreállt a kozák rendszer Jobbparti Ukrajnában.
- először állították össze a Hetmanátus költségvetését. Pontosán meghatározták az állami kiadásokat, a tüzérség, a zsoldos hadsereg, a központi és helyi közigazgatás fenntartására szánt összegek nagyságát.
- kötötték meg a Kolomaki cikkelyeket.
- létrejött a csernyihivi kollégium.
- kodifikációs bizottság jött létre, melynek feladata egy új törvénykönyv kidolgozása volt *Jogszabályok, amelyek alapján a kisorosz nép bíráskodik* címmel.

- A. 1, 2
- B. 2, 5
- C. 3, 4
- D. 4, 5

A	B	C	D

10. Milyen okmányból származik az idézet?

A hivatalban lévő nagytekintélyű hetman és helyettesei kötelesek a főparancsnokokkal megtárgyalni a haza biztonságát érintő kérdéseket. Saját akaratukból semmiről sem dönthetnek, semmit sem kezdeményezhetnek és nem is cselekedhetnek a fentiekkel való előzetes megállapodás nélkül.

- A. Kolomaki petíció
- B. Végrehajtandó pontok
- C. Titkos utasítások Izmajlovnak
- D. A Zaporizzsjai Had törvényének és szabadságjogainak paktumai valamint konstitúciói

A	B	C	D

11. Mikor történtek a szövegben vázolt események?

Ivan Mazepa „árulására” hamar fény derült. I. Péter parancsára Alekszandr Mensikov lerombolta Baturint és mintegy 6000 kozákot – férfiakat, nőket, gyermekeket – lemészárolt. A baturini mészárlásnak és az orosz terrorhulámnak gyorsan híre ment. Mazepa lehetséges támogatói ezek után hamar lemondtak a hetmanhoz való csatlakozásról. Mindeközben I. Péter utasította a főtisztek tanácsát, hogy nevezze ki Ivan Szkoropadszkijt hetmanná.

- A. 1687
- B. 1708
- C. 1709
- D. 1720

A	B	C	D

12. Milyen céllal jött létre 1722-ben az első Kis-orosz Kollégium?

- 1. A hetman ellenőrzése céljából
- 2. A hetman segítése céljából katonai és bírósági ügyekben tanácsadói jogkörrel
- 3. A Hetmanátus földjeinek összeírása céljából
- 4. Egy új orosz–ukrán szerződés kidolgozása és aláírása céljából
- 5. Az adók beszedése és pontos eljuttatása céljából az orosz kincstárba

- A. 1, 3
- B. 1, 5
- C. 2, 4
- D. 3, 4

A	B	C	D

13. Melyik alkotást tartják az első ukrán történelemkönyvnek?

- A. Szinopszis
- B. Mleko
- C. Az értelem kulcsa
- D. Csetyi Minyei

A	B	C	D

14. Mely fogalmak hozhatók kapcsolatba Feofan Prokopoviccsal?

- 1. Benderi alkotmány
- 2. Kijevi Mohila Akadémia
- 3. Kisorosz Kollégium

4. Végrehajtandó pontok

5. Volodimir

6. Előadások fizikából, számtanból és mértanból

A. 1, 3, 4

B. 2, 4, 5

C. 2, 5, 6

D. 3, 4, 6

A	B	C	D

15. Melyik történelmi műről van szó az idézetben?

A legjelentősebb kozák krónika. 1720-ban írták irodalmi óukrán nyelven. Az évkönyv hiteles dokumentumok alapján készült, gazdagon illusztrált alkotás. Megtalálhatjuk benne a hetmanok portréit is. Két részből áll: az 1648–1660 és az 1660–1700 között történt események leírásából.

A. Szamovigyec krónikája

B. Hrabjanka krónikája

C. Szamijlo Velicsko krónikája

D. Az őskrónikák nyomán írt évkönyv

A	B	C	D

16. Ki a szerzője a képen látható alkotásnak?

A. Olekszandr Taraszevics

B. Leontij Taraszevics

C. Ivan Scsirszkij

D. Ivan Mihura

A	B	C	D

17. Kik az alkotói a képen ábrázolt ikonoknak?

- A. Jov Kondelevics és Ivan Rutkovics
- B. Ivan Rutkovics és Ivan Mihura
- C. Ivan Scsirszkij és Ivan Mihura
- D. Ivan Scsirszkij és Jov Kondelevics

A	B	C	D

18. Kit ábrázol a portré?

- A. Ivan Mazepát
- B. Hrihorij Hamaliját
- C. Mihail Miklasevszkijt
- D. Danilo Aposztolt

A	B	C	D

19. Állapítsd meg az összefüggést a képeken látható történelmi személyiségek és neveik között!

1

2

3

4

- A. Ivan Mazepa
- B. Pilip Orlik
- C. Ivan Szkoropadszkij
- D. Pavlo Polubotok
- E. Danilo Aposztol

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

20. Állapítsd meg az összefüggést a hetmanok neve és rövid jellemzésük között!

- 1. Pilip Orlik
- 2. Pavlo Polubotok
- 3. Danilo Aposztol
- 4. Ivan Szkoropadszkij

A. Balparti Ukrajna hetmanja, aki szövetségre lépett a svédekkel, mivel belátta, hogy az oroszok végleg fel akarják számolni hazája autonóm státuszát

B. I. Péter halála után lett hetman és a végrehajtandó pontok alapján igazgatta országát

C. Kinevezett hetmanként bírósági reformot hajtott végre. Az Általános Hadbíróságot kollegiálissá tette. Bevezette a fellebbezések új rendjét is

D. I. Péter nevezte ki hetmanná. Ekkor jött létre az első Kisorosz Kollégium is

E. Ő volt az első emigráns hetman

	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
4					
5					

21. Állítsátok az eseményeket helyes időrendi sorrendbe!

A. Danilo Aposztol hetmansága

B. A hetmani kormány tevékenysége

C. Pilip Orlik alkotmányának elfogadása

D. Szemen Palij vezette felkelés a Jobbparton

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

22. Mely templomok épültek Mazepa idején?

1. Urunk színeváltozása-templom Veliki Szorocsinciben
2. A kijevi vidubicsi kolostor Szent György székesegyháza
3. A poltavai Kereszt felmagasztalása-székesegyház
4. A harkivi Oltalmazó Szűzanya-székesegyház
5. A csernyihivi Szent Katalin-templom
6. A Szófia-székesegyház újjáépítése barokk stílusban

--	--	--

6. TÉMA

UKRAJNA A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

34. §. A Hetmanátus a XVIII. század második felében

1. Az ukrán autonómia arany ősze

Danilo Aposztol 1734-ben bekövetkezett halála után az ukránok nem választhattak többé hetmant országuk élére. Ukrajnát a hetmani kormány vezette, amely minden lehetséges módon korlátozta a kozákok jogait. Az országban egyre nőtt az elégedetlenség és a feszültség.

Újabb reménysugarat jelentett a Hetmanátus számára I. Péter lányának, **I. Erzsébet**nek a megkoronázása, hisz a cárnő kegyeltje ebben az időben az ukrán származású **Olekszij Rozumovszkij** volt. Még fiatal énekesként került Csernyihiv környékéről az orosz fővárosba, ahol a császári kórus szólistája lett. Ekkor szeretett bele a trónörököső Erzsébet.

I. Erzsébet

Olekszij Rozumovszkij

Az új cárnő megkoronázását követően Ukrajna szempontjából több kedvező döntés született. 1742-ben helyreállították a Kijevi Metropóliát, 1743-ban pedig hatályon kívül helyezték a Szlobodai Ukrajnát hátrányosan érintő reformokat.

1744-ben I. Erzsébet felkereste a Hetmanátust. Főtisztek egy csoportja azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy engedélyezze számukra a hetmanválasztást. A cárnő nem volt ellene az ügynek, de az ukránoknak még hat évet kellett várni a nagy eseményre. **1750. február 22-én** Hluhivban ünnepélyes keretek között Olekszij öccsét, a 22 esztendő **Kirilo Rozumovszkijt** választották hetmanná. Megválasztásával kezdetét vette az ukrán államiság újjászületése. Ez volt az ukrán autonómia **arany ősze**.

A Hetmanátus ügyeit ismét a külügyi kollégium hatáskörébe helyezték. A hetman nevezhette ki az ezredeseket és szolgálati birtokokat adományozhatott. Távollétében az ügyeket a főtisztekből létrehozott kormány intézte. 1751

októberétől a hetman hatalma kiterjedt Kijevre és a Zaporizzsai Szicsre is.

A politikai újjászületés gazdasági felvirágzást eredményezett. Hluhiv fokozatosan az ukrán földek kulturális központjává vált. Rozumovszkij hozzálátott az új főváros, Baturin kiépítéséhez.

A főtiszti kormány tökéletesítette az ukrán törvénykezést. A legfőbb bírói hatalommal rendelkező Általános Hadbíróság 1760-tól kezdve kollegiálissá vált két hadbíróval és 10 ülnökkel, egy-egy képviselővel minden ezredből. 1763-ban az ezredekben járásbíróságokat, várbíróságokat és kamarai bíróságokat hoztak létre. A járásbíróságok polgári ügyekkel, a kamarai bíróságok gazdasági ügyekkel, a várbíróságok pedig bűnügyekkel foglalkoztak.

Kirilo Rozumovszkij megreformálta a hadügyet és az oktatásügyet is. A katonai ügyek intézése céljából külön bizottságot hozott létre két kozákkapitány, a zászlós és a lófarkas zászlós részvételével. A hadseregben egységes fegyverzetet vezetett be, ami puskából, kardból és lándzsából állt. Egysége-sítette a kozákok egyenruháját is. Minden katonát piros galléros kék mundurba, fehér nadrágba és sapkába öltöztetett. A sapka színe attól függött, hogy a katona mi-

Kirilo Rozumovszkij, az Ukrán Kozák Állam utolsó hetmanja

lyen ezredben szolgált. Kötelezővé tette mindenki számára a katonai kiképzést.

A hetman tervei közt szerepelt két egyetem létrehozása: az egyiket Baturinban, a másikat pedig a Mohila Akadémia egyetemmé való átalakítása útján. Az egyetemek mellett Rozumovszkij elképzelése szerint könyvtárak, nyomdák és gimnáziumok működnek.

Az ifjú hetman széles körű reformjai megijesztették Erzsébetet, ezért 1754-ben orosz tanácsost állított mellé. Megtiltotta, hogy önállóan nevezze ki az ezredeseket. Ezután javaslatot tehetett csupán személyükkel kapcsolatban. Köteles volt naprakész jelentéseket küldeni Szentpétervárra a katonai kincstár bevételeiről és kiadásairól, valamint fel kellett számolnia a határt Ukrajna és Oroszország között. A cárnő megtiltotta számára a külföldi országokkal történő kapcsolattartást.

2. Az ukrán autonómia végleges megsemmisítése

1761-ben hirtelen meghalt Erzsébet. A trónt III. Péter foglalta el, aki ügyetlen politikai lépéseivel maga ellen hangolt mindenkit. Összeesküvést szerveztek ellene, melynek során meggyilkolták. Feleségét, a német származású II. Katalint koronázták meg ezután az orosz cári koronával. Az összeesküvésben tevékeny részt vállalt Kirilo Rozumovszkij is, de így sem sikerült megőriznie Ukrajna autonóm státuszát. II. Katalin célja ugyanis a Hetmanátus felszámolása volt.

1763-ban a hetman és a kozák főtisztok petíciót intéztek az ifjú cárnőhöz, amelyben az önálló ukrán igazságszolgáltatás és a pénzügyi rendszer helyreállítását kérték tőle, továbbá a Rozumovszkij család örökletes jogának elismerését a hetmani címhez. II. Katalin úgy értékelte ezt a lépést, mintha az ukránok ki akarnának szakadni az Orosz Birodalom kötelékéből. Megfenyegette Rozumovszkijt: amennyiben nem mond le hatalmáról, bíróság elé állítják hazaárulásért. Kirilo Rozumovszkij meghajolt az uralkodó akarata előtt, amiért cserébe táborszernaggyá nevezték ki és hatalmas földbirtokot kapott. Ezután Szentpéterváron és külföldön élt. 1794-ben tért vissza Baturinba. Ott is halt meg 1803-ban. A Feltámadás templomában helyezték örök nyugalomra. **Kirilo Rozumovszkij** volt az Ukrán Kozák Állam **utolsó hetmanja**.

1764. november 10-én II. Katalin törvényerejű rendeletet adott ki a hetmani hatalom megszüntetéséről Ukrajnában. Megalakult a második Kisorosz Kollégium, amely négy orosz és négy ukrán tagból állt. Feladata az ukrán államhatalmi szervek felszámolása és az orosz közigazgatás megalakítása volt. Kisoroszország főkormányzójává és a Hetmanátus területén állomásozó orosz valamint ukrán csapatok főparancsnokává a cárnő **Pjotr Rumjancevet** nevezte ki. Ő volt a második Kisorosz Kollégium elnöke is. II. Katalin titokban arra utasította, hogy tegyen meg mindent az ukrán autonómia mihamarabbi felszámolásáért, a parasztok jobbágysorba taszításáért, az adók növeléséért és a Hetmanátus gazdasági életének szigorú ellenőrzéséért.

II. Katalin

Pjotr Rumjancev

Az ukrán államhatalmi jelképek használatát a közéletből fokozatosan kiszorította a birodalmi kétfejű sas. 1765–1767 között népszámlálást és birtokösszeírást tartottak Kisoroszország területén. Megvizsgálták majd átalakították az adószedés rendszerét. A kötelező terménybeszolgáltatást pénzben fizetett adó váltotta fel, ami évi 250 ezer rubelt tett ki, 1780-ban pedig elérte a 2 milliót. Megszervezésre került továbbá az állandó postai szolgálat. Megszűnt az alsóbb rangú kozák tisztek választhatósága és a kozák igazságszolgáltatás. Rumjancev nagyívű átalakításait lelassította ugyan az 1768–1774-es orosz–török háború, de nem állította le.

Az ukránok tisztában voltak azzal, hogy a cári hatalom véglegesen fel akarja számolni autonómiájukat, ezért szervezkedni kezdtek. Amikor 1767-ben választásokat tartottak az Orosz Birodalom új törvénykönyvét előkészítő bizottságba, a kozák főtisztek, nemesek, papok, városlakók

képviselői azt a feltételt szabták együttműködésükért, hogy állítsák helyre az 1654-es orosz–ukrán szerződés érvényességét. Szószólójuk **Hrihorij Poletika**, Lubno képviselője volt. A bizottságot II. Katalin végül 1774-ben feloszlatta, a törvényalkotást pedig saját hatáskörébe vonta, így az ukránok elképzeléseiből nem lett semmi.

1765 augusztusában a cári kormány megszüntette az ezredrendszert Szlobodai Ukrajna területén és megalakította a **Szloboda-Ukrajnai kormányzóságot**. Az öt kozák ezredet huszárezredekke szervezték át. A kozákok elveszítették jogaikat, kiváltságaikat és besorolták őket a katonai lakosok közé. **1780-ban** a Szloboda-Ukrajnai kormányzóságot a **harkivi helytartóság** váltotta fel.

1781 szeptemberében megszűnt a Hetmanátus kozák közigazgatása is. Területén létrehozták a **Kisorosz Főkormányzóságot**, amely három kormányzóságra (helytartóságra) tagolódott: a kijevire, csernyihivire és novhorod-szi-verszkijire. Főkormányzóvá **Pjotr Rumjancevet** nevezték ki. A kormányzósági központokban orosz közigazgatási és igazságszolgáltatási intézmények jöttek létre.

1783. május 3-án a cári kormány rendeletet adott ki, amelyben földhöz kötötte az ukrán parasztokat. Végleg megtiltotta nekik, hogy elhagyják lakóhelyüket. Ezzel a Balparton és Szlobodai Ukrajnában törvényerőre emelkedett a jobbágyrendszer.

1783. július 9-én átalakult az ukrán hadsereg is. A tíz kozák és három társult könnyűlovas ezredből az orosz hadsereg kötelékébe tartozó tíz karabélyos ezredet hoztak létre. Ezekben az ezredekben szintén kozákok szolgáltak. A szolgálati idő hat esztendő volt. A kozákokat az állami parasztok közé sorolták. Ők nem voltak földhöz kötve, mint a jobbágyok, hanem az orosz hadseregben teljesítettek ka-

tonai szolgálatot. Minden 500 parasztnak három újoncot kellett kiállítani. A kozák főtisztek orosz katonai rangot kaptak.

Az ukrán nemességet jogaikban egyenlővé tették az orosz nemességgel. **1785**-ben erről külön cári oklevelet adtak ki *Oklevél a nemesek szabadságáról* címmel. A második Kisorosz Kollégium 1786-ban fejezte be tevékenységét.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Mikor állították helyre Ukrajnában a hetmani hatalmat, és ki volt az utolsó hetman?*
2. *Milyen reformokat hajtott végre Kirilo Rozumovszkij?*
3. *Mikor, és miért szűnt meg a Hetmanátus?*
4. *Milyen feladatokat tűzött a második Kisorosz Kollégium elé II. Katalin?*
5. *Jellemezsd Pjotr Rumjancev tevékenységét Ukrajnában!*
6. *Belenyugodtak-e autonómiájuk elvesztésébe az ukránok?*
7. *Hogyan szűnt meg végérvényesen az ukrán közigazgatás a Hetmanátusban és a Szlobodai Ukrajnában?*
8. *Mikor került bevezetésre a jobbágyrendszer?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

- *Állítsátok az eseményeket helyes időrendi sorrendbe!*
- A. Az ukrán nemességet jogaikban egyenlővé tették az orosz nemességgel
- B. Megszűnt a Hetmanátus kozák közigazgatása
- C. Balparton és Szlobodai Ukrajnában törvényerőre emelkedett a jobbágyrendszer
- D. A Szloboda-Ukrajnai kormányzáság létrejötté

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

■ JEGYEZD MEG!

1750. február 22. – Kirilo Rozumovszkij hetmanná választása

1764. november 10. – a hetmani hatalom megszüntetése Ukrajna területén, a második Kisorosz Kollégium létrehozása

1765 augusztusa – a Szloboda-Ukrajnai kormányzóság létrejötte

1780 – a Szloboda-Ukrajnai kormányzóságot a harkivi helytartóság váltja fel

1781 szeptembere – a Kisorosz főkormányzóság létrejötte a Hetmanátus területén

1783. május 3. – a jobbágysrendszer bevezetése a Hetmanátus és Szlobodai Ukrajna területén

1783. július 9. – az ukrán kozák ezredek átalakítása orosz karabélyos ezredeké

1785 – az ukrán nemességet jogaikban egyenlővé teszik az orosz nemességgel

Ukrán – magyar kisszótár

Слобідсько-Українська губернія – Szloboda-Ukrajnai kormányzóság

Харківське намісництво – harkivi helytartóság

Малоросійське генерал-губернаторство – Kisorosz főkormányzóság

35–36. §. Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrajnai földek

1. Jobbparti Ukrajna társadalmi-gazdasági fejlődése.

A nemzeti-felszabadító mozgalom kibontakozásának okai

Jobbparti Ukrajna a XVIII. század 30–60-as éveiben a Rzeczpospolitához tartozott, bár a slachticsok hatalmát csak 1714 után sikerült végérvényesen helyreállítani, illetve megszilárdítani. Az ukrajnai földeket lengyel mágnások között osztották szét, teljesen kisemmizve ezzel a helyi lakosságot. Így került Jobbparti Ukrajna területének 80%-a 40 lengyel nagybirtokos család, többek között a Lubomirszkijek, Csartorijszkijek, Potockijek, Revuckijek tulajdonába.

A XVII. század második felének folytonos háborúi elnéptelenítették a tartományt. A lengyel kormány kezdetben megpróbálta engedményekkel ide csalogatni az embereket. Földet ígért minden újonnan érkezőnek és 15–20 esztendőre szóló adómentességet. Parasztcsaládok ezrei indultak el ekkor Galíciából és Balparti Ukrajnából a Jobbpartra. Az engedményeknek hamar végeszakadt, és a szabad telepesek jobbágysorba süllyedtek. Majorságok jöttek létre, ahol a robot gyakran elérte a heti 5–6 napot. Különösen nehéz volt a jobbágyok sorsa a bérlők földjén. A társadalmi-gazdasági elnyomás fokozódása mellett üldözni kezdték a pravoszlávokat. A lengyel szejm 1717-ben hozott döntése értelmében be kellett zárni minden pravoszláv templomot Jobbparti Ukrajna területén. A görög katolikusokat pedig arra kényszerítették, hogy miséiket lengyel nyelven tartassák.

A lengyel nemesek nagyon önhittén viselkedtek. A közálsággal rég leszámoltak, ezért úgy gondolták, a szegényeket, elnyomottakat és megalázottakat senki sem fogja megvédeni. Az erdők mélyén azonban már gyülekeztek azok az erők, amelyek készek voltak fellázadni az igazságtalanság ellen. A nemesek őket gúnyosan **hajdamakoknak** vagyis rablóknak, banditáknak nevezték, ami a *hajde* szóból eredeztethető és a jelentése: 'hajtani, úzni'. A hatalom elől menekülő szegénylegények voltak ők, ukrán Rózsa Sándorok, vagy Robin Hood-ok. Csapatokba verődve járták a vidéket és rátámadtak a népnyúzó földesurak birtokaira. Az első írásos emlékek 1715-ből származnak róluk.

A hajdamakok szétszórt lázadásai a XVIII. század 30-as éveire széles körű népi mozgalommá terebélyesedtek, melynek célja Jobbparti Ukrajna felszabadítása volt a nemzeti, gazdasági és vallási elnyomás alól.

2. A hajdamakfelkelések

Az első hajdamakfelkelés **1734**-ben robbant ki. Vezetője **Verlan** volt, aki Jerzy Lubomirski herceg udvari seregéből szökött meg. Hajdamakokból és parasztokból csapatokat szervezett, majd megindult Braclavscsina és Galícia felé. Hadjárata során felégetett minden útjába kerülő lengyel nemesi birtokot, bírósági épületet, kancelláriát. Legnagyobb sikerét Vinnica elfoglalásával érte el. Az egyesített orosz–lengyel nemesi hadsereg végül meghátrálásra kényszerítette Verlant, aki legényeivel együtt Moldvába menekült.

A szegénylegények kezdeti sikerei másokat is harcra buzdítottak. A hajdamakok pokollá változtatták ezekben az években a nemesség életét. A slachta megpróbálta elfojtani mozgalmukat, de sikertelenül. Ekkor az *Oszd meg*

és uralkodj! elvhez folyamodtak, és a maguk oldalára állították Szava Csalijt, a felkelők egyik vezérét. Csalijnak egymagában sikerült később leszámolni összes társával.

1750 tavaszán újabb felkelési hullám söpört végig Jobbparti Ukrajnán. Lángba borult Braclavscsina, Kijevscsina, Voliny, Pogyillja. A nemesi elnyomók elűzését azonban nem követte az ukrán állam helyreállításának folyamata. A hajdamakok ekkor még nem voltak felkészülve erre.

II. Katalin nagy aggodalommal figyelte a lengyelországi eseményeket és csapatokat küldött a lengyel nemesség megsegítésére.

3. Kolijivscsina

A XVIII. század 60-as éveiben Jobbparti Ukrajnában bonyolult belpolitikai helyzet alakult ki. A lengyel nemesség két részre szakadt: Stanisław August Poniatowski király támogatóira és ellenfeleire. Elmérgesedett a viszony az egyházak között is. Felicián Volodkevics görög katolikus metropolita támadásba lendült a pravoszláv egyház ellen. A motronini kolostor főapátja, Matvij Znacsko-Javorszkij pedig Szentpétervárhoz fordult segítségért.

1768 elején Oroszország és a Rzeczpospolita kormánya megegyeztek egymással a katolikusok, pravoszlávok és protestánsok jogainak egyenlővé tételéről. A szerződésben foglaltakat azonban nem sikerült megvalósítani, mivel a lengyel slachta képviselői Barban katonapolitikai szövetségre, konföderációra léptek egymással és felláztak a király ellen. Céljuk a katolikusok hatalmának helyreállítása volt. Az uralkodó nem tudott egyedül leszámolni a **bari konföderációval**, ezért II. Katalin cárnőhöz folyamodott támogatásért. A Krecsevszkij tábornok vezette orosz had-

test megjelenése robbanásveszélyes helyzetet idézett elő Jobbparti Ukrajnában.

Pravoszláv testvéreik támogatásában bízva az ukránok népfelkelést robbantottak ki **Makszim Zaliznyak** vezetésével, amely **kolijivcsina** néven került be a történelembe. Az elnevezés maga az ukrán *koloti* 'szúrni' szóból származik, mivel a lázadók fő fegyvere a lándzsa volt.

Makszim Zaliznyak a XVIII. század 40-es éveiben született a Csihirin környéki Medvegyivka községben. Tizenhárom éves korában a szicsbe ment. 1767-ben lett az onufrijivszki kolostor noviciusa, 1768 tavaszától pedig a motronini kolostor lakója.

A felkelés 1768. június 6-án vette kezdetét Holodnij Jarban. A lándzsások gyorsan haladtak előre. Bevonultak Zsabotyynba, Cserkasziba, Korszunyba, Kanevba, Bohuszlavba. Végső céljuk a lengyel uralom fellegvárának tartott Umany megszerzése volt. Közben a mozgalom egyre nagyobb méreteket öltött. Lángba borította a Kijevi, Braclavi vajdaságokat valamint Dél-Volinyt és Kelet-Pogyillját is.

Útközben sokan csatlakoztak a népi bosszúállókhoz, akik felégették a lengyel nemesi birtokokat, lemészárolták a katolikus valamint görög katolikus papokat.

A kolijivcsinát nemzeti-felszabadító jellege különböztette meg más hajdamakmozgalmaktól. A lándzsások harcá-

Makszim Zaliznyak

nak végső célja a Hetmanátus helyreállítása volt, ahol nincsenek lengyel pánok és mindenki egyenlő.

Ivan Honta

1768. június 20-án Zaliznyak csapatai megérkeztek Umany alá. **Ivan Honta** umanyi kozák százados, a védelem egyik vezetője, átállt a felkelők oldalára. Segítségével a város már másnap Zaliznyak kezére került. Az ostrom során több mint 2 ezer ember vesztette életét. A lándzsások lerombolták a katolikus templomokat, földig égették a jezsuita kollégiumot és a nemesi udvarházakat.

A felkelők által elfoglalt területeken kozák önkormányzatot vezettek be. Makszim Zaliznyakot hetmanná, Ivan Hontát pedig umanyi ezredessé választotta meg az Általános Katonai Tanács. A földesúri birtokokat szétosztották a parasztok között és megszüntették a jobbágyi kötelezettségeket is.

Kozákország fővárosává Zaliznyak Umanyt tette meg, ahonnan univerzálékat küldött szét Bila Cerkvába, Pogyilljába, Volinyba, Braclavscsinába, melyekben felkelésre buzdította az ott élő lakosságot.

A pravoszláv testvéreket megijesztették az ukrán felkelés méretei, ezért a lengyel katolikus nemesség oldalára álltak. Az Umany alá érkező orosz hadsereg parancsnoka, Gurjev ezredes azt a látszatot keltette, mintha támogatná a felkelőket. 1769. június 25-én táborába hívta Zaliznyakot és Hontát, ahol letartóztatta őket. A vezetés nélkül maradt felkelők vereséget szenvedtek a túlerőben lévő oroszokkal

szemben. A kolijivscsina leverése után szörnyű megtorlás vette kezdetét. Hontát a lengyelek kegyetlenül kivégezték, az orosz alattvaló Zaliznyakot pedig Szibériába száműzték kényszermunkára.

A kolijivscsina volt az ukránok utolsó Rzeczpospolita-ellenes felkelése, amely elsősorban az orosz–lengyel hadsereg túlereje miatt szenvedett vereséget. Sikertelenségében közrejátszott a felkelő osztagok közötti összhang teljes hiánya és a ládzsások értelmetlen kegyetlenkedése is.

A hajdamakmozgalom Jobbparti Ukrajnában

Dátum	A felkelés vezetői	Területe	Eredményei
1734–1738	Verlan, kinevezett kozák ezredes	Braclavscsina, Pogyillja, Voliny és Galícia egy része	A felkelést a lengyel-orosz csapatok verték le. Verlan Moldvába menekült
1741–1748	H. Holij	Braclavscsina, Uman-scšina	A felkelést a lengyel hadsereg fojtotta vérbe
1750	O. Ljah, K. Usz, M. Mamaj, M. Szuhiij	Észak-Pogyillja, Umanscsina, Kijevscsina	A felkelés vereséget szenvedett, a felkelők Zaporizzzába, Balpartra és Moldvába menekültek
1768–1769	Makszim Zaliznyak, Ivan Honta	Jobbparti Ukrajna	A felkelésnek az orosz és lengyel csapatok vetettek véget

4. Az opriskok mozgalma. Oleksza Dovbus

A népnúzó földesurak ellen a Kárpát-melléken és Galíciában az **opriskok**, vagy **fekete fiúk** harcoltak. Elnevezésük a latin *opressor* szóból származik, ami ’pusztítót,

rajtraütőt, megsemmisítőt' jelent. Jobbparti Ukrajnában, mint tudjuk, hajdamakoknak nevezték őket, a nagy magyar alföldön pedig betyároknak. Az opriskok első osztagai még a XVI. században, 1529 tájáknál jelentek meg ezen a vidéken. Általában kisebb, 20–50 fős csoportokba verődtek, melyet a bajtársi szolidaritás és a vezérnek tett eskü tartott össze. Az opriskok mozgalma legnagyobb lendületét az 1738–1759-es években érte el. Sokat portyáztak ebben az időben Drohobics, Szlatina, Rohatin, Nadvirna környékén.

Oleksza Dovbus

Leghíresebb vezérüket **Oleksza Dovbusnak (1700–1745)** hívták, aki egy kolomijai parasztszalárdában született. A Fekete-hegyen tanyázott legényeivel és onnan támadta meg a nemesi birtokokat, az uzsorásokat és a kereskedőket. Az így szerzett zsákmányt szétosztotta a szegények között. Mivel jól ismerte a Kárpátok zegzugos tájait, és a helyi lakosság is az ő pártján állt, ezért könnyen el tudott rejtőzködni üldözői elől. A ne-

meseknek sok fejfájást okozott Dovbus. Hajtóvadászatokat indítottak ellene. A népvezérnek sikerült sokáig elkerülni a fogságba esést. Végül egy áruló golyója oltotta ki életét Koszmacs faluban 1745-ben.

Kárpátalja a XVI–XVII. században a tömeges opriskmozgalmak színtere lett. A legismertebb opriskosztagok Havasköz (Ljuta), Határhegy (Zahorb), Polena (Poljana),

Bercsényifalva (Dubrinics), Alsóhatárszeg (Roztoka) és Hajasd (Voloszejanka) környékén tevékenykedtek, az atamánok közül pedig L. Varga, I. Szivohop, O. Rusznak, P. Orosz, Sz. Forgács, Sotvos és Pintya lettek ismertek.

5. Lengyelország három felosztása és az ukrán földek

A Rzeczpospolita a XVIII. század utolsó évtizedeiben nagyon meggyengült és történetének legmélyebb válságát élte át. A szomszédos nagyhatalmak, Oroszország, Ausztria és Poroszország vezető körei már rég le akartak számolni vele, mint európai vetélytársukkal. Félelemmel töltötte el őket a felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek lengyelországi terjedése is. A XVIII. század végén ezért kihasználva az államszövetség nehéz helyzetét elhatározták, hogy elfoglalják területét és végleg megsemmisítik állami-ságát.

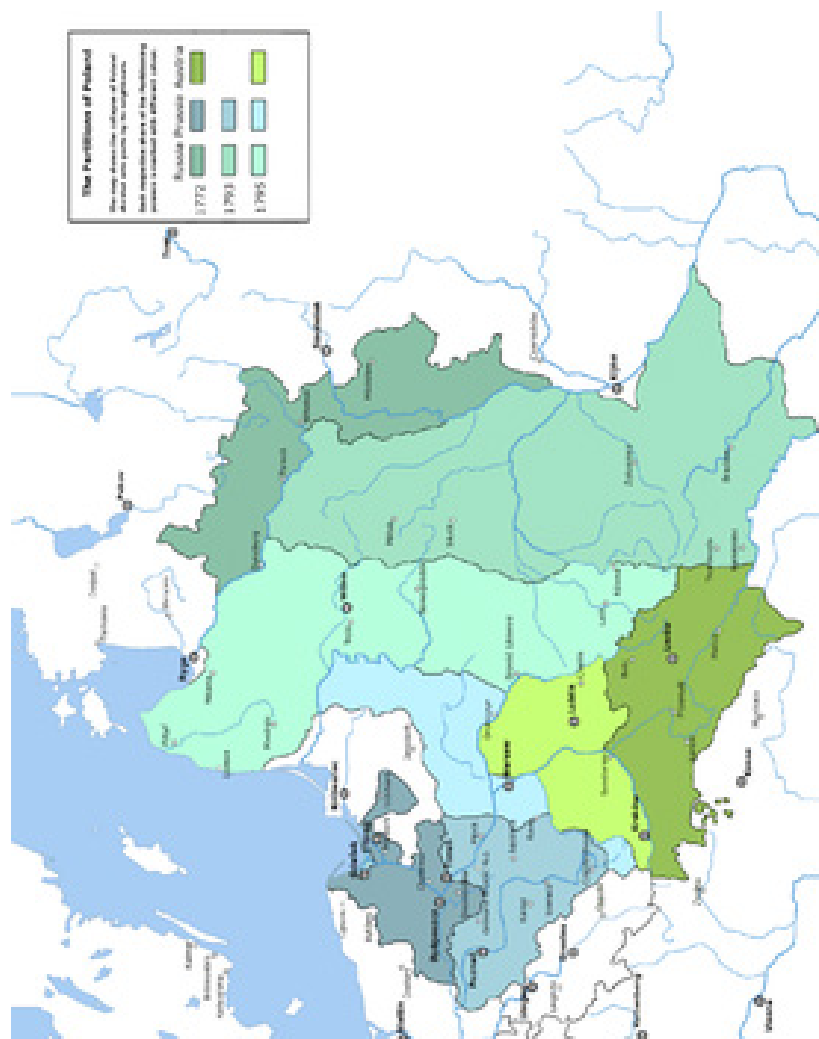
Lengyelország első felosztására Ausztria, Poroszország és Oroszország között **1772**-ben került sor. A háromoldalú egyezmény értelmében a Habsburgok megkapták Holm kivételével a Rusz földi és a Belzi vajdaságokat, a Volinyi vajdaság Kremenjeci járásának délnyugati és a Pogyilljai vajdaság nyugati részét. Az új osztrák–lengyel határvonalat a Zbrucs folyó mentén húzták meg. Itt jött létre a **Galíciai és Lodomériai Királyság** Lemberg (Lviv) központtal, amely közvetlenül az osztrák császárnak volt alárendelve. 1785-ben a királyságot 18 körzetre osztották. A legfőbb hatalom a helytartó (kormányzó) kezében összpontosult. A tartomány képviselői szerve pedig a rendi szejm volt.

1775-ben Bukovina az Oszmán Birodalom kötelékéből a Habsburgok fennhatósága alá került, mint a Galíciai és Lodomériai Királyság önálló körzete.

A nagy francia forradalom hatására Lengyelországban tömeges felszabadító mozgalom kezdődött Tadeusz Kościuszko (magyarosan Kosciuszko Tádé) vezetésével. 1792-ben II. Katalin cárnő csapatai betörték Lengyelországba, hogy leverjék az oroszok által 1772-ben megszállt területek felszabadítását célzó reformmozgalmat. Kościuszko a nagy dubienkai csatában hadosztálya élén fényes győzelmet aratott az ötszörös túlerővel rendelkező orosz erőkkal szemben, ezért vezérezredes lett, s a franciáktól tiszteletbeli állampolgárságot kapott. Oroszország közben újabb területeket szállt meg és **1793-ban kieroszakolta Lengyelország második felosztását**, melynek során megkapta Jobbparti Ukrajnát, vagyis a Pogyilljai, Volinyi, Braclavi és Kijevi vajdaságokat. Két évvel később, **1795-ben végbement Lengyelország harmadik felosztása**. Oroszországgé lett Voliny nyugati része, a többi területen pedig Poroszország és Ausztria osztozkodott. Ezzel gyakorlatilag hosszú időre megszűnt a lengyel állam.

A XVIII. század 90-es éveiben Jobbparti Ukrajnában orosz közigazgatás jött létre. 1797-ben megalakult a Kijevi, Pogyilljai és Volinyi kormányzóság. A lengyel slachicsok orosz nemesi címet kaptak és jogaikban is egyenlőkké váltak velük. Az ukrán parasztok helyzete viszont semmit sem változott. Továbbra is jobbágysorban maradtak, robotra jártak és különféle hűbéri kötelezettségeket teljesítettek.

Lengyelország harmadik felosztása után az ukrán földek 80%-a az Orosz Birodalom kötelékébe került. A XVIII. század végén Ukrajna területein két császár osztozott, az orosz és az osztrák.

A Rzeczpospolita a harmadik felosztás után

6. Vidékünk a XVIII. században

A XVII. század 80–90-es éveiben Magyarország felszabadult a 145 éves török uralom alól. Rabsága azonban nem szűnt meg, mivel az oszmánok hatalmát az osztrákoké váltotta fel. Egész Magyarország területe a kárpátaljai vármegyékkel együtt a Habsburgok befolyása alá került. Az ország területét megszállta az osztrák hadsereg. Fontosabb tisztségeket csak németek tölthettek be.

Esze Tamás

A török uralom alól felszabadult ország újjászervezésével a bécsi udvar fő célja az ország elnémetesítése volt. Megnövekedtek az adóterhek, megbénult a szellemi élet, megindult a protestánsüldözés. 1702-ben bevezették a véradót, a katonák erőszakos sorozását, amely különösen Beregben és Ugocsában indult meg nagymértékben. A hegyaljai felkelés résztvevői, Esze

Tamás és Kis Albert, önként jelentkeztek Bereg vármegyénél katonai szolgálatra. A megye toborzással bízta meg őket, amit ők szervezkedésre használtak fel. A nemzeti ellenállási mozgalom fő fészkei Beregen kívül Ung, Zemplén és Sáros megyék voltak.

A többnyire szegény parasztokból és elbocsátott végvári katonákból álló kuruc mozgalom vezetői elérkezettnek látták az időt egy **Habsburg-ellenes felkelés** kirobbantásához. 1703 májusának elején követeket küldtek II. Rákóczi Ferenchez Lengyelországba, hogy álljon a nemzeti mozgalom élére.

1703. május 6-án II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós Brezán várában kelt kiáltványukban harcba szólították a Habsburgok ellen Magyarország minden *nemes és nemtelen* lakosát. Bercsényi Miklós Drugeth Krisztinával kötött házassága révén Ung vidékének birtokosa és Ung vármegye örökös főispánja volt. Ő oltotta be a szabadság és függetlenség eszméivel a szomszédos munkácsi uradalom ifjú birtokosát, Rákóczi Ferencet közös vadászataik során.

Esze Tamás szétküldte a kiáltványt az ország minden részébe, majd 1703. május 21-én Tarpa és Vári főterén kibontotta a nagyságos fejedelem *Cum Deo pro Patria et Libertate* (Istennel a hazáért és a szabadságért) feliratú zászlaját. Május 22-én ezt megismételte Beregszászon is. Kezdetét vette az **1703–1711-es szabadságharc**.

II. Rákóczi Ferenc

gróf Bercsényi Miklós

A nemesek először megrémültek az eseményektől, és még Rákóczi hazatérése előtt, **1703. június 7-én** Dolhánál rajtaütöttek a kuruc seregeken. Károlyi Sándornak ekkor sikerült könnyűszerrel szétkergetni a kurucokat. Egy héttel később Rákóczi Ferenc a Vereckei-hágón keresztül visz-

szatért Magyarországra. **1703. július 14–16.** között első-
rő győzelmet aratott **Tiszaújlak** mellett a labancok felett.
A csatát követően a magyar nemesség nagy része szintén
Rákóczi mellé állt, sőt a tél folyamán elfoglalták a császá-
riaktól Munkács várát is. (Rákóczi többnyire innen irányí-
totta a hadműveleteket.)

1703. szeptember 17-én a nagybereznai ruszin **Beca Iván** és az Ung völgyében toborzott *gubás hada* elfoglalta Ungvár városát. Félévi ostrom után pedig, 1704. március 16-án a várat is bevette. Így vált Ungvár a szabadságharc egyik legfontosabb támaszpontjává. A fejedelem 1707-ben az év nagy részét az ungvári várban töltötte. Intézte a kuruc szabadságharc diplomáciai ügyeit, fogadta a külföldi követeket, hadvezéreket.

A XVIII. század elején a ruszinok nagy számban csat-
lakoztak a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharchoz.
Hősies helytállásukért Rákóczi **leghűségesebb népének**
(gens fidelissima) nevezte őket.

Kárpátaljai ruszinok

Az első években oly eredmé-
nyes szabadságharc az 1710-
es év végére viaszorult a
kiindulási helyére, s csak öt
vármegye: Szatmár, Szabolcs,
Ung, Ugocsa, Máramaros tá-
mogatta. 1711. április 30-án
Szatmáron aláírták a szabad-
ságharc befejezését jelentő
békét. Május 1-jén a majté-
nyi síkon a kuruc csapatok –
mintegy 12 ezer fő – letették
a fegyvert. A Rákóczi-féle sza-
badságharc vereséggel ért vé-
get.

A szatmári békét követő években meghatározó politikai és történelmi esemény nem nagyon történt vidékünkön. A bécsi udvar Rákóczi munkácsi és beregszentmiklósi uradalmát előbb Háber bárónak adta bérbe, majd **1721**-ben III. Károly király adósságai fejében **Schönborn** grófnak engedte át.

7. Galícia, Bukovina és Kárpátalja társadalmi- gazdasági és politikai fejlődése

A XVIII. század második felében Galícia és Bukovina a Habsburgok fennhatósága alá került. Kárpátalja már 1711 óta oda tartozott. A XVIII. század második felében Mária Terézia és fia, II. József álltak a birodalom élén. Mindketten a felvilágosult abszolutizmus hívei voltak, vagyis hatalmi rendszerük megváltoztatása nélkül akarták megreformálni országukat.

Mária Terézia

II. József

Az első reformok vidékünk lakosságát érintették. 1767-ben Mária Terézia kiadta az *Úrbéri pátenst*, melyben szabályozta a jobbágyság terheit, jogait és a jobbágytelek nagyságát (10,2 hektártól – 17,1 hektárig). Minden jobbágy egy egész telek után heti 1 nap ígás- vagy 2 nap gyalogrobottal tartozott földesurának. A pénzadót teleknagyságtól függetlenül 1 forintban határozták meg. A robot mellett a termés 1/10-ét kitevő kilencedet is be kellett szolgáltatni gabonából, borból, lenből, kenderből, valamint a méhkasok és bárányok után is fizetni kellett.

1777-ben adta ki a császárnő az alapfokú iskolarendszert gyökeresen átalakító *Ratio Educationist*. A rendelet értelmében minden 6 és 12 év közötti gyermek köteles volt tanulni. Állami felügyelet alá vonta a felekezeti iskolákat, kötelezővé tette a közhasznú tárgyakat, és előírta a nyári iskolaszünetet a mezőgazdasági munkák idejére.

Mária Terézia nevéhez fűződik a *Regulatio Cigarorum* rendelet is. Ekkor kezdődött a cigányok erőszakos integrálása és asszimilálása. 1761. november 13-án kiadott rendeletében megtiltotta a cigány nép elnevezésének további használatát, és olyan új elnevezésüket tette kötelezővé, mint az újlakosok, újmagyarok, újparasztok. Rendeletben tiltotta meg továbbá a cigányok egymás közti házasságát és megparancsolta az újparasztok félévenkénti összeírását is.

1783-ban, II. József idején, engedték meg először a jobbágyoknak, hogy kézművességgel foglalkozzanak. Az 1785-ben kiadott **jobbágyrendelet**ben pedig eltörölték a jobbágy elnevezést és a röghöz kötést, valamint megerősítették a parasztok telekhez való jogát és vagyonuk szabad örökítésének jogát is. A jobbágyok gyermekei ezután szabadon járhattak iskolába és megváltathatták szakmájukat.

1785-ben léptette életbe II. József császár Magyarország új közigazgatási beosztását, melyben 10 kerületre osztották az országot. Ungvár, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Bereg és Ung vármegyék összevonásával alakult ki egy körzet. A rendelet II. József haláláig volt érvényben.

Hasonló módon változott a galíciai jobbágyság sorsa. A helyi földesuraknak 1775-ben megtiltották, hogy olyan kötelezettségek teljesítésére kényszerítsék őket, amelyek nem szerepelnek a leltárban. 1782-ben a jobbágyság felszabadultak személyes függőségük alól is. Ezután szabadon nősülhettek, tanulhattak és szabadon választhatták meg lakhelyüket. 1786-ban a jobbágyság kötelezettségei nagyságát a telkek méretétől tették függővé. Egy egész telek után a galíciai paraszt évi 12–156 napot volt köteles dolgozni a földesúr földjén.

Bukovinában Hrihorij Hika moldvai vajda 1766-ban kiadott *Arany oklevele* volt érvényben, amely a robotot évi 12 napban határozta meg, a határ menti községek lakói számára pedig évi 6 napban. Később Bukovinára is kiterjesztették az 1782-es valamint 1786-os törvényeket.

Változások történtek a gazdasági életben. Új növényi kultúrák jelentek meg. Burgonyát vidékünkön az 1750-es években kezdtek termesztetni, Galíciában pedig a század utolsó harmadában. A kukorica a XVIII. század végén honosodott meg térségünkben. A hegyvidéken gyors fejlődésnek indult a juhtenyésztés, a síkvidéken pedig a sertés-tenyésztés.

Viszonylag lassabban fejlődtek a városok. A régió legnagyobb városának Lviv számított 30 ezres népességével. A városi lakosság többsége elsősorban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, nem pedig kézművességgel és kereskedelemmel. A nyugat-ukrajnai városok fokozatosan elvesztették ukrán jellegüket. Többségbe kerültek a zsi-

dók, lengyelek, németek, örmények. Az ukránság a falvakba szorult vissza és paraszti nemzetté vált.

A XVIII. század második felében a posztó- és vászonkészítésben megjelentek az első manufaktúrák. A kézműves termelési mód azonban továbbra is túlsúlyban maradt a gazdasági életben.

Bonyolult volt Nyugat-Ukrajna vallási élete. A katolikus és görög katolikus egyházak kiváltságos helyzetben voltak ezen a vidéken. A XVIII. század közepére Kárpátalja minden pravoszláv egyházközsége görög katolikussá vált. II. József uralkodása idején azonban megváltozott a helyzet. 1781-ben kiadta **türelmi rendeletét**, amelyben engedélyezte az unitáriusok, reformátusok, evangélikusok és ortodoxok számára a szabad vallásgyakorlást, és feloszlatta a szerzetesrendeket. Csak azok maradhattak fenn, amelyek gyógyítással vagy tanítással foglalkoztak és vagyontulajdonukat oktatási célokra használták. Kötelezte a papokat, hogy az istentiszteleteket a helyi lakosság nyelvén tartsák, és minden templom mellett hozzanak létre elemi iskolákat.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Milyen sajátosságai voltak Lengyelország politikájának Jobbparti Ukrajnában?*

2. *Sorold fel a hajdamak mozgalom kialakulásának okait!*

3. *Mikor robbantak ki a nagy hajdamak felkelések, hogyan és hol zajlottak? Milyen eredménnyel zárultak?*

4. *Milyen okok vezettek a kolijivscsinához?*

5. *Kik voltak a felkelés vezetői, és milyen sikereket értek el harcuk során?*

6. *Miben különbözött a kolijivscsina más hajdamak megmozdulástól?*

7. *Miért bukott el a kolijivscsina?*

8. *Jellemezd az opriskok mozgalmát!*

9. *Ki volt Oleksza Doubus? Ismersz-e a magyar történelemből hasonló személyt?*

10. *Hogyan befolyásolta az ukrán földek fejlődését a Rzeczpospolita három felosztása?*

11. *Hogyan szervezték meg Jobbparti Ukrajna orosz közigazgatását?*

12. *Milyen szerepet játszott vidékünk az 1703–1711-es Rákóczi-féle szabadságharcban?*

13. *Hogyan viszonyultak a ruszinok a Nagyságos Fejedelemhez?*

14. *Kinek a kezébe került Rákóczi munkácsi és beregszentmihályi uradalma a szabadságharc leverése után?*

15. *Miért nevezik Mária Teréziát és II. Józsefet felvilágosult uralkodónak?*

16. *Milyen hatással voltak a Mária Terézia és II. József által bevezetett reformok a nyugat-ukrán földek fejlődésére?*

17. *Milyen új vonásokkal bővült a régió gazdasági élete a XVIII. század második felében?*

18. *Hogyan vált fokozatosan az ukránság paraszti nemzetté?*

19. *Milyen szerepet játszott a térség vallási életében II. József türelmi rendelete?*

VÉGEZD EL A FELADATOT!

• *Keresd meg a szövegben a ténybeli pontatlanságokat, és javítsd ki a hibákat!*

Burgonyát vidékünkön az 1450-es években kezdtek termeszteni, Galíciában pedig a XV. század utolsó harmadában. A kukorica a XV. század végén honosodott meg térségünkben.

● *Párosítsd a hajdamak vezérek nevét felkelésük éveivel!*

1. Ivan Honta	A. 1734–1738
2. Verlan	B. 1741–1748
3. Holij	C. 1750
4. Ljah	D. 1768–1769

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

JEGYEZD MEG!

1703–1711 – a Rákóczi-szabadságharc évei

1715 – első említés a hajdamakokról

1721 – a Schönbornok megkapják a munkácsi és bereg-szentmiklósi Rákóczi-uradalmakat

1767 – Mária Terézia *Úrbéri pátense*

1768–1769 – kolijivcsina

1772 – Lengyelország első felosztása

1775 – Bukovina Ausztria fennhatósága alá kerül

1777 – a *Ratio Educationis*

1781 – a türelmi rendelet

1785 – a jobbágyrendelet

1793 – Lengyelország második felosztása

1795 – Lengyelország harmadik felosztása

1797 – a Kijevi, Pogyilljai és Volinyi kormányzóságok létrejötte

Поділ Речі Посполитої – a Rzeczpospolita felosztása
Віротерпимість – vallási türelem

37. §. A Zaporizzsjai Szics és a dél-ukrán földek a XVIII. század második felében

1. Az Új (Pidpilnai) Szics közigazgatási-területi beosztása.

Az új földek gyarmatosítása

A poltavai csata után a zaporizzsjai kozákok sorsa megpecsételődött. Az oroszok elől menekülve először a Kamjanka folyó partján telepedtek le, ahol megalapították a **Kamjankai Szicset**, majd 1711-ben Herszon környékén létrehozták az **Oleski Szicset**. Mindkét erődítményüket török területen építették fel. A kozákok kötelesek voltak részt venni a szultán minden háborújában és pravoszláv hitükért is rossz szemmel néztek rájuk. Oroszország ekkor újabb háborúra készült Törökország ellen. A cári kormány elhatározta, hogy visszaédesgeti területére a jól harcoló kozákokat. Végül ez sikerült is neki, mivel **Ivan Bilickij** atamán 30 ezer kozákjával visszatért Zaporizzsjába. **1734 áprilisában** a Pidpilna folyó partján megépítette az **Új (Pidpilnai) Szicset**, amely 1775-ig állt fenn.

A szics körül húzódtak a Zaporizzsjai Had szabad földjei. Fővárosának fő része a kos volt, amely külön erődítményrendszerrel rendelkezett és nyolc bejáraton lehetett oda bejutni. Közepén tér állt a Mária Oltalma-templommal, illetve 38 kurinnyal. A szicsben állomásozott a katonai kancellária, valamint itt éltek a kozák főtisztok is. A kos elővárosát Hasszán-Basának nevezték, ahol a kozák erőd

gazdasági élete zajlott. Boltok, kocsmák, kézművesműhelyek sorakoztak itt.

A Zaporizzsjai Had sajátos körzetekre, palánkákra tagolódott. Kezdetben öt, később nyolc ilyen palánka szerveződött, melynek központja a megerősített szloboda volt. Itt alakultak meg a palánkák hatalmi-közigazgatási szervei, a **palánka tanácsok**. Ezek a tanácsok összpontosították kezükben a közigazgatási, bírói és pénzügyi hatalmat.

A kozákok téli szállásaikon gazdálkodtak. A téli szállás olyan tanya volt, amely több lakóházból és gazdasági épületből állt. Kézművességgel és kereskedelemmel általában a szlobodák lakói foglalkoztak.

Az összes szics körüli föld a kozákok vagyonát képezte. Minden kozák külön telket kapott a kostól, ahol létrehozhatta saját téli szállását. Ezt a birtokot később eladhatta, elzálogosíthatta, de még el is ajándékozhatta. A főtisztek az évek során megkaparintották maguknak a közös tulajdonban lévő legelőket, kaszálókat, halász és vadásztanyákat. A szlobodákon élő kocsmárosoktól és kézművesektől pedig évente kétszer „ajándékot” követeltek.

A kozák előkelőségek így gazdag földesurak lettek. Már nem vitézségükkel és a háborúban tanúsított bátorságukkal tűntek ki, hanem birtokuk nagyságával. Az Új Szics katonai-közigazgatási szervezetből virágzó piaczgazdasággá vált.

Az elviselhetetlen életkörülmények elől sokan menekültek Zaporizzsjába. Gyakran azonban csöbörből vödörbe kerültek, mivel a kozák földbirtokosok földjén semmivel sem lett könnyebb a helyzetük, mint régi uraiknál volt. Megtörtént az is, hogy a parasztok tovább álltak és orosz területen telepedtek le.

Az Új Szics lobogója

Az alsó-Dnyeper-vidéki kozákok utolsó atamánja **Petro Kalnisevskij** világosan látta, hogy Dél-Ukrajna végeláthatatlan sztyeppéit az ukrán kozákok egymagukban képtelenek benépesíteni és megtartani, ezért azt az utasítást adta, hogy az újonnan érkezőket ne írják be a kozákok közé, hanem támogassák szlobodánkénti letelepedésüket. Az orosz cárizmus terjeszkedését azonban így sem sikerült feltartóztatni.

2. Az orosz kormány korlátozza Zaporizzsja kiváltságait.

A Zaporizzsjai Szics végleges megszüntetése

Az Új (Pidpilnai) Szics jogait és kiváltságait az orosz kormány kezdetektől fogva korlátozta. A monarchikus berendezkedésű Orosz Birodalom számára idegen volt a demokratikus kozák köztársaság. Napjai meg voltak számálva.

1753-ban a cári kormány megtiltotta a kosatamán választást, de nem járt sikerrel. A XVIII. század 40–60-as

éveiben pedig szerbeket, magyarokat, moldvaiakat, görögöket, bolgárokat telepített Zaporizzsja határterületeire. Így akarta állandó ellenőrzés alatt tartani a kozákokat. 1752-ben az északi és északkeleti végekre szerbek költöztek, akik létrehozták Új Szerbiát, 1753-ban pedig Szláv-Szerbiát.

Az 1760-as években a zaporizzsjai földeket a Novoroszjszki kormányzósághoz csatolták, tíz évvel később pedig kisajátították a dnyeperi erődítményrendszer építése számára. A kozákok bánatosan mondogatták: *„Béke poraira szabad sztyeppéinknek! Nem tudtuk megvédeni őket.”*

A Zaporizzsja Szics végleges megszüntetésének több oka is volt:

- A kozák köztársasági rendszer összeférhetetlennek bizonyult az orosz birodalmi berendezkedéssel.

- Egy esetleges kozák–tatár szövetség veszélybe sodorhatta a fekete-tengeri orosz terjeszkedést.

- Fennállt a kozák állam függetlenné válásának veszélye.

- Célszerűtlen volt olyan önálló államalakulatot megtúrni a birodalom területén, amely elzárta Oroszországot a Fekete-tengertől.

- Az orosz földesurak Zaporizzsja gazdag termőföldjeire vágytak.

- Zaporizzsja bármikor a nemzeti-felszabadító harc központjává válhatott.

A zaporizzsjai probléma végleges megoldásának ideje az 1768–1774-es orosz–török háború után érkezett el. A Krími Kánság függetlenné vált és elismerte Oroszország protektorátusát. A tatár veszély megszűnésével nem volt többé szükség a kozákokra sem.

1775 elején zaporizzsjai főtisztek egy csoportja azzal a kéréssel érkezett Szentpétervárra, hogy engedjék meg szá-

mukra a szics átszervezését a doni kozákság mintájára. Katalin kegyence, Grigorij Patyomkin a következő szavakkal utasította el indítványukat: „*Értsék meg, Önök semmilyen formában nem maradhatnak fenn, mivel nincs magukra szükség...*”

II. Katalin ekkor parancsot adott Pjotr Tekelij orosz tábornoknak, hogy rombolja le a szicst. **1775. június 4-én** csapatai élén a hadvezér váratlanul megjelent Zaporizzsjában és körülvárta a kozák erődítményt. Az oroszok jelentős túlerőben voltak, ezért a szics védői, miután meghallgatták a cári rendeletet, letették a fegyvert. Az utolsó kosatamán, **Petro Kalnisevszkij** 25 éven keresztül raboskodott a szoloveckij kolostorban és 1803-ban halt meg 113 éves korában.

Petro Kalnisevszkij, az utolsó kosatamán

A Zaporizzsjai Had szabad földjeit felosztották a Novoroszijjszki és az Azovi kormányzóság között. Orosz közigazgatási rendszert vezettek itt be birodalmi, hatalmi struktúrákkal. Megkezdődött az újonnan elfoglalt területek szétosztása a cárnő kegyencei között.

3. A kozákok sorsának alakulása a Zaporizzsjai Szics felszámolása után

A Pidpilnai Szicset lerombolták, de sok kozák Zaporizzsjai területén maradt. II. Katalin utasítása értelmében beléphettek az orosz huszárok közé, visszatérhettek eredeti származási helyükre, de tovább élhettek régi tanyájukon

is. Akik ezt az utóbbi lehetőséget választották, azok később megbánták, mert az új földbirtokosok elfoglalták téli szállásaikat, őket pedig jobbágsorba taszították.

A kozákok egy része a Zaporizzsjai Szics megszűnése után török földre menekült és **1775**-ben megépítette a **Dunántúli Szicset**. Mások az Osztrák Birodalom területén próbáltak szerencsét és a Tisza partján, Bánát valamint Bácska környékén létrehozták **1785**-ben a **Bánáti Szicset**.

A cári kormányt komolyan nyugtalanították ezek az események, hisz a kozákok nem adták fel a harcot és tovább éltek.

Az újabb orosz–török háború árnyékában Katalinnak ismét szüksége lett a zaporizzsjai kozákok harci tudományára, ezért **1788**-ban megengedte nekik, hogy megalapítsák a **hű kozákok seregét**, amit később **fekete-tengeri kozák hadnak** neveztek el. Újra választhattak kosatamánt, kozáktanácsot. Lehettek hatalmi jelvényeik. Földet is kaptak a Déli-Bug és a Dnyeszter közötti vidéken, melynek központja Szlobodzej volt. Régi kozák kiváltságaik helyreállításáról azonban szó sem lehetett.

4. A kozákok részvétele az orosz–török háborúban.

A Krími Kánság megszüntetése

A cári udvarnak általában akkor jutottak eszébe a kozákok, amikor orosz–török háborúra készült. Olyankor ígért nekik fűt-fát. A zaporizzsjaiak általában hittek Katalin szép szavainak. Készek voltak életüket és vérüket áldozni szép cárnőjükért. Aktív részt vállaltak több orosz–török háborúban. Az 1768–1774-es háború a kücsük-kajnardzsi békével ért véget, melynek értelmében Oroszország meg-

kapta a Dnyeper és a Déli-Bug közötti területeket, illetve Kercs városát. A Krími Kánság pedig kikiáltotta függetlenségét.

Oroszország és Törökország újabb háborúja 1787-ben robbant ki és 1791-ben fejeződött be a jászvásári békével. A békeszerződés kimondta Izmail, Ocsakov, Hadzsibej (Odesza) Oroszországhoz csatolását, valamint az orosz–török határvonalat a Dnyeszter mentén húzta meg.

A cári hatalom megijedt a kozákok katonai sikereitől, ezért 1792-ben a Kubany és Don vidékére telepítette őket. **1860-tól** a fekete-tengeri kozák had a **kubanyi kozák sereg** nevet viselte.

A krími-tatár állam sorsát a kücsük-kajnardzsi békeszerződés pecsételte meg, amely kimondta ugyan a Krími Kánság függetlenségét, de valójában az orosz protektorátus elismeréséről szólt.

A krími kán 1776-ban bejelentette, hogy nem ismeri el a békeszerződést. Oroszország erre megszállta a kánság területét és a hozzá lojális **Sahin Girájt** ültette az uralkodói székbe. Katalin megparancsolta Alekszand Szuvorovnak, hogy védje meg a félsziget keresztény lakóit a muzulmánok támadásaitól és telepítse át őket az Azovi kormányzóság területére. Valójában azonban a Krími Kánság gazdaságát akarta így a földre küldeni, hisz az ország legjelentősebb adófizetői a keresztény, vagyis görög és örmény kereskedők voltak.

1783-ban Katalin érkezettnek látta az időt, hogy a Krím-félszigetet végérvényesen az Orosz Birodalomhoz csatolja. Az utolsó krími kán, Sahin Giráj Törökországba emigrált.

5. Dél-Ukrajna gyarmatosítása. Új városok létrejötte

Az 1768–1774-es, 1787–1791-es orosz–török háborúk, a Zaporizzsjai Szics lerombolása és Krím bekebelezése után Oroszország óriási területekkel gyarapodott. A cári kormány **Novoroszijának** nevezte új szerzeményét, de helytállóan mondható a **Dél-Ukrajna** megnevezés is, mivel a gyarmatosító telepések többsége ukrán volt.

Grigorij Patyomkin

A Fekete-tenger északi partvidékének gazdag termőföld kincse óriási bevételekkel kecsegtette az ide érkezőket. Kezdetben Novoroszija betelepítését **Grihorij Patyomkin** irányította, aki sokat tett a térség felvirágzásáért. Az ő nevéhez fűződnek az úgynevezett **Patyomkin-falvak**. Olyan *álfalvak* voltak ezek, melyeket Grigorij Alekszandrovics Patyomkin miniszter állíttatott fel II. Katalin cárnő látogatása előtt (1787) a Dnye-

per partján, hogy megtéve a cárnőt. Patyomkin a falusi házak homlokzatait állíttatta fel, hogy lenyűgözzék az uralkodót az újonnan meghódított terület gazdagságával.

A legújabb kutatások szerint ez a történet azonban legjobb esetben is erős felnagyítása a valójában történeteknek, és a pletykát valószínűleg Patyomkin politikai ellenfelei terjesztették el. A miniszter a valóságban nagy erőfeszítéseket tett a krími területek fejlesztésére, és valószínű, hogy parasztokat küldött előre, hogy tegyék rendbe a te-

rületeket, amelyeket a cárnő meg fog látogatni. Az *álfallak* legendája nagyrészt kitaláció. Patyomkin a valóságban valódi településeket alapított és erődöket építtetett, az út pedig, amelyen megmutatta az uralkodónak mindazt, amit elért, megerősítette helyzetét.

A XVIII. század második felében új városok alakultak Dél-Ukrajna területén. Általában régi erődök helyén jöttek létre. Az 1740–1750-es években jelent meg a térképen Jelizavethrad (ma Kirovohrad), Novomirhorod, Novoarhangelszk. A Polovica kozák szloboda helyén épült fel az 1770-es években Katerinoszlav (ma Dnyipropetrovszk).

1778 Herszon és Mikolajiv alapításának az éve. Odeszát hivatalosan 1794-ben alapították, miután 1792-ben a jászvásári békében Oroszország megszerezte a területet és Novoroszija, azaz Új-Oroszország néven a cári birodalomhoz csatolta. 1795 januárjában a török Hadzsibej nevet Odeszára változtatták. Az új város csakhamar gyors fejlődésnek indult, melyben nagy szerepe volt **Armand-Emmanuel du Plessis**nek Richelieu hercegének, a város kormányzójának. A herceg a francia forradalom elől menekült Oroszországba és harcolt II. Katalin hadseregében a törökök ellen. Őt tartják a város egyik alapítójának. Nemcsak megtervezte a várost, hanem teljes infrastruktúrával fel is építette. A város otthona lett a legkülönbözőbb nemzetekből származó embereknek. Éltek itt oroszok,

A Richelieu utca az operaházzal

ukránok, zsidók, görögök, bolgárok, albánok, olaszok, franciák, németek és sok más európai nemzet képviselője. Ezt tükrözi a város térképe is, melyen a legkülönbözőbb népek elnevezései találhatók.

A XVIII. század végéig Dél-Ukrajna területén már 30 város volt, melyek hamarosan Ukrajna és az egész Orosz Birodalom fontos gazdasági központjaivá váltak.

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. *Hol, mikor és miért jött létre az Új (Pidpilnai) Szics?*
2. *Milyen sajátosságai voltak az Új Szics közigazgatási-területi beosztásának?*
3. *Hogyan zajlott Dél-Ukrajna gyarmatosítása a XVIII. század második felében?*
4. *Bizonyítsd példákkal, hogy az orosz kormány hogyan korlátozta Zaporizzsja kiváltságait!*
5. *Mik voltak a Zaporizzsjai Szics végleges megszüntetésének az okai?*
6. *Milyen körülmények között számolták fel a Zaporizzsjai Szicset, és ki volt az utolsó kosatamán?*
7. *Hogyan alakult a kozákok sorsa az Új Szics lerombolása után?*
8. *Mikor, és hogyan szűnt meg a Krími Kánság függetlensége?*
9. *Milyen szerepet játszott Grihorij Patyomkin a dél-ukrajnai földek betelepítésében?*
10. *Milyen új városok jöttek létre a XVIII. század második felében?*

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

• *A képen látható személyek közül ki a kakukktojás, és miért? Készíts erről a személyről rövid történelmi bemutatót!*

A

B

C

D

A	B	C	D

■ JEGYEZD MEG!

1734 – az Új (Pidpilnai) Szics megalapítása

1768–1774 – az orosz–török háború

1774 – a kücsük-kajnardzsi béke Oroszország és Törökország között

1775. június 4. – az Új Szics végleges felszámolása

1783 – a Krími Kánságot az Orosz Birodalomhoz csatolják

1785 – a Bánáti Szics létrehozása

1787–1791 – az orosz–török háború

1788 – a fekete-tengeri kozák had létrehozása

1791 – a jászvásári béke Oroszország és Törökország között

Ukrán – magyar kisserótár

Вольності Війська Запорозького – A Zaporizzsjai Had szabad földje

Освоєння півдня України – Dél-Ukrajna gyarmatosítása

Військо вірних козаків – hű kozákok serege

Чорноморське козацьке військо – fekete-tengeri kozák had

38. §. Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében

1. A kultúra fejlődésének sajátosságai

Az Ukrán Kozák Állam kultúrája a XVIII. század második felében nagyon összetett körülmények között fejlődött. Tovább folytatódott a művészetek és az irodalom korábban elkezdődött virágzása, de megjelentek a provincializmus, vidékiesség első jelei is.

A XVIII. században az ukránok által lakott földek különböző országokhoz tartoztak. Ez ugyan nem bontotta meg kulturális egységüket, de nagyban elősegítette a többségi nemzetek kulturális befolyásának felerősödését. Ugyanakkor az ukrán kultúra is hatott ezeknek a népeknek a kultúrájára.

A XVIII. század második felében az Orosz Birodalom lehetőséget kapott a Hetmanátus szellemi potenciáljának a kiaknázására. Ukrán tudósok, művészek, egyházi személyiségek hagyták el cári ukázra hazájukat, hogy Oroszországba költözzenek és az orosz szellemi életet erősítsék. Ott általában magas állami és egyházi tisztségekbe kerültek, sokan felsőoktatási intézmények rektorai lettek. Az I. Péter által létrehozott Szent Szinódus elnökei is ukránok

voltak: először Sztefan Javorszkij, majd annak halála után Feofan Prokopovics.

2. Az oktatás és a könyvnyomtatás

A XVIII. század második felében a Hetmanátusban és Szlobodai Ukrajnában ukrán tannyelvű népiskolák működtek, ahol gazdagok és szegények gyermekei egyaránt tanulhattak. A helyi egyházközségek testvériségei voltak a fenntartók és számuk idővel elérte a 866-ot.

Az ukrán autonómia felszámolásával megszűnt az ukrán oktatási rendszer önállósága is. Balparti és Szlobodai Ukrajnában orosz oktatási rendszer jött létre, ami rendi jellegű volt. Két iskolatípus működött itt: a **négyéves felső szintű** és a **kétéves alsó szintű népiskola**. Négyéves felső szintű népiskolák Kijevben, Csernyihivben, Novhorod-Sziverszkijben, Harkivban, Katyerinoszlavban alakultak és a nemesek gyermekei tanulhattak ott. A kétéves alsó szintű népiskolák járási központokban nyíltak polgárgyerek számára. Az oktatás nyelve mindenütt az orosz volt.

Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna népiskoláit ebben az időben a jezsuiták tartották ellenőrzésük alatt. Itt a lengyel volt az oktatás nyelve. Az ukrán gyerekek tehát nem tanulhattak anyanyelvükön.

Középiskolai oktatás a Hetmanátus területén a csernyihivi, harkivi és perejaszlavi kollégiumokban zajlott a Kijevi Mohila Akadémia mintájára. A XVIII. század végén a csernyihivi és perejaszlavi kollégiumokat egyházi szemináriumokká alakították át, a harkivit pedig kincstári szakiskolává.

Jobbparti és Nyugat-Ukrajna gimnáziumaiban kevés ukrán diák tanult. Az oktatás nyelve (lengyel és német) itt is idegen volt számukra.

A főiskolai oktatás központja Balparti, Jobbparti és Dél-Ukrajnában továbbra is a Kijevi Mohila Akadémia maradt. Falai között alakult ki és fejlődött az ukrán irodalmi nyelv, a filozófia, teológia, irodalom, nyelvtudomány, történelem. Innen indult útjára az ukrán nemzeti színjátkozás is. Az akadémia felvirágzásának időszakát azonban hamarosan a hanyatlás évei követték. Az ukrán slachticsok lépést akartak tartani az orosz nemességgel, ezért gyermekeiket szentpétervári iskolákba iratták. Az akadémia anyagi helyzete sem volt rózsás. A tanároktól és diákoktól megkövetelték az orosz nyelv és az orosz helyesírás pontos ismeretét és használatát. 1829 után a Kijevi Mohila Akadémia egyszerű papneveldeként működött tovább.

Nyugat-Ukrajna vezető felsőoktatási intézménye a lembergi egyetem volt, amely 1661-ben jött létre. Lengyelország első felosztása után Galícia az Osztrák Birodalom része lett. Ez pozitív hatást gyakorolt az ukrán oktatás fejlődésére, ugyanis a lengyelek engedélyezték az egyetemen egy ukrán intézet létrehozását. Az intézetben az ukrán nemzetiségű tanulók a legtöbb tantárgyat ugyan lengyelül és németül sajátították el, de először nyílt lehetőségük az ukrán nyelv tanulmányozására. Az ukrán intézetet 1805-ben megszüntették.

Mária Terézia 1776-ban Bécsben megalapította a **Barbareum generális görög katolikus szemináriumot**, ahol évente 29 galíciai fiatal tanulhatott.

A XVIII. század második felében fejlődött a könyvnyomtatás. A legjelentősebb nyomdák a Kijevi Barlangkolostorban és a csernyihivi Szentháromság kolostorban működtek. Teológiai és világi művek nyomtatásával egyaránt foglalkoztak. Említésre méltó kiadványok ebből az időből: a *Biblia* (1759), a Kijevi Barlangkolostori *Paterikon* (1760,

1762), a *Szinopszis* (1755), az *Oktató Imakönyv* (1753, 1758, 1766) és az *ABC-s könyv*.

Működtek nyomdák Nyugat-Ukrajna területén is. Legjelentősebb köztük I. Piller nyomdája volt Lembergben, amely 1800-ig 250 könyvet adott ki. Itt jelent meg Ukrajna első hetilapja a *Lembergi újság* francia nyelven (*Gazette de Leopold*, 1776).

3. Irodalom

Az ukrán irodalom a XVIII. század második felében a barokk jegyében fejlődött. Nagy népszerűségnek örvendtek ekkor a különböző visszaemlékezések, naplók. Különösen **Mikola Hanenko** főzászlós és **Jakiv Markevics** főkincstárnok visszaemlékezéseit forgatták szívesen az olvasók, mivel valóságghű képet kaphattak belőlük a Hetmanátus politikai, gazdasági életéről, az ukrán slachticsok mindennapjairól.

A hazafias versek közül meg kell említenünk **Szemen Gyivovics** alkotását, a *Kioroszország Nagyoroszországgal beszélget* címűt, melyben a költő elítéli az orosz cárizmus központosító politikáját és tiltakozik Ukrajna autonómiájának megszüntetése ellen.

Sok vers szólt az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcáról.

Szatirikus versei tették méltán népszerűvé **Ivan Nekrasevicset**. A *Piac* és a *Gyónás* című alkotásaiban az egyszerű nép életéről fest színes és élvezetes képet, a *Vita a test és lélek között* című művében pedig belső vívódásairól ír nyíltan és avat be titkaiba.

A *kijevi barátok siráma* című satirikus vers névtelen szerzője pedig a cári kormánynak azt a rendelkezését osztorozta, amely megfosztotta az ukrán kolostorokat földbirtokaiktól.

4. Filozófia. Hrihorij Szkovoroda

A XVIII. század második felében új eszmékkel gazdagodott az ukrán filozófia kincstára. A Kijevi Mohila Akadémián 1739-ben tartott filozófiai előadás-sorozatot a híres író és ismert közéleti személyiség, **Manujil Kozacsinszkij** (1699–1755). Megismertette diákjait a természetes és elidegeníthetetlen emberi jogok eszméivel, amelyek abban az időben születtek Nyugat-Európában. Gondolatait a *Társadalmi politika* című műben fogalmazta meg.

Hrihorij Szkovoroda

Kozacsinszkij leghíresebb tanítványa **Hrihorij Szkovoroda** (1722–1794) volt.

Egy ukrán kis faluban, Csornuhiban született, tanulmányait a Kijevi Mohila Akadémián folytatta. 1745-ben Magyarországra utazott, ahol öt évig volt a tokaji pravoszláv templom énekes. Hazatérve költészetet tanított, majd 1753-tól házitanítói állást vállalt. Kovljarban írta első verseit, amelyek később bekerültek az *Isteni dalok kertje*

című kötetbe. Később költészetet, stilisztikát továbbá görög nyelvet tanított a harkivi valamint perejaszlavi kollégiumokban. Szabadgondolkodó lévén, több nézeteltérése támadt a harkivi kollégium vezetésével, ezért kénytelen volt elhagyni a pedagógiai pályát. A következő 25 évet Szkovoroda vándorlással töltötte. Ezért **vándorfilozófusnak** nevezték. A 60-as években sok verses és prózában írt

mese került ki tolla alól. Akkoriban írta filozófiai műveit, esszéit. Meséi *Harkovi mesék* címmel 1774-ben jelent meg.

Egész életében az élet értelmét és az emberi boldogság mibenlétét firtatta. Azt vallotta, az élet értelmét és a boldogság forrását saját magunkban kell keresnünk. Csak akkor lehetünk igazán boldogok, ha azzal foglalkozunk, amihez tehetségünk van. Az ember legfontosabb tulajdonságai, Szkovoroda véleménye szerint, szabad akarata és személyes függetlensége. Ezekre a tulajdonságokra csak úgy tehetünk szert, ha tudatosan elkerüljük a létező rosszat.

5. A természettudományok fejlődése

A XVIII. század második felében bővültek a természettudományos ismeretek. **Martin Terehovszkij** (1740–1796) és **Nesztor Ambodik-Makszimovics** (1744–1812) nekiláttak Ukrajna növényvilágának a tanulmányozásához. Ambodik-Makszimovics 1795-ben megírta az első hazai botanika tankönyvet, amelyben nagy figyelmet szentelt hazája természetrajzának.

Komoly fejlődésen ment át az orvostudomány. Martin Terehovszkij és Nesztor Ambodik-Makszimovics nemcsak jó biológusok, hanem kiváló orvosdoktorok is voltak. Terehovszkij például bebizonyította, hogy a mikroorganizmusok nem az emberi szervezetben születnek, hanem kívülről kerülnek oda. Ambodik-Makszimovicsot pedig az első ukrán nőgyógyásznak tartják. Az ukrán tudósok felvették a harcot a kor félelmetes járványaival is. **Jefrem Muhin** (1766–1850) bevezette a himlő elleni védőoltást, minden tudásával a kolera ellenszerén dolgozott. Híres epidemiológus volt **Danilo Szamojlovics** (1744–1805), aki új módszereket javasolt a pestis megelőzésére. Katonai orvosként szolgált ugyanis Délen, ahol 1784-ben pestisjárvány pusztított.

Ukrajnában a XVIII. század második felében kezdetét vette az orvosképzés. 1773-ban Lembergben egészségügyi kollégiumot hoztak létre, 1787-ben Jelizavethradban orvosképző szakiskola nyílt, a Kijevi Mohila Akadémia orvostudományi osztálya pedig 1802-ben indult.

6. Zene

Az ukrán nép kedvencei voltak ebben az időben a kozák banduristák, akik járták a falvakat, városokat és a hősi múltról énekeltek. A Hetmanátus idején zenész céhek működtek a városokban. A katonai zenekarok pedig részt vettek minden fontos társadalmi eseményen. Ott voltak az Általános Katonai Tanácsok megnyitóin, a díszszemléken és más ünnepségeken. A kozák állam megszűnésével megváltozott a muzsikások élete is.

Az ukrán zeneművészet egyre inkább a nyugat-európai zene hatása alá került. Az utolsó hetman, Kirilo Rozumovszkij hluhivi rezidenciáján saját színházat és zenekart tartott fenn, amelyek olasz operákat adtak elő. Ő rendelkezett Kelet-Európa legrégebbi kottagyűjteményével is.

A XVIII. század második felének híres zeneszerzői voltak: **Makszim Berezovszkij** (1745–1777), **Dmitro Bortnyanszkij** (1751–1825) és **Artem Vedel** (1767–1808).

Makszim Berezovszkij

A három művész sorsa sokban különbözött egymástól. Berezovszkijt és Bortnyanszkij tehetségét már a hluhivi zeneiskolában felfedezték, ahonnan Szentpétervárra kerültek az udvari énekkarba. Innen Olaszországba vezetett

útjuk. Makszim Berezovszkij a Bolognai, Dmitro Bortnyanszkij pedig a Velencei Zeneakadémián tanult tovább. Itáliában operákat is írtak. Színre vitték többek között Berezovszkij *Demofoonte* operáját és Bortnyanszkij *Alkidus*, illetve *Quintus Fabius* című műveit.

Külön érdekesség, hogy Berezovszkij neve felkerült a legtehetségesebb végzősök neveivel együtt a Bolognai Akadémia **Arany táblájára**. Fényes jövőt jósoltak neki. Tanulmányai befejezése után visszatért Szentpétervárra. Nem bírta elviselni az udvari intrikákat, és önkezeléssel vetett véget életének. Operái mellett Berezovszkij húsz egyházi kórusművet is írt.

Bortnyanszkij sorsa másképp alakult. Hazatérése után a szentpétervári udvari kórust vezette. Hosszú élete során ügyesen alkalmazkodott a császárváros dzsungel törvényeihez. Már Oroszországban meg írta *A sólyom*, *A rivális fiú* c. operáit valamint *A szenyor ünnepel* című vígoperáját. Emellett több mint száz egyházi kórusmű szerzője.

Artem Vedel sohasem hagyta el Oroszország és Ukrajna területét. A Kijevi Mohila Akadémián folytatta tanulmányait, majd alma matere kórusának vezetője lett. Erőszakkal Moszkvába kényszerítették, de három év múlva visszatért Kijevbe és csatlakozott az oroszellenes mozgalom képviselőihez. Őrütnék nyilvánították, majd a kirillivkai kolostor tébolydájába zárták. 29 egyházi kórusmű került ki tolla alól.

7. Építészet és szobrászat. Festészet

A XVIII. század második felének építészetét a stílusok sokfélesége jellemezte. Az **ukrán barokk** sajátos formavilága jelenik meg **Sztepan Kovnyir** (1695–1786) művészetében. Az ő tervei alapján épült fel a Kijevi Barlangkolostor **Kovnyir-háza**, nyomdájának az épülete, a közeli

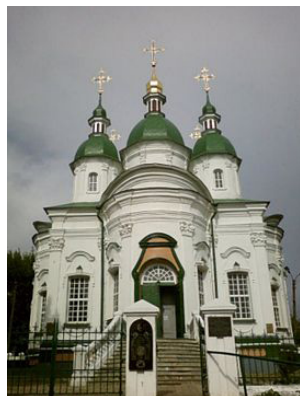
és távoli barlangok harangtornyai, valamint **Antonij és Feodoszij temploma** Vaszilxivben, illetve a **Klovi palota** Kijevben.

A Klovi palota

A Kovnyir-ház

*Antonij és Feodoszij
temploma (Vaszilxiv)*

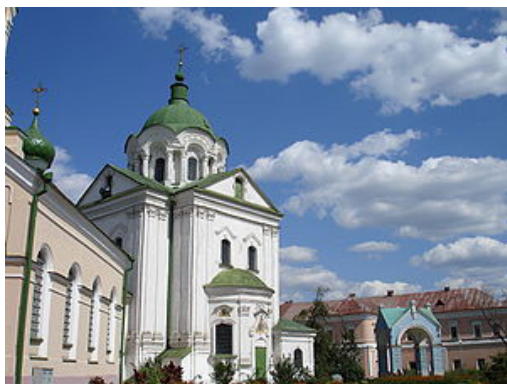
Az ukrán barokk stílusát fejlesztette tovább művésze-
tében **Ivan Hrihorovics-Barszkij** (1713–1785). Első je-
lentősebb alkotása a kijevi városi vízvezeték volt és annak
központi építménye a **Felicián szökőkút-pavilon** (ma a
Sámson szökőkút a Kontraktovij téren). Az ő tervei alap-
ján épült Kijevben a Szűzanya Oltalma-templom, a ki-
rillivkai kolostor kaputemplom, a Podol folyómenti Szent
Miklós-templom, a Nagyboldogasszony-székesegyház ha-
rangtornya. A mester munkáin a klasszicizmus első jelei
is felfedezhetők.

Felicián szökőkút-pavilon

A Szűzanya Oltalma-templom

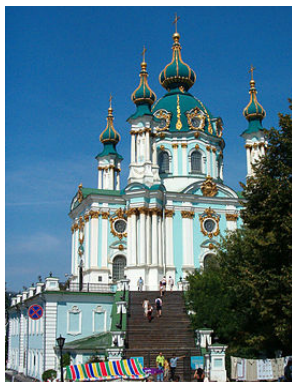
A Padol folyómenti Szent Miklós-templom

A XVIII. század közepén az ukrán építészetben megjelent a **rokokó**, ami elsősorban díszítőstílus, főképpen épületek, belső terek, bútorok stb. díszítésére volt alkalmas. A belső díszítésnek jellemző vonása volt, hogy minden szilárd, erélyes formát könnyed, cifrán és többszörösen hajlított görbe vonalakban oldott fel. Változtatosan hajlított, hullámos, szeszélyesen cikornyás vonalak alkották fő jellemzőit, amit minden országban egyaránt megtartott. Gyakori motívumai a csigák és kagylók, növényi részek, főleg folyondárok és virágok voltak, melyeket aszimmetrikusan rendeztek el. A homlokzatokat olykor puttók¹ is díszítették. A stílus Franciaországban és a Német-Római Birodalom területein volt jelentős.

A rokokó stílust külföldi mesterek honosították meg Ukrajna területén. **Bartolomeo Rastrelli** tervei alapján épült fel Kijevben a Szent András-templom (1744–1767). **Bernard Meretyn** tervezte a lvivi Szent György-székesegyházat (1744–1762). Szintén Meretyn álmodta meg rokokó stílusban a bucsacsi városházát is.

A lvivi Szent
György-
székesegyház

A kijevi Szent
András-templom

A bucsacsi
városháza

¹ *puttó* – meztelen, kötelezően pufók gyermekalak a képzőművészetben

A XVIII. század második felében ukrán földön is megjelent a **klasszicizmus**, amely a XVIII. század második felétől a XIX. század közepéig volt uralkodó stílustörténeti korszak és korstílus. Neve a latin *classis* szóból ered, melynek jelentése 'osztály'. Olyan művészeti irányzat volt ez, amely a múlt, főként az ókori görög-római alkotásokban megvalósuló eseményeket, szabályokat, hagyományokat tartotta követendő példának.

A klasszicizmus főleg az építészetben alkotott maradandót, ahol az egyenes vonalak, a tiszta és egyszerű alaprajz, a vízszintes tagoltság és a szigorú arányok váltak jellemzővé. Az épületeken antik jellegű díszítményeket, oszlopokat, timpanont találunk. Szigorú klasszicista formák jellemzik **Kirilo Rozumovszkij palotáját Baturinban**, amely **Charles Cameron** skót építész tervei alapján épült.

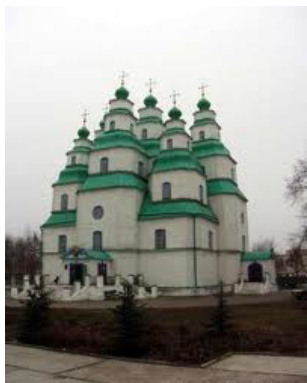

Kirilo Rozumovszkij palotája Baturinban

Az ukrán mesterek nem felejtették el a fatemplom-építészet titkait, amelynek felülmúlhatatlan emléke a Sza-

marban (ma Novomoszkovszk, Dnyipropetrovszki terület) található Szentháromság-székesegyház. 1773–1779 között építették Jakim Pohrebnjak népi építőmester tervei alapján a szamari főtisztek megrendelésére. Ez az egyetlen kilenc-kupolás fatemplom Ukrajna területén.

Nyugat-Ukrajna híres építészeti emlékei közé sorolható még a pocsajivi kolostor Nagyboldogasszony székesegyháza a Ternopoli területen (1771–1783 között épült Gottffried Hoffman tervei alapján), valamint a domonkosok temploma Lembergben.

*A szamari
Szentháromság-
székesegyház*

*A pocsajivi kolostor
Nagyboldogasszony
székesegyháza*

A szobrászat ebben az időben az építészettel szerves egységben fejlődött, hisz a kor szobrászai elsősorban a templomok számára készítettek díszítő fafaragásokat, illetve szobor kompozíciókat. A XVIII. század második felében **Johann Georg Pinzel** volt a leghíresebb szobrász, aki az 1760-as években dolgozott Lembergben, Monasztirszkban és Bucsacson. A művész leghíresebb alkotásai a *Szent Leó és Afanaszij*, valamint a *Sárkányölő Szent György szoborkompozíció* a lvivi Szent György-székesegyházban.

házon. Neki tulajdonítják a bucsacsi városházát díszítő szoborfigurákat és a lvivi Szent Márton-székesegyház feszületét.

A korszak festészete a rokokó hatása alatt fejlődött. Legkiemelkedőbb vívmányai Balparton születtek, napjainkig azonban többségük nem maradt fenn. Az egyházi festészet mellett említésre méltó a korszak világi, elsősorban portréfestészete. Az ukrán portréfestészet hagyományai testesülnek meg **Volodimir Borovikovszkij** portréin, példaként a Pavlo Rudenko poltavai polgármesterről készült teljes alakos festményt említhetjük.

Az ukrán rézmetszet-készítés nagy mestere **Hrihorij Levickij-Nyisz** (1697–1769) és fia **Dmitro Levickij** volt.

Sárkányölő Szent György szobra

Pavlo Rudenko poltavai polgármester

ELLENŐRIZD MAGAD!

1. Milyen sajátosságai voltak az ukrán kultúra fejlődésének a XVIII. század második felében?
2. Hogyan változott meg az oktatásügy helyzete a Hetmánatus autonómiájának felszámolása után?
3. Milyen szerepet játszott a térség szellemi életében a Kijevi Mohila Akadémia?

4. Milyen sajátosságai voltak Nyugat-Ukrajna oktatásának az Osztrák Birodalom keretei között?
5. Hogyan fejlődött a könyvnyomtatás?
6. Milyen irodalmi műfajok voltak ebben az időben a legnépszerűbbek Ukrajnában?
7. Készítsd el Hrihorij Szkovoroda rövid történelmi portréját!
8. Mit tudsz a korszak híres természettudósairól?
9. Jellemezd Makszim Berezovszkij, Dmitro Bortnyanszkij és Artem Vedel munkásságát!
10. Milyen építészeti stílusok váltották egymást Ukrajnában?
11. Jellemezd az ukrán barokk képviselőit!
12. Jellemezd a rokokó stílus építményeit!
13. Jellemezd a klasszicista stílus építményeit!
14. Miért fejlődött a XVIII. század szobrászata egységben az építészettel?
15. Ki volt Galícia leghíresebb szobrásza, és mit tudsz munkásságáról?
16. Mit tudsz Borovikovszkij munkásságáról?

— — — VÉGEZD EL A FELADATOT! — — —

- Töltsd ki a táblázatot!

Kulturális irányzatok	Híres képviselői	Fő eredményei
Oktatás		
Könyvnyomtatás		
Természettudományok		
Irodalom		
Zene		
Építészet		

Kulturális irányzatok	Híres képviselői	Fő eredményei
Szobrászat		
Festészet		

JEGYEZD MEG!

1661 – a lvivi egyetem megnyitása

1773 – Lvivben egészségügyi kollégium nyílik

1776 – Bécsben megnyílik a görög katolikusok generális szemináriuma, a Barbareum. Megjelenik Ukrajna első hetilapja francia nyelven *Lembergi újság* címmel (*Gazette de Leopol*)

1787 – Jelizavethradban orvosképző szakiskolát nyitnak

TUDÁSPRÓBA

1. Milyen közigazgatási-területi egységekre tagolódott az Új (Pidpilnai) Szics?

- A. Ezred
- B. Körzet
- C. Kormányzóság
- D. Palánka

A	B	C	D

2. A kolijivscsináról tudjuk, hogy ...

- A. Umányban kezdődött 1768 tavaszán.
- B. elejétől fogva Ivan Honta állt az élén.
- C. Balparti Ukrajnában zajlott.
- D. az orosz csapatok verték le.

A	B	C	D

3. Hány év telt el a Hetmanátus felszámolása és a jobbágysrendszer bevezetése között?

- A. 5
- B. 11
- C. 19
- D. 21

A	B	C	D

4. Mely nemzetközi szerződések szabályozták Oroszország és a Török Birodalom közötti területcserét a XVIII. század végén?

1. Kücsük-kajnardzsi	A. 1, 5
2. Bahcsiszaraji	B. 1, 2
3. Konstantinápolyi	C. 2, 3
4. Pruti	D. 3, 4
5. Jászvásári	

A	B	C	D

5. Miért engedélyezte ismét I. Erzsébet a hetmanválasztást?

- 1. Mert a főtisztek már évek óta kérték tőle ezt, és a kegyence is ukrán volt
- 2. Mensikov marsall kérte tőle, mivel így akarta megkaparintani Ukrajnában a hatalmat
- 3. Erzsébet jogaiban egyenlővé akarta tenni ezzel az ukránokat és az oroszokat
- 4. Szüksége volt a kozákok katonai tudására a Törökország elleni háborúban, ezért tett nekik engedményeket
- 5. Az Orosz Birodalom perszónálunióra kívánt lépni Ukrajnával

- A. 1, 2
- B. 1, 4
- C. 2, 3
- D. 4, 5

A	B	C	D

6. A felsoroltak közül válaszd ki a Kirilo Rozumovszkijra utaló állításokat!

1. 22 esztendősen lett hetman
2. Közeli rokonságban állt Bohdan Hmelnickijjel
3. Tökéletesítette az ukrán törvénykezést
4. Részt vett a poltavai csatában
5. I. Erzsébet cárnő titkos férje volt
6. Ő volt a kozák Ukrajna utolsó hetmanja

- A. 1, 2, 5
- B. 1, 3, 6
- C. 2, 4, 5
- D. 2, 4, 6

A	B	C	D

7. A felsoroltak közül válaszd ki a Kirilo Rozumovszkij tevékenységére utaló állításokat!

1. A legfőbb bírói hatalommal rendelkező Általános Hadbírásgot kollegiálissá tette két hadbíróval és 10 ülnökkel, minden ezredből egy-egy képviselővel
2. 1765–1767 között népszámlálást és birtokösszeírást tartott
3. 1763-ban az ezredekben járásbíráóságokat, várbíráságokat és kamarai bíráóságokat hozott létre
4. Megvizsgálta majd átalakította az adószedés rendszerét
5. 1751 októberétől hatalma kiterjedt Kijevre, valamint a Zaporizzsjai Szicsra is
6. Megszervezte az állandó postai szolgálatot

- A. 1, 2, 5
- B. 2, 4, 6
- C. 1, 3, 5
- D. 2, 3, 5

A	B	C	D

8. Hol található a képen látható épület?

- A. Csihirin
- B. Hluhiv
- C. Baturin
- D. Kijev

A	B	C	D

9. Ki festette az alábbi műalkotást?

- A. Johann Georg Pinzel
- B. Volodimir Borovikovszkij
- C. Hrihorij Levickij-Nyisz
- D. Jakim Pohrebnyak

A	B	C	D

10. Folytassátok az állítást!

A Dunántúli Szics kozákjai ...

- A. kötelesek voltak részt venni a törökök minden hadjáratában.
- B. a Déli Bug és a Duna között telepedtek le orosz területen.
- C. Oroszország déli határait védelmezték.
- D. utolsó atamánja Petro Kalnisevskij volt.

A	B	C	D

11. Kiről szól az idézet?

Szentpéterváron és külföldön élt. 1794-ben tért vissza Baturinba. Ott is halt meg 1803-ban. A Feltámadás templomában helyezték örök nyugalomra. Ő volt az Ukrán Kozák Állam utolsó hetmanja.

- A. Petro Kalnisevszkij
- B. Volodimir Borovikovszkij
- C. Olekszij Rozumovszkij
- D. Kirilo Rozumovszkij

A	B	C	D

12. Ki a szerzője a képen látható alkotásnak?

- A. Jakim Pohrebnyak
- B. Volodimir Borovikovszkij
- C. Johann Georg Pinzel
- D. Hrihorij Levickij-Nyisz

A	B	C	D

13. A Kijevi Mohila Akadémiáról köztudott, hogy ...

- A. katolikus papokat képzett.
- B. falai között alakult ki és fejlődött az ukrán irodalmi nyelv, a filozófia, teológia, irodalom, nyelvtudomány, történelem.
- C. itt íródtak a kozák krónikák.
- D. támogatta működését az orosz cári hatalom.

A	B	C	D

14. Mikor jött létre a kijevi, csernyihivi és a novhorod-sziverszkiji helytartóság?

- A. 1765
- B. 1781
- C. 1783
- D. 1786

A	B	C	D

15. Hol volt Új Szerbia?

- A. Jobbparti Ukrajnában
- B. Szlobodai Ukrajnában
- C. A Zaporizzsjai Szics északkeleti határán
- D. A Duna torkolatánál, török földön

A	B	C	D

16. Állapítsátok meg az összefüggést a kulturális irányzat és művelői között!

1. Filozófia	A. Danilo Szamojlovics
2. Történelem	B. Hrihorij Levickij-Nyisz
3. Orvostudomány	C. Nesztor Ambodik-Makszi-
movics
4. Képzőművészet	D. Manujil Kozacsinszkij

	A	B	C	D
1				

	A	B	C	D
2				
3				
4				

17. Állapítsd meg az összefüggést a történelmi személyiség és rövid jellemzése között!

A. A XVIII. század 40-es éveiben született a Csihirin környéki Medvegyivka községben. Tizenhárom éves korában a szicsbe ment. 1767-ben lett az onufrijivszki kolostor noviciusa, 1768 tavaszától pedig a motronini kolostor lakója

B. A Bolognai Zeneakadémián tanult tovább. Itáliában operákat is írt. Színre vitték többek között *Demofoonte* című operáját

C. Kovljarban írta első verseit, amelyek bekerültek az *Isteni dalok kertje* című kötetbe. Később költészetet, stilisztikát és görög nyelvet tanított a harkivi, majd a perejaszlavi kollégiumban

D. Első jelentősebb alkotása a kijevi városi vízvezeték volt és annak központi építménye, a Felicián szökőkút-pavilon

E. Portréfestészetéről híres

1. Makszim Berezovszkij
2. Makszim Zaliznyak
3. Hrihorij Szkovoroda
4. Ivan Hrihorovics-Barszkij

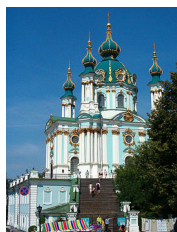
	A	B	C	D	E
1					

	A	B	C	D	E
2					
3					
4					
5					

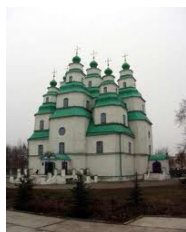
18. Milyen néven ismertek a képeken látható épületek!

1

2

3

4

A. Szent András-templom

B. Lvivi Szent György-templom

C. Pocsajivi Nagyboldogasszony-székesegyház

D. Szamari Szentháromság-székesegyház

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

19. Állítsd az eseményeket megfelelő időrendi sorrendbe!

- A. Kolijivcsina
- B. A Dunántúli Szics megalakulása
- C. Kirilo Rozumovszkij hetmanná választása
- D. Az Új (Pidpilnai) Szics megalakítása

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				

20. A felsorolt művészek közül ki volt zeneszerző?

- 1. Jakim Pohrebnyak
- 2. Dmitro Bortnyanszkij
- 3. Ivan Hrihorovics-Barszkij
- 4. Artem Vedel
- 5. Volodimir Borovikovszkij
- 6. Makszim Berezovszkij

--	--	--